

ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΝΟΜΙΚΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ FREDERICK 2024-2025

Επιμέλεια
Βασιλική Καραγκούνη,
Πρόεδρος Τμήματος Νομικής
Πανεπιστημίου Frederick

Frederick University

Copyright © 2025, FREDERICK UNIVERSITY, Λευκωσία - Λεμεσός 2024-2025

**ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΝΟΜΙΚΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ FREDERICK 2024-2025
«ΔΗΜΩΝΑΣΣΑ»**

**Επιμέλεια: Βασιλική Καραγκούνη,
Πρόεδρος Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Frederick**

Copyright © 2025, FREDERICK UNIVERSITY

Λευκωσία – Λεμεσός 2024-2025

Πρόλογος

Η Δημώνασσα υπήρξε κατά το μύθο ή την ιστορία στην αρχαιότητα, Κύπρια βασίλισσα.

Παρατίθεται κατωτέρω απόσπασμα από το βιβλίο Χρ.Κληρίδης, Το Κυπριακό Νομικό Σύστημα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελίδες 23-24:

*«Η θυγάτηρ της Δημονάσσης,¹
Διαπράξασα μοιχεία, εκάρη
την κόμην και ενεγράφη μεταξύ
Των μοιχαλίδων, εκ δε των
Δυο αυτής υιών ο μεν, επειδή
εφόνευσεν βουν αροτήρα, κατεδικάσθη
εις θάνατον, ο δε αυτοκτονήσας
εστερήθη της κηδεύσεως».*

Είναι χαρακτηριστικό το απόσπασμα από τη Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια «Κύπρος», Πυρσός, σελίδα 452, ανάτυπο 64 (αυτούσιο):

«Νόμοι Ατελείς είναι αι υπάρχουσαι πληροφορίες περί της νομοθεσίας της Κύπρου κατά τās διαφόρους περιόδους της ιστορίας της. Εις τον Δίωνα τον Χρυσόστομον (Λογ. 64) οφείλομεν την πληροφορίαν ότι κατά τους αρχαίους χρόνους ίσχυον, εν τοίς άλλοις, εν τη νήσω οι ακόλουθοι νόμοι:

α) «Την μοιχεύθεισαν χειρομένων πορνεύεσθαι». Ο νόμος ούτος είχε ως σκοπόν την εξασφάλισιν της ιερότητας του γάμου.

β) «Τον αυτόν αποκτείναντα άταφον ρίπτεσθαι». Ουδαμού εν τοις ελληνικοίς νόμοις υπάρχει τοσούτον απόλυτος καταδίκη της αυτοκτονίας. Εν Αθήναις απεκόπτετο ή χείρ του αυτοκτονούντος και εθάπτετο μακράν, το δε σώμα ενεταφιάζετο το πρόσωπον έχον εστραμμένον προς δυσμάς.

γ) «Μη αποκτείναι βούν αροτήρα». Ο νόμος ούτος επέβαλλε ποινήν θανάτου εις τους φονεύοντας αροτήρας βούς, προασπίζων ούτω το τόσον χρησίμως βοηθούν τον άνθρωπον εις τα έργα του ζών. Αλλ' εις μόνον τούς Κυπρίους και τούς Φρύγας εύρηται τοσούτον αυστηρά ποινή.

Η υπό του Δίωνος μαρτυρουμένη παράδοσις αποδίδει την θέσπισιν των τριών τούτων νόμων εις τινα Κυπρίαν, Δημόνασσαν καλουμένην, πρόσωπον μυθολογικόν μάλλον ή ιστορικόν, ήτις επέβαλε πρώτη αυτούς εις τά ίδια της τέκνα. Η θυγάτηρ δηλαδή της Δημονάσσης, διαπράξασα μοιχείαν, εκάρη την κόμην και ενεγράφη μεταξύ των μοιχαλίδων, εκ δε των δύο αυτής υιών ο μεν, επειδή εφόνευσε βούν αροτήρα, κατεδικάσθη εις θάνατον, ο δε, αυτοκτονήσας, εστερήθη τής κηδεύσεως».

Η έκδοση της Επετηρίδας του Τμήματος Νομικής Δημώνασσα για το ακαδημαϊκό έτος 2024-2025 περιλαμβάνει νομικές μελέτες των μελών του Τμήματος, πλούσιο υλικό από τις πολυάριθμες δραστηριότητές του με ομιλίες προσκεκλημένων εγνωσμένου κύρους, καθώς και μία μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία που εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Δημόσιο Δίκαιο. Η Επετηρίδα καλύπτει θέματα δημόσιου δικαίου και ειδικότερα, ανθρωπίνων δικαιωμάτων, διοικητικού Δικαίου και

¹ Στη Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια «Κύπρος», από όπου τα αποσπάσματα, η Δημώνασσα αναγράφεται με «ο».

δημόσιων συμβάσεων, ελληνικού και κυπριακού εμπορικού δικαίου, ποινικού δικαίου, μεταναστευτικού δικαίου, ευρωπαϊκού δικαίου και δικαίου νέων τεχνολογιών, καθώς και ιστορίας δικαίου. Μέσα από την Επετηρίδα, αναδύονται οι σύγχρονες τάσεις, εξελίξεις και προοπτικές στο δίκαιο.

Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στους/στις συντάκτες των κειμένων, χωρίς τη συμβολή των οποίων δε θα είχε καταστεί δυνατή η δημοσίευση της Επετηρίδας. Είναι η έβδομη πλέον έκδοση, ενώ είχε προηγηθεί το Ειδικό Τεύχος 2025 με διπλωματικές εργασίες μεταπτυχιακών φοιτητών και φοιτητριών του κοινού με το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών *Ευρωπαϊκό Δίκαιο* που προσφέρεται εξ αποστάσεως.

Δρ. Χρίστος Κληρίδης
Αν.Κοσμήτορας της Σχολής
Νομικής και Διοίκησης Επιχειρήσεων

Δρ. Βασιλική Καραγκούνη
Πρόεδρος του Τμήματος Νομικής

Λευκωσία – Λεμεσός 2025

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

A. ΜΕΛΕΤΕΣ

A.1 ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ

Παυλίνα Οδυσσέως, Προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας: Σύγχρονες εκφάνσεις και προκλήσεις 1

Βασιλική Καραγκούνη, Ρύθμιση της πορνείας: Η σημασία της για την ισότητα των φύλων και τα δικαιώματα των γυναικών 48

Κωνσταντίνος Κουρούπης, Fake news, τεχνητή νοημοσύνη και πολιτική σκέψη: τρίγωνο αλληλεπίδρασης ή αποδόμησης; 52

Παναγιώτης Δέγλερης, Μία απόπειρα σημειακής προσέγγισης της σύγχρονης (πολιτικής) διαχείρισης στο πεδίο των δημοσίων συμβάσεων: Ζητήματα αποτελεσματικότητας - ανταγωνισμού και δείκτη αντίληψης της διαφθοράς 61

A.2 ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Χαράλαμπος Αποστολόπουλος, Η εφεύρεση και ο έλεγχός της από τον Οργανισμό Βιομηχανικής Ιδιοκτησίας 72

Χαράλαμπος Αποστολόπουλος, Ο κανόνας επιχειρηματικής κρίσης (Business Judgment Rule) 77

Ιούλιος Α. Γιορδαμλής, Πρόσφατη νομολογία του Εφετείου αναφορικά με Αιτήσεις Εκκαθάρισης από Πιστωτή στα πλαίσια των άρθρων 211 (ε) και 212 (α) και (γ) του Κεφ. 113 85

Κωνσταντίνος Κληρίδης, Προσωρινή δικαστική προστασία πνευματικής ιδιοκτησίας στην Κύπρο: Νομικά κριτήρια, νομολογία και πρακτικές κατευθύνσεις 88

A.3 ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Αντώνης Μίντζης, Η κατοχή και προσωπική χρήση ναρκωτικών ως αξιόποινη πράξη στην κυπριακή έννομη τάξη 91

B. ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

B.1 Ομιλίες από την επιστημονική εκδήλωση *Η ηθική και δεοντολογία ως πυξίδα της διοικητικής δράσης* που συνδιοργανώθηκε από το Πανεπιστήμιο Frederick και την Παγκύπρια Συντεχνία Δημοσίων Υπαλλήλων (ΠΑΣΥΔΥ) στις 31 Οκτωβρίου 2024 στην αίθουσα εκδηλώσεων του Πανεπιστημίου στη Λευκωσία

Νίκος Χρ. Χαραλάμπους, Οι αρχές της χρηστής διοίκησης και η διοικητική ηθική 103

Μαρία Στυλιανίδου, Ο ρόλος της ηθικής και δεοντολογίας ως εργαλείο πρόληψης της διαφθοράς 105

Νάσια Διονυσίου, Πώς η εφαρμογή των αρχών της χρηστής διοίκησης συμβάλλει στη βελτίωση της διοικητικής πρακτικής και στη θεμελίωση κουλτούρας εξυπηρέτησης. 109

B.2 Ομιλίες από την επιστημονική εκδήλωση *Η μετανάστευση σε Κύπρο, Ελλάδα και Ευρώπη στην εποχή των πολυκρίσεων* που πραγματοποιήθηκε στις 4 Δεκεμβρίου 2024 στην αίθουσα εκδηλώσεων του Πανεπιστημίου στη Λεμεσό

Χρίστος Κληρίδης, Το Δίκαιο της Μετανάστευσης	113
Νικόλας Ιωαννίδης, Διεθνές και Κυπριακό Δίκαιο Μετανάστευσης	115
Παναγιώτης Περάκης, Το Δίκαιο Μετανάστευσης και η ελληνική πραγματικότητα	119
Θεόδωρος Παπαθεοδώρου, Ευρωπαϊκό Δίκαιο Μετανάστευσης	125
Αικατερίνη Κουτσοπούλου, Το Δίκαιο του Ασύλου μεταξύ Ανθρωπισμού και Κυριαρχίας: Θεσμικά Όρια και Ερμηνευτικές Προκλήσεις	131

B.3 Ομιλία από την επιστημονική εκδήλωση *Νομικές προκλήσεις στην εποχή των Προσωπικών Δεδομένων, της Κυβερνοασφάλειας και της Τεχνητής Νοημοσύνης* που πραγματοποιήθηκε στις 20 Μαρτίου 2025 στην αίθουσα εκδηλώσεων του Πανεπιστημίου στη Λευκωσία

Πέτρος Γαλίδης, Τεχνητή Νοημοσύνη και Κυβερνοασφάλεια	137
---	-----

B.4 Παρουσίαση του βιβλίου του πρώην Βοηθού Γενικού Εισαγγελέα και πρώην Επιτρόπου Διοικήσεως Νίκου Χρ. Χαραλάμπους *Αρχέγονα Δίκαια* που πραγματοποιήθηκε στις 17 Ιουνίου 2025 στην αίθουσα εκδηλώσεων του Πανεπιστημίου στη Λευκωσία

Βασιλική Καραγκούνη, Εισαγωγική παρέμβαση: Τα αρχέγονα δίκαιο ως έναυσμα της σύγχρονης προστασίας των δικαιωμάτων	140
Νίκος Χρ. Χαραλάμπους, Αντιφώνηση	144

A. ΜΕΛΕΤΕΣ

A.1. ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ

Η εξελικτική πορεία του δικαιώματος στην αξιοπρέπεια και οι σύγχρονες απειλές

Παυλίνα Οδυσσέως, μεταπτυχιακή φοιτήτρια του ΠΜΣ Δημόσιο Δίκαιο του Τμήματος Νομικής του Πανεπιστημίου Frederick

Εισαγωγή

Η παρούσα διπλωματική εργασία επιχειρεί να προσεγγίσει την έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ως έναν ζωντανό και δυναμικό άξονα του δημόσιου και διεθνούς δικαίου. Σε έναν κόσμο που μεταβάλλεται ραγδαία, τόσο σε κοινωνικό όσο και σε τεχνολογικό επίπεδο, το δικαίωμα στην αξιοπρέπεια αποκτά νέα σημασία και απαιτεί νέες μορφές ερμηνείας και προστασίας. Το περιεχόμενο του δικαιώματος δεν παραμένει στατικό. Αντιθέτως, εξελίσσεται μέσα από ιστορικές συγκρούσεις, κοινωνικές διεκδικήσεις και δικαστικές ερμηνείες.

Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια δεν είναι απλώς μια αφηρημένη έννοια αλλά μια πολυδιάστατη αξία που εμπεριέχει ηθικά, νομικά, κοινωνικά και πολιτικά στοιχεία. Η αναγνώρισή της αποτελεί θεμέλιο των φιλελεύθερων δημοκρατιών, ενώ η μη προστασία της μπορεί να αποτελέσει ένδειξη θεσμικής αποσάθρωσης. Οι σύγχρονες εξελίξεις στην τεχνητή νοημοσύνη, στη βιοτεχνολογία και στην ψηφιακή επιτήρηση δημιουργούν νέα ερωτήματα για τα όρια της αυτονομίας και τις δυνατότητες κρατικού ή ιδιωτικού ελέγχου πάνω στην ανθρώπινη ύπαρξη. Στο πλαίσιο αυτό, η μελέτη της αξιοπρέπειας καθίσταται όχι μόνο θεωρητικά σημαντική αλλά και επιτακτικά επίκαιρη.

Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στη διάκριση ανάμεσα στις δύο θεμελιώδεις όψεις της αξιοπρέπειας: τη σωματική και την πνευματική αυτονομία. Ενώ η πρώτη έχει αποτελέσει αντικείμενο εκτεταμένης νομικής προστασίας και θεσμικής κατοχύρωσης —μέσω δικαιωμάτων όπως η απαγόρευση βασανιστηρίων, το δικαίωμα στη ζωή και στην υγεία— η δεύτερη παραμένει συχνά στο περιθώριο της νομικής μέριμνας. Η πνευματική αυτονομία, δηλαδή η ελευθερία σκέψης, συνείδησης και βούλησης, δεν απολαμβάνει την ίδια θεσμική φροντίδα, παρά το γεγονός ότι απειλείται εντονότερα από τις σύγχρονες μορφές πληροφόρησης, παραπληροφόρησης και ψυχολογικής χειραγώγησης.

Στο σύγχρονο περιβάλλον, το δικαίωμα στην έκφραση παρερμηνεύεται συχνά ως άδεια για την εκφορά μισαλλόδοξου ή παραπλανητικού λόγου, υπονομεύοντας τις ίδιες τις αξίες που καλείται να προστατεύσει. Επιπλέον, η πολιτική και κοινωνική βούληση χειραγωγούνται μέσω αλγοριθμικής στοχοποίησης, συστημικής παραπληροφόρησης και ψηφιακού ελέγχου, δημιουργώντας μια νέα μορφή απώλειας της αξιοπρέπειας: την αδυναμία του πολίτη να διαμορφώσει αυθεντική, ελεύθερη και τεκμηριωμένη άποψη για τη συλλογική ζωή.

Την ίδια στιγμή, η παγκόσμια πραγματικότητα αποκαλύπτει την άνιση αναγνώριση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας σε πληθυσμούς που βιώνουν γενοκτονίες, πολέμους,

θεσμικό αποκλεισμό ή καταστροφή της πολιτισμικής τους ταυτότητας. Από την Αφρική και τη Μέση Ανατολή έως τα ουκρανικά, παλαιστινιακά και κούρδικα εδάφη, η ανθρωπίνη αξιοπρέπεια καταρρέει καθημερινά, χωρίς ουσιαστική διεθνή αντίδραση. Το δικαίωμα στην ύπαρξη, στη μνήμη, στη φωνή και στη δικαιοσύνη παραβιάζεται, θέτοντας υπό αμφισβήτηση την ίδια τη δυνατότητα της διεθνούς κοινότητας να προασπίζεται τις αξίες πάνω στις οποίες θεμελιώθηκε.

Το πρώτο μέρος εξετάζει τη νομική κατοχύρωση της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, εστιάζοντας στον τρόπο με τον οποίο η έννοια διαμορφώθηκε και ερμηνεύτηκε στα πρώτα διεθνή νομικά κείμενα. Η ανάλυση αυτή βασίστηκε σε προγενέστερη ιστορική και φιλοσοφική μελέτη της έννοιας, η οποία συνέβαλε στην κατανόηση της θέσης της στο σύγχρονο νομικό πλαίσιο. Παρουσιάζεται το σχετικό διεθνές και ευρωπαϊκό νομικό πλαίσιο, ενώ ακολουθεί νομολογιακή ανάλυση και ερμηνευτική προσέγγιση του δικαιώματος στην αξιοπρέπεια, με έμφαση σε αποφάσεις-ορόσημα που διαμόρφωσαν το περιεχόμενό του.

Το δεύτερο μέρος εστιάζει στη διάκριση ανάμεσα στη σωματική και την πνευματική αυτονομία, εξετάζοντας κρίσιμα ζητήματα όπως η ευθανασία, τα αναπαραγωγικά δικαιώματα, η κλωνοποίηση, το δικαίωμα σε αξιοπρεπή διαβίωση και περιβάλλον, καθώς και τις επιδράσεις της πληροφορίας και της τεχνολογίας στη διαμόρφωση της ατομικής βούλησης. Η πνευματική αυτονομία προσεγγίζεται ως θεμέλιο της πολιτικής συνείδησης και της δημοκρατικής συμμετοχής, αλλά και ως κρίσιμη διάσταση που χρήζει άμεσης θεσμικής προστασίας.

Το τρίτο μέρος εστιάζει στις σύγχρονες απειλές που δέχεται το δικαίωμα στην αξιοπρέπεια από την ανάπτυξη της νευροτεχνολογίας, την τεχνοκρατική επιτήρηση, τη χρήση τεχνητής νοημοσύνης για σκοπούς ελέγχου και παραπληροφόρησης, καθώς και τις νέες μορφές αποκλεισμού που δημιουργούνται από την αδιαφάνεια της ψηφιακής εποχής. Αναλύεται η αναγκαιότητα θεσμικής εγρήγορσης και νομοθετικής δράσης για τη διασφάλιση της εγκεφαλικής ιδιωτικότητας, της ψυχικής ακεραιότητας και της εσωτερικής ελευθερίας του ανθρώπου.

Τέλος, ο επίλογος επιχειρεί να συνδέσει το δικαίωμα στην αξιοπρέπεια με την ευρύτερη συζήτηση περί συνταγματικού μετασχηματισμού και αναδιαμόρφωσης της έννοιας του κοινωνικού κράτους, αναδεικνύοντας τη σημασία της αξιοπρέπειας ως αξιακό θεμέλιο της δημοκρατικής οργάνωσης. Η προστασία της αξιοπρέπειας δεν μπορεί πλέον να εξαντλείται στην αποτροπή της ταπείνωσης ή της απάνθρωπης μεταχείρισης. Οφείλει να επεκτείνεται στην ενεργή διασφάλιση της εσωτερικής ελευθερίας, της ανεμπόδιστης πρόσβασης στην αλήθεια, του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση και της ουσιαστικής συμμετοχής του πολίτη στη δημόσια ζωή. Σε μια εποχή που οι απειλές είναι λιγότερο ορατές αλλά βαθιά υπαρξιακές, η αξιοπρέπεια οφείλει να νοηθεί ως το θεμέλιο μιας δίκαιης, συμπεριληπτικής και βαθιά δημοκρατικής κοινωνίας.

Μέρος Α΄

Η Νομική Κατοχύρωση της Αξιοπρέπειας

Η Αξιοπρέπεια στο Διεθνές Δίκαιο και στον ΟΗΕ

Παρά την ιστορική της σημασία, η έννοια της αξιοπρέπειας άρχισε να εισέρχεται συστηματικά στον νομικό, και ιδιαίτερα στον συνταγματικό και διεθνή νομικό λόγο, μόλις κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Ξεκινώντας με τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην πρώιμη μεταπολεμική περίοδο, αναφορές στην αξιοπρέπεια μπορούν να βρεθούν στα προοίμια και τις ουσιαστικές διατάξεις της συντριπτικής πλειονότητας των διεθνών συνθηκών για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του εικοστού αιώνα, αυτή η νομοτεχνική πρακτική καθιερώθηκε επίσης στις περιφερειακές συμβάσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα και στα εθνικά συντάγματα.¹

Σήμερα, ο αριθμός αυτός ανέρχεται σε 162+ χώρες, με πάνω από 84% των κρατών να αναφέρονται στην «ανθρώπινη αξιοπρέπεια» στα ιδρυτικά τους κείμενα. Συνεπώς, η έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας χρησιμοποιείται πλέον συχνότερα και σε ευρύτερο βαθμό.² Η έννοια της αξιοπρέπειας που στηρίζει αυτά τα κείμενα είναι η ανθρώπινη αξιοπρέπεια — η έμφυτη και ως εκ τούτου ίσης αξίας που κατέχουν όλοι οι άνθρωποι λόγω της ανθρώπινης φύσης τους, γεγονός που τους παρέχει δικαίωμα για σεβασμό και προστασία από το κράτος.³

Η χρήση της αξιοπρέπειας σε νομικά κείμενα, με την έννοια της αναφοράς στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια ως εγγενές χαρακτηριστικό του ανθρώπου, εμφανίζεται στις τρεις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Πολλές χώρες στην Ευρώπη και την Αμερική ενσωμάτωσαν την έννοια της αξιοπρέπειας στα συντάγματά τους: το 1917 το Μεξικό, το 1919 η Δημοκρατία της Βαϊμάρης στη Γερμανία και η Φινλανδία, το 1933 η Πορτογαλία, το 1937 η Ιρλανδία και το 1940 η Κούβα.⁴

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (1939-1945), η έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας εδραιώθηκε πραγματικά όταν εμφανίστηκε στο Προοίμιο του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών (1945) και στη συνέχεια σε πέντε διαφορετικές διατάξεις της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1948).⁵ Αμέσως μετά το τέλος του Β Παγκοσμίου Πολέμου, οι τρεις ηττημένες χώρες, Γερμανία, Ιταλία και Ιαπωνία,

¹ Christopher McCrudden, "Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights," *European Journal of International Law*, Vol. 19, No. 4 (2008), σ. 655–724, ιδίως σ. 662. Διαθέσιμο στο: <https://watermark.silverchair.com/chn043.pdf>.

² Veronika Fikfak και Lora Izvorova, "Language and Persuasion: Human Dignity at the European Court of Human Rights," *Human Rights Law Review*, 2022, διαθέσιμο στο: <https://academic.oup.com/hrlr/article/22/3/ngac018/6653157>

³ Veronika Fikfak και Lora Izvorova, "Language and Persuasion: Human Dignity at the European Court of Human Rights," *Human Rights Law Review*, 2022, διαθέσιμο στο: <https://academic.oup.com/hrlr/article/22/3/ngac018/6653157>.

⁴ Christopher McCrudden, *Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights*, *European Journal of International Law*, Vol. 19, No. 4 (2008), σ. 655–724, ιδίως σ. 662. Διαθέσιμο στο: <https://watermark.silverchair.com/chn043.pdf>

⁵ Neomi Rao, *Three Concepts of Dignity in Constitutional Law*, 86 *Notre Dame Law Review* 183 (2013), σ. 193–195. Διαθέσιμο στο: <https://scholarship.law.nd.edu/ndlr/vol86/iss1/43>

ενσωμάτωσαν την αξιοπρέπεια στα συνταγματικά τους κείμενα, τα οποία και επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό και τα νέα συντάγματα των χωρών που ακολούθησαν.

Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών – Προοίμιο⁶: «ΕΜΕΙΣ, ΟΙ ΛΑΟΙ ΤΩΝ ΗΝΩΜΕΝΩΝ ΕΘΝΩΝ, ΑΠΟΦΑΣΙΣΜΕΝΟΙ Να σώσουμε τις ερχόμενες γενεές από τη μάστιγα του πολέμου, που δύο φορές στα χρόνια μας έφερε στην ανθρωπότητα ανείπωτη θλίψη,

Να διακηρύξουμε και πάλι την πίστη μας στα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, στην αξιοπρέπεια και στην αξία του ανθρώπου, στα ίσα δικαιώματα ανδρών και γυναικών και μεγάλων και μικρών εθνών,

Να δημιουργήσουμε προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες μπορεί να υπάρξει δικαιοσύνη και σεβασμός προς τις υποχρεώσεις που προκύπτουν από τις συνθήκες και από άλλες πηγές διεθνούς δικαίου,

Να συμβάλουμε στην κοινωνική πρόοδο και στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου μέσα σε μεγαλύτερη ελευθερία,[..]» (σε μετάφραση)

Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – Προοίμιο⁷: Επειδή η αναγνώριση της αξιοπρέπειας, που είναι σύμφυτη σε όλα τα μέλη της ανθρωπίνης οικογένειας, καθώς και των ίσων και αναπαλλοτρίωτων δικαιωμάτων τους αποτελεί το θεμέλιο της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ειρήνης στον κόσμο. Επειδή η παραγνώριση και η περιφρόνηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου οδήγησαν σε πράξεις βαρβαρότητας, που εξεγείρουν την ανθρωπίνη συνείδηση, και η προοπτική ενός κόσμου όπου οι άνθρωποι θα είναι ελεύθεροι να μιλούν και να πιστεύουν, λυτρωμένοι από τον τρόμο και την αθλιότητα, έχει διακηρυχθεί ως η πιο υψηλή επιδίωξη του ανθρώπου. Επειδή έχει ουσιαστική σημασία να προστατεύονται τα ανθρώπινα δικαιώματα από ένα καθεστώς δικαίου, ώστε ο άνθρωπος να μην αναγκάζεται να προσφεύγει, ως έσχατο καταφύγιο, στην εξέγερση κατά της τυραννίας και της καταπίεσης. [...]» (σε μετάφραση).

Σύμφωνα με τον McCrudden⁸, κατά τη σύνταξη της Διακήρυξης, υπήρξαν έντονες διαφωνίες ως προς τη θεωρητική θεμελίωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων — ανάμεσα στη θρησκεία, τα φυσικά δικαιώματα, τον φιλελευθερισμό και τον κομμουνισμό. Αδυνατώντας να συμφωνήσουν σε ένα ενοποιητικό θεμέλιο, οι αντιπρόσωποι επικεντρώθηκαν σε πρακτικές που όφειλαν να απαγορευτούν.⁹ Έτσι, η έννοια της αξιοπρέπειας απέκτησε περιοριστική λειτουργία, οργανωμένη σε τρεις βασικές κατηγορίες: Α) Απαγόρευση βασανιστηρίων ή εξευτελιστικής μεταχείρισης Β) Απαγόρευση καταναγκαστικής εργασίας Γ) Απαγόρευση εργαλειακής υποβάθμισης της ανθρωπίνης ύπαρξης.

Οι Συμβάσεις της Γενεύης (1949), προστατεύουν την ανθρωπίνη αξιοπρέπεια κατά τη διάρκεια πολεμικών συρράξεων, ιδίως μέσω του Κοινού Άρθρου 3.

⁶ Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών, διαθέσιμο στο: <https://unric.org/el/χαρτης-οηε/>

⁷ Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, διαθέσιμο στο: <https://www.amnesty.gr/universal-declaration-of-human-rights>

⁸ Neomi Rao, Three Concepts of Dignity in Constitutional Law, 86 Notre Dame Law Review 183 (2013), σ. 193–195. Διαθέσιμο στο: <https://scholarship.law.nd.edu/ndlr/vol86/iss1/4>

⁹ Neomi Rao, Three Concepts of Dignity in Constitutional Law, 86 Notre Dame Law Review 183 (2013), σ. 193–195. Διαθέσιμο στο: <https://scholarship.law.nd.edu/ndlr/vol86/iss1/4>

Αξίζει να σημειωθεί πως, ούτε η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (1950), ούτε ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης κατοχυρώνουν ρητά ή αυτόνομα το δικαίωμα στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Εμφανίστηκε για πρώτη φορά στο Προοίμιο του Πρωτοκόλλου αριθ. 13 (2002) για την κατάργηση της θανατικής ποινής¹⁰.

Κατά τη δεκαετία του 1960, τρεις θεμελιώδεις διεθνείς συμβάσεις επιβεβαίωσαν τον κεντρικό ρόλο της αξιοπρέπειας: το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (1966), η Διεθνής Σύμβαση για την Εξάλειψη Φυλετικών Διακρίσεων (1969) και το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (1966).¹¹

Το προοίμιο του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (1966) αναφέρει ρητά (σε μετάφραση): «*Λαμβάνοντας υπόψη ότι σύμφωνα με τις αρχές του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, η αναγνώριση της έμφυτης αξιοπρέπειας και των ίσων και αναφαίρετων δικαιωμάτων όλων των μελών της ανθρώπινης κοινωνίας, αποτελεί τη βάση της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ειρήνης στον κόσμο.*»¹²

Η πρακτική αυτή συνεχίστηκε με τις Συμβάσεις για την Εξάλειψη Διακρίσεων κατά των Γυναικών (1979) και κατά των Βασανιστηρίων (1984). Το άρθρο 13 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα συνδέει τη μόρφωση με την πλήρη ανάπτυξη της προσωπικότητας και του αισθήματος αξιοπρέπειας.¹³

Το άρθρο 1 της Σύμβασης του Οβιέδο (1997)¹⁴ για τα ανθρώπινα δικαιώματα στη βιοϊατρική αναφέρει τα εξής (σε μετάφραση): «*Τα συμβαλλόμενα μέρη θα προστατεύουν την αξιοπρέπεια και την ταυτότητα κάθε ανθρώπινου όντος και θα εγγυώνται το σεβασμό της ακεραιότητας και των λοιπών δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών κάθε ανθρώπινου όντος, χωρίς διάκριση, σε σχέση με την εφαρμογή της βιολογίας και της ιατρικής.*».

Στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2000), η ανθρώπινη αξιοπρέπεια κατοχυρώνεται στο άρθρο 1, ως απόλυτο δικαίωμα, μη επιδεκτικό περιορισμών: «*Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια είναι απαραβίαστη. Πρέπει να είναι σεβαστή και να προστατεύεται.*» Στις επεξηγήσεις, τονίζεται ότι, η ανθρώπινη

¹⁰ Katarzyna Doroszewska, Human Dignity Concepts in Judicial Reasoning. Study of National and International Law, Review of European and Comparative Law, Volume XLIII, 2020, issue 4, p. 119-137, διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.31743/recl.8257>

¹¹ Christopher McCrudden, Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights, European Journal of International Law, Vol. 19, No. 4 (2008), σ. 655-724, ιδίως σ. 669. Διαθέσιμο στο: <https://watermark.silverchair.com/chn043.pdf>

¹² Ηνωμένα Έθνη, Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα, Νέα Υόρκη, 19 Δεκεμβρίου 1966. Διαθέσιμο στο: <https://unric.org/el/διεθνές-σύμφωνο-για-τα-οικονομικά-κοι-2/>

¹³ Ηνωμένα Έθνη, Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα, Νέα Υόρκη, 19 Δεκεμβρίου 1966. Διαθέσιμο στο: <https://unric.org/el/διεθνές-σύμφωνο-για-τα-οικονομικά-κοι-2/>

¹⁴ Συμβούλιο της Ευρώπης, Oviedo Convention and its Protocols, διαθέσιμο στο: <https://www.coe.int/en/web/human-rights-and-biomedicine/oviedo-convention>, και η σύμβαση <https://rm.coe.int/168007cf98>

αξιοπρέπεια δεν είναι μόνο θεμελιώδες δικαίωμα καθ'αυτό αλλά αποτελεί και την ίδια τη βάση των θεμελιωδών δικαιωμάτων.¹⁵

Δεν είναι κρυφό ότι, η πλήρης εφαρμογή των διατάξεων των πρώιμων διεθνών κειμένων εξαρτήθηκε ρητά από τον βαθμό ανάπτυξης και τους διαθέσιμους πόρους κάθε κράτους¹⁶. Αυτού του είδους οι επιφυλάξεις, που συναντώνται συχνά στη διεθνή πρακτική, θέτουν υπό αμφισβήτηση την καθολικότητα και την αδιαπραγμάτευτη φύση της αξιοπρέπειας. Ουσιαστικά, αποκαλύπτουν ότι, παρά τη ρητορική περί υπεραρχής, η αξιοπρέπεια παραμένει δευτερεύουσα προτεραιότητα σε σχέση με την οικονομική ανάπτυξη, η οποία καθορίζεται από κριτήρια που πλέον αμφισβητούνται παγκοσμίως.

Η ενσωμάτωση της αξιοπρέπειας στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο και τα Συντάγματα των κρατών

Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια έχει εδραιωθεί ως θεμελιώδης έννοια όχι μόνο στο διεθνές αλλά και στο ευρωπαϊκό δίκαιο, καθώς και στα συνταγματικά κείμενα των κρατών-μελών. Η θέση της αξιοπρέπειας στα νομικά συστήματα διαφέρει ως προς τη μορφή, το εύρος και τη λειτουργία της. Σε πολλά σύγχρονα συντάγματα, η αξιοπρέπεια εμφανίζεται είτε στο προοίμιο είτε ως εργαλείο ερμηνείας θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ορισμένα νομικά συστήματα την αναγνωρίζουν ως αυτοτελές και απαραβίαστο δικαίωμα, ενώ άλλα τη θεμελιώνουν ως γενική αρχή, χωρίς ρητή συνταγματική διατύπωση, αλλά με ευρεία κανονιστική εμβέλεια.

Όπως και σε άλλα συντάγματα, το Κυπριακό Σύνταγμα του 1960 δεν κατοχυρώνει ρητά την ανθρώπινη αξιοπρέπεια ως αυτοτελές δικαίωμα, αλλά καλύπτει βασικές εκφάνσεις της. Για παράδειγμα, το άρθρο 8 απαγορεύει τα βασανιστήρια και την απάνθρωπη ή ταπεινωτική μεταχείριση ή τιμωρία και το άρθρο 10 απαγορεύει την καταναγκαστική εργασία και τη δουλεία.¹⁷¹⁸

Ιδιαίτερη μνεία αξίζει στο Άρθρο 9 του Συντάγματος¹⁹, το οποίο αποτελεί το μοναδικό άρθρο που περιλαμβάνει ρητά τον όρο «αξιοπρέπεια», προσδίδοντας του έτσι σαφές νομικό και ηθικό βάρος. Σύμφωνα με τη διατύπωση του άρθρου: *«Έκαστος έχει το δικαίωμα αξιοπρεπούς διαβίωσης και κοινωνικής ασφαλείας. Ο νόμος θα προβλέψει περί προστασίας των εργατών, αρωγής προς τους πτωχούς και συστήματος κοινωνικών ασφαλίσεων.»* Η ρητή κατοχύρωση της αξιοπρεπούς διαβίωσης ως συνταγματικού δικαιώματος αναδεικνύει την πρόθεση του συντακτικού νομοθέτη να

¹⁵ European Union Agency for Fundamental Rights, Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Άρθρο 1 – Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια. Διαθέσιμο στο: <https://fra.europa.eu/el/eu-charter/article/1-anthropini-axioprepeia>

¹⁶ Νικήτας Αλιπράντης, Τα Κοινωνικά Δικαιώματα σε Υπερεθνικό Επίπεδο Ανά τον Κόσμο: Προκλήσεις και Προοπτικές, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2008, σ. 134

¹⁷ Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, Άρθρο 8 – Προστασία της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας και της αξιοπρέπειας. Διαθέσιμο στο: <https://www.cylaw.org/nomoi/enop/ind/syntagma/section-sc72b4a5d7-3843-c6ce-ab2a-7b8348c53ebe.html>

¹⁸ Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, Άρθρο 10 – Απαγόρευση απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης. Διαθέσιμο στο: <https://www.cylaw.org/nomoi/enop/ind/syntagma/section-sc4282086b-980b-733b-15b3-28d06d4b3bd8.html>

¹⁹ Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, Άρθρο 9 – Δικαίωμα στην αξιοπρεπή διαβίωση. Διαθέσιμο στο: <https://www.cylaw.org/nomoi/enop/ind/syntagma/section-sc0edb339b-2398-4583-8c75-1d81d3481d47.html>

θεμελιώσει το κοινωνικό κράτος δικαίου πάνω στον σεβασμό της ανθρωπίνης αξίας, διασφαλίζοντας ότι η αξιοπρέπεια δεν αποτελεί απλώς ηθική αρχή, αλλά νομικά δεσμευτικό δικαίωμα με ουσιαστικό περιεχόμενο.

Το Ελληνικό Σύνταγμα συγκαταλέγεται στα ευρωπαϊκά συνταγματικά κείμενα που προβλέπουν ρητά την ανθρωπίνη αξιοπρέπεια. Συγκεκριμένα, στο άρθρο 2 παρ. 1, υπό τον τίτλο «*Πρωταρχικές υποχρεώσεις της Πολιτείας*»²⁰, ορίζεται: «Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας.» Η ανθρωπίνη αξιοπρέπεια κατοχυρώνεται ρητά ως θεμελιώδης υποχρέωση και προτεραιότητα του κράτους απέναντι στον λαό, εντασσόμενη στον ίδιο τον πυρήνα της συνταγματικής τάξης. Πρόκειται για μια ρητή δέσμευση της Πολιτείας, που αποδίδει στην αξιοπρέπεια τον χαρακτήρα υπεράνω κάθε κρατικής επιλογής ή σκοπιμότητας.

Ωστόσο, η εν λόγω συνταγματική πρόβλεψη αφορά ένα κοινωνικό δικαίωμα, το οποίο, όπως συμβαίνει κατά κανόνα με τέτοιες διατάξεις, δεν είναι αγωγίμο και δεν παρέχει άμεση δυνατότητα δικαστικής διεκδίκησης. Εδώ εντοπίζεται και η διαχρονική αδυναμία των θεσμών: όσο τα κράτη και οι διεθνείς οργανισμοί δεν εξασφαλίζουν την καθολική, ουσιαστική και πρακτικά εφαρμόσιμη άσκηση των κοινωνικών δικαιωμάτων, όσο τα θεμέλια της κοινωνικής δικαιοσύνης παραμένουν ασταθή, οι κοινωνίες δεν μπορούν να θεωρούνται πραγματικά πολιτισμένες – ανεξαρτήτως των επιστημονικών ή τεχνολογικών τους επιτευγμάτων και ανεξαρτήτως της ρητορικής που επιστρατεύεται για να αποκρύψει αυτή την αδυναμία. Η ιστορική εμπειρία το αποδεικνύει με σαφήνεια: χρειάστηκε ένας Παγκόσμιος Πόλεμος για να ιδρυθεί η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας και ένας δεύτερος για να αναδυθεί ένα υπερεθνικό πλαίσιο προστασίας κοινωνικών δικαιωμάτων – στην Ευρώπη, την Αμερική, την Αφρική και τον αραβικό κόσμο.²¹ Κι ενώ οι λαοί ανέμεναν την εξέλιξη, την ενίσχυση και την εμπέδωση αυτών των δικαιωμάτων, σήμερα παρακολουθούν την υπονόμευσή τους, καθώς απαξιώνονται σταδιακά προς όφελος αξιών και προτεραιοτήτων που δεν σχετίζονται με τίποτα το πραγματικά «ανθρώπινο».²²

Η εκτεταμένη χρήση της έννοιας της αξιοπρέπειας από διεθνή και ευρωπαϊκά κείμενα, καθώς και η ερμηνευτική πρακτική των ευρωπαϊκών κυρίως δικαστηρίων, έχει συμβάλει στη διαμόρφωση νέων εκφάνσεων του δικαιώματος, διευρύνοντας τη νομική του εφαρμογή.²³ Πλέον και όπως αναλύεται στις ενότητες που ακολουθούν και ειδικά στην ενότητα με τίτλο: «Νομολογιακή ανάλυση και δικαστική ερμηνεία του δικαιώματος στην αξιοπρέπεια», η αξιοπρέπεια συνδέεται με δικαιώματα που αφορούν, μεταξύ άλλων:

- την εκπαίδευση,

²⁰ Σύνταγμα της Ελλάδας, Άρθρο 2 – Σεβασμός και προστασία της αξίας του ανθρώπου. Διαθέσιμο στο: <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/article-2/>

²¹ Νικήτας Αλιπράντης, Γιάννης Κούζης κ.α, Τα Κοινωνικά Δικαιώματα σε Υπερεθνικό Επίπεδο Ανά τον Κόσμο, Εκδόσεις Παπαζήση, 2008, κεφάλαιο «Η πορεία ανάπτυξης και ύφεσης των κοινωνικών δικαιωμάτων», σελ. 435 επ, και περίληψη στο: <https://papazissi.gr/product/ta-κοινωνικά-δικαιώματα-σε-υπερεθνικ/>

²² Βλ. ανωτ.

²³ Christopher McCrudden, “Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights,” *European Journal of International Law*, Vol. 19, No. 4 (2008), σ. 655–724, ιδίως σ. 671. Διαθέσιμο στο: <https://watermark.silverchair.com/chn043.pdf>

- την ποινική διαδικασία,
- τα δικαιώματα των γυναικών,
- την κοινωνική πρόνοια και το ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης,
- το δικαίωμα στην υγεία,
- την προστασία ατόμων με αναπηρία ως αυτόνομων υποκειμένων,
- το δικαίωμα στην υπόληψη και την ιδιωτικότητα,
- τα δικαιώματα των αυτοχθόνων λαών,
- την προστασία προσωπικών δεδομένων,
- και τη ρύθμιση της βιοϊατρικής έρευνας και των πειραμάτων.

Εν κατακλείδι, η αξιοπρέπεια έχει μετατραπεί από αφηρημένη ηθική έννοια σε ένα δυναμικό και πολυδιάστατο νομικό εργαλείο, με εφαρμογή σε ένα ευρύ φάσμα δικαιωμάτων. Η διεύρυνση αυτή καθιστά αναγκαία την εξέταση ορισμένων νομολογιακών αποφάσεων–ορόσημων, μέσα από τις οποίες αποτυπώνεται η ερμηνευτική της εξέλιξη και η πρακτική της σημασία.

Νομολογιακή ανάλυση και δικαστική ερμηνεία του δικαιώματος στην αξιοπρέπεια

Γενικά

Αν και η έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας απουσιάζει από το κείμενο της ΕΣΔΑ, η αναφορά του από το ΕΔΔΑ, ξεπέρασε τις 2.100 αποφάσεις μέχρι και το 2019.²⁴ Η Veronika Fikfak και η Lora Izvorova στο άρθρο τους "Language and Persuasion: Human Dignity at the European Court of Human Rights" (Human Rights Law Review, 2022), διεξήγαγαν μια πολύ εμπεριστατωμένη έρευνα για τον τρόπο χρήσης της έννοιας αυτής από το Δικαστήριο.

Η πιο πάνω έρευνα, ανέδειξε ότι, οι δικαστές του ΕΔΔΑ έχουν χρησιμοποιήσει την έννοια της αξιοπρέπειας για να αναπτύξουν το πεδίο εφαρμογής των δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ, αλλά και για να υποδείξουν στα εναγόμενα κράτη πόσο σοβαρή είναι μια παραβίαση και να τα ωθήσουν προς καλύτερη συμμόρφωση. Ωστόσο, αυτές οι στρατηγικές συχνά οδηγούνται σε αδιέξοδο όταν το Δικαστήριο αντιμετωπίζει θέσεις κρατών μελών που βασίζονται σε μια αντίληψη της αξιοπρέπειας διαφορετική από εκείνη της ανθρώπινης αξιοπρέπειας στην οποία υιοθετεί το Δικαστήριο.²⁵

Για παράδειγμα, το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ρωσίας υιοθετεί μια «παραδοσιακή» ερμηνεία της έννοιας της αξιοπρέπειας, η οποία επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από την Ορθόδοξη Χριστιανική Εκκλησία και δίδει περισσή βαρύτητα στην σχέση της αξιοπρέπειας και των δημόσιων αξιωμάτων, ως ήταν η προσέγγιση στην Αρχαία Ρώμη. Η ερμηνεία αυτή έρχεται σε αντίθεση με πολλές από τις πιο

²⁴ Veronika Fikfak & Lora Izvorova, «Language and Persuasion: Human Dignity at the European Court of Human Rights», Human Rights Law Review, Τόμος 22, Τεύχος 3, 2022, διαθέσιμο στο: <https://academic.oup.com/hrlr/article/22/3/ngac018/6653157>

²⁵ Fikfak, V. and Izvorova, L. (2022). Language and Persuasion: Human Dignity at the European Court of Human Rights. Human Rights Law Review, Available at: <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngac011>

προοδευτικές αντιλήψεις σχετικά με την ηθική, την ευπρέπεια, την οικογένεια και τις σεξουαλικές σχέσεις.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η υπόθεση *Bayev και Άλλοι κατά Ρωσίας* (2017), αιτήσεις υπ.αρ. 67667/09, 44,092/12, 56,717/12).²⁶ Στο πλαίσιο της εν λόγω υπόθεσης, τρεις ακτιβιστές προσέβαλαν τη συμβατότητα του ρωσικού νόμου που απαγορεύει την «προώθηση της ομοφυλοφιλίας» μεταξύ ανηλίκων. Οι αιτούντες καταδικάστηκαν από τα εγχώρια δικαστήρια επειδή διαδήλωναν κοντά σε παιδική βιβλιοθήκη και σχολείο, κρατώντας πανό με συνθήματα όπως «Η ομοφυλοφιλία είναι φυσιολογική». Το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ρωσίας χρησιμοποίησε την έννοια της αξιοπρέπειας ως επιχείρημα για να δικαιολογήσει την προτεραιότητα των παραδοσιακών αξιών έναντι των δικαιωμάτων των ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων. Σύμφωνα με την απόφαση, η προστασία των παιδιών από «διαστρεβλωμένες αναπαραστάσεις» της οικογένειας υπερέχει, καθώς η παραδοσιακή αντίληψη περί οικογένειας θεωρείται συνταγματική αξία στη ρωσική κοινωνία.

Αντίστοιχα, στην υπόθεση *Alekseyev κατά Ρωσίας* (2010), αιτήσεις υπ.αρ. 4916/07 κ.α)²⁷, η ρωσική κυβέρνηση αιτιολόγησε την απαγόρευση των γκέι παρελάσεων στη Μόσχα, τις οποίες συνδιοργάνωσε ο Alekseyev, υποστηρίζοντας ότι αποτελούσαν «προώθηση της ομοφυλοφιλίας» και ότι αυτό ερχόταν σε αντίθεση με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις της πλειοψηφίας του πληθυσμού. Οι αρχές ισχυρίστηκαν ότι, εάν οι παρελάσεις πραγματοποιούνταν, θα προσβάλλονταν οι θρησκευόμενοι πολίτες, οι οποίοι θα τις θεωρούσαν ως σκόπιμη προσβολή των θρησκευτικών τους συναισθημάτων και ως «τρομερή υποτίμηση της ανθρώπινης αξιοπρέπειάς τους». Και σε αυτή την περίπτωση, το Συνταγματικό Δικαστήριο αξιοποίησε την έννοια της αξιοπρέπειας όχι ως εργαλείο προστασίας των ατομικών ελευθεριών, αλλά ως μέσο περιορισμού τους, προκειμένου να διαφυλαχθεί η κοινωνική ηθική τάξη που προβάλλεται ως θεμελιώδης αξία στη ρωσική έννομη τάξη.

Αποτελεί γεγονός ότι, έχει πραγματοποιηθεί πολύ λιγότερο ακαδημαϊκό έργο για την κατανόηση των εννοιών που αποδίδουν τα επιμέρους κράτη στην αξιοπρέπεια, πώς οι προτιμώμενες αντιλήψεις τους διαφέρουν από εκείνες των ευρωπαϊκών δικαστηρίων ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ποιες μπορεί να είναι οι επιπτώσεις αυτών των εννοιολογικών διαφορών στην εξουσία και τη νομιμότητα των δικαστηρίων αυτών, καθώς και στις σχέσεις τους με τα κράτη.²⁸

Η έρευνα επιβεβαιώνει την δήλωση του πρώην δικαστή και πρόεδρου Jean-Paul Costa, ο οποίος σημειώνει ότι, το ΕΔΔΑ ακολουθεί μια διττή στρατηγική όταν αναφέρεται στην αξιοπρέπεια: αφενός, υποδεικνύει στο εναγόμενο κράτος τη σοβαρότητα των πράξεών του και το ενθαρρύνει να αντιμετωπίσει τυχόν συστημικά προβλήματα, και αφετέρου, εκμεταλλεύεται την ευκαιρία να διευκρινίσει, προς όφελος όλων των κρατών, τα όρια της συμπεριφοράς που συνάδει με την ΕΣΔΑ.

²⁶ Bayev and Others v. Russia, App. nos. 67667/09, 44092/12 and 56717/12, ECHR 2017, available at: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-174422>

²⁷ Alekseyev v. Russia, App. nos. 4916/07, 25924/08 and 14599/09, ECHR 2010, available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101257>.

²⁸ Fikfak, V. and Izvorova, L. (2022). Language and Persuasion: Human Dignity at the European Court of Human Rights. Human Rights Law Review, [online] Available at: <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngac011>

Όπως καταλήγει ο δικαστής Costa, «Το Δικαστήριο δεν περιορίζεται στην εκδίκαση υποθέσεων: διαδραματίζει επίσης έναν παιδαγωγικό ρόλο, και μέσω της αναφοράς στην αξιοπρέπεια, στέλνει έτσι σημαντικά μηνύματα σε όλα τα εναγόμενα κράτη.»²⁹

Η έρευνα έδειξε επίσης τη γεωγραφική κατανομή της χρήσης του όρου «αξιοπρέπεια» με τον χάρτη να αποκαλύπτει μια εντυπωσιακή εικόνα. Οι κύριες χώρες εναντίον των οποίων χρησιμοποιείται ο όρος «αξιοπρέπεια» είναι η Ρωσία (σε 368 από τις 2.122 υποθέσεις), μετά η Ρουμανία με 207, η Τουρκία με 200, η Ουκρανία με 128 και ούτω κάθε εξής. Αυτές οι χώρες είναι οι συχνότεροι παραβάτες της ΕΣΔΑ και, ειδικότερα, του Άρθρου 3 αυτής (απαγόρευση των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης). Η δεύτερη μεγαλύτερη κατηγορία υποθέσεων στις οποίες χρησιμοποιείται ο όρος, αφορά το Άρθρο 10 (ελευθερία της έκφρασης), ακολουθούμενη από το Άρθρο 8 (δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή).

Η ερμηνευτική πρακτική, κυρίως των ευρωπαϊκών δικαστηρίων, όπως θα δούμε στην συνέχεια, έχει διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην αναγνώριση και εδραίωση νέων εκφάνσεων του δικαιώματος στην αξιοπρέπεια.

Ireland v United Kingdom (1978)³⁰

Από τις πρώτες αποφάσεις, που το ΕΔΔΑ επέκτεινε την έννοια του Άρθρου 3, ώστε να περιλαμβάνει και άλλες περιστάσεις που θίγουν την αξιοπρέπεια και εμπίπτουν στο άρθρο αυτό. Έκτοτε, η εφαρμογή του άρθρου 3, έχει λάβει επεκτατικές διαστάσεις ώστε να καλύπτει και περιπτώσεις δυσανάλογης χρήσης σωματικής βίας κατά ατόμων που συλλαμβάνονται ή βρίσκονται υπό κράτηση, τη χρήση μέσων περιορισμού σε σοβαρά ασθενείς κρατούμενους καθώς και την κράτηση φυλακισμένων σε περιορισμένους χώρους με ανεπαρκείς υγειονομικές εγκαταστάσεις ή χωρίς φυσικό φως κ.λπ.

Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH κατά Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn (2004)³¹

Η υπόθεση αφορά απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) που εκδόθηκε στις 14 Οκτωβρίου 2004, σχετικά με προδικαστικό ερώτημα που υπέβαλε η γερμανική εταιρεία Omega, προς αμφισβήτηση της απαγόρευσης των γερμανικών αρχών να λειτουργεί χώρο ψυχαγωγίας (laser tag arena), στον οποίο 'κέρδιζε' όποιος παίχτης 'σκότωνα' περισσότερες φιγούρες. Οι γερμανικές αρχές είχαν απαγορεύσει τη λειτουργία τέτοιου χώρου, επικαλούμενες λόγους προστασίας της δημόσιας τάξης και ειδικότερα της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ως θεμελιώδους αρχής του γερμανικού Συντάγματος.

Το ΔΕΕ στην απόφασή του επανέλαβε ότι, κατά πάγια νομολογία, τα θεμελιώδη δικαιώματα αποτελούν αναπόσπαστο μέρος των γενικών αρχών του ενωσιακού

²⁹ Fikfak, V. and Izvorova, L., 'Language and Persuasion: Human Dignity at the European Court of Human Rights' (2022) Human Rights Law Review, <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngac011> accessed 20 May 2025.

³⁰ Ireland v United Kingdom, App no 5310/71, Judgment of 18 January 1978, HUDOC <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>.

³¹ Case C-36/02 Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH v Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn, Judgment of 14 October 2004, EU:C:2004:614, EUR-Lex <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62002CJ0036>

δικαίου, των οποίων την τήρηση διασφαλίζει το ίδιο το Δικαστήριο. Τόνισε επιπλέον ότι αντλεί έμπνευση από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών καθώς και από διεθνείς πράξεις προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στις οποίες τα κράτη μέλη έχουν προσχωρήσει ή συμμετάσχει.

Παράλληλα, υπογράμμισε ότι η προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας συνιστά γενική αρχή του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ότι η επιδίωξή της είναι πλήρως συμβατή με τις θεμελιώδεις ελευθερίες της Ένωσης. Κατά συνέπεια, κατέληξε ότι το ενωσιακό δίκαιο δεν αποκλείει την απαγόρευση μιας οικονομικής δραστηριότητας που βασίζεται στην εμπορική εκμετάλλευση της προσομοιωμένης βίας, όταν αυτή η απαγόρευση αποσκοπεί στην προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

Τέλος, αναγνώρισε ότι, παρά την αρχή της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών στην ΕΕ, τα κράτη μέλη διατηρούν τη διακριτική ευχέρεια να επιβάλλουν περιορισμούς για λόγους προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας — αξία που κατέχει κεντρική θέση στο νομικό οικοδόμημα της Ένωσης. Ειδικότερα, έκρινε ότι η επίμαχη απαγόρευση ήταν δικαιολογημένη, καθώς η συγκεκριμένη δραστηριότητα της Omega θεωρήθηκε αντίθετη προς τις κοινωνικές αξίες και αρχές που υπερέχουν έναντι της ελευθερίας παροχής υπηρεσιών.

Η απόφαση αυτή έχει καίρια σημασία, καθώς "άνοιξε" νέες νομικές εκφάνσεις του δικαιώματος στην αξιοπρέπεια και επιβεβαίωσε ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα — όπως η ανθρώπινη αξιοπρέπεια — μπορούν να δικαιολογήσουν περιορισμούς ακόμα και των βασικών ελευθεριών της Ένωσης, όταν βρίσκονται σε σύγκρουση με αυτές.

S.Y. (A Minor) v. The Minister for Children and Ors [2023] IEHC 187³²

Στην απόφαση *S.Y. (A Minor) v. The Minister for Children and Ors*, το High Court της Ιρλανδίας κλήθηκε να εξετάσει αν η αποτυχία του κράτους να παράσχει υλικές συνθήκες υποδοχής σε ανήλικο αιτούντα διεθνή προστασία συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματός του στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 1 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ο S.Y., ένας ανήλικος από το Αφγανιστάν, αφίχθη στην Ιρλανδία και υπέβαλε αίτηση διεθνούς προστασίας, χωρίς όμως να του παρασχεθεί στέγη ή βασικά μέσα διαβίωσης. Ενημερώθηκε ότι θα εξασφαλιζόταν στέγαση μόνο όταν υπήρχε διαθεσιμότητα, και η μόνη παροχή που έλαβε ήταν ένα κουπόνι αξίας 28 ευρώ για προμήθειες. Ως αποτέλεσμα, αναγκάστηκε να ζήσει άστεγος στον δρόμο για διάστημα περίπου τριών εβδομάδων, χωρίς κρατική φροντίδα.

Η Ιρλανδική Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Ισότητας παρενέβη στην υπόθεση ως *amicus curiae* (φίλος του δικαστηρίου), επισημαίνοντας την υποχρέωση του κράτους, βάσει των Κανονισμών Υποδοχής της ΕΕ (Reception Conditions Regulations 2018), να εξασφαλίζει αξιοπρεπείς υλικές συνθήκες υποδοχής σε όλους τους αιτούντες άσυλο. Τόνισε ότι η αξιοπρέπεια, ως θεμελιώδες δικαίωμα,

³² Ireland High Court, [2023] IEHC 187, διαθέσιμο στο: <https://fra.europa.eu/en/caselaw-reference/ireland-high-court-2023-iehc-187>

περιλαμβάνει την προστασία από συνθήκες ακραίας υλικής στέρησης που καθιστούν αδύνατη την κάλυψη βασικών αναγκών, όπως τροφή, στέγαση και υγιεινή.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι ο Υπουργός παραβίασε τις υποχρεώσεις του βάσει των ενωσιακών κανονισμών και του Χάρτη της ΕΕ. Επικαλέστηκε δε νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σύμφωνα με την οποία, ακόμη και σε συνθήκες πίεσης ή κορεσμού του συστήματος υποδοχής, τα κράτη μέλη οφείλουν να λαμβάνουν εναλλακτικά μέτρα προστασίας — όπως παροχή επιδομάτων ή παραπομπή σε υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας — ώστε να διαφυλάσσουν τις ελάχιστες συνθήκες αξιοπρεπούς διαβίωσης.

Η απόφαση αυτή συνιστά σημαντικό ορόσημο στη δυναμική ερμηνεία της αξιοπρέπειας στην ΕΕ, εδραιώνοντας περαιτέρω την αρχή ότι οι κρατικές παραλείψεις σε ζητήματα κοινωνικής πρόνοιας μπορεί να προσβάλουν θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα.

Cannavacciuolo και άλλοι κατά Ιταλίας (2025)³³

Εξαιρετικό ενδιαφέρον βρίσκουμε στην πρόσφατη Απόφαση του πρώτου τμήματος του ΕΔΔΑ, ημερομηνίας 30 Ιανουαρίου 2025, Cannavacciuolo και άλλοι εναντίον Ιταλίας, αιτήσεις με αριθμό 515667/14 και τρεις άλλες. Η υπόθεση αφορούσε την σοβαρή ρύπανση γνωστή ως «το φαινόμενο Terra dei Fuochi» και την αξιώση των κατοίκων των περιοχών της Καμπανίας για προστασία της ζωής και υγείας τους από τις συνέπειες της μη νόμιμης απόρριψης, ανεξέλεγκτης εγκατάλειψης και καύσης επικίνδυνων αποβλήτων. Το ΕΔΔΑ, διαπίστωσε ομόφωνα ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 2 της Σύμβασης και αποφάνθηκε ότι το Ιταλικό κράτος οφείλει να θεσπίσει χωρίς καθυστέρηση εντός 2 ετών, από την ημερομηνία που η απόφαση θα καταστεί τελεσίδικη, γενικά μέτρα ικανά να αντιμετωπίσουν το επίμαχο φαινόμενο της ρύπανσης.

Ο Κύπριος Δικαστής του ΕΔΔΑ, κ. Γεώργιος Σεργίδης στην μερικώς σύμφωνη και μειοψηφούσα του γνώμη, αναφέρθηκε στην έννοια της αξιοπρέπειας, παραθέτοντας αυτούσιο το σχόλιο της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων σχετικά με το πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος στη ζωή:

*«Το δικαίωμα στη ζωή είναι ένα δικαίωμα που δεν πρέπει να ερμηνεύεται στενά. Αφορά το δικαίωμα των ατόμων να είναι ελεύθερα από πράξεις και παραλείψεις που αποσκοπούν ή αναμένεται να προκαλέσουν τον αφύσικο ή πρόωρο θάνατό τους, καθώς και να απολαμβάνουν μια ζωή με αξιοπρέπεια.»*³⁴

Μάλιστα, αναφέρθηκε σε μια σημαντική παρατήρηση του πρώην Προέδρου του Ανώτατου Δικαστηρίου Κύπρου κ. Γεώργιου Πική στην κυπριακή υπόθεση *Κοινότητα Πύργων και άλλοι κατά Κυπριακής Δημοκρατίας κ.α (1991)*³⁵, όπου, αναφερόμενος

³³ Cannavacciuolo and Others v Italy, App nos 515667/14 and three others, First Section, Judgment of 30 January 2025, HUDOC <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-241395>

³⁴ Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Γενικό σχόλιο αριθ. 36 για το δικαίωμα στη ζωή (2018), § 3. Οι απόψεις της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων υιοθετήθηκαν στην ανακοίνωση Portillo Cáceres κατά Παραγουάης, αριθ. 2751/2016, § 5.6, 25 Ιουλίου 2019, σχετικά με τη ρύπανση από αγροχημικά από υποκαπνισμούς.

³⁵ Κοινότητα Πύργων και άλλοι v Κυπριακή Δημοκρατία και άλλοι, 4 Cyprus Law Reports 3498, στη σελ. 3507

στο άρθρο 7 § 1 του Κυπριακού Συντάγματος, το οποίο βασίζεται στο άρθρο 2 § 1 της Σύμβασης - σημείωσε ότι το δικαίωμα στη ζωή - «δεν περιορίζεται στην προστασία της ύπαρξης, αλλά επεκτείνεται επίσης στις θεμελιώδεις προϋποθέσεις που είναι απαραίτητες για την ανθρώπινη επιβίωση στο περιβάλλον όπου ζει κανείς».

Συνεχίζοντας τον συλλογισμό, εξήγησε αυτή την ερμηνευτική προσέγγιση αξιοποιώντας τον κανόνα της αποτελεσματικότητας μέσω του δόγματος που ανάγει την ΕΣΔΑ σε ένα ζωντανό οργανισμό που προσαρμόζεται στις σημερινές συνθήκες, σε συνδυασμό με τις εξελίξεις του διεθνούς δικαίου και του δόγματος των θετικών υποχρεώσεων, σύμφωνα με το οποίο τα κράτη μέλη οφείλουν να λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα προκειμένου να διασφαλίζουν την άσκηση και την απόλαυση του δικαιώματος στη ζωή απαλλαγμένα από περιβαλλοντικούς κινδύνους. Υπογράμμισε δε, ότι η δέουσα επιμέλεια απαιτεί από τα κράτη να ενεργούν με προσοχή και επαγρύπνηση κατά την εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους, συμπεριλαμβανομένης της πρόληψης της βλάβης, της διασφάλισης της λογοδοσίας και της συμμόρφωσης με διεθνείς κανόνες — όπως το κράτος δικαίου και η καλή πίστη.

Η ανάλυση των ανωτέρω αποφάσεων αποκαλύπτει τη δυναμική και πολυεπίπεδη φύση της έννοιας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Είτε ως αυτόνομο δικαίωμα είτε ως ερμηνευτικός πυλώνας για την κατανόηση άλλων διατάξεων, η αξιοπρέπεια λειτουργεί ως θεμελιώδες κριτήριο για την κρίση της κρατικής συμπεριφοράς και τη διαμόρφωση ενός ερμηνευτικού παραδείγματος που ανταποκρίνεται στις σύγχρονες κοινωνικές και ηθικές προκλήσεις. Η δικαστική προσέγγιση αναδεικνύει την αξιοπρέπεια όχι απλώς ως έννοια αρχής, αλλά ως λειτουργική νομική αξίωση που μπορεί να ενεργοποιηθεί σε ένα ευρύ φάσμα περιπτώσεων — από την περιβαλλοντική προστασία και τη μεταχείριση κρατουμένων, μέχρι τις ελάχιστες υλικές συνθήκες διαβίωσης και την προστασία της ιδιωτικής ζωής.

Στη συνέχεια της ανάλυσης, θα εστιάσουμε στις δύο βασικές διαστάσεις που συναρθώνουν το εννοιολογικό περιεχόμενο της αξιοπρέπειας: τη σωματική και την πνευματική αυτονομία. Η παρουσίασή τους διαδοχικά —πρώτα της σωματικής και κατόπιν της πνευματικής— μας επιτρέπει να κατανοήσουμε πώς αυτές οι θεμελιώδεις όψεις αντανakλώνται στη νομική και πρακτική υπόσταση της αξιοπρέπειας στον σύγχρονο κόσμο.

Μέρος Β΄

Οι Δύο Όψεις της Αξιοπρέπειας – Σωματική και Πνευματική Αυτονομία

Σωματική αυτονομία

Δικαίωμα στην ευθανασία

Η ευθανασία, ως ζήτημα βιοηθικής και θεμελιωδών δικαιωμάτων, συνδέεται στενά με το δικαίωμα στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια και την αυτοδιάθεση του ατόμου. Διακρίνεται σε:

- Ενεργητική ευθανασία, κατά την οποία, μέσω συγκεκριμένων ιατρικών πράξεων από τρίτο πρόσωπο (συνήθως γιατρό), προκαλείται ο θάνατος ενός ασθενούς που έχει εκφράσει ρητή επιθυμία για λήξη της ζωής του. Διακρίνεται

περαιτέρω σε εκούσια (με ρητή συγκατάθεση του ασθενούς), ακούσια (όταν ο ασθενής δεν μπορεί να εκφράσει βούληση) και έμμεση ενεργητική (μέσω φαρμακευτικής αγωγής που επιταχύνει τον θάνατο).

- Παθητική ευθανασία, η οποία συνίσταται στην παράλειψη ιατρικών πράξεων που θα παρέτειναν τη ζωή του ασθενούς.³⁶

Η υπόθεση Haas κατά Ελβετίας (2013) αποτέλεσε σημείο αναφοράς στη νομολογία του ΕΔΔΑ αναφορικά με την ευθανασία και την υποβοηθούμενη αυτοκτονία. Το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ, το οποίο κατοχυρώνει το δικαίωμα στη ζωή, δεν περιλαμβάνει δικαίωμα στον θάνατο. Αντιθέτως, το άρθρο 8 της Σύμβασης, που προστατεύει την ιδιωτική ζωή, αναγνωρίζει την προσωπική αυτονομία του ατόμου, και κατά συνέπεια δύναται να καλύψει, σε ορισμένες περιπτώσεις, το δικαίωμα επιλογής του τρόπου και του χρόνου του θανάτου. Παρά ταύτα, το ΕΔΔΑ δεν αναγνώρισε ένα απόλυτο ή γενικό δικαίωμα στον θάνατο, αλλά μετέθεσε στα κράτη μέλη τη διακριτική ευχέρεια να καθορίσουν εάν και υπό ποιες προϋποθέσεις θα επιτρέπεται η υποβοηθούμενη αυτοκτονία, να ρυθμίσουν το πλαίσιο, υπό την προϋπόθεση ύπαρξης σαφούς και προβλέψιμης νομοθεσίας.³⁷

Στην Κυπριακή έννομη τάξη, ο Περί Κατοχύρωσης και Προστασίας των Δικαιωμάτων των Ασθενών Νόμος παρέχει ένα βασικό ρυθμιστικό πλαίσιο για την προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας στον τομέα της υγείας.³⁸ Ειδικότερα:

- Κατοχυρώνει το δικαίωμα του ασθενούς σε αξιοπρεπή φροντίδα έως και το τελικό στάδιο της ζωής (άρθρο 5),
- Εξασφαλίζει το δικαίωμα ανακούφισης από τον πόνο και την οδύνη, με σεβασμό στις πολιτισμικές και προσωπικές αξίες κάθε ασθενούς,
- Προβλέπει την αρχή της συναίνεσης ως θεμελιώδη προϋπόθεση για κάθε ιατρική πράξη, επιτρέποντας κατ' εξαίρεση παροχή φροντίδας χωρίς συναίνεση σε καταστάσεις επείγοντος ή ανικανότητας προς έκφραση βούλησης.

Παρά την ύπαρξη αυτών των προστατευτικών διατάξεων, η ευθανασία δεν αναγνωρίζεται ως νόμιμη επιλογή. Το άρθρο 218 του Ποινικού Κώδικα Κεφ. 154, με τίτλο «Συνενοχή σε αυτοκτονία άλλου προσώπου», ποινικοποιεί την υποβοήθηση στην αυτοκτονία, προβλέποντας ποινή κάθειρξης μέχρι δέκα ετών για όποιον πείθει ή βοηθά άλλον να θέσει τέλος στη ζωή του. Ως εκ τούτου, καθίσταται σαφές ότι

³⁶ Επίτροπος Διοικήσεως και Προστασίας Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Ευθανασία: Ηθικές και Νομικές Διαστάσεις, Ομιλία στο Συνέδριο «Ευθανασία: Εξέταση Ηθικών και Νομικών Διαστάσεων», 15 Απριλίου 2022, διαθέσιμο στο: [https://www.ombudsman.gov.cy/ombudsman/ombudsman.nsf/All/F83FCC75529429EBC2258828003A5074/\\$file/omilia.pdf](https://www.ombudsman.gov.cy/ombudsman/ombudsman.nsf/All/F83FCC75529429EBC2258828003A5074/$file/omilia.pdf)

³⁷ European Court of Human Rights (First Section), Haas v. Switzerland, Application no. 31322/07, Judgment of 20 January 2011, final on 20 June 2011, διαθέσιμο στο: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-102940%22%5D%7D>

³⁸ Ο περί της Κατοχύρωσης και της Προστασίας των Δικαιωμάτων των Ασθενών Νόμος του 2004, Ν. 1(Ι)/2005, διαθέσιμο στο: https://www.cylaw.org/nomoi/enop/non-ind/2005_1_1/full.html

η κυπριακή έννομη τάξη δεν αναγνωρίζει, ούτε ρητά ούτε έμμεσα, το δικαίωμα στην ευθανασία, είτε ενεργητική είτε υποβοηθούμενη.³⁹

Η Σύμβαση του Οβιέδο (1997) για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική δίνει προτεραιότητα στην αξιοπρέπεια του ατόμου έναντι του συμφέροντος της επιστήμης ή της κοινωνίας (άρθρο 2). Αν και δεν ρυθμίζει ευθέως την ευθανασία, επιτρέπει τη διακοπή θεραπείας με βάση προηγούμενη συγκατάθεση (άρθρο 9), προσδίδοντας νομιμοποιητική βάση στην παθητική ευθανασία.⁴⁰

Σε διεθνές επίπεδο, η ευθανασία και η υποβοηθούμενη αυτοκτονία αντιμετωπίζονται με διαφοροποιημένες προσεγγίσεις. Ενδεικτικά⁴¹:

- Στη Μεγάλη Βρετανία (2024), εγκρίθηκε νομοσχέδιο για ευθανασία ενηλίκων με τερματική διάγνωση.
- Στην Ολλανδία και το Βέλγιο (2002), νομιμοποιήθηκε για ενήλικες με ανίατο πόνο – στο Βέλγιο επεκτάθηκε το 2014 και σε ανηλίκους.
- Στην Ισπανία (2021), επιτρέπεται για ανίατες παθήσεις.
- Στην Ελβετία επιτρέπεται η υποβοηθούμενη αυτοκτονία χωρίς ιδιοτελή κίνητρα.
- Στη Γερμανία (2020), το Συνταγματικό Δικαστήριο αποποινικοποίησε την υποβοηθούμενη αυτοκτονία.
- Στον Καναδά (2016), ισχύει το πλαίσιο MAID, που θα επεκταθεί σε ψυχικές παθήσεις από το 2027.
- Στις ΗΠΑ, ισχύει σε ορισμένες πολιτείες. Στην Αυστραλία και Νέα Ζηλανδία θεσπίστηκαν νόμοι για τερματικές ασθένειες.
- Στην Κολομβία, αποποινικοποιήθηκε ήδη από το 1997.
- Στην Ινδία (2018), επιτράπηκε η παθητική ευθανασία.

Πιο πρόσφατα, περί τα τέλη Μαΐου του 2025, το κοινοβούλιο της Γαλλίας ψήφισε υπέρ ενός νομοσχεδίου για τη νομιμοποίηση της υποβοηθούμενης αυτοκτονίας, ανοίγοντας τον δρόμο ώστε οι φροντιστές να μπορούν να βοηθούν ασθενείς να τερματίσουν τη ζωή τους, υπό όρους που –όπως επισημαίνουν οι υποστηρικτές– παραμένουν από τους αυστηρότερους στην Ευρώπη. Η κυβέρνηση περιέγραψε τον νόμο για το δικαίωμα στον θάνατο ως «μια ηθική απάντηση στην ανάγκη στήριξης των ασθενών και των ανθρώπων που υποφέρουν», επιμένοντας ότι «δεν πρόκειται

³⁹ Νόμος περί Ποινικού Κώδικα, Κεφ. 154, Άρθρο 219, διαθέσιμο στο: https://www.cylaw.org/nomoi/enop/ind/0_154/section-sc7124f4e1-5446-4df3-a906-2ac149ab55d4.html

⁴⁰ Επίτροπος Διοικήσεως και Προστασίας Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Ευθανασία: Ηθικές και Νομικές Διαστάσεις, Ομιλία στο Συνέδριο «Ευθανασία: Εξέταση Ηθικών και Νομικών Διαστάσεων», 15 Απριλίου 2022, διαθέσιμο στο: [https://www.ombudsman.gov.cy/ombudsman/ombudsman.nsf/All/F83FCC75529429EBC2258828003A5074/\\$file/omilia.pdf](https://www.ombudsman.gov.cy/ombudsman/ombudsman.nsf/All/F83FCC75529429EBC2258828003A5074/$file/omilia.pdf)

⁴¹ Ευθανασία: Σε ποιες χώρες επιτρέπεται, Lifo, 29 Νοεμβρίου 2024, διαθέσιμο στο: <https://www.lifo.gr/now/world/eythanasia-se-poes-hores-epitrepetai>

ούτε για ένα νέο δικαίωμα ούτε για μια ελευθερία... αλλά για μια ισορροπία μεταξύ σεβασμού και προσωπικής αυτονομίας».⁴²

Η ευθανασία εγείρει βαθύτατα ηθικά και νομικά ερωτήματα, στον πυρήνα των οποίων βρίσκονται η αξιοπρέπεια, η ζωή, η αυτονομία και η κοινωνική ευθύνη. Το ερώτημα αν το άτομο δικαιούται να επιλέξει το τέλος του με όρους αξιοπρέπειας, παραμένει επίκαιρο σε μια εποχή όπου η ιατρική μπορεί να παρατείνει τη ζωή, αλλά όχι πάντα να τη βελτιώσει. Παραδόξως, η κοινωνία επιδεικνύει συχνά μεγαλύτερη προσοχή απέναντι στην ευθανασία από ό,τι απέναντι σε άλλα ζητήματα του τέλους της ζωής, όπως η δωρεά οργάνων. Αν και η ευθανασία εστιάζει στην ποιότητα του τέλους, η δωρεά οργάνων προσδίδει νόημα στο τέλος. Παρ' όλα αυτά, παρά την αποδοχή της ιδέας, οι θεσμικές ρυθμίσεις παραμένουν αδύναμες και η αξιοποίηση του δυναμικού των δωρητών περιορισμένη.

Σύμφωνα με τα δεδομένα, χιλιάδες άνθρωποι χάνουν τη ζωή τους ετησίως επειδή δεν βρίσκονται διαθέσιμα όργανα για μεταμόσχευση, ενώ την ίδια στιγμή σημαντικό ποσοστό ατόμων δηλώνουν ότι θα ήθελαν να είναι δωρητές, χωρίς όμως να έχουν προχωρήσει σε επίσημη δήλωση. Η αντίφαση αυτή δείχνει ότι το πρόβλημα δεν είναι η απουσία πρόθεσης, αλλά η απουσία κατάλληλου θεσμικού μηχανισμού.

Στο πλαίσιο αυτό, κερδίζει έδαφος η πρόταση για καθιέρωση υποχρεωτικής δήλωσης πρόθεσης σχετικά με τη δωρεά οργάνων μετά την ενηλικίωση, είτε αυτόματα μέσω ηλεκτρονικής διαδικασίας είτε με την πρώτη ευκαιρία που παρουσιάζεται – όπως κατά τη νοσηλεία, την αγορά ασφάλειας υγείας ή ζωής, ή άλλες συναφείς διοικητικές πράξεις. Η δήλωση αυτή θα συνοδεύεται, φυσικά, από το διαρκές δικαίωμα του ατόμου να ανακαλεί ή να τροποποιεί την επιλογή του οποτεδήποτε και απεριόριστο αριθμό φορές. Ένα τέτοιο σύστημα θα ενίσχυε τη συνειδητή επιλογή και θα προήγαγε την προσωπική αυτονομία, θα απάλλασσε τις οικογένειες από το ηθικό βάρος της λήψης αποφάσεων σε ιδιαίτερα κρίσιμες στιγμές και, κυρίως, θα έσωζε ζωές, συμβάλλοντας ταυτόχρονα στην καταπολέμηση του εξαιρετικά σοβαρού φαινομένου της παράνομης εμπορίας οργάνων.

Πρόκειται για μια εισήγηση σύμφωνη με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, καθώς ενδυναμώνει το άτομο να αποφασίζει για το σώμα του ακόμη και μετά θάνατον, εκφράζοντας μια ηθική αλληλεγγύη και κοινωνικής συνείδησης.

Σε πολλές περιπτώσεις κρατικής ρύθμισης πτυχών της σωματικής αυτονομίας εντοπίζουμε καθαρά πατερναλιστικές παρεμβάσεις. Η παρέμβαση του κράτους «για το καλό του πολίτη» είναι εγγενώς προβληματική. Στην καρδιά της προστασίας της ιδιωτικής ζωής βρίσκεται η έννοια της αυτονομίας — δηλαδή η ελευθερία να ζεις όπως επιλέγεις, χωρίς κρατική παρέμβαση. Παρ' όλα αυτά, σε αρκετές περιπτώσεις, όσο περισσότερη η νομική ρύθμιση των ελευθεριών, τόσο λιγότερη ελευθερία απομένει. Όπως επισημαίνει η Elisabeth Wicks στο σύγγραμμά της «*The State and the Body*», η κρατική ρύθμιση της σωματικής αυτονομίας μπορεί να δικαιολογηθεί όταν αποσκοπεί στην προστασία των δικαιωμάτων των άλλων· όμως καθίσταται

⁴² Henley, J. (2025, May 27). France's National Assembly votes in favour of legalising assisted dying: Bill passed by lower house 305-199, backed by centrist MPs and leftwing parties while most on right opposed it. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2025/may/27/french-parliament-prepares-to-vote-on-legalising-assisted-dying>

σαφώς πιο αντιφατική και θεσμικά ευαίσθητη όταν στρέφεται ενάντια στα ίδια τα συμφέροντα του ατόμου.⁴³

Εν κατακλείδι, παρότι η ιδέα ότι το κράτος μπορεί να ρυθμίζει με νόμο το πώς και πότε επιτρέπεται να πεθάνει κανείς εμπεριέχει έναν πατερναλιστικό χαρακτήρα, τον οποίο προσωπικά θεωρώ προβληματικό, ορισμένα από τα επιχειρήματα που προβάλλονται υπέρ της απαγόρευσης της ευθανασίας αποκτούν ιδιαίτερη αξία όταν μεταφέρονται στο πλαίσιο της επιτακτικής – κατά την άποψή μου – ανάγκης για απαγόρευση της γενικευμένης χρήσης των ανερχόμενων Brain-Computer Interfaces (BCIs), όπου, ο κίνδυνος καταστράτηγησης της πνευματικής και σωματικής αυτονομίας καθίσταται πραγματικά κρίσιμος. Το ζήτημα αναλύεται στην επόμενη ενότητα.

Αναπαραγωγικά δικαιώματα

Τα αναπαραγωγικά δικαιώματα είναι ανθρώπινα δικαιώματα που αναγνωρίζονται σε εθνικό και διεθνές επίπεδο και αφορούν το δικαίωμα κάθε ατόμου ή ζευγαριού να αποφασίζει ελεύθερα και υπεύθυνα για τον αριθμό των παιδιών που θα έχει, τη χρονική στιγμή και την απόσταση μεταξύ των γεννήσεων, καθώς και να έχει πρόσβαση σε πληροφορίες και μέσα για να το πραγματοποιήσει.⁴⁴ Περιλαμβάνουν επίσης το δικαίωμα λήψης αποφάσεων για την αναπαραγωγή χωρίς διακρίσεις, εξαναγκασμό ή βία, με σεβασμό στη σωματική ακεραιότητα και την ισότητα των φύλων.⁴⁵ Επιπλέον, τα αναπαραγωγικά δικαιώματα συνδέονται με την πρόσβαση σε υπηρεσίες σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας, την προστασία από βία και καταναγκασμό (όπως αναγκαστική εγκυμοσύνη, στείρωση ή κλειτοριδεκτομή), και το δικαίωμα στην ιδιωτικότητα και την αυτονομία στις αναπαραγωγικές επιλογές.⁴⁶

Συνοπτικά, τα αναπαραγωγικά δικαιώματα εξασφαλίζουν ότι κάθε άτομο μπορεί να ελέγχει τη σεξουαλική και αναπαραγωγική του ζωή με ελευθερία, ασφάλεια και αξιοπρέπεια. Η σημασία της αναπαραγωγής ως αναπόσπαστου στοιχείου της ιδιωτικής ζωής έχει αναγνωριστεί ρητά από τη νομολογία του ΕΔΔΑ. Συγκεκριμένα, στην υπόθεση *Evans κατά Ηνωμένου Βασιλείου*⁴⁷, η Μεγάλη Σύνοδος του Δικαστηρίου έκρινε ότι η έννοια της «ιδιωτικής ζωής» κατά το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ περιλαμβάνει το δικαίωμα σεβασμού τόσο της απόφασης να γίνει κανείς γονέας όσο και της απόφασης να μην αποκτήσει παιδί. Η διαπίστωση αυτή στηρίζεται σε αρχές που είχαν ήδη αναδειχθεί σε προηγούμενες αποφάσεις, όπως στην υπόθεση *Pretty κατά Ηνωμένου Βασιλείου*⁴⁸, όπου το Δικαστήριο τόνισε ότι η ιδιωτική ζωή είναι ένας

⁴³ Elizabeth Wicks, *The State and the Body: Legal Regulation of Bodily Autonomy*, Hart Publishing, 2019.

⁴⁴ European Institute for Gender Equality (EIGE), Αναπαραγωγικά δικαιώματα, διαθέσιμο στο: https://eige.europa.eu/publications-resources/thesaurus/terms/1179?language_content_entity=el

⁴⁵ Amnesty International Ελλάδας, Τα σεξουαλικά και αναπαραγωγικά δικαιώματα είναι ανθρώπινα δικαιώματα, διαθέσιμο στο: <https://www.amnesty.gr/news/articles/article/6210/ta-sexoyalika-kai-anaparagogika-dikaionomata-einai-anthropina-dikaionomata>

⁴⁶ European Institute for Gender Equality (EIGE), Σεξουαλικά δικαιώματα, διαθέσιμο στο: https://eige.europa.eu/publications-resources/thesaurus/terms/1393?language_content_entity=el

⁴⁷ *Evans v. the United Kingdom*, no. 6339/05, ECHR 2007, διαθέσιμο στο: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80046>

⁴⁸ *Pretty v. the United Kingdom*, no. 2346/02, ECHR 2002, διαθέσιμο στο: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60448>

ευρύς και δυναμικός όρος, ο οποίος καλύπτει πτυχές της σωματικής και κοινωνικής ταυτότητας του ατόμου, συμπεριλαμβανομένων του δικαιώματος στην προσωπική αυτονομία, την προσωπική ανάπτυξη και τη δυνατότητα σύναψης και καλλιέργειας σχέσεων με άλλους ανθρώπους και τον ευρύτερο κόσμο.⁴⁹

Αξιοσημείωτο είναι, πάντως, ότι ακόμη και στην υπόθεση Evans, το Δικαστήριο αναγνωρίζει τον ρόλο του δημόσιου συμφέροντος, επισημαίνοντας ότι η υπόθεση «δεν αφορά απλώς μια σύγκρουση μεταξύ ιδιωτών» — μια προσέγγιση που, αν και αναδεικνύει την πολυπλοκότητα του ζητήματος, ενδέχεται να θολώνει τα όρια μεταξύ ατομικών δικαιωμάτων και κρατικής παρέμβασης, θέτοντας σε δεύτερη μοίρα την προσωπική αυτονομία.

Η άμβλωση στην Κύπρο έχει ουσιαστικά αποποινικοποιηθεί το 2018 με τον Ν. 23(I)/2018⁵⁰ μέσω του οποίου εισήχθη το άρθρο 169Α στον Ποινικό Κώδικα (Κεφ. 154). Το άρθρο αυτό προβλέπει ότι, ο τερματισμός εγκυμοσύνης επιτρέπεται υπό προϋποθέσεις μέχρι και την 12^η εβδομάδα κύησης ή 19^η εβδομάδα σε περίπτωση που εγκυμοσύνη είναι αποτέλεσμα βιασμού, κακοποίησης ή άλλων ειδικών περιστάσεων που προβλέπονται στον νόμο.⁵¹

Μία έκφανση των αναπαραγωγικών δικαιωμάτων αποτελεί και η παρένθετη μητρότητα, η οποία προβλέπεται στο άρθρο 22 του περί της Εφαρμογής της Ιατρικώς Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής Νόμος του 2015 (69(I)/2015)⁵², ως αυτό τροποποιήθηκε με τον Ν. 166(I)/2023. Προβλέπεται η ανάγκη προηγούμενης έγκρισης από το Συμβούλιο Ιατρικώς Υποβοηθούμενης Ανθρώπινης Αναπαραγωγής και η σύναψη γραπτής, χωρίς αντάλλαγμα συμφωνίας μεταξύ του ζευγαριού ή της μονήρους γυναίκας που επιδιώκει να αποκτήσει τέκνο και της γυναίκας που θα το κυοφορήσει (και του συζύγου της, αν είναι έγγαμη).

Η νομική κατοχύρωση του δικαιώματος στην άμβλωση έχει γνωρίσει διακυμάνσεις και συνεχίζει να αποτελεί πεδίο έντονης αντιπαράθεσης, καθώς βρίσκεται στο επίκεντρο μιας διαρκούς σύγκρουσης με συντηρητικές, παραδοσιακές και θρησκευτικές αντιλήψεις που ασκούν ισχυρή πίεση στη δημόσια σφαίρα. Η δημόσια συζήτηση γύρω από τα αναπαραγωγικά δικαιώματα δεν περιορίζεται μόνο σε νομικά ή ηθικά επιχειρήματα, αλλά αποκαλύπτει συχνά και ιδεολογικές αντιφάσεις. Οι ισχυρισμοί των λεγόμενων pro-life κινημάτων είναι βαθιά ελλιπείς σε ηθικό επίπεδο. Εάν επρόκειτο για μια συνεκτική και ολιστική υπέρ της ζωής προσέγγιση, τότε τα ίδια κινήματα θα υπερασπίζονταν με την ίδια ένταση και το δικαίωμα των παιδιών στην υγεία, στην εκπαίδευση, στη διατροφή και στην αξιοπρεπή διαβίωση. Εντούτοις, τέτοιες αξιώσεις απουσιάζουν από τη ρητορική τους. Υπό αυτή την έννοια, δεν πρόκειται για μια pro-life στάση, αλλά για μια pro-birth προσέγγιση, που περιορίζεται στην επιβολή της γέννησης, χωρίς μετέπειτα μέριμνα για την ποιότητα ζωής.

⁴⁹ Elizabeth Wicks, *The State and the Body: Legal Regulation of Bodily Autonomy*, Hart Publishing, 2019, σ. 37.

⁵⁰ Τροποποιητικός Ν. 23(I)/2018, διαθέσιμο στο: https://www.cylaw.org/nomoi/arith/2018_1_023.pdf

⁵¹ Ποινικός Κώδικας (Κεφ. 154), Άρθρο 169Α, διαθέσιμο στο: https://www.cylaw.org/nomoi/enop/ind/0_154/section-sc4a07be8d-721f-4bc3-9eae-eddd79e0885e.html

⁵² Νόμος του 2015 για την Ιατρικώς Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή (Ν. 69(I)/2015), Άρθρο 22, διαθέσιμο στο: https://www.cylaw.org/nomoi/enop/ind/2015_1_69/section-sc8630a12e-2e76-4a60-b806-6fec00db5b7b-lnf6faa5d4-e754-4823-a40d-f926923791d7.html

Η κλωνοποίηση στην Ευρωπαϊκή και διεθνή έννομη τάξη

Η συζήτηση γύρω από την κλωνοποίηση ανθρώπινων όντων αποτελεί έναν από τους πλέον επίκαιρους και ευαίσθητους τομείς της βιοηθικής και του δικαίου. Το φαινόμενο αυτό εγείρει σοβαρά νομικά και ηθικά ζητήματα, καθώς συνδέεται άμεσα με τα αναπαραγωγικά δικαιώματα, την αυτονομία του ατόμου και — πρωτίστως — με την προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

Η διεθνής και ευρωπαϊκή έννομη τάξη υιοθετεί μια σαφή διαφοροποίηση ανάμεσα στην αναπαραγωγική και στη θεραπευτική κλωνοποίηση. Η πρώτη, δηλαδή η δημιουργία γενετικά πανομοιότυπων ανθρώπων για σκοπούς αναπαραγωγής, απαγορεύεται ρητά και χαρακτηρίζεται ηθικά απαράδεκτη, καθώς θεωρείται ότι προσβάλλει την ανθρώπινη αξία, υποβαθμίζοντας τον άνθρωπο σε αντικείμενο τεχνικής αναπαραγωγής και παραβιάζοντας τη μοναδικότητα και αξιοπρέπειά του.

Ειδικότερα, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια τίθεται στο επίκεντρο των βιοηθικών ορίων της επιστήμης. Το άρθρο 11 της Οικουμενικής Διακήρυξης της 11ης Νοεμβρίου 1997 για το Ανθρώπινο Γονιδίωμα και τα Δικαιώματα του Ανθρώπου προβλέπει ρητά ότι πρακτικές αντίθετες προς την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, όπως η αναπαραγωγική κλωνοποίηση, δεν είναι αποδεκτές. Αντίστοιχη θέση διατηρεί και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, ο οποίος, στο πλαίσιο της 50ής Συνέλευσής του, χαρακτήρισε την ανθρώπινη κλωνοποίηση ως ηθικά απαράδεκτη.⁵³

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η ίδια γραμμή σκέψης διατρέχει τη σχετική νομοπαραγωγική δραστηριότητα. Στις 12 Μαρτίου 1997, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο δήλωσε ξεκάθαρα ότι η ανθρώπινη κλωνοποίηση προσβάλλει την αξία του ανθρώπου. Λίγες εβδομάδες αργότερα, στις 4 Απριλίου 1997, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική του Οβιέδο κατοχύρωσε την αρχή αυτή, απαγορεύοντας ρητά την κλωνοποίηση ανθρώπινων όντων.⁵⁴

Συνολικά, η ευρωπαϊκή και διεθνής έννομη τάξη επιδιώκει να διαμορφώσει μια λεπτή ισορροπία μεταξύ της προώθησης της επιστημονικής έρευνας — ιδίως στο πλαίσιο της θεραπευτικής κλωνοποίησης — και της διασφάλισης του σεβασμού προς την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και τα αναπαραγωγικά δικαιώματα. Η αναπαραγωγική κλωνοποίηση, δηλαδή η τεχνητή δημιουργία γενετικά ταυτόσημων ανθρώπων, αντιμετωπίζεται αυστηρά: απαγορεύεται ρητά, με βάση το ότι προσβάλλει τη θεμελιώδη αρχή της ανθρώπινης μοναδικότητας και θίγει βαθιά την ηθική, νομική και πολιτισμική ταυτότητα του προσώπου.

Η δημιουργία ενός «ανθρώπου-αντιγράφου» εγείρει υπαρξιακά ερωτήματα που αγγίζουν τον ίδιο τον πυρήνα της ανθρώπινης φύσης. Στο επίκεντρο της απαγόρευσης δεν βρίσκεται μόνο το τεχνικό ή βιολογικό σκέλος, αλλά η παραβίαση της αρχής της αυτονομίας και της ελεύθερης βούλησης — πυλώνων της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Ο άνθρωπος, ως έμφρων και κοινωνικό ον, γεννιέται ελεύθερος, με μοναδική ταυτότητα και ανεπανάληπτη ηθική υπόσταση. Η αναπαραγωγική κλωνοποίηση καταλύει αυτή την αρχή, παραγνωρίζοντας την ηθική ανεξαρτησία του

⁵³ ΟΔΕΘ, «Η κλωνοποίηση στην Ευρωπαϊκή και διεθνή έννομη τάξη», διαθέσιμο στο: <https://odeth.eu/η-κλωνοποίηση-στην-ευρωπαϊκή-και-διεθ/>

⁵⁴ ΟΔΕΘ, «Η κλωνοποίηση στην Ευρωπαϊκή και διεθνή έννομη τάξη», διαθέσιμο στο: <https://odeth.eu/η-κλωνοποίηση-στην-ευρωπαϊκή-και-διεθ/>

ατόμου και αντικειμενοποιώντας τον άνθρωπο ως προϊόν αναπαραγωγικής τεχνολογίας.⁵⁵

Σε αυτό το πλαίσιο, γίνεται αντιληπτό ότι η φαινομενικά αθώα ερώτηση — «γιατί να μη με κλωνοποιήσω, αφού η επιστήμη το επιτρέπει;» — δεν είναι παρά η έκφραση μιας υποδόριας ματαιοδοξίας, ή ακόμη και μιας επικίνδυνης αδιαφορίας για το σύνολο των αξιών που θεμελιώνουν ένα πρόσωπο. Ακόμα κι αν ο ερωτών δεν το γνωρίζει, οι θεσμοί έχουν την ευθύνη να το γνωρίζουν — και να το αποτρέπουν.⁵⁶

Ο R. Andorno, στο άρθρο του «*Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια και τα ανθρώπινα δικαιώματα ως κοινό έδαφος για μια παγκόσμια βιοηθική*», επισημαίνει ότι η συλλογική διάσταση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας έχει ιδιαίτερη σημασία για ζητήματα όπως η αναπαραγωγική κλωνοποίηση ή οι παρεμβάσεις στη γενετική γραμμή, περιγράφοντάς την ως «το τελευταίο οχυρό ενάντια στην αλλοίωση ορισμένων βασικών χαρακτηριστικών του ανθρώπινου είδους». Σε αυτά τα ζητήματα, η απειλή δεν αφορά ένα άτομο, αλλά την ακεραιότητα του ανθρώπινου είδους συνολικά.⁵⁷

Αυτή ακριβώς η συλλογιστική μπορεί να επεκταθεί και στον προβληματισμό γύρω από τις τεχνολογίες BCI (Brain-Computer Interfaces) και τις εμφυτεύσιμες νευροσυσκευές που θα αναλύσουμε στην συνέχεια. Και σε αυτή την περίπτωση, η τεχνολογία δεν απειλεί μόνο το σώμα, αλλά και τον πυρήνα της ηθικής ταυτότητας: την ελευθερία επιλογής, την ανεξαρτησία της σκέψης, την αίσθηση του εαυτού. Όπως και στην περίπτωση της κλωνοποίησης, η αναγνώριση της επιστημονικής δυνατότητας δεν συνιστά ηθική ή νομική επάρκεια. Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια δεν τίθεται υπό διαπραγμάτευση, ούτε μπορεί να εκχωρείται στον βωμό της τεχνολογικής πρόοδου.

Ενώ ο δημόσιος διάλογος γύρω από ζητήματα όπως η ευθανασία ή τα αναπαραγωγικά δικαιώματα παραμένει έντονος, η σιωπή γύρω από τους κινδύνους των brain-computer interfaces είναι σχεδόν απόλυτη. Οι κλινικές δοκιμές προχωρούν⁵⁸, όμως λείπει ο κοινωνικός διάλογος και η νομική προετοιμασία για τις ηθικές και νομικές προκλήσεις που αναδύονται. Η ανάγκη, επομένως, να επαναπροσδιορίσουμε τι σημαίνει αυτοδιάθεση στην εποχή της τεχνολογικής διείσδυσης στη σκέψη είναι επιτακτικότερη από ποτέ.

Στην παρούσα μελέτη θα ασχοληθούμε με τον πιο πάνω συλλογισμό που προκύπτει μέσα από τις εξελίξεις στην τεχνητή νοημοσύνη και τις νευροτεχνολογίες, οι οποίες δύνανται να ανατρέψουν όσα μέχρι σήμερα γνωρίζαμε για την αυτοσυνείδηση, την ταυτότητα και την ανθρώπινη φύση.

⁵⁵ Αθανασιάδου, Αγλαΐα. «Η κλωνοποίηση του ανθρώπου παραβιάζει τη φύση;», Η Εφημερίδα των Συντακτών, διαθέσιμο στο: https://www.efsyn.gr/epistimi/epistimonika-nea/140568_i-klonopoiisi-toy-anthropoy-parabiazei-ti-fysi

⁵⁶ Βλ. ανωτ.

⁵⁷ Andorno, R., 'Human Dignity and Human Rights as a Common Ground for a Global Bioethics' (2009) Journal of Medicine and Philosophy <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19386998/>

⁵⁸ Neuralink's First-in-Human Clinical Trial is Open for Recruitment, 19 Σεπτεμβρίου 2023, διαθέσιμο στο: <https://neuralink.com/blog/first-clinical-trial-open-for-recruitment/#:~:text=The%20PRIME%20Study%20%28short%20for%20P%20recise%20R,paralysis%20to%20control%20external%20devices%20with%20their%20thoughts>

Το δικαίωμα για αξιοπρεπή διαβίωση και κατώτατος μισθός

Η συζήτηση για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια δεν μπορεί να είναι πλήρης χωρίς την εξέταση του δικαιώματος σε αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης. Η οικονομική αυτονομία και η πρόσβαση σε βασικά αγαθά αποτελούν θεμελιώδεις όψεις της αξιοπρέπειας.

Η Οδηγία (ΕΕ) 2022/2041⁵⁹ για επαρκείς μισθούς στην Ευρωπαϊκή Ένωση επιχείρησε να απαντήσει σε αυτή την ανάγκη. Η πρόταση της Οδηγίας ήρθε σε μια περίοδο έντονης οικονομικής και κοινωνικής κρίσης, ως απόρροια της πανδημίας COVID-19. Στόχος της είναι η ενίσχυση των συνθηκών εργασίας, η μείωση της εργατικής φτώχειας, η επάρκεια των νόμιμων κατώτατων μισθών και η προώθηση συλλογικών διαπραγματεύσεων. Παράλληλα, επιδιώκεται η επίτευξη αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης για όλους τους εργαζομένους στην Ευρώπη.⁶⁰

Η λέξη "αξιοπρέπεια" και οι συναφείς αναφορές εμφανίζονται 13 φορές στο κείμενο της Οδηγίας. Για παράδειγμα, στην αιτιολογική σκέψη αρ. 3 αναφέρεται ότι: «*Το άρθρο 31 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατοχυρώνει το δικαίωμα κάθε εργαζομένου σε συνθήκες εργασίας οι οποίες σέβονται την υγεία, την ασφάλεια και την αξιοπρέπειά του.*»

Στην αιτιολογική σκέψη αρ. 4 επισημαίνεται ότι όλοι οι εργαζόμενοι έχουν δικαίωμα σε δίκαιες συνθήκες εργασίας και σε δίκαιη αμοιβή που να διασφαλίζει αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης. Ωστόσο, στην αιτιολογική σκέψη αρ. 28, η αξιολόγηση των κατώτατων μισθών επαφίεται στα κράτη μέλη και βασίζεται πρωτίστως σε κοινωνικοοικονομικά κριτήρια, όπως η παραγωγικότητα, η αγοραστική δύναμη και η ανταγωνιστικότητα. Μολονότι προτείνεται η χρήση εθνικών "καλαθίων αγαθών" για την αξιολόγηση του κόστους διαβίωσης, η αναφορά σε πολιτιστικές, κοινωνικές και εκπαιδευτικές ανάγκες γίνεται μόνο προαιρετικά.⁶¹

Αυτό συνιστά έναν ουσιαστικό περιορισμό: αντί η αξιοπρεπής διαβίωση να τεθεί στο επίκεντρο, λειτουργεί επικουρικά στις προτεραιότητες της οικονομικής ανταγωνιστικότητας. Το δικαίωμα στην αξιοπρέπεια αποδυναμώνεται και η Οδηγία, σε τελική ανάλυση, αδυνατεί να διασφαλίσει τα ελάχιστα αναγκαία. Η κάλυψη βασικών υλικών αναγκών (διατροφή, ένδυση, στέγαση) τίθεται ως κατώτατο όριο, ενώ η συμμετοχή σε πολιτιστικές, κοινωνικές και εκπαιδευτικές δραστηριότητες αντιμετωπίζεται απλώς ως σύσταση.

Η Κύπρος ενσωμάτωσε την Οδηγία με σχετικό τροποποιητικό Διάταγμα του 2023, το οποίο τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου 2024.⁶² Ορίστηκε ως εθνικός κατώτατος

⁵⁹ Οδηγία (ΕΕ) 2022/2041 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 19ης Οκτωβρίου 2022 για επαρκείς κατώτατους μισθούς στην Ευρωπαϊκή Ένωση, διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A32022L2041>

⁶⁰ Ευρωπαϊκή Ένωση. Κατώτατοι μισθοί στην ΕΕ, διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/EL/legal-content/summary/minimum-wages-in-the-eu.html?fromSummary=17>

⁶¹ Οδηγία (ΕΕ) 2022/2041 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 19ης Οκτωβρίου 2022 για επαρκείς κατώτατους μισθούς στην Ευρωπαϊκή Ένωση, διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX:32022L2041>

⁶² Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων Κύπρου, Το περί Κατωτάτου Ορίου Μισθών (Τροποποιητικό) Διάταγμα του 2023 (σε ισχύ από 1η Ιανουαρίου 2024), διαθέσιμο στο: <https://www.mlsi.gov.cy/mlsi/dlr/dlr.nsf/All/364063F598C7B5C0C2258A9300237E2C?OpenDocument>

μισθός το ποσό των €900, με πρόβλεψη αύξησης στα €1000 μετά από 6μηνη απασχόληση στον ίδιο εργοδότη. Ωστόσο, εξαιρούνται συγκεκριμένες επαγγελματικές κατηγορίες όπως οι οικιακοί βοηθοί, ξενοδοχειακά και οι γεωργοκτηνοτροφικοί εργάτες.

Παρά τις νομοθετικές πρωτοβουλίες, ο στόχος της Οδηγίας δεν επιτυγχάνεται. Η αποτυχία καθορισμού ενός πλαισίου ορθής αξιολόγησης του κατώτατου μισθού οδηγεί σε στασιμότητα. Επιπλέον, με την αναφορά μόνο σε διατροφή, ένδυση και στέγαση, και την απουσία θεμελιωδών στοιχείων όπως η ενέργεια, η υγειονομική περίθαλψη και οι μεταφορές, η Οδηγία δεν διασφαλίζει ουσιαστικά το δικαίωμα σε αξιοπρεπή διαβίωση αλλά το δικαίωμα στην επιβίωση. Ειδικά σε περιόδους οικονομικής και στεγαστικής κρίσης, όπως αυτή που βιώνει η Ευρώπη, τα ισχύοντα ποσά κατώτατων μισθών αποδεικνύονται ανεπαρκή. Η στεγαστική κρίση δε, συνδέεται με τον χρηματοπιστωτικό τομέα και τις δανειακές πρακτικές που καθιστούν την ανεξάρτητη στέγαση προνόμιο και όχι δικαίωμα.

Η αδυναμία κάλυψης βασικών αναγκών καταδεικνύει ότι, αντί να αντιμετωπίζει αποτελεσματικά τους μισθούς επιβίωσης, η Οδηγία κινδυνεύει να τους παγιώσει. Αποτελεί δεδομένο ότι ούτε τα €900 ούτε τα €1000 μπορούν να εξασφαλίσουν αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης, ιδίως ενόψει της έντονης στεγαστικής και οικονομικής κρίσης. Η στεγαστική κρίση ανέδειξε την εξάρτηση της κατοικίας από την τραπεζική πίστη. Η κρίση του 2008 κατέδειξε ότι η υπερβολική εξάρτηση από τη στεγαστική χρηματοδότηση είναι μη βιώσιμη, οδηγώντας στην αυστηροποίηση των τραπεζικών δανείων και στην παγίωση της εξάρτησης των εργαζομένων από τις οικογένειες προέλευσής τους. Αυτό περιορίζει την αυτονομία και αναστέλλει τη δυνατότητα δημιουργίας ανεξάρτητης ζωής και οικογένειας, επιφέροντας βαθιάς ψυχολογικές και κοινωνικές επιπτώσεις.⁶³

Παρεμβάλλεται ότι, η Οδηγία, ενθαρρύνει τη θέσπιση αυτόματων ή ημιαυτόματων μηχανισμών τιμαριθμικής αναπροσαρμογής, με σκοπό τη διασφάλιση της αγοραστικής δύναμης των εργαζομένων⁶⁴. Προβλέπεται δε η τακτική επικαιροποίηση των κατώτατων μισθών τουλάχιστον ανά τετραετία, ενώ για χώρες που διαθέτουν σχετικούς μηχανισμούς, η επικαιροποίηση θα πρέπει να γίνεται τουλάχιστον ανά διετία. Παρά τις προδιαγραφές αυτές, στην Κύπρο η εφαρμογή της Αυτόματης Τιμαριθμικής Αναπροσαρμογής (ΑΤΑ) εξακολουθεί να βασίζεται σε περιοριστικούς όρους. Η ΑΤΑ αποδίδεται μία φορά ετησίως και μόνο εφόσον κατά το προηγούμενο έτος καταγραφεί θετικός ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης. Επιπλέον, η αύξηση του μισθού δεν ανταποκρίνεται πλήρως στο ποσοστό μεταβολής του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ), καθώς υπολογίζεται μόνον στο δύο τρίτα της πραγματικής ετήσιας αύξησης — ως συνέπεια του καθολικού περιορισμού της ΑΤΑ, ο οποίος θα

⁶³ Διεθνής Αμνηστία, Δελτίο Τύπου: «Τι είναι ο μισθός αξιοπρεπούς διαβίωσης και γιατί αποτελεί ζήτημα Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων», διαθέσιμο στο: <https://www.amnesty.gr/news/press/article/29185/ti-einai-o-misthos-axioprepoys-diaviosis-kai-giati-apotelei-zitima-ton>

⁶⁴ Βλ. Οδηγία (ΕΕ) 2022/2041, αιτιολογική σκέψη αριθ. 27.

μπορούσε να είχε αποφευχθεί για τους χαμηλόμισθους ή, τουλάχιστον, να είχε επανέλθει εγκαίρως στο 100%.⁶⁵

Η ΑΤΑ εφαρμόζεται κυρίως στον δημόσιο τομέα και σε εργαζομένους του ιδιωτικού τομέα που καλύπτονται από συλλογικές συμβάσεις, αφήνοντας εκτός προστασίας την πλειονότητα του ιδιωτικού εργατικού δυναμικού. Το μέτρο που κάποτε αποτελούσε θεσμικό πυλώνα για τη διατήρηση του βιοτικού επιπέδου των εργαζομένων, έχει μετατραπεί σε εργαλείο με περιορισμένο κοινωνικό αποτύπωμα. Η σύνδεσή του με την οικονομική συγκυρία και όχι με τις πραγματικές ανάγκες διαβίωσης δημιουργεί αστάθεια και ενισχύει τις κοινωνικές ανισότητες. Η ανάγκη για ένα καθολικό, δίκαιο και αποτελεσματικό σύστημα αναπροσαρμογής ειδικά των χαμηλών μισθών, ανεξάρτητο από τις βραχυπρόθεσμες ή μακροπρόθεσμες οικονομικές διακυμάνσεις, παραμένει επίκαιρη και κρίσιμη για την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και της αξιοπρέπειας στην εργασία.⁶⁶

Ένα σχετικά πρόσφατο δελτίο τύπου της Διεθνούς Αμνηστίας⁶⁷ σχολιάζει τί είναι ο μισθός αξιοπρεπούς διαβίωσης, γιατί αποτελεί ζήτημα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και το κατά πόσον ταυτίζεται με τον κατώτατο μισθό. Εξηγεί ότι, οι κατώτατοι μισθοί που θεσπίζονται από κράτη ανά το παγκόσμιο, δεν λαμβάνουν επαρκώς υπόψη το κόστος ζωής στην συγκεκριμένη χώρα ούτε και αναπροσαρμόζονται με βάση αύξηση της ακρίβειας. Όταν μια κυβέρνηση είναι συγκεκριμένη σχετικά με το χαμηλότερο ποσό που πρέπει να πληρώνεται μια/ένας εργαζόμενη/ος, αυτό συχνά γίνεται το υψηλότερο ποσό που θα κερδίσουν ποτέ οι εργαζόμενες/οι σε ορισμένους κλάδους, χωρίς υπερβολικές υπερωρίες. Ως αποτέλεσμα, για πολλούς ανθρώπους, ο κατώτατος μισθός λειτουργεί ως ανώτατο όριο και όχι ως κατώτατο όριο.

Συνοψίζοντας, η Οδηγία 2022/2041, παρά τις καλές προθέσεις και τη ρητορική περί αξιοπρέπειας, δεν μεταφράζεται σε αποτελεσματικό εργαλείο εξάλειψης των μισθών επιβίωσης. Αγνοώντας τις πραγματικές κοινωνικές ανάγκες και παραμένοντας ασαφής στις νομικές υποχρεώσεις των κρατών, το δικαίωμα σε αξιοπρεπή διαβίωση εξακολουθεί να υφίσταται περισσότερο ως θεωρητική αξίωση παρά ως κατοχυρωμένο κεκτημένο.

Το δικαίωμα για ένα ασφαλές, καθαρό, υγιές και βιώσιμο περιβάλλον

Παρά τις πολυάριθμες παγκόσμιες διακηρύξεις και διεθνείς συνθήκες αναφορικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα, το δικαίωμα στην απόλαυση ενός ασφαλούς, καθαρού, υγιούς και βιώσιμου περιβάλλοντος δεν αναγνωριζόταν ρητά μέχρι πρόσφατα. Μόλις στις 8 Οκτωβρίου 2021, το Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ, με σχετικό ψήφισμά του, αναγνώρισε το δικαίωμα αυτό ως παγκόσμιο και θεμελιώδες

⁶⁵ Από διαφορετικές αφετηρίες για την ΑΤΑ – «Ο θεσμός είναι αναχρονιστικός και χρήζει βελτίωσης ή αντικατάστασης», InBusinessNews, διαθέσιμο στο: <https://inbusinessnews.reporter.com.cy/article/2025/4/25/833606/apo-diaphoretikes-apheteries-gia-ten-ata-o-thesmos-einai-anakhronistikos-kai-khrezei-beltioses-e-antikatastases>

⁶⁶ Αυτόματη Τιμαριθμική Αναπροσαρμογή για όλους αλλά με ποιο περιεχόμενο;, Κομμουνιστικό Πρωτοβούλια Κύπρου, διαθέσιμο στο: <https://communistcy.org/2025/04/29/αυτόματη-τιμαριθμική-αναπροσαρμογή/>

⁶⁷ Διεθνής Αμνηστία, Δελτίο Τύπου: «Τι είναι ο μισθός αξιοπρεπούς διαβίωσης και γιατί αποτελεί ζήτημα Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων», διαθέσιμο στο: <https://www.amnesty.gr/news/press/article/29185/ti-einai-o-misthos-axioprepoys-diaviosis-kai-giati-apotelei-zitima-ton>

για την προστασία της ανθρώπινης ζωής και αξιοπρέπειας⁶⁸. Ακολούθως, στις 28 Ιουλίου 2022, η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ αναγνώρισε «το δικαίωμα σε ένα καθαρό, υγιές και βιώσιμο περιβάλλον ως ανθρώπινο δικαίωμα».⁶⁹

Η τάση ιδιωτικοποίησης βασικών φυσικών πόρων, όπως το νερό, ενίσχυσε την ανάγκη ρητής κατοχύρωσης του δικαιώματος στην πρόσβαση στο νερό. Η ευρωπαϊκή πρωτοβουλία πολιτών "Right2Water" υπογράμμισε τη σημασία του νερού ως δημόσιου αγαθού και δημόσιας υπηρεσίας και προώθησε τη νομοθετική κατοχύρωσή του σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης.⁷⁰

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, αν και δεν έχει ακόμη υιοθετηθεί δεσμευτικό κείμενο που να αναγνωρίζει ρητά το δικαίωμα σε υγιές περιβάλλον, η Σύμβαση του Aarhus, η οποία ενσωματώθηκε στο ενωσιακό δίκαιο, εδραιώνει την πρόσβαση σε περιβαλλοντική πληροφόρηση, τη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Παράλληλα, εξετάζεται η δυνατότητα προσθήκης πρόσθετου πρωτοκόλλου στην ΕΣΔΑ για ρητή αναγνώριση του περιβαλλοντικού δικαιώματος.⁷¹

Παρά την κύρωση της Σύμβασης του Aarhus και την ένταξη της Κύπρου στην ΕΕ, η κυπριακή δικαστηριακή πρακτική παρέμενε προσηλωμένη σε μια στενή γραμματική ερμηνεία, αντιστρατευόμενη το πνεύμα των διεθνών και ευρωπαϊκών υποχρεώσεων⁷². Ειδικότερα, το δικαίωμα πρόσβασης των ΜΚΟ στην περιβαλλοντική δικαιοσύνη αντιμετώπιζε διαχρονικά σοβαρά εμπόδια λόγω της αυστηρής ερμηνείας του άρθρου 146(2) του Συντάγματος (βλ. υπόθεση *Thanos Club*⁷³). Ωστόσο, με τον Ν. 171(I)/2024, εισήχθη το άρθρο 7Α στο Σύνταγμα, μέσω της 19ης συνταγματικής τροποποίησης, το οποίο καθιέρωσε τη συνταγματική προστασία του περιβάλλοντος. Προβλέπει εγγυήσεις για την πρόσβαση σε περιβαλλοντική πληροφόρηση και δικαστική προστασία ενώ η τοποθέτησή του αμέσως μετά το άρθρο για τη ζωή και τη σωματική ακεραιότητα υποδηλώνει τη σημασία του ως θεμελιώδους δικαιώματος.⁷⁴

Η απόφαση του ΕΔΔΑ της 9ης Απριλίου 2024 στην υπόθεση *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* και άλλοι κατά Ελβετίας⁷⁵ αποτέλεσε ορόσημο. Το

⁶⁸ Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, Ψήφισμα 48/13 της Γενικής Συνέλευσης, διαθέσιμο στο: <https://digitallibrary.un.org/record/3945636?ln=en>

⁶⁹ Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, Ψήφισμα 76/300 της Γενικής Συνέλευσης με τίτλο: «Το ανθρώπινο δικαίωμα σε ένα καθαρό, υγιές και βιώσιμο περιβάλλον», διαθέσιμο στο: <https://digitallibrary.un.org/record/3983329?ln=en&v=pdf>

⁷⁰ Right2water Initiative, διαθέσιμο στο: <https://right2water.eu/>

⁷¹ Amnesty International EU Office, Council of Europe: Time for Action with a Protocol on the Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment, διαθέσιμο στο: <https://www.amnesty.eu/news/council-of-europe-time-for-action-with-a-protocol-on-the-right-to-a-clean-healthy-and-sustainable-environment/>

⁷² Σταύρη Κοσιάρη, «Δικαίωμα Προσφυγής Περιβαλλοντικών Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων», *Dikaiosyni*, διαθέσιμο στο: <https://dikaiosyni.com/katigories/arhtra/dikaiwma-prosfigis-perivallontikwn-mi-kivernitikwn-organwsewn/>

⁷³ *Thanos Club Hotel v. ETEK* (2000), 3 Α.Α.Δ. 323, διαθέσιμο στο: https://www.cylaw.org/cgi-bin/open.pl?file=apofaseis/aad/meros_3/2000/rep/2000_3_0323.htm

⁷⁴ Υπερψηφίστηκε η τροποποίηση του Συντάγματος – Αποδέχθηκε την αναπομπή του Προέδρου η Βουλή, διαθέσιμο στο: <https://www.philenews.com/politiki/article/1537850/iperpsifistike-i-tropopiisi-tou-sintagmatos-apodechthike-tin-anapompi-tou-proedrou-i-vouli/>

⁷⁵ Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Απόφαση αριθ. 53600/20, *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland*, 9 Απριλίου 2024, διαθέσιμο στο: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-233206%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-233206%22]})

Δικαστήριο έκρινε ότι τα κράτη υποχρεούνται να λάβουν μέτρα για τον περιορισμό της κλιματικής αλλαγής στο πλαίσιο των δεσμεύσεών τους βάσει της Σύμβασης-Πλαισίου των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC) και της Συμφωνίας των Παρισίων. Έκρινε ότι η κλιματική αδράνεια μπορεί να συνιστά παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ (ιδιωτική και οικογενειακή ζωή), εάν επηρεάζει τη ζωή των πολιτών. Η απόφαση *KlimaSeniorinnen* ενισχύει το διαρκώς διευρυνόμενο σώμα της διεθνούς και περιφερειακής νομολογίας αναφορικά με τις υποχρεώσεις των κρατών να σέβονται, να προστατεύουν και να εκπληρώνουν τα ανθρώπινα δικαιώματα που διαβρώνονται λόγω της κλιματικής κρίσης.⁷⁶

Στο ίδιο πνεύμα κινήθηκε και η απόφαση του ΔΕΕ στις υποθέσεις C-234/20 και C-238/20 *Sātini-S*⁷⁷, όπου εξετάστηκε η σχέση μεταξύ του δικαιώματος ιδιοκτησίας και της προστασίας του περιβάλλοντος σε περιοχές Natura 2000. Το ΔΕΕ επεσήμανε ότι, αν και το δικαίωμα στην ιδιοκτησία είναι θεμελιώδες, δεν είναι απόλυτο και μπορεί να υπόκειται σε περιορισμούς που υπηρετούν το δημόσιο συμφέρον, όπως η προστασία του περιβάλλοντος, χωρίς να συνιστούν δυσανάλογη παρέμβαση. Η απόφαση αυτή ενισχύει την αντίληψη ότι το περιβαλλοντικό δικαίωμα λειτουργεί ως υπερδικαίωμα που δύναται να υπερισχύσει άλλων ατομικών δικαιωμάτων, επιβάλλοντας θετικές υποχρεώσεις στα κράτη για τη διατήρηση της οικολογικής ισορροπίας.

Ανάλογο ζήτημα τέθηκε και σε υπόθεση που αφορούσε την κατεδάφιση παράνομου υποστατικού στην περιοχή Ακάμα της Πάφου και συγκεκριμένα εντός τεμαχίου που ανήκει στις περιοχές Natura 2000.⁷⁸ Αν και δεν έγινε ρητή επίκληση στην ευρωπαϊκή νομολογία, εκδόθηκε διάταγμα κατεδάφισης, που θεωρείται απόφαση-ορόσημο για την αντιμετώπιση αυθαίρετων κατασκευών και επηρεάζει εκκρεμείς υποθέσεις στην ίδια περιοχή.⁷⁹

Η 19η τροποποίηση του Συντάγματος, με την καθιέρωση του άρθρου 7Α, δημιουργεί νέα θεμέλια για τη διεύρυνση της ερμηνείας του έννομου συμφέροντος σε περιβαλλοντικές διαφορές και τη δικαστική αναγνώριση του δικαιώματος προσφυγής των ΜΚΟ. Η πρόσφατη έκδοση ενδιάμεσου διατάγματος αναστολής των εργασιών λιμενικών εγκαταστάσεων στο Πεντάκωμο, κατόπιν προσφυγής των οργανώσεων BirdLife Cyprus και Φίλοι της Γης Κύπρου, σηματοδοτεί θετική μεταστροφή της νομολογίας προς την ενίσχυση της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης.⁸⁰ Συμπερασματικά, η περιβαλλοντική προστασία παύει να αποτελεί απλώς πολιτική επιλογή και

⁷⁶ Amnesty International EU Office, Council of Europe: Time for Action with a Protocol on the Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment, διαθέσιμο στο: <https://www.amnesty.eu/news/council-of-europe-time-for-action-with-a-protocol-on-the-right-to-a-clean-healthy-and-sustainable-environment/>

⁷⁷ Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ), Υποθέσεις C-234/20 και C-238/20, *Sātini-S*, διαθέσιμες στο: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-234%2F20> και <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?jur=C&language=en&lgrec=fr&num=C-238%2F20>

⁷⁸ Ανώτατο Δικαστήριο Κύπρου, ΓΕΝΙΚΟ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ v. ΑΝΔΡΕΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, Αρ. Υπόθεσης: 1687/2021, 28/2/2025

⁷⁹ Άγγελος Νικολάου, «Απόφαση για κατεδάφιση παράνομου υποστατικού – σταδίου στον Ακάμα», *Philenews*, διαθέσιμο στο: <https://www.philenews.com/oikonomia/kypros/article/1568727/apofasi-gia-katedafisi-paranomou-stiadiou-ston-akama/>

⁸⁰ ΠΤΗΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΚΥΠΡΟΥ κ.α. v. ΚΥΠΡΙΑΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΜΕΣΩ ΥΠΟΥΡΓΟΥ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ κ.α., Υπόθεση αρ. 6/25, 7/4/2025

αναδεικνύεται ως σύγχρονο θεμελιώδες δικαίωμα. Η αναγνώριση και ενσωμάτωσή της στο συνταγματικό και ενωσιακό πλαίσιο συνιστά αναγκαία προϋπόθεση για την προστασία της αξιοπρέπειας, της υγείας και της ζωής των πολιτών – αλλά και για τη διασφάλιση ενός βιώσιμου μέλλοντος για τις επόμενες γενιές.

Πνευματική Αυτονομία

Γενικά

Η αρχή της αυτονομίας αποτελεί θεμέλιο του δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μαζί με τις αρχές της ισότητας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Μεγάλοι φιλόσοφοι εστίασαν στην έννοια της αυτονομίας και αυτοδιάθεσης. Ο Ιμμάνουελ Καντ, για παράδειγμα, θεμελίωσε την ηθική στην ελεύθερη βούληση του ανθρώπου, διατυπώνοντας την αρχή ότι κάθε άτομο πρέπει να αντιμετωπίζεται ως σκοπός και ποτέ ως μέσο για την επίτευξη άλλων σκοπών.⁸¹

Πιο πριν, ο Ρενέ Ντεκάρτ είχε διατυπώσει τη διάσημη Καρτεσιανή διάκριση ανάμεσα σε σώμα (*res extensa*) και νου (*res cogitans*), υποδεικνύοντας την υπεροχή της σκέψης και της λογικής επί της ύλης. Το σώμα, μέσα σε αυτό τον συλλογισμό, αντιμετωπίζεται ως μια μηχανή υπό τον έλεγχο ενός ανώτερου, ηγεμονικού νου⁸². Το «σκέφτομαι, άρα υπάρχω» μετατρέπεται στο θεμέλιο της ανθρώπινης υπόστασης, και κατ' επέκταση, η ηθική αυτενέργεια —ως ικανότητα του νου— καθίσταται βασική προϋπόθεση για την αναγνώριση της αξιοπρέπειας.⁸³

Παρά την πρόοδο που έχει σημειωθεί στη συνταγματική και διεθνή κατοχύρωση του δικαιώματος στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, η νομική προστασία παραμένει εστιασμένη κυρίως στη σωματική όψη του ανθρώπου — δηλαδή στην απαγόρευση της βασανιστικής, εξευτελιστικής ή απάνθρωπης μεταχείρισης κ.ο.κ. Η πνευματική διάσταση της αξιοπρέπειας, ωστόσο, δηλαδή η ελευθερία της σκέψης, της κρίσης και της βούλησης, παραμένει σε μεγάλο βαθμό ανοχύρωτη. Η έννοια της αυτονομίας και της αυτοδιάθεσης, αν και διακηρυκτικά αναγνωρίζεται, δεν απολαμβάνει αντίστοιχης θεσμικής θωράκισης. Στην ουσία, η φιλοσοφική παράδοση που θεμελίωσε την ηθική στην ανεξαρτησία του νου και την αυτενέργεια του προσώπου δεν έχει ακόμη βρει πλήρες αντίκρισμα στο σύγχρονο νομικό πλαίσιο.

Το κενό αυτό είχε βαρύτερες συνέπειες. Σήμερα, ο σύγχρονος άνθρωπος βιώνει μια διανοητική υπερφόρτωση μέσω καταγιστικής πληροφορίας, παραπλανητικού περιεχομένου και τεχνικών χειραγώγησης που προκύπτουν από τεχνολογίες-deepfakes και στοχευμένους αλγόριθμους. Παράλληλα, η ραγδαία ανάπτυξη της νευροτεχνολογίας και των διασυνδέσεων εγκεφάλου-υπολογιστή (BCI) εγείρει σοβαρούς κινδύνους για την ελευθερία της βούλησης και την ψυχολογική ακεραιότητα.

⁸¹ Elizabeth Wicks, *The State and the Body: Legal Regulation of Bodily Autonomy*, Oxford: Hart Publishing, 2019, σσ. 2–3.

⁸² Elizabeth Wicks, *The State and the Body: Legal Regulation of Bodily Autonomy*, Oxford: Hart Publishing, 2019, σσ. 9–10.

⁸³ Elizabeth Wicks, *The State and the Body: Legal Regulation of Bodily Autonomy*, Oxford: Hart Publishing, 2019, σσ. 9–10.

Αυτή η παραμέληση του νου και της πνευματικής αυτονομίας είναι κρίσιμη: αποτελεί την αφετηρία για τις σύγχρονες προκλήσεις που αντιμετωπίζει τόσο το άτομο όσο και η ίδια η δημοκρατία.

Τεχνητή Νοημοσύνη και Πολιτική Βούληση⁸⁴

Η χρήση των κοινωνικών δικτύων για πολιτικούς σκοπούς βρίσκεται στο επίκεντρο ενός πολυδιάστατου ζητήματος, όπου η τεχνητή νοημοσύνη, η παραπληροφόρηση και η ελευθερία της έκφρασης διαπλέκονται.

Οι σύγχρονες διαδικτυακές πολιτικές εκστρατείες, υποβοηθούμενες από εφαρμογές τεχνητής νοημοσύνης, τείνουν να υποκαταστήσουν τις παραδοσιακές μορφές προεκλογικής επικοινωνίας. Ωστόσο, δεν πρέπει να παραβλέπεται η δυνατότητα χειραγώγησης του εκλογικού σώματος και της έμμεσης αλλοίωσης της εκλογικής διαδικασίας. Η χειραγώγηση της κοινής γνώμης επιτελείται συχνά χωρίς τη γνώση ή τη συγκατάθεση των πολιτών, μέσω της συλλογής και ανάλυσης των διαδικτυακών τους δεδομένων. Παρόλα αυτά, οι τεχνολογίες τεχνητής νοημοσύνης (TN) έχουν επίσης τη δυνατότητα να ενισχύσουν τους δημοκρατικούς θεσμούς, προσφέροντας νέα εργαλεία συμμετοχής και λογοδοσίας στη διαδικασία λήψης πολιτικών αποφάσεων.⁸⁵

Η ανάπτυξη και λειτουργία των περισσότερων συστημάτων TN ελέγχεται από λίγες μεγάλες τεχνολογικές εταιρείες, με ελάχιστη δημόσια εποπτεία. Οι κίνδυνοι που συνδέονται με τη συγκέντρωση της ανάπτυξης της TN σε μονοπωλιακές δυνάμεις δεν είναι άμοιροι προβληματισμού.⁸⁶ Το σκάνδαλο της Cambridge Analytica⁸⁷ ανέδειξε με δραματικό τρόπο τον κίνδυνο που εγκυμονεί η αλόγιστη συλλογή και επεξεργασία προσωπικών δεδομένων για πολιτικούς σκοπούς. Η εταιρεία χρησιμοποίησε, χωρίς την ενσυνείδητη συναίνεση των χρηστών, τα δεδομένα εκατομμυρίων προφίλ στο Facebook προκειμένου να κατασκευάσει ψυχογραφικά προφίλ και να στοχεύσει με ακρίβεια πολιτικά μηνύματα. Το γεγονός αυτό κατέδειξε πώς η τεχνολογία και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης μπορούν να αξιοποιηθούν για τη χειραγώγηση της κοινής γνώμης και την αλλοίωση της εκλογικής διαδικασίας, υπονομεύοντας θεμελιώδεις δημοκρατικές αρχές.

Η διάχυση ψευδών ειδήσεων και η έκρηξη παραπληροφόρησης επιτείνονται από την ανωνυμία, την έλλειψη ελέγχου αξιοπιστίας (fact-checking), και τις εθνικές αποκλίσεις στη νομική αντιμετώπιση του φαινομένου. Η ΕΣΔΑ αναγνωρίζει το δίλημμα μεταξύ προστασίας της ελευθερίας της έκφρασης και της δημόσιας ασφάλειας, αλλά η

⁸⁴Kouroupis, K., 'AI, Social Media, Fake News and Political Thought: An Interactive Relation', paper presented at the 21st International Scientific Conference Legal Days – Prof. Slavko Carić, PhD, The Responses of Legal Sciences to the Challenges of Modern Society, Frederick University, Cyprus.

⁸⁵Φερενίκη Παναγοπούλου-Κουτνατζή, 'Τεχνητή Νοημοσύνη και Δημοκρατία: Προς έναν ψηφιακό αυταρχισμό ή μια δημοκρατική αναβάθμιση,' Syntagma Watch (17 Φεβρουαρίου 2025) <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/teknith-nohmosynh-kai-demokratia/>.

⁸⁶ Βλ. ανωτ.

⁸⁷ Berghel, H., 'Malice Domestic: The Cambridge Analytica Dystopia' (2018) 51(5) Computer 84 <https://doi.org/10.1109/MC.2018.2381135>

σύνθετη σχέση μεταξύ ΤΝ, παραπληροφόρησης και κοινωνικών μέσων παραμένει ανοιχτό ζήτημα.⁸⁸

Η επεξεργασία τεράστιων ποσοτήτων δεδομένων και οι πρακτικές χρήσης «bot» μπορούν να οδηγήσουν σε σοβαρή χειραγώγηση της κοινής γνώμης, με πολιτικά μηνύματα που συχνά στερούνται αυθεντικότητας. Πέρα από την αλλοίωση της εκλογικής διαδικασίας, δημιουργείται και θέμα ουσιαστικής παραβίασης της πολιτικής αυτονομίας του πολίτη. Εξατομικευμένα πολιτικά μηνύματα, βασισμένα σε αδυναμίες ή φόβους, πυροδοτούν συναισθηματικές αντιδράσεις και ενισχύουν την κοινωνική πόλωση.⁸⁹

Η άνιση πρόσβαση στα δεδομένα και την τεχνολογία δημιουργεί αθέμιτα πλεονεκτήματα μεταξύ υποψηφίων, παραβιάζοντας την αρχή της ισότητας του εκλέγεσθαι. Επιπλέον, η διάδοση ψευδών ειδήσεων μέσω αλγορίθμων εντάσσεται σε στρατηγικές προπαγάνδας, οι οποίες επιδρούν καθοριστικά στην ενημέρωση και τα συναισθήματα των πολιτών.⁹⁰ Ο πολίτης, έτσι, εκτίθεται σε ένα είδος αυτοματοποιημένης «πλύσης εγκεφάλου», η οποία στοχεύει άμεσα στον επηρεασμό της συμπεριφοράς του.

Η καταπολέμηση της παραπληροφόρησης απαιτεί πολυεπίπεδη απάντηση — θεσμική, τεχνική και κοινωνική. Χρειάζονται διαφανείς μηχανισμοί λογοδοσίας, αξιόπιστα εργαλεία εντοπισμού ψευδών ειδήσεων και ενίσχυση της ανεξάρτητης δημοσιογραφίας, που σήμερα δυστυχώς κρίνεται σχεδόν ανύπαρκτη σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες. Για παράδειγμα, στο ελληνικό πλαίσιο, το πρόβλημα επιτείνεται από μια σειρά σοβαρών ζητημάτων ελευθερίας του Τύπου, όπως καταγγελίες για κρατική παρακολούθηση δημοσιογράφων, παρεμβάσεις στα δημόσια μέσα, στοχευμένη χρηματοδότηση μέσω κρατικής διαφήμισης και καταχρηστικές αγωγές SLAPP. Το φαινόμενο αυτό δεν πλήττει απλώς την ανεξαρτησία της ενημέρωσης· διαβρώνει θεμελιωδώς την πολιτική βούληση του πολίτη, καθώς περιορίζεται η δυνατότητά του να λαμβάνει ενημερωμένες αποφάσεις στη βάση πλουραλιστικής και ανεξάρτητης πληροφόρησης.⁹¹

Η ενσωμάτωση των κοινωνικών δικτύων ως πεδίο ψηφιακής δημοκρατίας και πολιτικής συμμετοχής απαιτεί τη θέσπιση ισχυρών ρυθμιστικών πλαισίων. Νομοθετικές πρωτοβουλίες όπως το GDPR, το Digital Services Act, το Media Freedom Act, ο Κώδικας Πρακτικής της ΕΕ για την Παραπληροφόρηση, αλλά και η Σύμβαση για την ΤΝ, τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και το Κράτος Δικαίου του Συμβουλίου της Ευρώπης (CoE), επιχειρούν να διαμορφώσουν το νέο τοπίο.⁹²

⁸⁸ Kouroupis, K., 'AI, Social Media, Fake News and Political Thought: An Interactive Relation', paper presented at the 21st International Scientific Conference Legal Days – Prof. Slavko Carić, PhD, The Responses of Legal Sciences to the Challenges of Modern Society, Frederick University, Cyprus.

⁸⁹ Φερενίκη Παναγοπούλου-Κουτνατζή, 'Τεχνητή Νοημοσύνη και Δημοκρατία: Προς έναν ψηφιακό αυταρχισμό ή μια δημοκρατική αναβάθμιση,' Syntagma Watch (17 Φεβρουαρίου 2025) <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/teknith-nohmosynh-kai-demokratia/>

⁹⁰ Βλ. ανωτ.

⁹¹ Human Rights Watch, 'From Bad to Worse: The Deterioration of Media Freedom in Greece' (8 May 2025) <https://www.hrw.org/report/2025/05/08/bad-worse/deterioration-media-freedom-greece>

⁹² Kouroupis, K., 'AI, Social Media, Fake News and Political Thought: An Interactive Relation', paper presented at the 21st International Scientific Conference Legal Days – Prof. Slavko Carić, PhD, The Responses of Legal Sciences to the Challenges of Modern Society, Frederick University, Cyprus..

Επιπλέον, πρέπει να επενδυθεί στην καλλιέργεια ψηφιακών δεξιοτήτων, στην ενδυνάμωση της κριτικής σκέψης και της παιδείας στα Μέσα, με στόχο τη διαμόρφωση πολιτών ικανών να διακρίνουν την αξιόπιστη πληροφόρηση.⁹³

Απέναντι σε αυτές τις εξελίξεις, η δημοκρατική τάξη δεν μπορεί να αμυνθεί με ημίμετρα. Η τεχνητή νοημοσύνη, όταν δεν υπόκειται σε δημόσια εποπτεία, αυστηρούς κανόνες διαφάνειας και θεσμικά αντίβαρα, λειτουργεί ως πολλαπλασιαστής των υπαρχουσών ανισοτήτων και των αυταρχικών τάσεων. Η προστασία της πολιτικής βούλησης, της ελευθερίας της έκφρασης και της πληροφόρησης δεν αποτελεί απλώς συνταγματική επιταγή, αλλά αναγκαία προϋπόθεση για την επιβίωση της δημοκρατίας στον 21ο αιώνα.

Η Ελευθερία της Έκφρασης και ο Μετασχηματισμός της σε Άδεια Μισαλλόδοξου Λόγου

Το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης αποτελεί έναν από τους θεμελιώδεις πυλώνες της δημοκρατίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Κατοχυρώνεται τόσο σε εθνικά συντάγματα όσο και σε διεθνή κείμενα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ. Περιλαμβάνει την ελευθερία γνώμης, την ελευθερία μετάδοσης και λήψης πληροφοριών και ιδεών, χωρίς παρεμβάσεις από δημόσιες αρχές. Παρά τη θεμελιώδη σημασία του, το δικαίωμα αυτό δεν είναι απόλυτο και μπορεί να περιοριστεί υπό προϋποθέσεις, ιδίως όταν προσβάλλονται άλλα έννομα αγαθά, όπως η δημόσια ασφάλεια ή η προστασία της αξιοπρέπειας των άλλων.

Ωστόσο, τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται μια επικίνδυνη μετατόπιση στη χρήση και την ερμηνεία του δικαιώματος αυτού, η οποία τείνει να το απομονώνει από το δημοκρατικό του σκοπό και να το μετατρέπει σε άνευ όρων «άδεια» για έκφραση κάθε είδους περιεχομένου, ακόμη και μισαλλόδοξου ή παραπλανητικού.⁹⁴

Η αμερικάνικη αντίληψη της ελευθερίας της έκφρασης ως «υπερδικαιώματος» (hyper-right), έχει εισχωρήσει και στον ευρωπαϊκό λόγο, χωρίς πάντοτε να συνοδεύεται από την απαραίτητη κριτική σκέψη. Σύμφωνα με την ανάλυση της Καθηγήτριας Συνταγματικού Δικαίου στη Νομική Σχολή του ΑΠΘ Λίνας Παπαδοπούλου, η ελευθερία της έκφρασης εξυπηρετεί δύο τελολογικούς στόχους: την αναζήτηση της αλήθειας και τη λειτουργία της δημοκρατίας μέσω της ισότιμης συμμετοχής όλων. Όταν όμως ο λόγος παύει να υπηρετεί αυτούς τους σκοπούς – όταν, για παράδειγμα, παραβιάζει τα δικαιώματα των άλλων ή επιδιώκει σκόπιμα την παραπληροφόρηση (disinformation) ή μεταδίδει λανθασμένες πληροφορίες χωρίς πρόθεση (misinformation) – τότε καθίσταται θεμιτός και απαραίτητος ο περιορισμός του.⁹⁵

Η απουσία επαρκών φίλτρων και θεσμικών ορίων επέτρεψε στον δημόσιο λόγο να αλλοιωθεί, κατακλυζόμενος από σκουπίδια πληροφορίας, τα οποία επιβαρύνουν

⁹³ Βλ. ανωτ.

⁹⁴ Παπαδοπούλου, Λ., 'Απαγόρευση της παραπληροφόρησης και του μισαλλόδοξου λόγου: Περιορισμοί ή ενίσχυση της πληροφόρησης;', διάλεξη στο πλαίσιο της Νομικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, BLOD – Bodossaki Lectures on Demand <https://www.blod.gr/lectures/apagoreysi-tis-parapliroforisis-kai-tou-misallodoksou-logou-periorismoi-i-enishysi-tis-pliroforisis>

⁹⁵ Βλ. ανωτ.

ακόμη περισσότερο την ήδη κορεσμένη ψηφιακή καθημερινότητα. Αντί για πνευματική ενδυνάμωση, οι χρήστες εκτίθενται σε έναν συνεχή βομβαρδισμό επιφανειακών ή ψευδών δεδομένων, συχνά χωρίς τα εργαλεία να τα αξιολογήσουν. Το αποτέλεσμα είναι η υπονόμευση της πνευματικής αυτονομίας και της ικανότητας ορθολογικής κρίσης του πολίτη, δηλαδή ενός εκ των βασικών πυλώνων της δημοκρατικής συμμετοχής.

Εφόσον η ελευθερία της έκφρασης δεν είναι απόλυτη, αλλά υπόκειται σε περιορισμούς για λόγους προστασίας άλλων δικαιωμάτων και της δημόσιας τάξης, η ύπαρξη κανόνων που αποκλείουν το μισαλλόδοξο περιεχόμενο και την παραπληροφόρηση δεν πρέπει να θεωρείται απειλή, αλλά εγγύηση της ουσιαστικής ελευθερίας και της δημοκρατικής λειτουργίας. Η αποτυχία μας να διασφαλίσουμε αυτού του είδους τον ορθολογικό περιορισμό, οδήγησε στην εκχώρηση του δημόσιου διαλόγου σε ακραίες φωνές, σε ψηφιακούς αλγόριθμους και στην απορρύθμιση της πληροφορίας. Η υπονόμευση των εκλογικών διαδικασιών μπορεί να προκληθεί μέσω της διάδοσης είτε εκούσιας είτε ακούσιας παραπληροφόρησης, της χρήσης προϊόντων βαθυπαραποίησης (deepfakes), ή της χειραγώγησης ατόμων μέσω εξειδικευμένης στόχευσης. Η κακή χρήση αυτών των τεχνολογιών επιτρέπει σε κακόβουλους δρώντες — είτε πολιτικούς είτε ξένες δυνάμεις — να επηρεάζουν τις δημόσιες αντιλήψεις, να διαταράσσουν την εκλογική διαδικασία και να ενισχύουν την παραπληροφόρηση.⁹⁶

Η αθρόα κυκλοφορία παραποιημένων πληροφοριών οδήγησε σημαντικό μέρος της κοινωνίας σε μια γενικευμένη δυσπιστία απέναντι στην ίδια την αλήθεια. Ο άνθρωπος φαίνεται να έχει διολισθήσει σε μια "βολική άγνοια", αδυνατώντας πλέον να διακρίνει την αλήθεια ακόμα και σε ειδήσεις μεγάλης σημασίας, όπως είναι οι πόλεμοι, οι γενοκτονίες, η νέα οικονομική κρίση, η κατάρρευση τομέων της παγκόσμιας οικονομίας και, ίσως το σοβαρότερο, ο κίνδυνος εξάλειψης της ανθρωπότητας λόγω της περιβαλλοντικής καταστροφής.

Παράλληλα, πολλές φορές τα παραγόμενα δεδομένα και περιεχόμενο ενσωματώνουν προκαταλήψεις. Οι τεράστιες ποσότητες δεδομένων που διακινούνται υπερβαίνουν την ανθρώπινη δυνατότητα κατανόησης και ανάλυσης, οδηγώντας σε αυξανόμενη εξάρτηση από αυτοματοποιημένα συστήματα και αλγόριθμους για την αναγνώριση μοτίβων και την υποστήριξη αποφάσεων. Αυτό εντείνει τις ανισορροπίες ισχύος και βαθαίνει την εξάρτηση των ανθρώπων από τεχνολογικές πλατφόρμες. Οι προκαταλήψεις δεν απορρέουν μόνο από τα δεδομένα, αλλά και από τον τρόπο σχεδιασμού των αλγορίθμων και τις πρακτικές εκπαίδευσης των συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης.⁹⁷

Είναι πλέον επιτακτική η ανάγκη επαναπροσδιορισμού του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης σύμφωνα με την αρχική και θεμελιώδη αποστολή του: τη

⁹⁶ Fighting Online Misinformation: The Delicate Balance Between Regulation and Safeguarding the Right to Freedom of Expression, European Student Think Tank, 17 Μαρτίου 2025, διαθέσιμο στο: <https://esthinktank.com/2025/03/17/fighting-online-misinformation-the-delicate-balance-between-regulation-and-safeguarding-the-right-to-freedom-of-expression>

⁹⁷ Φερενίκη Παναγοπούλου-Κουτνατζή, 'Τεχνητή Νοημοσύνη και Δημοκρατία: Προς έναν ψηφιακό αυταρχισμό ή μια δημοκρατική αναβάθμιση,' Syntagma Watch (17 Φεβρουαρίου 2025) <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/tehnith-nohmosynh-kai-demokratia/>.

θωράκιση της δημοκρατίας και την ενεργή συμμετοχή των πολιτών στον δημόσιο διάλογο. Δεν μπορεί να εκλαμβάνεται ως «γενετήσιο προνόμιο» η έκφραση μισαλλόδοξων, ρατσιστικών ή εμπρηστικών λόγων, ενώ παράλληλα η ουσιαστική ελευθερία του λόγου — εκείνη που υπηρετεί τον πλουραλισμό, την κοινωνική δικαιοσύνη και την πολιτική διαφάνεια — να καταπνίγεται.

Την ίδια στιγμή που ο ρητορικός εξτρεμισμός παρουσιάζεται ως έκφανση ελευθερίας, παρατηρούνται σοβαρές περιστολές της πραγματικής δυνατότητας κριτικού λόγου: στις Ηνωμένες Πολιτείες, καταγγελίες για συλλήψεις φοιτητών, διώξεις δημοσιογράφων και εξαφανίσεις ακτιβιστών παραπέμπουν σε φασιστικά συστήματα.⁹⁸ Η ελευθερία της έκφρασης δεν μπορεί να είναι όχημα για την αναπαραγωγή μίσους και την υπονόμευση του δημοσίου διαλόγου. Πρέπει να αποκατασταθεί ως δικαίωμα που εξυπηρετεί το συλλογικό συμφέρον, διαφυλάσσοντας τον πλουραλισμό, την ισότητα και τη δυνατότητα των πολιτών να εκφράζονται με ασφάλεια, κριτική σκέψη και δημοκρατικό ήθος.

Η Ενίσχυση της Δημοκρατικής Συμμετοχής μέσω Τεχνητής Νοημοσύνης: Νέες Προοπτικές και Προκλήσεις

Η τεχνητή νοημοσύνη (TN) δύναται να λειτουργήσει ως εργαλείο ενίσχυσης της δημοκρατίας, διευκολύνοντας τη συμμετοχή των πολιτών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Μία καινοτόμος πρόταση συνίσταται στη δημιουργία μιας ψηφιακής πλατφόρμας, στην οποία θα αναρτώνται τα προτεινόμενα νομοσχέδια μαζί με τα συναφή προπαρασκευαστικά έγγραφα. Κάθε πολίτης θα έχει τη δυνατότητα να υποβάλει σχόλια, εισηγήσεις ή παράπονα σε σχέση με συγκεκριμένες διατάξεις ή το σύνολο του νομοσχεδίου.

Ένα τέτοιο παράδειγμα συνιστά η πρωτοβουλία "Φωνή του Πολίτη", η οποία παρέχει την ευκαιρία σε κάθε πολίτη της Κυπριακής Δημοκρατίας να συμμετάσχει σε συμβουλευτικές ψηφοφορίες.⁹⁹ Η πλατφόρμα είναι φιλική προς τον χρήστη και διασφαλίζει την ανωνυμία των συμμετεχόντων, συμβάλλοντας στη δημιουργία μιας πιο ανοιχτής και προσβάσιμης δημοκρατίας.¹⁰⁰

Παράλληλα, η δράση του Nomorplatform, ενός ανεξάρτητου ψηφιακού παρατηρητηρίου της Βουλής των Αντιπροσώπων στην Κύπρο, καταδεικνύει τον ρόλο της τεχνολογίας στην ενίσχυση της διαφάνειας. Με στόχο την έγκυρη ενημέρωση των πολιτών και την καταγραφή των ατομικών ψήφων των βουλευτών, η πλατφόρμα αξιοποιεί ζωντανές μεταδόσεις και δημόσιες πηγές, αναδεικνύοντας την ανάγκη για

⁹⁸ 'Φοιτητικές διαδηλώσεις στις ΗΠΑ μετά τη σύλληψη Παλαιστίνιου ακτιβιστή' Alfavita https://www.alfavita.gr/ekpaideysi/471685_foititikos-anabrasmos-stis-ipa-meta-meta-apo-syllipsi-palaistiniou-foititi

⁹⁹ Ψηφοφορία στην Πλατφόρμα "Φωνή του Πολίτη" από 07 Μαΐου 2025 με θέμα "Μέτρα για την ενίσχυση της συμμετοχής των πολιτών στις δημοκρατικές διαδικασίες" gov.cy <https://www.gov.cy/epitropoi/psifofoia-stin-platforma-foni-tou-politi-apo-07-maiou-2025-me-thema-metra-gia-tin-enischysi-tis-symmetochis-ton-politon-stis-dimokratikes-diadikasies/>

¹⁰⁰ Στην πλατφόρμα διεξάγονται συμβουλευτικές ψηφοφορίες προς την εκτελεστική εξουσία και για αυτό παροτρύνονται όλοι οι πολίτες της Κυπριακής Δημοκρατίας να επισκεφτούν τον σύνδεσμο <https://citizenvoice.gov.cy/> και να συμμετάσχουν στην ψηφοφορία. <https://citizenvoice.gov.cy/el>

θεσμικές μεταρρυθμίσεις, όπως η καθιέρωση της δημόσιας καταγραφής ψήφων και η μετάδοση των συνεδριάσεων των κοινοβουλευτικών επιτροπών.¹⁰¹

Η ΤΝ μπορεί επίσης να ενισχύσει τη διαβουλευτική δημοκρατία, όπως δείχνουν διεθνή παραδείγματα από την Ιρλανδία, τη Γαλλία, το Βέλγιο και τον Καναδά, όπου πολίτες συμμετέχουν σε συνελεύσεις για την αντιμετώπιση σύνθετων πολιτικών ζητημάτων. Στην Ιαπωνία, η χρήση avatar ΤΝ σε προεκλογική εκστρατεία επιβεβαιώνει τις δυνατότητες διασύνδεσης της ΤΝ με άμεσες μορφές πολιτικής επικοινωνίας.¹⁰²

Η ενίσχυση της δημοκρατικής συμμετοχής μέσω της τεχνητής νοημοσύνης δεν αφορά απλώς τεχνικές καινοτομίες αλλά επαναπροσδιορισμό της σχέσης πολίτη-κράτους. Η πρόκληση δεν είναι μόνο τεχνολογική αλλά θεσμική και πολιτική: πώς θα αξιοποιηθεί η ΤΝ για να επεκτείνει την ελευθερία, τη διαφάνεια και τη συλλογική αυτονομία, και όχι για να τις υπονομεύσει.

Μέρος Γ΄

Σύγχρονες απειλές στο Δικαίωμα στην Αξιοπρέπεια

Η τεχνητή νοημοσύνη και νευροτεχνολογία, ως τομέας που συνενώνει την επιστήμη του εγκεφάλου με τα εξελιγμένα υπολογιστικά συστήματα, μεταμορφώνει ραγδαία τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τον εαυτό του και το κοινωνικό του περιβάλλον. Από την αποκατάσταση νευρολογικών παθήσεων μέχρι την ενίσχυση των γνωστικών δεξιοτήτων και τη διασύνδεση με αυτόνομα πληροφοριακά συστήματα, η τεχνολογία αυτή φέρει υπόσχεση αλλά και σοβαρούς κινδύνους.¹⁰³ Το παρόν κεφάλαιο εξετάζει τα ηθικά, φιλοσοφικά και νομικά διλήμματα που ανακύπτουν από την αλματώδη πρόοδο της νευροτεχνολογίας, με ιδιαίτερη έμφαση στις συνέπειες για τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, την ελευθερία της σκέψης, την προστασία της ιδιωτικότητας, καθώς και την ισότητα πρόσβασης σε τεχνολογικά μέσα. Εξετάζονται οι κοινωνικές προεκτάσεις της χρήσης των διεπαφών εγκεφάλου-υπολογιστή (BCI), η σχέση της νευροτεχνολογίας με την αυτόνομη πληροφορική, και η αναγκαιότητα σύστασης ενός ισχυρού ρυθμιστικού πλαισίου που θα προστατεύει το άτομο από αυθαίρετες ή καταχρηστικές πρακτικές.

Νευροτεχνολογία

Οι αναδυόμενες τεχνολογικές εξελίξεις, θολώνουν ολοένα και περισσότερο τα όρια μεταξύ ανθρώπου και μηχανής.¹⁰⁴ Η νευροτεχνολογία, δηλαδή η τεχνολογία που διασυνδέεται άμεσα με το ανθρώπινο νευρικό σύστημα, αναπτύσσεται με στόχο την

¹⁰¹ Nomoplatform, 'Ανακοίνωση για τη δημοσιοποίηση των ατομικών ψήφων των Βουλευτών' <https://www.nomoplatform.cy/anakoinosi-tou-nomoplatform-gia-ti-dimosiopoisi-ton-atomikon-psifon-ton-vouleuton/>

¹⁰² Φερενίκη Παναγοπούλου-Κουτνατζή, 'Τεχνητή Νοημοσύνη και Δημοκρατία: Προς έναν ψηφιακό αυταρχισμό ή μια δημοκρατική αναβάθμιση;' Syntagma Watch (17 Φεβρουαρίου 2025) <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/texniith-nohmosynh-kai-demokratia/>.

¹⁰³ Ienca, M. and Andorno, R., 'Towards New Human Rights in the Age of Neuroscience and Neurotechnology' (2017) Life Sciences, Society and Policy <https://doi.org/10.1186/s40504-017-0050-1>

¹⁰⁴ Mireille Hildebrandt and Antoinette Rouvroy (eds), Law, Human Agency and Autonomic Computing: The Philosophy of Law Meets the Philosophy of Technology (Routledge 2011) 27–28.

παρακολούθηση ή και τη ρύθμιση της νευρικής δραστηριότητας. Πρόκειται για μια τεχνολογική επανάσταση που αναδιαμορφώνει τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος κατανοεί τον εαυτό του, τη συνείδηση και τη θέση του στον κόσμο. Από τη θεραπεία σοβαρών παθήσεων και τη βελτίωση γνωστικών λειτουργιών, μέχρι τη δημιουργία νέων δυνατοτήτων αντίληψης, η τεχνολογία αυτή υπόσχεται πρωτόγνωρες δυνατότητες. Ωστόσο, δημιουργεί ταυτόχρονα πολυσύνθετα ηθικά, νομικά και κοινωνικά ζητήματα.¹⁰⁵

Τα συστήματα διεπαφής εγκεφάλου-υπολογιστή (BCI) επιτρέπουν την απευθείας επικοινωνία μεταξύ εγκεφάλου και μηχανής, καταγράφοντας και μεταφράζοντας νευρικά σήματα σε εντολές.¹⁰⁶ Πέραν της εγκεφαλικής διέγερσης, μέσω της οποίας ένα άτομο μπορεί να ενισχύσει την μνήμη, τη μάθηση και να αναπτύξει νέες δεξιότητες, η τεχνολογία διασύνδεσης εγκεφάλου-υπολογιστή Brain-Computer Interface (BCI) επιτρέπει την εκτέλεση ενεργειών αποκλειστικά μέσω της σκέψης, όπως είναι η τηλεκατεύθυνση οχημάτων, αναπηρικών αμαξιδίων και ηλεκτρονικών παιχνιδιών, η τροποποίηση γονιδιακών πρωτεϊνών, η άφωνη επικοινωνία μεταξύ εγκεφάλων και η σύνδεση πολλαπλών εγκεφάλων σε ένα ευρύτερο δίκτυο υπολογιστών.¹⁰⁷

Εταιρείες όπως οι Neurable, Neuralink και Emotiv πρωτοστατούν στην ανάπτυξη εφαρμογών που κυμαίνονται από τη νευροπροσθετική έως το «νευροπαιχνίδι». Η τεχνολογία αυτή βασίζεται σε μηχανική μάθηση και αυτόνομα υπολογιστικά συστήματα, επιτρέποντας την προσαρμογή στα μοναδικά εγκεφαλικά μοτίβα του χρήστη.¹⁰⁸

Το Ρυθμιστικό Πλαίσιο Σήμερα

Η νευροτεχνολογία αναπτύσσεται με ιλιγγιώδη ρυθμό και πρόκειται να επιφέρει βαθιές και παγκόσμιες αλλαγές στην κοινωνική και ατομική ζωή. Παρόλα αυτά, το ρυθμιστικό πλαίσιο που θα μπορούσε να καθοδηγήσει την υιοθέτηση και την εφαρμογή αυτών των τεχνολογιών παραμένει είτε αποσπασματικό είτε εντελώς ανύπαρκτο. Οι υφιστάμενοι μηχανισμοί προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως ορίζονται στο άρθρο 18 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα — το οποίο εγγυάται την ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας — δεν επαρκούν για να καλύψουν τις ιδιαίτερες προκλήσεις που επιφέρει η τεχνολογική πρόσβαση στον ανθρώπινο εγκέφαλο.¹⁰⁹

Η μόνη χώρα που έχει θεσπίσει νομικό πλαίσιο για την προστασία των λεγόμενων «νευροδικαιωμάτων» είναι η Χιλή, η οποία αναγνώρισε θεσμικά το δικαίωμα στην πνευματική ιδιωτικότητα και την εγκεφαλική αυτονομία, απαγορεύοντας την

¹⁰⁵ Αθανάσιος Άρης Παναγόπουλος και Χανάγιο Όγια, 'Νευροτεχνολογία: Η άλλη όψη του νομίσματος' InScience.gr (26 Μαρτίου 2022) <https://inscience.gr/2022/03/26/νευροτεχνολογία-η-άλλη-όψη-του-νομίσματος>

¹⁰⁶ Εγκεφαλική διέγερση και διασύνδεση εγκεφάλου-υπολογιστή (Brain Computer Interface): εφαρμογές, προβληματισμοί – Brain Stimulation and Brain Computer Interface. Applications and Objections' <https://www.researchgate.net/publication/323111269>

¹⁰⁷ Βλ. ανωτ.

¹⁰⁸ Αθανάσιος Άρης Παναγόπουλος και Χανάγιο Όγια, 'Νευροτεχνολογία: Η άλλη όψη του νομίσματος' InScience.gr (26 Μαρτίου 2022) <https://inscience.gr/2022/03/26/νευροτεχνολογία-η-άλλη-όψη-του-νομίσματος>

¹⁰⁹ Βλ. ανωτ.

ανεξέλεγκτη εμπορία εγκεφαλικών δεδομένων. Η υπόλοιπη διεθνής κοινότητα, ωστόσο, δεν έχει ακόμη προχωρήσει σε αντίστοιχες ρυθμίσεις.¹¹⁰

Σοβαρές ελλείψεις παρατηρούνται και στο πλαίσιο που διέπει τη χρήση πρωτευόντων θηλαστικών στην πειραματική νευροτεχνολογία, παρότι ο εγκέφαλος τους χρησιμοποιείται για την ανάπτυξη και δοκιμή εμφυτευμάτων ή διεπαφών εγκεφάλου-υπολογιστή. Οι καταγγελίες για αλόγιστη κακομεταχείριση πειραματόζωνων, όπως αυτές που αφορούν συνεργασία του πανεπιστημίου UC Davis με την εταιρεία Neuralink, εγείρουν σοβαρές ηθικές ανησυχίες και αποκαλύπτουν την ανάγκη για διαφάνεια και αυστηρότερη εποπτεία των ερευνητικών πρακτικών.¹¹¹

Ιννοβάτες και φιλοσοφικά κινήματα όπως ο τρανσουμανισμός υποστηρίζουν την εποικοδομητική συνένωση ανθρώπου και μηχανής, θεωρώντας πως μια τέτοια συνένωση θα μπορούσε να λειτουργήσει προστατευτικά έναντι της επικείμενης κυριαρχίας της τεχνητής νοημοσύνης. Την ίδια στιγμή, το ενδεχόμενο διαμόρφωσης ολιγοπωλιακών ή ακόμη και μονοπωλιακών σχηματισμών στην αγορά νευροτεχνολογίας είναι υπαρκτό. Οι τεχνολογικοί κολοσσοί ενδέχεται να συγκεντρώσουν υπερβολική δύναμη, τόσο σε επίπεδο δεδομένων όσο και κοινωνικής επιρροής. Αυτό επιβάλλει την επείγουσα ανάγκη για μια παγκόσμια στρατηγική ρύθμισης, η οποία να συνδυάζει την καινοτομία με τον σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

Τεχνοκρατία και δημοκρατική απορρύθμιση

Η διάδοση της νευροτεχνολογίας συνδέεται στενά με την άνοδο της τεχνοκρατίας. Σε ένα παγκόσμιο σύστημα όπου οι αποφάσεις λαμβάνονται από τεχνικές ελίτ, η πολιτική χάνει την ηγετική της θέση.¹¹² Η λήψη αποφάσεων για τεχνολογίες όπως τα BCI δεν μπορεί να βασίζεται αποκλειστικά στις προτεραιότητες μεγάλων τεχνολογικών εταιρειών. Οι στόχοι – όπως η αποστολή στον Άρη ή η δημιουργία υπερ-ανθρώπων – δεν μπορούν να καθορίζουν την ανθρώπινη εξέλιξη. Η νευροτεχνολογία πρέπει να εξυπηρετεί ανάγκες που σχετίζονται με την ανακούφιση του ανθρώπινου πόνου, την αποκατάσταση λειτουργιών και την ισότιμη πρόοδο.

Ερευνητικά δεδομένα από τη χρήση εμφυτευμάτων βαθιάς εγκεφαλικής διέγερσης δείχνουν πως μπορεί να υπάρξουν αλλαγές στην προσωπικότητα, ακόμα και αύξηση της παρορμητικότητας, γεγονός που έχει ανοίξει συζητήσεις για τη νομική ευθύνη και την ατομική υπευθυνότητα.¹¹³ Η χρήση νευροτεχνολογικών συστημάτων για σκοπούς πέραν της θεραπείας, όπως η ενίσχυση των ικανοτήτων ή η εμπορική αξιοποίηση δεδομένων, γεννά σοβαρά ηθικά διλήμματα. Οι τεχνολογίες αυτές μπορούν να αξιοποιηθούν για νευρομάρκετινγκ, στοχευμένη προπαγάνδα και κρατική επιτήρηση, με αποτέλεσμα την αόρατη και ακούσια χειραγώγηση της συμπεριφοράς. Εργαλεία

¹¹⁰ Αθανάσιος Άρης Παναγόπουλος και Χανάγιο Όγια, 'Νευροτεχνολογία: Η άλλη όψη του νομίσματος' InScience.gr (26 Μαρτίου 2022) <https://inscience.gr/2022/03/26/νευροτεχνολογία-η-άλλη-όψη-του-νομίσματος>

¹¹¹ Βλ. ανωτ.

¹¹² 'Τεχνοκρατία', I Side With – Peru <https://peru.isidewith.com/el/ideologies/technocracy>

¹¹³ Αθανάσιος Άρης Παναγόπουλος και Χανάγιο Όγια, 'Νευροτεχνολογία: Η άλλη όψη του νομίσματος' InScience.gr (26 Μαρτίου 2022) <https://inscience.gr/2022/03/26/νευροτεχνολογία-η-άλλη-όψη-του-νομίσματος>

που χρησιμοποιούν big data, eye-tracking, τεχνικές εφαρμοσμένης ψυχολογίας και μηχανική μάθηση ενισχύουν την ικανότητα επηρεασμού χωρίς καν τη συνειδητοποίηση του υποκειμένου.¹¹⁴ Η εγκεφαλική δραστηριότητα συνδέεται άμεσα με την προσωπικότητα και τη συνείδηση. Επομένως, η καταγραφή ή και η ρύθμιση αυτής της δραστηριότητας αποτελεί παρέμβαση στον πυρήνα της ανθρωπίνης ύπαρξης. Εάν η τεχνολογία αυτή χρησιμοποιηθεί χωρίς αυστηρό πλαίσιο προστασίας των δικαιωμάτων, κινδυνεύουμε να χάσουμε όχι μόνο την ιδιωτικότητα αλλά και την ίδια την έννοια της ελεύθερης βούλησης.

Τέτοιες παρατηρήσεις, με τη σειρά τους, εγείρουν ανησυχίες σχετικά με τη νομική ευθύνη στην ατυχή περίπτωση παράνομων πράξεων. Οι ομάδες και οι κοινότητες που υφίστανται ήδη διακρίσεις θα δυσκολευτούν πιθανόν να αποδείξουν τη νευροτεχνολογία ως παράγοντα που μπορεί να έχει συμβάλει σε τέτοια εγκλήματα. Φυσικά, κανείς δεν μπορεί να αποκλείσει και την περίπτωση χακαρίσματος συσκευών νευροτεχνολογίας στο μέλλον. Οι ασθενέστεροι οικονομικά και οι μη επιδοτούμενοι ενδέχεται να μην έχουν πρόσβαση στις τελευταίες και πλέον θωρακισμένες τεχνολογίες. Γενικότερα, η μη ισότιμη πρόσβαση στα προϊόντα και στις εξελίξεις της νευροτεχνολογίας θα διευρύνει το χάσμα πλούσιων και φτωχών σε παγκόσμιο και σε τοπικό επίπεδο.¹¹⁵

Σε μια τέτοια κοινωνία η πρόσβαση σε εργασία, υγεία ή ακόμη και η κοινωνική αποδοχή θα εξαρτάται από το αν κάποιος είναι ‘νευροτεχνολογικά ενισχυμένος’ ή όχι. Ένα τέτοιο μέλλον δεν αποτελεί πλέον απλώς σενάριο επιστημονικής φαντασίας· πλησιάζει γρήγορα την πραγματικότητα.¹¹⁶

Στην τελετή απονομής του Βραβείου Νόμπελ Φυσικής 2024, ο Geoffrey Hinton, αναγνωρισμένος πρωτοπόρος της έρευνας στην τεχνητή νοημοσύνη, προειδοποίησε για τους άμεσους και μελλοντικούς κινδύνους της τεχνολογικής προόδου.¹¹⁷ Όπως τόνισε στην ομιλία του:

“Unfortunately, the rapid progress of AI comes with short-term risks. It is already created divisive echo chambers by offering people content that makes them indignant. It is already being used by authoritarian governments for massive surveillance and by cyber-attack criminals for phishing attacks. In the near future, AI may be used to create terrible new viruses and horrendous lethal weapons and decide by themselves who to kill or maim. All of these short-term risks require urgent and forceful attention from governments and international organisations. There is also a longer-term existential threat that will arise when we create digital beings that are more intelligent than ourselves. We have no idea whether we can stay in control, but we now have evidence that if they are created by companies motivated by short-term profits, our safety will not be the top priority. We urgently need research on how

¹¹⁴ Αθανάσιος Άρης Παναγόπουλος και Χανάγιο Όγια, ‘Νευροτεχνολογία: Η άλλη όψη του νομίσματος’ InScience.gr (26 Μαρτίου 2022) <https://inscience.gr/2022/03/26/νευροτεχνολογία-η-άλλη-όψη-του-νομίσματος>

¹¹⁵ Βλ. ανωτ.

¹¹⁶ Βλ. ανωτ.

¹¹⁷ Geoffrey Hinton, Nobel Prize Speech, 2024. Βίντεο διαθέσιμο στο: <https://youtube.com/shorts/odUjxJy0YMo?si=IQcZ7FS2k06ShkEn>

to prevent these new beings from wanting to take control. They are no longer science fiction.”

Η ομιλία αυτή, με την ψυχραιμία αλλά και ίρια προειδοποίηση του Hinton, υπενθυμίζει πως η τεχνητή νοημοσύνη δεν είναι πλέον ένα θεωρητικό πεδίο, αλλά μια υπαρξιακή πρόκληση που απαιτεί συλλογική διεθνή ρύθμιση και ηθική επαγρύπνηση.

Η χρήση νευροτεχνολογίας δεν αφορά μόνο τον ατομικό εγκέφαλο, αλλά και τη διαμόρφωση ενός νέου κοινωνικού τοπίου. Ενδέχεται να δημιουργηθεί ένα νέο είδος ανθρώπου, τεχνολογικά ενισχυμένου, που θα κατέχει κοινωνική, επαγγελματική και βιολογική υπεροχή έναντι των «μη ενισχυμένων». Αυτό θα εδραιώσει μια νέα μορφή κοινωνικής ανισότητας, πιθανόν πιο οξεία και βαθιά από κάθε προηγούμενη.¹¹⁸

Οι επικριτές μπορεί να δηλώσουν ότι «η πρόοδος δεν σταματά» – ωστόσο η τεχνολογία δεν είναι ουδέτερη. Ο τρόπος που εντάσσεται στο κοινωνικό σύνολο είναι προϊόν πολιτικής, νομικής και ηθικής επιλογής. Η απαγόρευση της αναπαραγωγικής κλωνοποίησης δεν εμπόδισε την επιστημονική έρευνα – αντίθετα, την κατεύθυνε εντός ηθικών ορίων. Το ίδιο πρέπει να ισχύει και για τα BCI, με σαφή διάκριση ανάμεσα στη θεραπεία και την ενίσχυση. Η τεχνολογία δεν πρέπει να θέτει σε κίνδυνο την ανθρώπινη φύση.

Επαναπροσδιορισμός της έννοιας «άνθρωπος»

Καθώς τα όρια ανάμεσα στον άνθρωπο και την τεχνολογία γίνονται πιο ασαφή, βρισκόμαστε αντιμέτωποι με το ενδεχόμενο να θυσιάσουμε εκείνο που μας καθιστά βαθιά ανθρώπινους: την αυτονομία μας — δηλαδή την ελευθερία να διαμορφώνουμε τη ζωή μας σύμφωνα με τη δική μας βούληση. Υπό αυτό το πρίσμα, η ίδια η έννοια του «ανθρώπου» τίθεται υπό ριζική αμφισβήτηση, καθιστώντας αναγκαίο τον επαναπροσδιορισμό της — για πρώτη φορά στην ιστορία. Αυτός ο επαναπροσδιορισμός είναι ζωτικής σημασίας, καθώς ήδη βρισκόμαστε στο κατώφλι μιας νέας τεχνολογικής εποχής. Είναι απαραίτητο να τεθούν σαφή και δεσμευτικά νομικά όρια, ικανά να προστατεύσουν θεμελιώδεις αρχές του δικαίου που παραμένουν αkéραιες επί αιώνες.

Ιδιαίτερα σε κοινωνίες με έντονες προϋπάρχουσες ανισότητες, η χρήση νευροτεχνολογικών εφαρμογών δύναται να εντείνει τα ήδη υπάρχοντα χάσματα και να δημιουργήσει νέες μορφές αποκλεισμού και ελέγχου. Εδώ εγείρονται ερωτήματα όχι μόνο για το ποιοι επωφελούνται από την τεχνολογία, αλλά και για το ποιοι καθορίζουν τους όρους της χρήσης της.¹¹⁹

Η ενσωμάτωση τέτοιων συστημάτων στον ανθρώπινο εγκέφαλο δεν είναι πια απλώς τεχνικό ζήτημα – είναι υπαρξιακό. Η μετάβαση από τη χρήση εργαλείων στην ενσωμάτωση τεχνολογίας στο ίδιο το νευρικό σύστημα αμφισβητεί ριζικά την έννοια της ανθρώπινης αυτενέργειας και ταυτότητας. Ο άνθρωπος δεν θα χρησιμοποιεί την τεχνολογία – θα είναι τεχνολογία.

¹¹⁸ Zuboff, S., *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power* (2019) <https://archive.org/details/zuboff-shoshana.-the-age-of-surveillance-capitalism.-2019>

¹¹⁹ Zuboff, S., *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power* (2019) <https://archive.org/details/zuboff-shoshana.-the-age-of-surveillance-capitalism.-2019>

Η θεσμική ανάγκη για ρύθμιση και έλεγχο της ευρείας χρήσης της νευροτεχνολογίας

Η σχέση μεταξύ κράτους και αυτοδιάθεσης παραμένει ένα ανοιχτό ζήτημα στον νομικό και φιλοσοφικό διάλογο. Το κράτος, μέσω της νομοθετικής ρύθμισης, συχνά επιδιώκει να περιορίσει ή να καθορίσει τις διαθέσιμες επιλογές του ατόμου — ιδιαίτερα σε κρίσιμα ηθικά ζητήματα όπως η διακοπή της εγκυμοσύνης, η ιατρικώς υποβοηθούμενη αυτοκτονία ή η εμπορική διάθεση ανθρώπινων οργάνων. Αυτά τα παραδείγματα αποτυπώνουν το διαρκές και εύθραυστο όριο μεταξύ κρατικής προστασίας και κρατικής παρέμβασης, και καθιστούν εμφανές το ερώτημα: πού τελειώνει η κοινωνική ευθύνη και πού αρχίζει η προσωπική ελευθερία;

Η διερεύνηση αυτών των ερωτημάτων αποτελεί βασικό βήμα για την κατανόηση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας στον σύγχρονο κόσμο —όχι ως δεδομένο, αλλά ως θεμέλιο που πρέπει να επαναπροσδιορίζεται και να προστατεύεται συνεχώς, τόσο στο επίπεδο του σώματος όσο και στο επίπεδο του νου. Η ανάπτυξη της νευροτεχνολογίας επαναφέρει στο προσκήνιο ένα θεμελιώδες ερώτημα: πότε είναι θεμιτό να περιορίζεται η ατομική επιλογή χάριν της προστασίας του ίδιου του ανθρώπου και της αξιοπρέπειάς του; Η απάντηση δεν είναι εύκολη, ιδίως όταν τίθεται ζήτημα οντολογικής αλλοίωσης του ανθρώπινου είδους.

Η χρήση τέτοιων συστημάτων θα έπρεπε να περιορίζεται σε αυστηρά καθορισμένες περιπτώσεις – όπως σοβαρές κινητικές δυσλειτουργίες – και μόνο υπό δικαστική εποπτεία, με εγγυήσεις ότι η τεχνολογία δεν θα επεκτείνεται σε άλλες περιοχές του εγκεφάλου. Παρότι προσωπικά διαφωνώ με τέτοιες παρεμβάσεις σε άλλα πεδία, η λογική συνέπεια επιβάλλει την ίδια ή μεγαλύτερη ευαισθησία όταν διακυβεύεται η διατήρηση της ανθρώπινης φύσης.

Η εκκωφαντική νομική αδράνεια απέναντι σε μια τεχνολογία που —αν μη τι άλλο— θα έπρεπε να έχει προβλεφθεί, μοιάζει να είναι το σύμπτωμα μιας εποχής αποπροσανατολισμένης. Πολεμικές συρράξεις, γενοκτονίες, οικονομική ανασφάλεια, η άνοδος του αυταρχισμού και η μαζική προπαγάνδα εκτρέπουν το ενδιαφέρον από τα πλέον κρίσιμα υπαρξιακά διακυβεύματα: την ακεραιότητα της ανθρώπινης συνείδησης και την προστασία του νου από εξωτερικές παρεμβάσεις. Κι όμως, τη στιγμή που οι κλινικές δοκιμές βρίσκονται ήδη σε εξέλιξη, η παρέμβαση του νομοθέτη καθίσταται όχι απλώς αναγκαία, αλλά επιβεβλημένη. Η καθυστέρηση δεν είναι πλέον ουδέτερη· δεν απειλείται απλώς η αυτονομία του ατόμου — διακυβεύεται η ίδια η συνέχεια και τα θεμέλια της ανθρώπινης ύπαρξης. Όπως τονίζει και ο R. Andorno, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια αποτελεί το τελευταίο προπύργιο ενάντια στην αλλοίωση των βασικών χαρακτηριστικών του είδους μας, είτε πρόκειται για γενετικές παρεμβάσεις είτε για νευρωνική χειραγώγηση.¹²⁰

Σε αυτό το πλαίσιο, περνάμε πλέον στην ανάλυση μιας τεχνολογίας που ήδη εφαρμόζεται ευρέως: των έξυπνων συστημάτων παρακολούθησης και αναγνώρισης προσώπου, καθώς και της χρήσης καμερών από το κράτος. Πρόκειται για πρακτικές που αποκαλύπτουν πώς η τεχνολογία δεν αποτελεί πια ουδέτερο εργαλείο, αλλά ενεργό μέσο άσκησης εξουσίας.

¹²⁰ Andorno, R., 'Human Dignity and Human Rights as a Common Ground for a Global Bioethics' (2009) *Journal of Medicine and Philosophy* <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19386998/>

Τα Νομικά όρια στη χρήση της τεχνολογίας αναγνώρισης προσώπου από δημόσιες αρχές

Στο σύγχρονο ψηφιακό περιβάλλον, η χρήση τεχνολογιών αναγνώρισης προσώπου (face recognition technology - FRT) και συστημάτων καμερών από τις δημόσιες αρχές για σκοπούς δημόσιας ασφάλειας αποτελεί ένα από τα πιο ακανθώδη και επίκαιρα νομικά ζητήματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η ραγδαία πρόοδος των τεχνολογιών αυτών — που βασίζονται κατά βάση στην τεχνητή νοημοσύνη και επεξεργάζονται βιομετρικά δεδομένα — δημιουργεί σημαντικές ανησυχίες για την ιδιωτική ζωή και τα θεμελιώδη δικαιώματα.¹²¹

Η πιο απλή μορφή FRT χρησιμοποιείται ήδη ευρέως σε έξυπνες συσκευές για σκοπούς ταυτοποίησης και ασφαλείας. Όμως, η εφαρμογή της από δημόσιες αρχές — για πρόληψη, διερεύνηση και καταστολή εγκλημάτων — εισάγει νέες παραμέτρους νομικής φύσεως. Παρατηρείται ολοένα εντατικότερη χρήση των τεχνολογιών αυτών, ειδικά σε σημεία υψηλής συγκέντρωσης πληθυσμού ή ευαίσθητης υποδομής (όπως αεροδρόμια, σταθμοί, λιμάνια και γήπεδα), γεγονός που καθιστά αναγκαία τη διαμόρφωση ενός συνεκτικού νομικού πλαισίου.

Ο Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Προσωπικών Δεδομένων

Ο Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων (GDPR, Κανονισμός 679/2016), που τέθηκε σε ισχύ το 2018, αποτέλεσε την πρώτη ευρωπαϊκή απόπειρα να ρυθμιστεί η επεξεργασία βιομετρικών δεδομένων, κατατάσσοντάς τα στην κατηγορία των «ειδικών δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα» (άρθρο 9). Η επεξεργασία τους επιτρέπεται μόνο υπό συγκεκριμένες εξαιρέσεις, όπως η ρητή συγκατάθεση του υποκειμένου ή η επιτακτική ανάγκη δημοσίου συμφέροντος.¹²²

Ωστόσο, σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 2(δ) του GDPR, εξαιρούνται της εφαρμογής του οι δραστηριότητες των αρχών επιβολής του νόμου. Σε αυτές τις περιπτώσεις, εφαρμόζεται η Οδηγία 2016/680, η οποία καθορίζει αυστηρές προϋποθέσεις για την επεξεργασία βιομετρικών δεδομένων¹²³ για σκοπούς ποινικής έρευνας, δίωξης και πρόληψης. Η Οδηγία ορίζει ότι κάθε επεξεργασία πρέπει να είναι απολύτως αναγκαία, να προβλέπεται ρητά από το εθνικό ή ενωσιακό δίκαιο και να προστατεύει θεμελιώδη δικαιώματα, σύμφωνα με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ.

Κατευθυντήριες Γραμμές και περιορισμοί στη χρήση τεχνολογίας στο πλαίσιο της αστυνόμευσης

Η αυξανόμενη χρήση FRT από τις αρχές οδήγησε στην έκδοση εξειδικευμένων Κατευθυντήριων Γραμμών από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο για την Προστασία

¹²¹ Osborne Clarke, 'Facial Recognition and Data Protection: New Guidelines in the European Union' (23 June 2023) <https://www.osborneclarke.com/insights/facial-recognition-and-data-protection-new-guidelines-european-union?t>

¹²² Osborne Clarke, 'Facial Recognition and Data Protection: New Guidelines in the European Union' (23 June 2023) <https://www.osborneclarke.com/insights/facial-recognition-and-data-protection-new-guidelines-european-union?t>

¹²³ Directive (EU) 2016/680 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data by competent authorities for the purposes of the prevention, investigation, detection or prosecution of criminal offences, and on the free movement of such data, art 3(13).·

Δεδομένων (EDPB), με τις πιο πρόσφατες (αρ. 5/2022)¹²⁴ να αφορούν ειδικά τη χρήση τέτοιας τεχνολογίας στο πλαίσιο αστυνόμευσης. Η σχετική Έκθεση επισημαίνει ότι η χρήση FRT πρέπει να περιορίζεται αποκλειστικά σε ποινικές έρευνες και να πληροί τα κριτήρια της νομιμότητας, αναγκαιότητας, αναλογικότητας, διαφάνειας και μη διάκρισης.¹²⁵

Διακρίνονται δύο λειτουργίες: (α) η επαλήθευση ταυτότητας ενός προσώπου (1:1) και (β) η ταυτοποίηση προσώπου μέσα σε πλήθος (1:πολλά). Η δεύτερη θεωρείται πολύ πιο παρεμβατική και προβληματική και ήδη χρησιμοποιείται εδώ και χρόνια στην Αμερική, Κίνα και Ηνωμένο Βασίλειο¹²⁶, ενώ η πρώτη μορφή ήδη χρησιμοποιείται από τους φορείς εκμετάλλευσης αερολιμένων και αεροπορικών εταιρειών κατά τους συνοριακούς ελέγχους.¹²⁷

Παραδείγματα χρήσης της τεχνολογίας αναγνώρισης προσώπων από κράτη

Η Γαλλία ξεκίνησε πρώτη τη διαδικασία για την δημιουργία νομοθετικού πλαισίου για τη χρήση της τεχνολογίας αναγνώρισης προσώπου από τις δημόσιες αρχές και την αστυνομία και έχει χρησιμοποιηθεί ήδη τεχνολογία τεχνητής νοημοσύνης στους Ολυμπιακούς Αγώνες.¹²⁸ Στη Γερμανία, για παράδειγμα, τέτοια τεχνολογία χρησιμοποιήθηκε για την παρακολούθηση του καθεδρικού ναού της Κολωνίας και των περιβάλλοντα χώρο, τους δρόμους κατά τη διάρκεια των εκδηλώσεων της G20 και τους σιδηροδρομικούς σταθμούς, στο πλαίσιο ενός σχεδίου για την αύξηση της δημόσιας ασφάλειας.¹²⁹ Η Ελληνική Κυβέρνηση ενέκρινε την προμήθεια τεχνολογίας αναγνώρισης προσώπου από την Ελληνική Αστυνομία¹³⁰ ενώ και η Κύπρος τον Αύγουστο του 2024 προμηθεύτηκε ανάλογο εξοπλισμό με σκοπό τη χρήση του στα γήπεδα και τούτο, χωρίς προηγουμένως να εκδοθεί οποιαδήποτε νομοθεσία που να ρυθμίζει τη χρήση τέτοιου είδους τεχνολογίας. Με την μείωση δε του κόστους της τεχνολογίας αναγνώρισης προσώπου και η εξ'αυτής γενίκευσης της χρήσης της, καθίσταται επιτακτική η ανάγκη για εξειδικευμένη νομοθεσία.¹³¹

¹²⁴ European Data Protection Board (EDPB), Guidelines 05/2022 on the Use of Facial Recognition Technology in the Area of Law Enforcement, Version 2.0 (May 2024) https://www.edpb.europa.eu/system/files/2024-05/edpb_guidelines_202304_frlawenforcement_v2_el.pdf

¹²⁵ Osborne Clarke, 'Facial Recognition and Data Protection: New Guidelines in the European Union' (23 June 2023) <https://www.osborneclarke.com/insights/facial-recognition-and-data-protection-new-guidelines-european-union?t>

¹²⁶ Martin, A., 'UK Passport Database to Be Used to Identify Suspects from CCTV Footage' (23 October 2023) The Record <https://therecord.media/uk-passport-database-crime-suspects-facial-recognition-cctv>

¹²⁷ Άρθρο «Αναγνώριση προσώπου στα αεροδρόμια: τα άτομα θα πρέπει να έχουν τον μέγιστο έλεγχο των βιομετρικών δεδομένων», 24/05/2024, European Data Protection Board, https://www.edpb.europa.eu/news/news/2024/facial-recognition-airports-individuals-should-have-maximum-control-over-biometric_el

¹²⁸ Amnesty International, 'Facial Recognition in France: Let's Act Before It Becomes a Reality!' <https://www.amnesty.ie/france-surveillance-facial-recognition/>

¹²⁹ Zulehner, B., 'EU Artificial Intelligence Act: Regulating the Use of Facial Recognition Technologies in Publicly Accessible Spaces' (2024) Stanford – Vienna European Union Law Working Papers, No 91 <https://law.stanford.edu/wp-content/uploads/2024/06/EU-Law-WP-91-Zulehner.pdf>

¹³⁰ Σκόνδρα, Μ., 'Αναγνώριση προσώπου (Face Recognition) και προσωπικά δεδομένα' Lawspot https://www.lawspot.gr/nomika-blogs/magdalini_skondra/anagnorisi-prosopoy-face-recognition-kai-prosopika-dedomena

¹³¹ Βλ. ανωτ.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η Ανακοίνωση της Επιτροπής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, κ. Ειρήνης Λοϊζίδου Νικολαΐδου, ημερομηνίας 07.04.2025, σχετικά με την αυξανόμενη χρήση καμερών παρακολούθησης από Δήμους και την Αστυνομία Κύπρου σε δημόσιους χώρους, χωρίς να πληρούνται οι απαιτήσεις του Γενικού Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων (ΓΚΠΔ). Η Επιτροπή διευκρίνισε πως η τοποθέτηση τέτοιων καμερών επιτρέπεται μόνο όπου τεκμηριώνεται αναγκαιότητα και αναλογικότητα και κατόπιν διαβούλευσης με το Γραφείο της. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε, «οι κάμερες τοποθετούνται για να εξυπηρετήσουν συγκεκριμένους και νόμιμους σκοπούς, με μέτρο και χωρίς να καθίστανται *big brother*».¹³²

Παρά τις πιέσεις για συμμόρφωση με το νομικό πλαίσιο, στην πράξη, ο έλεγχος παραμένει ιδιαίτερα δύσκολος. Η ευκολία πρόσβασης σε φθηνό εξοπλισμό επιτήρησης καθιστά την ανεξέλεγκτη εγκατάσταση ευκολότερη, ενώ ταυτόχρονα δυσχεραίνει την εξασφάλιση ουσιαστικής συμμόρφωσης και αποτελεσματικής εποπτείας.

Ο Κανονισμός για την Τεχνητή Νοημοσύνη (ΕΕ) 2024/1689

Ο νέος Κανονισμός για την Τεχνητή Νοημοσύνη, που τέθηκε σε ισχύ τον Αύγουστο του 2024, ορίζει τη χρήση συστημάτων FRT ως τεχνολογίες «υψηλού κινδύνου». Σε γενικές γραμμές, απαγορεύει τη χρήση βιομετρικής ταυτοποίησης σε δημόσιους χώρους σε πραγματικό χρόνο, πλην τριών εξαιρετικών περιπτώσεων: εντοπισμός θυμάτων, πρόληψη επικείμενης σοβαρής απειλής και ταυτοποίηση υπόπτων για βαριά αδικήματα.

Για να καταστεί επιτρεπτή η χρήση, πρέπει να πληρούνται αυστηρές προϋποθέσεις: εκτίμηση επιπτώσεων, προηγούμενη δικαστική άδεια (εκτός επείγουσών περιπτώσεων), σαφής χρονικός και γεωγραφικός περιορισμός και υποβολή σε μητρώο της ΕΕ. Παρά τις «αυστηρές» προϋποθέσεις υπήρξαν αντιδράσεις τόσο από ορισμένους ευρωβουλευτές που ήθελαν την καθολική απαγόρευση των καμερών σε δημόσιους χώρους όσο και από διάφορες οργανώσεις όπως για παράδειγμα το «Reclaim your face» κίνημα.^{133 134}

Η χρήση καμερών αναγνώρισης προσώπου σε δημόσιους χώρους επιτρέπεται για σκοπούς δημόσιας ασφάλειας και τάξης και συγκεκριμένα στις ακόλουθες τρεις κατηγορίες περιπτώσεων, που εντοπίζονται στο άρθρο 5 και συγκεκριμένα στην παράγραφο 1 (η):

i) τη στοχευμένη αναζήτηση συγκεκριμένων θυμάτων απαγωγής, εμπορίας ανθρώπων ή σεξουαλικής εκμετάλλευσης ανθρώπων, καθώς και την αναζήτηση

¹³² Επιτροπή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, 'Ανακοίνωση αναφορικά με κάμερες των Δήμων σε δημόσιους χώρους' <https://www.gov.cy/epitropoi/anakoinosi-tis-epitropou-prostasias-dedomenon-prosopikou-charaktira-kas-eirinis-loizidou-nikolaidou-anaforika-me-kameres-ton-dimonse-dimosious-chorous/>

¹³³ Jakubowska, E., 'Euroviews. The EU Wants to Make Facial Recognition History — But It Must Be Done for the Right Reasons' Euronews (16 November 2023) <https://www.euronews.com/2023/11/16/the-eu-wants-to-make-facial-recognition-history-but-it-must-be-done-for-the-right-reasons?t>

¹³⁴ EDRI, 'How to Fight Biometric Mass Surveillance After the AI Act: A Legal and Practical Guide' <https://edri.org/our-work/how-to-fight-biometric-mass-surveillance-after-the-ai-act-a-legal-and-practical-guide/?t>

εξαφανισθέντων προσώπων· *ii)* την πρόληψη συγκεκριμένης, ουσιαστικής και επικείμενης απειλής κατά της ζωής ή της σωματικής ακεραιότητας φυσικών προσώπων ή πραγματικής και υπαρκτής ή πραγματικής και προβλέψιμης απειλής τρομοκρατικής επίθεσης· *iii)* τον εντοπισμό ή την ταυτοποίηση προσώπου ύποπτου για την τέλεση αξιόποινης πράξης, για τον σκοπό της διεξαγωγής ποινικής έρευνας ή δίωξης ή εκτέλεσης ποινικής ποινής για αξιόποινες πράξεις που αναφέρονται στο παράρτημα II¹³⁵ και τιμωρούνται στο οικείο κράτος μέλος με στερητική της ελευθερίας ποινή ή στερητικό της ελευθερίας μέτρο ασφάλειας ανώτατης διάρκειας τουλάχιστον τεσσάρων ετών.

Στις αμέσως επόμενες παραγράφους του ίδιου άρθρου, 2 έως 6 προβλέπονται τα εχέγγυα χρήσης τέτοιου είδους συστημάτων. Συγκεκριμένα,

A) Η χρήση πρέπει να είναι αναγκαία, ανάλογη και κατάλληλη για τον επιδιωκόμενο σκοπό.

B) Τα κράτη μέλη, οφείλουν να θεσπίσουν στο εθνικό δίκαιο συγκεκριμένους, λεπτομερείς και αναλυτικούς κανόνες δικαίου που θα διέπουν την δυνατότητα πλήρους ή μερικής έγκριση χρήσης τέτοιων συστημάτων. Παράλληλα, υποχρεώνονται να προβλέπουν χρονικούς και γεωγραφικούς περιορισμούς καθώς και περιορισμούς σχετικά με τα πρόσωπα

Γ) Η χρήση του συστήματος εξ 'αποστάσεως βιομετρικής ταυτοποίησης σε δημόσια προσβάσιμους χώρους, επιτρέπεται μόνο εάν η αρχή επιβολής του νόμου ολοκληρώσει εκτίμηση επιπτώσεων στα θεμελιώδη δικαιώματα σύμφωνα με το άρθρο 27 του Κανονισμού.

Δ) Τα κράτη μέλη υποχρεώνονται όπως καταχωρήσουν το σύστημα στη βάση δεδομένων της ΕΕ σύμφωνα με το άρθρο 49, εκτός των αιτιολογημένα επείγουσών περιπτώσεων, υπό την προϋπόθεση ότι, η εν λόγω καταχώρηση ολοκληρωθεί χωρίς αδικαιολόγητη καθυστέρηση.

Ε) Πρέπει να ληφθεί προηγούμενη άδεια από δικαστική ή ανεξάρτητη διοικητική αρχή, ωστόσο και εδώ, περιλαμβάνεται η εξαίρεση των επείγουσών περιπτώσεων, όπου η άδεια μπορεί να ζητηθεί το αργότερο εντός εικοσιτεσσάρων ωρών.

ΣΤ) Υπάρχει υποχρέωση κοινοποίησης κάθε χρήσης συστήματος εξ αποστάσεως βιομετρικής ταυτοποίησης σε πραγματικό χρόνο και σε δημόσια προσβάσιμους χώρους, στην αρμόδια αρχή εποπτείας της αγοράς και στην εθνική αρχή προστασίας δεδομένων. Οι εν λόγω αρχές, σύμφωνα με την παράγραφο 6 υποχρεώνονται να υποβάλουν ετήσιες εκθέσεις σχετικά με την χρήση των συστημάτων αυτών.

¹³⁵ Τρομοκρατία, εμπορία ανθρώπων και σωματεμπορία, σεξουαλική εκμετάλλευση παιδιών και παιδική πορνογραφία, παράνομη διακίνηση ναρκωτικών και ψυχοτρόπων ουσιών, παράνομη διακίνηση όπλων, πυρομαχικών και εκρηκτικών, ανθρωποκτονία εκ προθέσεως, βαριά σωματική βλάβη, παράνομο εμπόριο ανθρώπινων οργάνων ή ιστών, λαθρεμπόριο πυρηνικών και ραδιενεργών ουσιών, απαγωγή, παράνομη κατακράτηση ή περιαγωγή σε ομηρία, εγκλήματα που εμπίπτουν στην αρμοδιότητα του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, αεροπειρατεία και πειρατεία, βιασμός, έγκλημα κατά του περιβάλλοντος, οργανωμένη ή ένοπλη ληστεία, δολιοφθορά, συμμετοχή σε εγκληματική οργάνωση που εμπλέκεται σε μία ή περισσότερες από τις προαναφερθείσες αξιόποινες πράξεις.

Οι διατάξεις αυτές αποσκοπούν στην εξισορρόπηση της τεχνολογικής προόδου με την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων.¹³⁶ Παρ'όλα αυτά, έχουν δεχτεί έντονη κριτική για τη δυνατότητα υπερβολικής χρήσης χωρίς επαρκή εποπτεία. Η ανησυχία έγκειται στο ότι τέτοιες πρακτικές ενδέχεται να προσομοιάζουν με εκείνες αυταρχικών καθεστώτων, εγείροντας προβληματισμούς για τα πολιτικά δικαιώματα και τη δημοκρατική λογοδοσία. Εξάλλου, πρόκειται για τεχνολογίες που δεν περιορίζονται στην αναγνώριση προσώπου, αλλά έχουν τη δυνατότητα να καταγράφουν συμπεριφορές, εκφράσεις και συναισθήματα, ακόμη και χωρίς την ενεργή συμμετοχή του ατόμου. Η διάκριση δε μεταξύ ταυτοποίησης σε πραγματικό χρόνο και ύστερου χρόνου εντείνει περαιτέρω την πολυπλοκότητα και τις προκλήσεις αυτών των τεχνολογιών.

Προβληματισμοί και δυνητικοί κίνδυνοι

Η τεχνολογία αυτή δεν απειλεί μόνο την ιδιωτικότητα αλλά πλήττει άμεσα δικαιώματα όπως η αξιοπρέπεια, η ελευθερία έκφρασης και συνάθροισης, η ισότητα και το τεκμήριο της αθωότητας. Οι μορφές βιομετρικής κατηγοριοποίησης, η χρήση συστημάτων συναισθηματικής ανάλυσης, καθώς και η σύνδεση προσώπων με βάσεις δεδομένων ποινικού χαρακτήρα, συνιστούν σημαντικούς κινδύνους, ειδικά όταν τα προβλεπόμενα εχέγγυα εφαρμόζονται πλημμελώς ή ερμηνεύονται καταχρηστικά.¹³⁷

Ο Κανονισμός προβλέπει, μεταξύ άλλων, τη χρήση τέτοιων συστημάτων για σκοπούς, όπως η ανίχνευση κόπωσης οδηγών και χειριστών ή η ανάλυση βασικών εκφράσεων και χαρακτηριστικών φωνής. Παρά τις συγκεκριμένες προβλέψεις, η νομοθετική απουσία από πλευράς κρατών μελών καθιστά επείγουσα την ανάγκη για θέσπιση εθνικών πλαισίων που να διασφαλίζουν τα θεμελιώδη δικαιώματα και να ρυθμίζουν την εμπορική ή κρατική εκμετάλλευση τέτοιων δεδομένων.

Ήδη καταγράφονται κοινωνικές και πολιτικές αντιδράσεις, ενώ παράλληλα αναπτύσσονται τεχνάσματα με στόχο την παραπλάνηση των αλγορίθμων, όπως ειδικές μάσκες ή ενδύματα. Η ανάγκη του πολίτη να αυτοπροστατευτεί από μια ανεξέλεγκτη τεχνολογική επιτήρηση υποδηλώνει την αδυναμία των θεσμών να διασφαλίσουν αποτελεσματικά το δικαίωμα στην ιδιωτικότητα. Την ίδια στιγμή, σε ορισμένα κράτη —συμπεριλαμβανομένης της Κύπρου— παρατηρείται προσπάθεια περιορισμού του δικαιώματος στην ανωνυμία μέσω προτεινόμενων ρυθμίσεων που απαγορεύουν τη χρήση μάσκας ή άλλων μέσων απόκρυψης προσώπου ακόμη και σε ειρηνικές διαδηλώσεις¹³⁸. Αυτή η προσέγγιση όχι μόνο θίγει στον πυρήνα του το δικαίωμα στη συνάθροιση και διαμαρτυρία, αλλά επιτείνει την αίσθηση κρατικής επιτήρησης.

Ιδιαίτερα ανησυχητική είναι και η επίδραση των τεχνολογιών αυτών στο τεκμήριο της αθωότητας. Η δυνατότητα λήψης και αποθήκευσης συναισθημάτων και συμπεριφορών σε συνδυασμό με τη σύνδεση ενός προσώπου με ένα ονοματεπώνυμο και γενικότερα η χρήση τέτοιας τεχνολογίας για σκοπούς πρόληψης

¹³⁶ Lazaro Cabrera, L., 'EU AI Act Brief – Pt.2, Privacy and Surveillance' (30 April 2024) Centre for Democracy & Technology <https://cdt.org/insights/eu-ai-act-brief-pt-2-privacy-surveillance/>

¹³⁷ Βλ. ανωτ.

¹³⁸ Nomoplatform, 'Άρχισε η εξέταση του νομοσχεδίου για τις διαδηλώσεις' <https://www.nomoplatform.cy/archise-i-exetasi-tou-nomoschediou-gia-tis-diadiloseis/>

εγκλημάτων, απειλεί σαφώς το τεκμήριο της αθωότητας. Το σενάριο όπου οι αστυνομικές αρχές με τη βοήθεια της τεχνητής νοημοσύνης θα μπορούν να υπολογίζουν το πότε θα τελεστεί ένα αδίκημα πριν καν αυτό τελεστεί είναι πλέον πραγματικότητα. Τούτο, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για οικονομικές και διαδικτυακές απάτες ή νομιμοποίηση βρώμικου χρήματος (white collar crimes), τί γίνεται όμως στις περιπτώσεις διακίνησης ναρκωτικών ή αδικημάτων σωματικής βλάβης που ο ανθρώπινος παράγοντας κυριαρχεί. Ακόμα και εάν οποιοσδήποτε αλγόριθμος μπορεί να προβλέψει με μαθηματική ακρίβεια την τέλεση ενός αδικήματος, όπου υπάρχει ο ανθρώπινος παράγοντας, τα πράγματα σαφώς περιπλέκονται. Αυτό δημιουργεί τεράστια ανησυχία και ανασφάλεια στο ποινικό σύστημα όπως το γνωρίζουμε σήμερα ενώ τίθενται υπο αμφισβήτηση θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα και βασικές αρχές του ποινικού δικαίου.

Η διεθνής εμπειρία επιβεβαιώνει τους κινδύνους. Από το 2019, αποκαλύφθηκαν πλήθος περιπτώσεων καταχρηστικής χρήσης τέτοιων τεχνολογιών στις ΗΠΑ, τόσο σε συνεργασία ιδιωτικών εταιρειών με την αστυνομία όσο και για την καταστολή ήπιων αδικημάτων.¹³⁹¹⁴⁰ Το 2021, ένας αλγόριθμος προσώπων φέρεται να αναγνώριζε με ακρίβεια τις πολιτικές πεποιθήσεις ατόμων από απλές φωτογραφίες, αποκαλύπτοντας την έκταση της παρεμβατικής ισχύος αυτών των εργαλείων.¹⁴¹ Οι αποκαλύψεις του Έντουαρντ Τζόζεφ Σνόουντεν για το Five Eyes Alliance ενίσχυσαν περαιτέρω τις ανησυχίες σχετικά με τη μαζική παρακολούθηση και τις μυστικές συμφωνίες μεταξύ κυβερνήσεων.¹⁴² ¹⁴³

Η ενσωμάτωση νευροτεχνολογικών δυνατοτήτων στην ήδη υφιστάμενη τεχνολογική επιτήρηση μετατοπίζει τη συζήτηση σε δυστοπικά σενάρια. Η προοπτική ύπαρξης κυβερνοκρατικών οντοτήτων που επιβάλλουν νευρο-συμμόρφωση είναι πλέον υπαρκτή, ιδιαίτερα σε περιοχές με έντονη πολιτική ή κοινωνική αστάθεια.¹⁴⁴ Σε αυτή τη νέα πραγματικότητα, η προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας δεν είναι πολυτέλεια, αλλά η τελευταία γραμμή άμυνας απέναντι στη βιοτεχνολογική αυθαιρεσία.

Επίλογος

Η έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας έχει αναδειχθεί σε ηθικό θεμέλιο του σύγχρονου διεθνούς λόγου, ιδίως στον αγώνα κατά της φτώχειας και της ανισότητας.

¹³⁹ The Denver Post, 'Doorbell-Camera Firm Ring Teams with 400 Police Forces, Extending Surveillance Reach' (8 September 2019) <https://www.denverpost.com/2019/09/08/doorbell-camera-firm-ring-teams-with-400-police-forces-extending-surveillance-reach/>

¹⁴⁰ Ideas for Peace, 'Facial Recognition Technology with Human Rights Approach' <https://ideasforpeace.org/content/facial-recognition-technology-with-human-rights-approach/>

¹⁴¹ Kosinski, M., Facial recognition technology can expose political orientation from naturalistic facial images, *Scientific Reports*, 11, άρθρο 1 (2021), διαθέσιμο στο: <https://www.nature.com/articles/s41598-020-79310-1>

¹⁴² UKUSA Agreement – Multilateral Intelligence Sharing Alliance between the United States, United Kingdom, Canada, Australia, and New Zealand.

¹⁴³ Pfluke, C., 'A History of the Five Eyes Alliance: Possibility for Reform and Additions' (2019) 38(4) *Comparative Strategy* 302–315 <https://doi.org/10.1080/01495933.2019.1633186>

¹⁴⁴ Αθανάσιος Άρης Παναγόπουλος και Χανάγιο Όγια, 'Νευροτεχνολογία: Η άλλη όψη του νομίσματος' *InScience.gr* (26 Μαρτίου 2022) <https://inscience.gr/2022/03/26/νευροτεχνολογία-η-άλλη-όψη-του-νομίσματος>

Όπως επισήμανε ο Νέλσον Μαντέλα το 2005 στην Πλατεία Τραφάλγκαρ, η υπέρβαση της φτώχειας δεν είναι πράξη φιλανθρωπίας, αλλά δικαιοσύνης· είναι πράξη προστασίας ενός θεμελιώδους ανθρώπινου δικαιώματος — του δικαιώματος στην αξιοπρέπεια και σε μια αξιοπρεπή ζωή. Η αξιοπρέπεια, επομένως, δεν είναι απλώς μία ηθική αξίωση, αλλά ένας δείκτης κοινωνικής νομιμότητας και θεσμικής εγκυρότητας.»¹⁴⁵

Σε αυτό το πλαίσιο, η Συνταγματική Οικονομική (Constitutional Economics) αναδεικνύεται ως ένα αναγκαίο εργαλείο κατανόησης της σχέσης ανάμεσα στο Σύνταγμα και την κοινωνική δικαιοσύνη.¹⁴⁶ Ο James M. Buchanan (Νομπελ Οικονομικών 1986), θεμελιωτής του κλάδου, παρουσίασε τη συνταγματική οικονομική ως υποκλάδο της θεωρίας της δημόσιας επιλογής (public choice theory). Η προσέγγιση αυτή προτείνει ότι, η οικονομική ανάπτυξη και η οργάνωση της δημοκρατίας εξαρτώνται άμεσα από το πώς είναι διαρθρωμένοι οι θεμελιώδεις συνταγματικοί κανόνες.¹⁴⁷

Το σύνταγμα, ως θεσμικό εργαλείο, δεν ορίζει μόνο το «τι» μπορεί να κάνει το κράτος, αλλά κυρίως το «πώς» και «προς όφελος ποιων». Καθορίζει τα όρια των παρεμβάσεων, το πλαίσιο της ισότητας και την προστασία των ατομικών ελευθεριών. Όταν οι συνταγματικές αρχές δεν αντανakλούν πλέον τις πραγματικές ανάγκες και αξίες της κοινωνίας, δημιουργείται ένα επικίνδυνο θεσμικό κενό. Σε αυτό το πλαίσιο, αναδύεται επιτακτικά η ανάγκη για αναθεώρηση ή και επαναπροσδιορισμό των ίδιων των συνταγματικών θεμελίων.¹⁴⁸

Οι αρχές της λογικής, της ελεύθερης βούλησης και της κοινότητας συνιστούν τρεις ορίζοντες πάνω στους οποίους μπορεί να οικοδομηθεί ένα πραγματικά σύγχρονο, δίκαιο και συμμετοχικό Σύνταγμα¹⁴⁹. Η αναγνώριση της αξιοπρέπειας ως θεμελιώδους αρχής δεν μπορεί να εξαντλείται στη ρητορική· χρειάζεται να ενσωματώνεται ουσιαστικά στη νομοπαγωγική διαδικασία, στις πολιτικές πρόνοιας, στην κατανομή πόρων και ευκαιριών, αλλά κυρίως στην προστασία της προσωπικής και πνευματικής αυτονομίας.

Στη σημερινή πραγματικότητα, όπου οι δομές αλλοτρίωσης, εκμετάλλευσης και κατεξουσιασμού αναπαράγονται μέσα από θεσμούς, αλγόριθμους, οικονομικά συμφέροντα και τεχνολογικούς μηχανισμούς, τα αισθήματα ισότητας, ελευθερίας και αξιοπρέπειας υποχωρούν δραματικά. Η πλειονότητα των ανθρώπων απολαμβάνει, χωρίς να το γνωρίζει, μια περιορισμένη και όλο και πιο εύθραυστη μορφή ελευθερίας, εγκλωβισμένη σε ένα παγκόσμιο σύστημα με διασαλευμένη οικολογική ισορροπία και επαναλαμβανόμενους πολέμους.¹⁵⁰

¹⁴⁵ McCrudden, C., 'Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights' (2008) 19(4) European Journal of International Law <https://doi.org/10.1093/ejil/chn043>

¹⁴⁶ Constitutional Economics (CE): What It Is, How It Works, and Origins, Investopedia, διαθέσιμο στο: <https://www.investopedia.com/terms/c/constitutional-economics.asp>

¹⁴⁷ Constitutional Economics (CE): What It Is, How It Works, and Origins, Investopedia, διαθέσιμο στο: <https://www.investopedia.com/terms/c/constitutional-economics.asp>

¹⁴⁸ Constitutional Economics (CE): What It Is, How It Works, and Origins, Investopedia, διαθέσιμο στο: <https://www.investopedia.com/terms/c/constitutional-economics.asp>

¹⁴⁹ John Laws, *The Constitutional Balance*, Hart Publishing, 2021, σ. 8–9.

¹⁵⁰ Σταμάτης, Κ.Μ., *Η θεμελίωση των νομικών κρίσεων*, Επιτομή (Σάκκουλας 2009) 13.

Η ιστορική σημασία της πραγματικότητας που βιώνουμε σήμερα δεν μπορεί να υποτιμηθεί. Βρισκόμαστε σε μια εποχή όπου η προσοχή μας αποτελεί το πολυτιμότερο νόμισμα και η νοητική κόπωση, η παραπληροφόρηση και η τεχνολογική χειραγώγηση διαμορφώνουν τις κοινωνίες μας με τρόπους άλλοτε αόρατους, άλλοτε καταλυτικούς. Αν η *Μεγάλη Ύφεση* (Great Depression) σημάδεψε τον 20ό αιώνα ως μια περίοδος υλικής κατάρρευσης, η εποχή μας θα μπορούσε εύστοχα να χαρακτηριστεί ως η *Μεγάλη Παραπλάνηση* (*The Great Distraction*) — μια περίοδος όπου το ζητούμενο δεν είναι μόνο η οικονομική επιβίωση, αλλά η διατήρηση της πνευματικής και ηθικής μας αξιοπρέπειας.

Βιβλιογραφία

Βιβλία

- Francis Fukuyama, *Identity: Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition*, Profile Books, 2018.
- Elizabeth Wicks, *The State and the Body: Legal Regulation of Bodily Autonomy*, Hart Publishing, 2019.
- Miriam Griffin, *Dignity in Roman and Stoic Thought*, Oxford University Press, 2017.
- Νικήτας Αλιπράντης, *Τα Κοινωνικά Δικαιώματα σε Υπερεθνικό Επίπεδο Ανά τον Κόσμο*, Εκδόσεις Παπαζήση, 2008.
- Tobias Gombert κ.ά., *Αρχές της Κοινωνικής Δημοκρατίας*, Friedrich-Ebert-Stiftung, 2009.
- Aniceto Masferrer, *The Making of Dignity and Human Rights in the Western Tradition*, 2023.
- Κώστας Μ. Σταμάτης, *Η θεμελίωση των νομικών Κρίσεων*, Σάκουλας, 2009.

Επιστημονικά Άρθρα

- Christopher McCrudden, "Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights," *European Journal of International Law*, Vol. 19, No. 4 (2008).
- Veronika Fikfak & Lora Izvorova, "Language and Persuasion: Human Dignity at the European Court of Human Rights," *Human Rights Law Review*, 2022.
- Neomi Rao, "Three Concepts of Dignity in Constitutional Law," *Notre Dame Law Review* 86 (2013).
- Katarzyna Doroszewska, "Human Dignity Concepts in Judicial Reasoning," *Review of European and Comparative Law*, XLIII (2020), issue 4.
- Marek Piechowiak, "Thomas Aquinas – Human Dignity and Conscience as a Basis for Restricting Legal Obligations," *Diametros* 47 (2016): 64–83.
- Chen Bo, "Dignity and the Incomplete Grounding of International Human Rights," *FICHL Policy Brief Series* No. 21 (2014).

- Kosinski, M., “Facial recognition technology can expose political orientation,” *Scientific Reports* 11 (2021).

Διαδικτυακές Πηγές

- Aristotle, *Nicomachean Ethics*. <https://www.perseus.tufts.edu>
- Stanford Encyclopedia of Philosophy, “Dignity.” <https://plato.stanford.edu/entries/dignity/>
- Marcus Tullius Cicero, *De Legibus* (Περί των Νόμων), III.3.8: *Salus populi suprema lex esto*. Βλ. επίσης: Wikipedia – *Salus populi suprema lex esto*
- Stanford Encyclopedia of Philosophy, “Locke’s Political Philosophy.” <https://plato.stanford.edu/entries/locke-political/>
- Voegelin View, “What Is Human Dignity?” <https://voegelinview.com>
- Pride.gr, “Απειλή για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια η ρευστότητα φύλου.” <https://pride.gr>
- *Congo, Palestine, and Sudan: What You Need to Know*, Hozine, 29 Ιουλίου 2024, διαθέσιμο στο: <https://www.hozine.com/congo-palestine-and-sudan-what-you-need-to-know>
- *Today’s Top News: Occupied Palestinian Territory, Sudan, Democratic Republic of the Congo, Ukraine*, United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (UNOCHA), 6 Μαΐου 2025, διαθέσιμο στο: <https://www.unocha.org/news/todays-top-news-occupied-palestinian-territory-sudan-democratic-republic-congo-ukraine-0>
- Henley, J. (2025, May 27). *France’s National Assembly votes in favour of legalising assisted dying: Bill passed by lower house 305-199, backed by centrist MPs and leftwing parties while most on right opposed it*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2025/may/27/french-parliament-prepares-to-vote-on-legalising-assisted-dying>
- *Neuralink’s First-in-Human Clinical Trial is Open for Recruitment*, 19 Σεπτεμβρίου 2023, διαθέσιμο στο: <https://neuralink.com/blog/first-clinical-trial-open-for-recruitment/#:~:text=The%20PRIME%20Study%20%28short%20for%20P%20recise%20R,paralysis%20to%20control%20external%20devices%20with%20their%20thoughts>
- Right2Water Initiative. <https://right2water.eu/>
- Amnesty International EU Office, “Council of Europe: Time for Action...” <https://amnesty.eu>
- Amnesty International Ελλάδας, “Σεξουαλικά και αναπαραγωγικά δικαιώματα...” <https://amnesty.gr>
- *Fighting Online Misinformation: The Delicate Balance Between Regulation and Safeguarding the Right to Freedom of Expression*, European Student Think Tank, 17 Μαρτίου 2025, διαθέσιμο στο: <https://esthinktank.com/>

2025/03/17/fighting-online-misinformation-the-delicate-balance-between-regulation-and-safeguarding-the-right-to-freedom-of-expression

Άλλες Πηγές (διαλέξεις, νομοθεσία, εκθέσεις κ.λπ.)

- Kendall Gilfillan, *Honors Thesis*, Texas Christian University, 2015.
- Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών. <https://unric.org>
- Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. <https://amnesty.gr>
- Συντάγματα Κύπρου & Ελλάδας. <https://cylaw.org>, <https://hellenicparliament.gr>
- Επίτροπος Διοικήσεως, “Ευθανασία: Ηθικές και Νομικές Διαστάσεις,” 2022.
- European Court of Human Rights, *Haas, Evans, Pretty*.
- Κυπριακοί Νόμοι: Ν. 1(I)/2005, Κεφ. 154, Ν. 69(I)/2015
- Οδηγία (ΕΕ) 2022/2041 & Τροποποιητικό Διάταγμα Μισθών 2023
- Geoffrey Hinton, Nobel Prize Speech, 2024. Βίντεο διαθέσιμο στο: <https://youtube.com/shorts/odUjxJy0YMo?si=IQcZ7FS2k06ShkEn>

Ρύθμιση της πορνείας: Η σημασία της για την ισότητα των φύλων και τα δικαιώματα των γυναικών*

Βασιλική Καραγκούννη, Πρόεδρος Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Frederick

Οι γυναίκες έχουν μεταξύ άλλων θεμελιώδη δικαιώματα στη σωματική και την ψυχική ακεραιότητα, στον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής και στην επιλογή επαγγέλματος και εργασιακής ενασχόλησης.

Πορνεία και εκδιδόμενα άτομα / εκδιδόμενες γυναίκες

Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών και η Ευρωπαϊκή Ένωση¹ έχουν ορίσει τις έννοιες «πορνεία» και «εκδιδόμενα άτομα/εκδιδόμενες γυναίκες»: πορνεία είναι η αγορά σεξουαλικής πράξης, η οποία μπορεί να οριστεί ως η ζήτηση, αποδοχή ή απόκτηση σεξουαλικής πράξης από άτομο που εκδίδεται έναντι αμοιβής, υπόσχεσης αμοιβής, παροχής σε είδος ή υπόσχεσης τέτοιας παροχής.

Είναι γεγονός ότι ορισμένα εκδιδόμενα άτομα αποκαλούνται «εργαζόμενοι/-ες του σεξ» και ο όρος αυτός χρησιμοποιείται από ορισμένους διεθνείς οργανισμούς. Κυρίως πρόκειται για την αυτοπεριγραφή ορισμένων εκδιδόμενων ατόμων που θεωρούν την πορνεία ως επαγγελματική απασχόληση και εμφανίζονται στη δημοσιότητα, αντιπροσωπεύουν, όμως, μόνο μια μειονότητα εκδιδόμενων ατόμων. Ενώ υπογραμμίζεται η σημασία του δικαιώματος αυτοπροσδιορισμού κάθε ατόμου, ορθό είναι να χρησιμοποιούνται οι ουδέτεροι όροι «εκδιδόμενα άτομα» και ιδίως, «εκδιδόμενες γυναίκες». Και τούτο, διότι δεν πρέπει να εξιδανικεύεται η πραγματικότητα της πορνείας ή να συγκαλύπτεται η βία, η κακοποίηση και η εκμετάλλευση που βιώνει η μεγάλη πλειονότητα των εκδιδόμενων ατόμων, ιδίως οι γυναίκες και τα κορίτσια. Η μεγάλη πλειονότητα των εκδιδόμενων ατόμων δεν θεωρούν την πορνεία κανονική εργασία ή ευκαιρία σταδιοδρομίας και θα την εγκατέλειπαν εάν μπορούσαν, θεωρώντας ότι η πορνεία αποτελεί μορφή βίας. Εγγενές στοιχείο της αυτενέργειας είναι η ικανότητα χορήγησης και άρνησης της συναίνεσης, ενώ συναίνεση μπορεί να υπάρξει μόνο όταν δεν υπάρχει ανισορροπία ισχύος μεταξύ των εμπλεκόμενων προσώπων και όταν δεν γίνεται χρήση απειλής, βίας, εξαπάτησης ή εξαναγκασμού. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η πρακτική που συνίσταται σε ενθάρρυνση της πορνείας, ιδίως νεαρών γυναικών, και τη σεξουαλική εκμετάλλευση ανηλίκων από πλουσιότερους άνδρες που ασκούν επιρροή. Εξάλλου, είναι εξαιρετικά δύσκολο για τους ανθρώπους να συνειδητοποιήσουν ότι είναι θύματα, ιδίως όταν δεν είναι ενήμεροι για τα δικαιώματά τους.

Πολλοί παράγοντες οδηγούν τα άτομα να αρχίσουν και να συνεχίσουν να εκδίδονται, ιδίως η φτώχεια που απορρέει από κοινωνικές αδικίες και αποκλεισμό, οι ανισότητες, οι περιορισμένες εργασιακές ή επιχειρηματικές ευκαιρίες, ο εθισμός στα ναρκωτικά, η διαρθρωτική βία και οι διατομεακές διακρίσεις, η έλλειψη ασφαλών και νόμιμων ευκαιριών μετανάστευσης και ολοκληρωμένων πολιτικών ένταξης, οι ανεπαρκείς

* Το παρόν δημοσιεύθηκε στην κυπριακή εφημερίδα *Φιλελεύθερος* την Κυριακή 24 Νοεμβρίου 2024.

¹ https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0328_EL.pdf.

εκπαιδευτικές, κοινωνικές και εργασιακές πολιτικές, άλλες κοινωνικές και οικονομικές προϋποθέσεις και οι περιορισμένες επιλογές διαβίωσης, με αποτέλεσμα την έλλειψη εναλλακτικών λύσεων για τα άτομα που ξεκινούν να εκδίδονται.

Ως εκ τούτου, η πορνεία δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως μεμονωμένη πράξη ενός ατόμου που ενοικιάζει το σώμα του/της για χρήματα. Πρόκειται για ένα σύστημα οργανωμένο με σκοπό το κέρδος και εγγενώς βίαιο, που εισάγει διακρίσεις και είναι βαθιά απάνθρωπο, λειτουργεί ως επιχείρηση και δημιουργεί μια αγορά, όπου οι προαγωγοί ενεργούν με στόχο την εξασφάλιση και τη διεύρυνση της αγοράς τους και τα άτομα που αγοράζουν σεξουαλικές υπηρεσίες έχουν κομβικό ρόλο στην ενίσχυση αυτής της αγοράς.

Πλειονότητα των εκδιδόμενων ατόμων οι γυναίκες

Η πλειονότητα των εκδιδόμενων ατόμων είναι γυναίκες, γεγονός που διευρύνει το χάσμα ανισότητας μεταξύ των φύλων. Η πορνεία και η σεξουαλική εκμετάλλευση αποτελούν ταυτόχρονα αιτία και συνέπεια της άνισης μεταχείρισης γυναικών και ανδρών, των διακρίσεων, της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού και αναπαράγουν και διαιωνίζουν τα στερεότυπα για τις γυναίκες, τους άνδρες. Η επισφάλεια ως μόνιμο χαρακτηριστικό της αγοράς εργασίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης ευνοεί τη συσσώρευση κερδών σε μεγάλες οικονομικές ομάδες και έχει αντίκτυπο πρωτίστως στις γυναίκες, οι οποίες υφίστανται μισθολογικές διακρίσεις και είναι πιθανότερο να εργάζονται υπό καθεστώς μερικής απασχόλησης και επομένως, να αμείβονται με χαμηλότερους μισθούς και να έχουν περιορισμένη πρόσβαση σε κοινωνική προστασία και λιγότερες ευκαιρίες για οικονομική ανεξαρτησία.

Διάφορες μελέτες δείχνουν ότι οι εκδιδόμενες γυναίκες αντιμετωπίζουν πιο κατάφωρες παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, βία και εκμετάλλευση από ό,τι οι γυναίκες κατά μέσο όρο, συμπεριλαμβανομένων υψηλών επιπέδων έμφυλης, ψυχολογικής, σωματικής και σεξουαλικής βίας. Άλλωστε, εγκλήματα σε βάρος τους δεν καταγγέλλονται ούτε ερευνώνται επαρκώς και παραμένουν ατιμώρητα. Το τεκμήριο της εγκληματικότητας για τα εκδιδόμενα άτομα και η διακριτική μεταχείριση σημαίνουν ότι αυτά συχνά διστάζουν να καταγγείλουν περιστατικά κακοποίησης και βίας στις αρχές ή να αναζητήσουν πρόσβαση στη δικαιοσύνη φοβούμενα ότι θα αγνοηθούν, δεν θα λάβουν στήριξη ή θα τους επιβληθούν πρόστιμα, θα συλληφθούν ή θα απελαθούν ή ότι, αντιθέτως, θα αποτελέσουν τα ίδια τον στόχο μιας ποινικής έρευνας.

Νομική αντιμετώπιση

Σε σχέση με την πορνεία εφαρμόζονται διάφορα νομικά συστήματα και διαφορετικές προσεγγίσεις πολιτικής στα κράτη μέλη της ΕΕ, με διαφορετικά μοντέλα και υπομοντέλα, ενώ διαπιστώνεται ασυμμετρία μεταξύ των εθνικών νομοθεσιών.

Αξίζει να αναφερθεί το σκανδιναβικό μοντέλο ισότητας που συνεπάγεται την αποποινικοποίηση του εκδιδόμενου ατόμου, ενώ ποινικοποιεί τον αγοραστή. Στοιχεία από τη Σουηδία και άλλες χώρες δείχνουν ότι η πορνεία στους δρόμους μειώθηκε κατά το ήμισυ όταν εφαρμόστηκε το σκανδιναβικό μοντέλο ισότητας. Η ζήτηση για εκδιδόμενα άτομα στη Σουηδία μειώθηκε από 13,6 % σε 7,9 % από το 1995 έως το 2008 ως αποτέλεσμα της εφαρμογής του σκανδιναβικού μοντέλου ισότητας. Στη Γαλλία φαίνεται, επίσης, ότι το σκανδιναβικό μοντέλο ισότητας οδηγεί σε θετικά

αποτελέσματα, καθώς περισσότερα από 800 εκδιδόμενα άτομα στη χώρα έχουν επωφεληθεί από στρατηγική εξόδου από το 2016, με το 87,5 % των ατόμων που υποστηρίζονται από γαλλικές οργανώσεις να βρίσκουν σταθερή θέση εργασίας.

Σύμφωνα με την Ευροποι υπάρχουν κράτη μέλη, στα οποία η πορνεία είναι νόμιμη, γεγονός που διευκολύνει πολύ τους διακινητές να χρησιμοποιούν το καθεστώς νομιμότητας για να εκμεταλλεύονται τα θύματά τους. Τούτο συμβαίνει, διότι οι διακινητές ανθρώπων συχνά χρησιμοποιούν νόμιμες επιχειρήσεις για να καλύψουν τις δραστηριότητες εκμετάλλευσής τους. Συνεπώς, η νομιμοποιημένη πορνεία λειτουργεί ως κίνητρο για την εμπορία ανθρώπων με σκοπό τη σεξουαλική εκμετάλλευση. Σύμφωνα με εκθέσεις της Ευροποι, όπου η πορνεία είναι νόμιμη, η εμπορία ανθρώπων και η βία κατά των θυμάτων της και άλλων εκδιδόμενων ατόμων δεκαπλασιάζονται, καθώς οι δράστες μπορούν να κρύβονται πίσω από νόμιμες δομές. Μάλιστα, το οργανωμένο έγκλημα, η εμπορία ανθρώπων, το πολύ βίαιο έγκλημα και η διαφθορά αυξάνονται, όταν νομιμοποιούνται όλες οι πτυχές της πορνείας. Αντίθετα, η αποποινικοποίηση των εκδιδόμενων ατόμων συνιστά τον πιο αποτελεσματικό τρόπο, με τον οποίο τα εκδιδόμενα άτομα μπορούν να καλλιεργήσουν την εμπιστοσύνη προς τις αρχές επιβολής του νόμου και άλλες υπηρεσίες παροχής βοήθειας.

Εξάλλου, η κανονικοποίηση της αγοράς των σωμάτων των γυναικών συνδέεται με τη μεγαλύτερη χρήση βίας κατά των γυναικών και την αίσθηση μεγαλύτερου δικαιώματος έναντι των εκδιδόμενων γυναικών και των γυναικών εν γένει, έχοντας αρνητικές επιπτώσεις στις αντιλήψεις και τις προσδοκίες των νέων όσον αφορά στη σεξουαλικότητα και τις σχέσεις μεταξύ γυναικών και ανδρών και στην κατανόησή τους για την ισότητα των φύλων.

Δράσεις που πρέπει να αναληφθούν

Ενώ η πλειονότητα των γυναικών θα ήθελαν να εγκαταλείψουν την πορνεία, η έλλειψη εύκολα προσβάσιμων, επαρκώς χρηματοδοτούμενων και υψηλής ποιότητας στρατηγικών εξόδου στο πλαίσιο μιας ολιστικής προσέγγισης τις εμποδίζει από το να το πράξουν. Η εγκατάλειψη της πορνείας είναι συχνά μια δύσκολη και μακροχρόνια διαδικασία που απαιτεί συνολική κοινωνικοοικονομική στήριξη.

Προς το σκοπό αυτό, τα κράτη οφείλουν να προωθούν προγράμματα πρόληψης, διεξόδους, στρατηγικές εξόδου και ένταξης, καθώς και ευρεία, εμπειριστατωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα σχετικά με την εμπορία ανθρώπων, τη σεξουαλική εκμετάλλευση, την πορνεία και τη συναίνεση, τόσο στα σχολεία όσο και στην ευρύτερη κοινωνία. Αυτές οι δράσεις πρέπει να περιλαμβάνουν ασφαλή στέγαση και περίθαλψη, επαρκή ιατρική φροντίδα, ψυχολογική βοήθεια (θεραπεία τραύματος), ευκαιρίες εκπαίδευσης/κατάρτισης, στήριξη για ένταξη στην ευρύτερη οικονομία και εξειδικευμένη βοήθεια για γυναίκες με εθισμούς και για γυναίκες με παιδιά. Είναι απαραίτητη η εισαγωγή αποτελεσματικών πολιτικών που εξαλείφουν τη φτώχεια και βελτιώνουν την κοινωνική προστασία, αντιμετωπίζουν τη σχολική αποτυχία, προάγουν την εκπαίδευση συμπεριλαμβανομένης της διαπαιδαγώγησης σχετικά με τη σεξουαλικότητα και τις σχέσεις, καθώς και την ισότητα ευκαιριών και μεταχείρισης, τη θέσπιση πολιτικών χωρίς αποκλεισμούς που υποστηρίζουν τη χειραφέτηση των γυναικών και την οικονομική ανεξαρτησία, μαζί με μέτρα που καταδικάζουν όσους τις εκμεταλλεύονται.

Οι αιτίες πρέπει να αντιμετωπιστούν επείγοντως και ενδελεχώς προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι συνθήκες και τα εμπόδια που οδηγούν στην έλλειψη εναλλακτικών λύσεων για την πορνεία. Τα εν λόγω μέτρα πρέπει να έχουν στόχο την επίτευξη μιας κοινωνίας ισότητας των φύλων με επίκεντρο την εκπαίδευση, κοινωνικές, εργασιακές και μεταναστευτικές πολιτικές, προκειμένου να μειωθούν τα τρωτά σημεία και, κατά συνέπεια, η ευπάθεια στην εκμετάλλευση ή σε επιλογές που γίνονται ελλείψει εναλλακτικών λύσεων.

Ο ρόλος της ζήτησης

Δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι η πορνεία και η εμπορία ανθρώπων με σκοπό τη σεξουαλική εκμετάλλευση υφίστανται επειδή υπάρχει σχετική ζήτηση. Η ζήτηση για «σεξουαλικές υπηρεσίες» είναι μεγάλη και διαδεδομένη και οι αγοραστές δεν μπορούν και/ή δεν προσπαθούν να δουν τον εξαναγκασμό που ωθεί τα άτομα στην πορνεία. Η ζήτηση αυτή δεν μπορεί να ικανοποιηθεί χωρίς τις γυναίκες και τα κορίτσια που είναι θύματα εμπορίας ανθρώπων ή όσες θα εγκατέλειπαν την πορνεία εάν μπορούσαν. Ως εκ τούτου εκτός από την αντιμετώπιση της ευάλωτης θέσης των δυνητικών θυμάτων και τη δίωξη των διακινητών, η μείωση της ζήτησης αποτελεί βασικό μέσο για την πρόληψη και τη μείωση της εμπορίας ανθρώπων, καθώς στοχεύει σε οικονομικά κίνητρα.

Ζήτημα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και αξιοπρέπειας

Η πορνεία και η σεξουαλική εκμετάλλευση συνιστούν παραβιάσεις της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, αντιβαίνουν στις αρχές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όπως η ισότητα των φύλων και, κατά συνέπεια, αντιβαίνουν στις αρχές του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σχετικό Ψήφισμα, στο οποίο αναφέρονται τα παραπάνω στοιχεία και δράσεις έχει υιοθετήσει το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στις 14 Σεπτεμβρίου 2023 σχετικά με τη ρύθμιση της πορνείας στην ΕΕ, τις διασυνοριακές της επιπτώσεις και τον αντίκτυπο στην ισότητα των φύλων και στα δικαιώματα των γυναικών.

Η διασφάλιση της ισότητας και του σεβασμού των δικαιωμάτων των ανθρώπων, μεταξύ άλλων όσον αφορά τη λήψη αποφάσεων για το σώμα τους και τη διαβίωση χωρίς διακρίσεις, εξαναγκασμό και βία, συμπεριλαμβανομένης της σεξουαλικής βίας, πρέπει να βρίσκεται στο επίκεντρο των πολιτικών των κρατών μελών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Fake news, τεχνητή νοημοσύνη και πολιτική σκέψη: τρίγωνο αλληλεπίδρασης ή αποδόμησης;*

Κωνσταντίνος Κουρούπης, Αντιπρόεδρος Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Frederick

Εισαγωγή

Το Σκάνδαλο Cambridge Analytica που ξέσπασε το 2018 αντιστοιχεί σε ένα τεράστιο ορόσημο στη σύγχρονη ιστορία των κοινωνικών μέσων, αποδεικνύοντας την ισχυρή αλληλεπίδραση μεταξύ τεχνολογίας και κοινωνίας.¹ Επιπλέον, χρησίμευσε ως κώδωνας κινδύνου για τις ευπάθειες στην προστασία δεδομένων, την επιρροή των μεγάλων δεδομένων στην πολιτική και την επείγουσα ανάγκη για καλύτερα μέτρα προστασίας δεδομένων. Η ιστορία είναι ήδη γνωστή: Στις 10 και 11 Απριλίου 2018, ο Mark Zuckerberg, δισεκατομμυριούχος διευθύνων σύμβουλος της εταιρίας του Facebook (νυν META), εμφανίστηκε ενώπιον περισσότερων από εκατό μελών του Κογκρέσου των Ηνωμένων Πολιτειών. Για περισσότερες από δέκα ώρες, προσπάθησε να απαντήσει σε πολλά δύσκολα ερωτήματα σχετικά με τον ρόλο της εταιρίας του Facebook στο σκάνδαλο Cambridge Analytica και τον τρόπο με τον οποίο η εταιρεία συλλέγει και εκμεταλλεύεται τεράστιες ποσότητες δεδομένων από τους περισσότερους από δύο δισεκατομμύρια χρήστες της. Αυτή ήταν η πρώτη φορά που μία από τις πιο ισχυρές προσωπικότητες στη βιομηχανία του διαδικτύου έπρεπε να λογοδοτήσει σε δημοκρατικά εκλεγμένους αντιπροσώπους. Η κατάθεσή του ήταν αποτέλεσμα της αυξανόμενης πολιτικής πίεσης που αντιμετώπιζε το Facebook από την εκλογή του Donald Trump και το δημοψήφισμα του Brexit στο Ηνωμένο Βασίλειο.

Το σκάνδαλο αφορά στη συλλογή προσωπικών δεδομένων από 87 εκατομμύρια χρήστες του Facebook από την εταιρεία πολιτικών συμβουλών Cambridge Analytica το 2014. Τα δεδομένα φέρονται να χρησιμοποιήθηκαν για να επηρεάσουν τους ψηφοφόρους για λογαριασμό των πολιτικών που προσέλαβαν την εταιρεία. Στο επίκεντρο του σκανδάλου βρίσκεται ο Aleksandr Kogan, αναλυτής δεδομένων στο Πανεπιστήμιο του Cambridge, ο οποίος ανέπτυξε μια εφαρμογή που ονομάστηκε "thisisyourdigitallife", με σκοπό τη συλλογή δεδομένων για ακαδημαϊκή έρευνα. Ωστόσο, το Facebook επέτρεψε σε αυτή την εφαρμογή όχι μόνο να συλλέγει τα

* Το παρόν αποτελεί μετάφραση στην ελληνική μελέτης που παρουσιάστηκε στο πλαίσιο του συνεδρίου "Legal Days - Prof. Slavko Carić, PhD", που διεξήχθη 4-5 Οκτωβρίου 2024.

¹ Βλ. περισσότερες λεπτομέρειες αναφορικά με το σκάνδαλο Cambridge Analytica Scandal και τον αντίκτυπο του στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και την τεχνολογία σε: Hanlon, A., & Jones, K. (2023). Ethical concerns about social media privacy policies: Do users have the ability to comprehend their consent actions? *Journal of Strategic Marketing*, 1-18. Afriat, H., Dvir-Gvirsman, S., Tsurriel, K., & Ivan, L. (2021). "This is capitalism. It is not illegal": Users' attitudes toward institutional privacy following the Cambridge Analytica scandal. *The Information Society*, 37(2), 115-127. Routledge, Taylor & Francis Group. <https://doi.org/10.1080/01972243.2020.1870596>. Hu, M. (2020). Cambridge Analytica's black box. *Big Data & Society*, 7(2), July-December 2020. Sage Journals. <https://doi.org/10.1177/2053951720938091>. Boldyreva, E. L., & Grishina, N. Y., & Duisembina, Y. (2018). Cambridge Analytica: Ethics and online manipulation with decision-making process. *The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences (EpSBS)*, December 2018. <http://dx.doi.org/10.15405/epsbs.2018.12.02.10>.

δεδομένα των ατόμων που συμφώνησαν να συμμετάσχουν στην έρευνα αλλά και τις προσωπικές πληροφορίες όλων των επαφών τους. Με αυτόν τον τρόπο, η Cambridge Analytica απέκτησε δεδομένα από τον Kogan για εκατομμύρια χρήστες του Facebook και τα χρησιμοποίησε για μικρο-στόχευση πολιτικών διαφημίσεων κατά τη διάρκεια των προεδρικών εκλογών των ΗΠΑ του 2016 και του δημοψηφίσματος Brexit στο Ηνωμένο Βασίλειο. Τέλος, η ιδιοκτήτρια του Facebook - Meta συμφώνησε να πληρώσει 725 εκατ. δολάρια (600 εκατ. λίρες) για τον διακανονισμό νομικής αγωγής σχετικά με παραβίαση δεδομένων που συνδέεται με την πολιτική συμβουλευτική Cambridge Analytica.

Το εν λόγω σκάνδαλο προκάλεσε τεράστια συζήτηση σχετικά με το πώς τα κοινωνικά μέσα, οι διαδικτυακές πλατφόρμες και τα τεχνολογικά εργαλεία επηρεάζουν όχι μόνο την ιδιωτική αλλά και τη δημόσια ζωή. Η πολιτική πειθώ και η εξόρυξη δεδομένων αλληλεπιδρούν με πολύ ισχυρό και στενό τρόπο. Επιπλέον, στη σύγχρονη ψηφιακή εποχή, το διαδίκτυο έχει μετατραπεί σε αρένα μονομαχίας ανταγωνισμού μεταξύ γιγαντιαίων πολυεθνικών εταιρειών που σκοπεύουν να ελέγξουν και/ή να χειραγωγήσουν τα κανάλια ψηφιακής επικοινωνίας.

Επιπλέον, το Σκάνδαλο Cambridge Analytica προκάλεσε σημαντικό αντίκτυπο και στον νομικό τομέα. Στις 25 Οκτωβρίου 2018 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο εξέδωσε Ψήφισμα σχετικά με τη χρήση δεδομένων χρηστών του Facebook από την Cambridge Analytica και τον αντίκτυπο στην προστασία δεδομένων.² Υπάρχει κοινή πεποίθηση ότι *"τα κοινωνικά δίκτυα αποτελούν σημαντική πλατφόρμα για τα πολιτικά κόμματα και τους δημόσιους θεσμούς επιτρέποντάς τους να συνδέονται με τους πολίτες (...) ενώ οι παγκόσμιες διαδικτυακές πλατφόρμες αντιμετωπίζουν προκλήσεις στην αποτελεσματική καταπολέμηση των ψευδών ειδήσεων και η ανάλυση δεδομένων και οι αλγόριθμοι έχουν αυξανόμενο αντίκτυπο στις πληροφορίες που καθίστανται προσβάσιμες στους πολίτες"*. Επομένως, καθίσταται επιτακτική ανάγκη για τις διαδικτυακές πλατφόρμες να ενισχύσουν τη διαφάνεια και τη λογοδοσία καθώς και να συμμορφωθούν πλήρως με το δίκαιο προστασίας δεδομένων της ΕΕ, δηλαδή τον ΓΚΠΔ και την Οδηγία 2002/58 (E-Privacy). Εν τω μεταξύ, οι ψηφιακές πλατφόρμες θα πρέπει να προσαρμοστούν στη σύγχρονη τεχνολογική πρόοδο και εξέλιξη.

Το απώτερο αποτέλεσμα των προαναφερθέντων παρατηρήσεων είναι η τροποποίηση του νομικού καθεστώτος που διέπει τις πλατφόρμες στην Ευρωπαϊκή Ένωση, που σηματοδοτείται από την υιοθέτηση του Νόμου Ψηφιακών Υπηρεσιών και του Νόμου Ψηφιακών Αγορών. Συνεπώς, οι διαδικτυακές πλατφόρμες θα πρέπει να υιοθετήσουν κάθε κατάλληλο μέτρο προκειμένου να αντιμετωπίσουν το παράνομο περιεχόμενο και να καταπολεμήσουν τη παραπληροφόρηση.³ Το σημαντικότερο

² European Parliament resolution of 25 October 2018 on the use of Facebook users' data by Cambridge Analytica and the impact on data protection (2018/2855(RSP)), 25 October 2018. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018IP0433>.

³ Σχετικά με τις νομοθεσίες DSA and DMA βλ. Buiten, M. C. (2022). The Digital Services Act: From intermediary liability to platform regulation. *Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce Law (JIPITEC)*, 12, 361 para 1. <https://www.jipitec.eu/archive/issues/jipitec-12-5-2021/5491>. Busch, C., & Mak, V. (2021). Putting the Digital Services Act in context. *Journal of European Consumer and Market Law*, 10(3), 109-114. Savin, A. (2021). The EU Digital Services Act: Towards a more responsible internet. **Journal of Internet Law*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3786792.

ζήτημα που πρέπει να επισημανθεί είναι η δυνητική χρήση εργαλείων ΤΝ προς τον προαναφερθέντα στόχο.

Έτσι, η Τεχνητή Νοημοσύνη χρησιμοποιείται εντατικά σε κάθε τομέα του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Ιδιαίτερα στον πολιτικό χώρο ο αντίκτυπος της τεχνητής νοημοσύνης είναι τεράστιος και πρωταρχικού ενδιαφέροντος, καθώς χρησιμοποιείται έντονα από την πολιτική μέσω της στρατηγικής της. Από τότε που το ChatGPT έγινε διαθέσιμο στο κοινό, η ψηφιακή κοινωνία ή/και ακόμη και η καθημερινότητά μας έχουν αλλάξει ριζικά. Αναπόφευκτα, το αυξανόμενο ενδιαφέρον για την ΤΝ έχει προσελκύσει την προσοχή των πολιτικών που υιοθετούν τέτοιες μεθόδους στη στρατηγική τους.

Ως εκ τούτου, προκύπτει ολοφάνερα ότι η ΤΝ έχει ισχυρό αντίκτυπο στη δημοκρατία, τις πολιτικές αξίες και αναδιαμορφώνει το παραδοσιακό πολιτικό σύστημα.⁴ Μια πρόσφατη έρευνα για τις στάσεις των Ευρωπαίων απέναντι στην τεχνολογία που διεξήχθη από το Κέντρο για τη Διακυβέρνηση της Αλλαγής στο Πανεπιστήμιο ΙΕ της Ισπανίας το 2023 δείχνει ότι οι Ευρωπαίοι εμπιστεύονται την ΕΕ περισσότερο από τις εθνικές τους κυβερνήσεις και τις εταιρείες. Σύμφωνα με αυτή την έρευνα, το 44% των Ευρωπαίων εμπιστεύεται την Ευρωπαϊκή Ένωση περισσότερο από τις δικές τους χώρες ή τις επιχειρήσεις για τη ρύθμιση της Τεχνητής Νοημοσύνης (ΤΝ) ενώ το 88% των πολιτών ελπίζει ότι η ΕΕ θα διαδραματίσει ενεργό ρόλο στην καθοδήγηση των τεχνολογικών εξελίξεων.⁵

Ωστόσο, υπάρχουν σοβαρές νομικές και ηθικές ανησυχίες που προκύπτουν από τη χρήση της ΤΝ στην πολιτική ζωή καθώς και από την ισχυρή ικανότητά της να παράγει ψευδείς ειδήσεις και να οδηγεί σε παραπληροφόρηση.⁶ Η προαναφερθείσα παρατήρηση βασίζεται στην ακόλουθη ερώτηση: Πόσο βέβαιος και ασφαλής μπορεί να είναι ένας αλγόριθμος;⁷ Αυτή η μελέτη στοχεύει, πρώτον, στην επίδειξη της εφαρμογής της ΤΝ στην πολιτική. Ο κύριος στόχος είναι να οριστεί αν η ΤΝ προάγει την πολιτική σκέψη ή προκαλεί σοβαρή βλάβη σε θεμελιώδεις αξίες και δικαιώματα. Ο απώτερος σκοπός είναι να διεγείρει την κριτική σκέψη, να καλλιεργήσει μια δημοκρατική συνείδηση για κάθε Ευρωπαίο πολίτη προκειμένου να εναρμονίσει την τεχνολογική εξέλιξη με τον σεβασμό της δικαιοσύνης και της δημοκρατίας.

⁴ Βλ. σχετικά Jungherr, A. (2023). Artificial intelligence and democracy: A conceptual framework. *Social Media + Society*, 9(3). Sage Journals. <https://doi.org/10.1177/20563051231186353>. Tinnirello, M. (2022). *The Global Politics of Artificial Intelligence* (1st ed.). Routledge. Duberry, J. (2022). *Artificial Intelligence and Democracy**. Edward Elgar Publishing.

⁵ Αναλυτικός σχολιασμός της έρευνας δίνεται από: Luca de Tena, C., & García de Viedma, D. (2023). EUROPEAN TECH INSIGHTS Mapping European Attitudes towards Technological Change and its Governance. IE Center for the Governance of Change. <https://www.ie.edu/cgc/research/european-tech-insights/>, accessed on 1st November 2023.

⁶ Εργαλεία Τεχνητής Νοημοσύνης, ιδίως γλωσσικά μοντέλα, μπορούν να παράξουν με ιδιαίτερη ευκολία ψευδείς ειδήσεις, επιδρώντας αρνητικά τόσο στην κοινωνία όσο και στην πολιτική ζωή. Βλ. Trandabăţ, D., & Gifu, D. (2023). Discriminating AI-generated fake news. *Procedia Computer Science*, 225, 3822-3831. Elsevier. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2023.10.378>.

⁷ Busuioc, M. (2021). Accountable artificial intelligence: Holding algorithms to account. *Public Administration Review*, 81(5), 825-836. Jackson, M. C. (2021). Artificial intelligence & algorithmic bias: The issues with technology reflecting history & humans. *Journal of Business & Technology Law*, 16, 299. Λ.Μήτρου, ΜΠΟΡΕΙ Ο ΑΛΓΟΡΙΘΜΟΣ...να είναι ηθικός, να είναι δίκαιος, να είναι διαφανής, να δικάζει & να διοικεί; Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2023.

Ρύθμιση της ΤΝ στην πολιτική

Παρόλο που η ΤΝ χρησιμοποιείται εντατικά σχεδόν σε κάθε τομέα της ιδιωτικής και δημόσιας ζωής, δεν υπάρχει ένα ενιαίο και δεσμευτικό ρυθμιστικό πλαίσιο σχετικά με αυτό το ζήτημα. Ωστόσο, σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Ψηφιακή Ατζέντα, η προστασία της ιδιωτικότητας και η ασφάλεια αποτελούν τα θεμελιώδη στοιχεία των νέων τεχνολογιών, ιδιαίτερα της Τεχνητής Νοημοσύνης. Ως εκ τούτου, κάθε κανονιστική προσπάθεια θα πρέπει να βασίζεται στην εγγύηση του σεβασμού των παραπάνω στοιχείων.⁸

Στις 21 Απριλίου 2021, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή («Επιτροπή») υιοθέτησε πρόταση για «Κανονισμό που θεσπίζει εναρμονισμένους κανόνες για την Τεχνητή Νοημοσύνη» («Κανονισμός ΤΝ»), ο οποίος καθορίζει πώς τα συστήματα ΤΝ και τα αποτελέσματά τους μπορούν να εισαχθούν και να χρησιμοποιηθούν στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Το σχέδιο Κανονισμού ΤΝ συνοδεύεται από πρόταση για νέο Κανονισμό για Προϊόντα Μηχανολογίας, ο οποίος εστιάζει στην ασφαλή ενσωμάτωση του συστήματος ΤΝ σε μηχανήματα, καθώς και νέο Συντονισμένο Σχέδιο για την ΤΝ που περιγράφει τις απαραίτητες πολιτικές αλλαγές και επενδύσεις σε επίπεδο Κράτους Μέλους για την ενίσχυση της ηγετικής θέσης της ΕΕ στην αξιόπιστη ΤΝ.

Οι προτάσεις της Επιτροπής κατέληξαν τον Αύγουστο του 2024 στην υιοθέτηση του Κανονισμού για την Τεχνητή Νοημοσύνη, ο οποίος συνιστά το πρώτο νομικά δεσμευτικό κείμενο παγκοσμίως που επιδιώκει να ρυθμίσει αρμονικά τη χρήση συστημάτων Τεχνητής Νοημοσύνης.

Με βάση μια ανθρωποκεντρική προσέγγιση, οι διατάξεις του Κανονισμού στοχεύουν στην ανάπτυξη μιας ΤΝ που εγγυάται εμπιστοσύνη, ασφάλεια και θεμελιώδη δικαιώματα, ενώ παράλληλα προάγει την αριστεία στην καινοτομία.⁹ Αξίζει να τονιστεί, ενδεικτικά, ότι σύμφωνα με την αιτιολογική σκέψη 62 του Κανονισμού *«τα συστήματα ΤΝ που προορίζονται να χρησιμοποιηθούν για να επηρεάσουν το αποτέλεσμα εκλογών ή δημοψηφίσματος ή την εκλογική συμπεριφορά φυσικών προσώπων κατά την άσκηση του εκλογικού τους δικαιώματος σε εκλογές ή δημοψηφίσματα θα πρέπει να ταξινομούνται ως συστήματα ΤΝ υψηλού κινδύνου»*. Τούτο επισφραγίζεται στο Παράρτημα ΙΙΙ του Κανονισμού όπου δηλώνονται ως συστήματα ΤΝ υψηλού κινδύνου αντίστοιχα εργαλεία και πρακτικές.

Αδιαμφισβήτητα, όπως κάθε τεχνολογική πρόοδος, πρέπει να σέβεται τόσο τις νομικές όσο και τις ηθικές αρχές. Όσον αφορά τις πρώτες, οι διατάξεις του Κανονισμού είναι σαφείς: όλα τα εργαλεία ΤΝ υψηλού κινδύνου θα πρέπει να σέβονται ορισμένες απαιτήσεις, όπως υψηλή ποιότητα δεδομένων, διαφάνεια, ανθεκτικότητα και ακρίβεια. Όσον αφορά τον δεύτερο πυλώνα, η ανάγκη προσαρμογής σε ηθικές αρχές είναι επιτακτική καθώς οι αποφάσεις που λαμβάνονται από αλγορίθμους δεν είναι πάντα αξιόπιστες.

Σε θεσμικό επίπεδο, ο ρόλος της ΤΝ και η επίδρασή της στη δημοκρατική κοινωνία έχουν τονιστεί επανειλημμένως από ευρωπαϊκούς θεσμούς. Το Ευρωπαϊκό

⁸ Βλ. σχετικά με European Digital Agenda and the governance of AI σε Kouroupis, K., & Serotila, I. (2022). Privacy and security in light of the European Digital Agenda, Nomiki Bibliothiki (pp. 97-128).

⁹ Βλ. σχετικό δελτίο τύπου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τον Κανονισμό για την Τεχνητή Νοημοσύνη σε <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/artificial-intelligence>.

Κοινοβούλιο έχει δηλώσει χαρακτηριστικά ότι «η ΤΝ αποτελεί ευκαιρία για τη βελτίωση των δημοκρατικών διαδικασιών στις κοινωνίες μας. Μπορεί, για παράδειγμα, να βοηθήσει τους πολίτες να κατανοήσουν καλύτερα την πολιτική και να συμμετάσχουν ευκολότερα στον δημοκρατικό διάλογο».

Σε διεθνές επίπεδο, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης δήλωσε τον Οκτώβριο του 2020 ότι «η Τεχνητή Νοημοσύνη έχει εξελιχθεί σε καθοριστικό παράγοντα για το μέλλον της ανθρωπότητας καθώς μεταμορφώνει ουσιαστικά τις ζωές των ατόμων και επηρεάζει βαθιά τις ανθρώπινες κοινωνίες». Πρόσφατα, στο πλαίσιο της Μόνιμης Επιτροπής στη Ρίγα, διεξήχθη Στρογγυλή Τράπεζα με θέμα «Τεχνητή νοημοσύνη, ελευθερία της έκφρασης και παραπληροφόρηση: προκλήσεις και κίνδυνοι για τη δημοκρατία», υπό την αιγίδα της PACE. Βασικός στόχος ήταν η διαμόρφωση ενός Πλαισίου Σύμβασης για την ανάπτυξη, σχεδίαση και εφαρμογή της ΤΝ που θα υπηρετεί τους πολίτες και τη δημοκρατία. Παράλληλα, ιδιαίτερη μνεία αξίζει στη δημιουργία της Επιτροπής για την ΤΝ (CAI) του Συμβουλίου της Ευρώπης, που αποσκοπεί στην εφαρμογή της ΤΝ βάσει των αρχών των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, του κράτους δικαίου και της δημοκρατίας.

Οι παραπάνω πρωτοβουλίες οδήγησαν στην υιοθέτηση, στις 17 Μαΐου 2024, από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, του σχεδίου Σύμβασης για την Τεχνητή Νοημοσύνη και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, τη Δημοκρατία και το Κράτος Δικαίου. Τα σημαντικότερα σημεία της Σύμβασης είναι τα εξής:¹⁰

- α) Αναγνωρίζεται πλήρως ο σημαντικός αντίκτυπος της ΤΝ στα ανθρώπινα δικαιώματα, τη δημοκρατία και το κράτος δικαίου.
- β) Επισημαίνεται ότι τα συστήματα ΤΝ ενδέχεται να δημιουργήσουν ή να επιτείνουν ανισότητες και να προκαλέσουν επιζήμιες συνέπειες στον οικονομικό, κοινωνικό, πολιτιστικό και πολιτικό τομέα.
- γ) Υπογραμμίζεται η επείγουσα ανάγκη για καθολικό νομικό πλαίσιο με κοινές αρχές και κανόνες που να διέπουν την ΤΝ, μέσω προώθησης θεμελιωδών αξιών.
- δ) Η Σύμβαση στοχεύει στην προώθηση μιας ισχυρής και αξιόπιστης ΤΝ, με απόλυτο σεβασμό στα ανωτέρω ζητήματα.
- ε) Οι νομικές και ηθικές αρχές πρέπει να εφαρμόζονται σε όλα τα στάδια ζωής των συστημάτων ΤΝ.

Τεχνητή Νοημοσύνη και Ψευδείς Ειδήσεις – Μια Δυναμική Σχέση

Στο συνεχώς μεταβαλλόμενο τοπίο της σύγχρονης πολιτικής, η διασταύρωση της ΤΝ με τη διάδοση ψευδών ειδήσεων έχει αναδειχθεί σε ένα σύνθετο και ανησυχητικό φαινόμενο. Καθώς η ΤΝ εξελίσσεται με ιλιγγιώδη ρυθμό, αυξάνονται οι δυνατότητες κακόβουλης χρήσης της για πολιτικά οφέλη και χειραγώγηση του δημόσιου λόγου.

Αναμφίβολα, σε πρώτο επίπεδο, η ΤΝ αποτελεί ένα καινοτόμο, σύγχρονο και ελκυστικό εργαλείο για τους πολιτικούς. Η χρήση βίντεο, ρομποτικών μορφών ή και η αξιοποίηση τεχνολογικών επιτευγμάτων έχει σημαντική επίδραση στον τρόπο σκέψης του κοινού. Ως εκ τούτου, τα πολιτικά μηνύματα και οι καμπάνιες

¹⁰ Ολόκληρο το κείμενο της Σύμβασης είναι διαθέσιμο στην επίσημη ιστοσελίδα του Συμβουλίου της Ευρώπης και ειδικότερα σε: <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/the-framework-convention-on-artificial-intelligence>.

προωθούνται ολοένα και περισσότερο μέσω εργαλείων ΤΝ, επανακαθορίζοντας τη φύση της πολιτικής επικοινωνίας και οδηγώντας σε ένα νέο πλαίσιο δημοκρατικής συμμετοχής.¹¹

Ωστόσο, τίθεται το ερώτημα: πόσο αυθεντική και αδιάβλητη είναι αυτή η επαναπροσδιορισμένη πολιτική επικοινωνία; Πρόσφατα στις ΗΠΑ, επί προεδρίας Μπάιντεν, το Ρεπουμπλικανικό Κόμμα διεξήγαγε καμπάνια κατά του Προέδρου Μπάιντεν μέσω βίντεο που δημιουργήθηκε από ΤΝ¹². Παρόλο που στο τέλος του βίντεο γίνεται αναφορά στη χρήση ΤΝ, το περιεχόμενο του βίντεο είναι εξαιρετικά ελκυστικό και δυναμικό. Σε απάντηση, ο (πρώην) Πρόεδρος Μπάιντεν υπέγραψε εκτελεστικό διάταγμα για την ΤΝ με στόχο την ασφάλεια, την προστασία των καταναλωτών και τη δημιουργία ενός ασφαλούς ψηφιακού περιβάλλοντος.¹³

Η ΤΝ αποτελεί, έτσι, ένα ισχυρό εργαλείο στο οπλοστάσιο των πολιτικών, με σκοπό τη βαθύτερη κατανόηση και επηρεασμό της κοινωνικής γνώμης. Η σύγχρονη κοινωνία των δικτύων έχει μετασχηματίσει ριζικά τον τρόπο άσκησης της πολιτικής και συμμετοχής των πολιτών. Σύμφωνα με ευρωπαϊκή έρευνα του 2017, οι περισσότεροι Ευρωπαίοι χρησιμοποιούν καθημερινά το διαδίκτυο και συμμετέχουν ενεργά στα κοινωνικά δίκτυα, ενώ τα πολιτικά κόμματα και οι υποψήφιοι επενδύουν σημαντικά ποσά σε τεχνολογικό μάρκετινγκ.¹⁴

Ωστόσο, τα αλγοριθμικά συστήματα της ΤΝ μπορούν να παραγάγουν ρεαλιστικό και πειστικό παραπλανητικό περιεχόμενο, γνωστό ως «deepfakes»¹⁵, που περιλαμβάνει κείμενα, εικόνες, ήχους και βίντεο. Το περιεχόμενο αυτό μπορεί να αποδομήσει αξιόπιστες πηγές, να διαδώσει παραπληροφόρηση και να ενισχύσει την καχυποψία και τη σύγχυση. Με αυτό τον τρόπο, η ΤΝ μετατρέπεται σε ρυθμιστή της κοινής γνώμης. Οι αλγόριθμοι εντοπίζουν κοινωνικές ρωγμές και τις εκμεταλλεύονται μέσα

¹¹ Βλ. περισσότερα ως προς το δίπολο Τεχνητή Νοημοσύνη και Δημοκρατία σε Jungherr, A. (2023). *Artificial Intelligence and Democracy: A Conceptual Framework*. *Social Media + Society*, 9(3). <https://doi.org/10.1177/20563051231186353>, Kitsara, I. (2022). *Artificial intelligence and the digital divide: From an innovation perspective*. In *Platforms and Artificial Intelligence* (pp. 245-265). Springer, Cham. Curini, L., & Franzese, R. (Eds.). (2020). *The SAGE Handbook of Research Methods in Political Science and International Relations*. Sage Publications. Djeflal, C. (2019). *AI, democracy and the law*. In A. Sudmann (Ed.), *The democratization of artificial intelligence* (pp. 255-285). *KI-Kritik / AI Critique*. <https://doi.org/10.14361/9783839447192>. Daugherty, P. R., Wilson, H., & Chowdhury, R. (2019). *Using artificial intelligence to promote diversity*. *MIT Sloan Management Review*, 60*(2), 1. Kneuer, M. (2016). *E-democracy: A new challenge for measuring democracy*. *International Political Science Review*, 37(5), 666-678.

¹² Vincent, J. (2023, April 25). *Republicans respond to Biden reelection announcement with AI-generated attack ad*. *The Verge*. <https://www.theverge.com/2023/4/25/23697328/biden-reelection-rnc-ai-generated-attack-ad-deepfake>, accessed on 1st November 2023.

¹³ Πιο συγκεκριμένα, το εκτελεστικό διάταγμα που υπέγραψε ο Μπάιντεν προβλέπει αυστηρές απαιτήσεις για κάθε προγραμματιστή τεχνητής νοημοσύνης που υποχρεούται να κοινοποιεί αποτελέσματα δοκιμών ασφαλείας και άλλες πληροφορίες στην κυβέρνηση. Boak, J., & O'Brien, M. (2023, October 31). *Biden wants to move fast on AI safeguards and signs an executive order to address his concerns*. *AP News*. <https://apnews.com/article/biden-ai-artificial-intelligence-executive-order-cb86162000d894f238f28ac029005059>.

¹⁴ Βλ. αναλυτική έρευνα για τον αντίκτυπο της χρήσης συστημάτων τεχνολογίας στο πολιτικό πεδίο σε Neudert, L. M., & Marchal, N. (2019). *Polarisation and the use of technology in political campaigns and communication*. *European Parliamentary Research Service*. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/634414/EPRS_STU\(2019\)634414_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/634414/EPRS_STU(2019)634414_EN.pdf).

¹⁵ Martin-Rozumilowicz, B., & Kužel, R. (2019). *Social media, disinformation and electoral integrity*. *International Foundation for Electoral Systems, Working Paper*.

από εξατομικευμένα μηνύματα που επηρεάζουν πεπιοθήσεις και συμπεριφορές. Το αποτέλεσμα είναι η δραματική εξάπλωση της παραπληροφόρησης, η αποδυνάμωση της εμπιστοσύνης και η δυσκολία διάκρισης αλήθειας και ψεύδους¹⁶.

Η αποδόμηση αυτή της εμπιστοσύνης επιφέρει ευρύτερες επιπτώσεις, υπονομεύοντας τα θεμέλια της δημοκρατίας και ενισχύοντας αυταρχικές και λαϊκιστικές τάσεις. Η νόθευση και χειραγώγηση του δημόσιου διαλόγου επιτρέπει σε πολιτικούς δρώντες να εδραιώνουν την εξουσία τους μέσω καλλιέργειας συναισθημάτων φόβου, θυμού και θεωριών συνωμοσίας.

Ένα ακόμη σοβαρό πλήγμα στη δημοκρατία είναι η στρέβλωση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων. Όταν η δημόσια γνώμη διαμορφώνεται ή χειραγωγείται από συστήματα ΤΝ, οι αποφάσεις δεν προκύπτουν από δημοκρατικό διάλογο, αλλά από τεχνητούς μηχανισμούς, απειλώντας την αλληλεπίδραση πολίτη-διοίκησης. Οδηγούμαστε, έτσι, σε μια «διακυβέρνηση μέσω αλγορίθμων»¹⁷.

Συμπεράσματα – καταληκτικές σκέψεις.

Στο πλαίσιο των συμπερασμάτων, έχει καταστεί σαφές ότι η τεχνητή νοημοσύνη αποτελεί έναν ισχυρό καταλύτη της δημοκρατίας. Από τη μία πλευρά, συνιστά βασικό παράγοντα εκσυγχρονισμού της πολιτικής διαδικασίας και εισαγωγής μιας νέας εποχής στην παραδοσιακή πολιτική επικοινωνία. Ωστόσο, όπως κάθε τεχνολογική εξέλιξη, έτσι και τα εργαλεία της ΤΝ, όπως τα συστήματα μηχανικής μάθησης, μπορεί να έχουν και αρνητικές επιπτώσεις στη δημοκρατική συμμετοχή. Επιπλέον, οι ασαφείς δυνατότητές τους να εκτελούν ένα ευρύ φάσμα υπηρεσιών ενδέχεται να παραβιάζουν σημαντικές αρχές, όπως αυτές της αναλογικότητας, της διαφάνειας και του σκοπού. Ακόμη, το γεγονός ότι ένα σύστημα τεχνητής νοημοσύνης βασίζεται στην επεξεργασία δεδομένων σηματοδοτεί τη στενή σύνδεση μεταξύ της ποιότητας των δεδομένων και των υπηρεσιών που απορρέουν από αυτά.

Στον πολιτικό τομέα, οι παραπάνω παρατηρήσεις αποκτούν τεράστια σημασία, καθώς σε περίπτωση κακόβουλης χρήσης της ΤΝ, η παραπληροφόρηση τροφοδοτείται από τέτοια συστήματα. Οι πολιτικοί φορείς χάνουν την αυθεντικότητά τους και προκύπτουν σοβαρές προκλήσεις, όπως ζητήματα λογοδοσίας, όταν οι

¹⁶ Βλ. για την επίδραση των fake news στην πολιτική και την παραγωγή τους μέσα από συστήματα AI σε Schneier, B., Farrell, H., & Sanders, N. E. (2023, April 21). How artificial intelligence can aid democracy. Slate. Agrawal, A., Gans, J., & Goldfarb, A. (2022). *Prediction machines: The simple economics of artificial intelligence. Harvard Business Review Press. Bai, H., Voelkel, J. G., Eichstaedt, J. C., & Willer, R. (2023). Artificial intelligence can persuade humans on political issues. OSF Preprints. <https://doi.org/10.31219/osf.io/stakv>. Bennett, W. L., & Livingston, S. (Eds.). (2021). The disinformation age: Politics, technology, and disruptive communication in the United States. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108914628>. Diakopoulos, N. (2019). Automating the news: How algorithms are rewriting the media. Harvard University Press.

¹⁷ Μια κριτική προσέγγιση επί του θέματος της διακυβέρνησης αλγορίθμων και της επίδρασης στο σχηματισμό πολιτικών αποφάσεων βρίσκεται σε Engstrom, D. F., & Haim, A. (2023). Regulating government AI and the challenge of sociotechnical design. Annual Review of Law and Social Science, 19, 091626. <https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-120522-091626>. Filgueiras, F. (2022). The politics of AI: Democracy and authoritarianism in developing countries. Journal of Information Technology & Politics, 19(4), 449–464. <https://doi.org/10.1080/19331681.2021.2016543>. Douek, E. (2021). Governing online speech: From “posts-as-trumps” to proportionality and probability. Columbia Law Review, 121*(3), 759–834. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3679607>. Feldstein, S. (2019). How artificial intelligence is reshaping repression. Journal of Democracy, 30, 40–52.

πολιτικοί υιοθετούν στρατηγικές, ενώ οι πολιτικές καμπάνιες μετατρέπονται σε άδικο ανταγωνισμό ψηφιακής τεχνολογίας. Επιπλέον, η ικανότητα δημιουργίας εξαιρετικά εξατομικευμένων, με τεχνητή νοημοσύνη υποστηριζόμενων πολιτικών διαφημίσεων και μηνυμάτων μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την εκμετάλλευση των ατομικών προκαταλήψεων και συναισθημάτων, παραμορφώνοντας τους ψηφοφόρους με τρόπους που υπονομεύουν την ακεραιότητα της δημοκρατικής διαδικασίας. Η εξάπλωση της παραπληροφόρησης και η απαξίωση των αξιόπιστων πηγών μπορεί να οδηγήσει στην αποσύνθεση του δημόσιου λόγου, καθιστώντας ολοένα και πιο δύσκολη την επίτευξη συναίνεσης σε κρίσιμα ζητήματα.

Κατά συνέπεια, τίθεται το ερώτημα: πώς μπορούμε να διασφαλίσουμε ένα ανθεκτικό μέλλον στον σύγχρονο ψηφιακό κόσμο; Αδιαμφισβήτητα, η καταπολέμηση της απειλής της τεχνητής νοημοσύνης που τροφοδοτεί τα ψευδή νέα στην πολιτική απαιτεί μια πολυδιάστατη προσέγγιση που θα περιλαμβάνει τεχνολογικές λύσεις, πολιτικές παρεμβάσεις και εκπαίδευση του κοινού.

Όσον αφορά τον πρώτο πυλώνα των προτεινόμενων μέτρων, μπορεί να υποστηριχθεί ότι είναι σχετικά εφικτός, δεδομένης της ταχείας προόδου της τεχνολογίας και της προτεραιοποίησης της τεχνητής νοημοσύνης και της ψηφιακής επανάστασης από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Επιπλέον, από νομική σκοπιά, έχουν υιοθετηθεί ρυθμιστικά πλαίσια που αποσκοπούν στην καθιέρωση αυστηρών απαιτήσεων, όπως η διαφάνεια, μηχανισμοί επιβολής για τη λογοδοσία των υπευθύνων για παραπληροφόρηση με τεχνητή νοημοσύνη, και η προώθηση συνεργασίας και ανταλλαγής πληροφοριών μεταξύ όλων των αρμόδιων αρχών και θεσμών. Ενδεικτικά, αναφέρονται ο Κανονισμός για την ΤΝ (EU AI Act), ο Κανονισμός για τις Ψηφιακές Υπηρεσίες (Digital Services Act) και ο Γενικός Κανονισμός Προστασίας Δεδομένων (GDPR), οι οποίοι κατευθύνονται προς αυτή την κατεύθυνση.

Παρά τα παραπάνω, ισχυρή πεποίθηση του γράφοντος είναι ότι το πιο αποφασιστικό μέτρο για την επίτευξη ενός ισχυρού και ανθρωποκεντρικού ψηφιακού περιβάλλοντος συνδέεται άμεσα με μια ηθική προσέγγιση. Πρέπει να ενισχυθεί η δημόσια ενσυνείδηση και η καλλιέργεια μιας κουλτούρας κριτικής σκέψης, ιδιαίτερα κατά τις εκλογές και άλλες κρίσιμες πολιτικές εκδηλώσεις. Η συνεργασία με τους νομοθέτες για την καθιέρωση κατευθυντήριων γραμμών και κανονισμών που θα μετριάσουν τις πιθανότητες κακόβουλης χρήσης της τεχνητής νοημοσύνης πρέπει να προωθηθεί εντατικά.

Αγκαλιάζοντας μια τέτοια ολοκληρωμένη, διεπιστημονική και πολυμετοχική προσέγγιση, θα είναι πιο πιθανό να επιτευχθεί η κατάλληλη λύση και η αποφασιστική απάντηση σε όλες τις προκλήσεις που αναλύθηκαν παραπάνω. Πάνω απ' όλα, πρέπει να υπενθυμίζεται πάντα ότι η δημοκρατία στην εποχή της τεχνητής νοημοσύνης δεν παραπέμπει σε μια διακυβέρνηση αλγορίθμων, αλλά στον σεβασμό

και την εδραίωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων και αξιών μέσα στη συνεχή ψηφιακή πρόοδο και εξέλιξη.¹⁸

¹⁸ Simons, J. (2023). Algorithms for the people: Democracy in the age of AI. Princeton University Press. Schippers, B. (2020). Artificial intelligence and democratic politics. Political Insight, 11(1), 32-35. <https://doi.org/10.1177/2041905820911746>. Glassman, R. M. (2019). Will artificial intelligence (AI) make democracy irrelevant? In The future of democracy. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-16111-8_20. Nemitz, P. (2018). Constitutional democracy and technology in the age of artificial intelligence. Philosophical Transactions of the Royal Society A, 376(20180089). <http://doi.org/10.1098/rsta.2018.0089>.

Μία απόπειρα σημειακής προσέγγισης της σύγχρονης (πολιτικής) διαχείρισης στο πεδίο των δημοσίων συμβάσεων: Ζητήματα αποτελεσματικότητας – ανταγωνισμού και δείκτη αντίληψης της διαφθοράς*

Παναγιώτης Δέγλερης, Καθηγητής Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Frederick, Δικηγόρος Πειραιά

A. Το Ευρωπαϊκό αποτύπωμα των δημοσίων συμβάσεων

1. Για την προσέγγιση του θέματος κρίνεται σκόπιμη μια διαγραμματική αποτύπωση των δημοσίων συμβάσεων, ιδωμένων αρχικά στο ενωσιακό πλαίσιο.

Με δημοσιευμένα στοιχεία τέλους του έτους 2023¹ παρατηρούμε ότι στην Ευρωπαϊκή Ένωση δαπανώνται σε ετήσια βάση περί τα 2 τρισεκατομμύρια ευρώ, ποσό που αντιστοιχεί περίπου στο 14% του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος (Α.Ε.Π) των 27 κρατών – μελών. Τα μεγέθη αυτά, που δαπανώνται κάθε χρόνο για τις δημόσιες συμβάσεις, αποτελούν αναμφίβολα βασική συνιστώσα της ενιαίας αγοράς, ιδιαίτερα από οικονομικής πλευράς, αποτελώντας μια από τις βασικές κινητήριες δυνάμεις της οικονομικής μεγέθυνσης αλλά και της απασχόλησης.

Παράλληλα πρέπει να τονισθεί ότι μέσα από την σημαντική αυτή αγορά – των δημοσίων συμβάσεων – ενισχύεται η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, αυξάνοντας την ανταγωνιστικότητα των ευρωπαϊκών εταιριών, ενισχύοντας τη συμμόρφωση με τις βασικές αρχές του ενωσιακού δικαίου δηλ. της διαφάνειας, της ίσης μεταχείρισης, της απαγόρευσης των διακρίσεων, της αμοιβαίας αναγνώρισης, της αναλογικότητας και της αποτελεσματικότητας, διασφαλίζοντας το δημόσιο συμφέρον και μειώνοντας τον υπαρκτό κίνδυνο απάτης και διαφθοράς.

Η σημαντική μεταρρύθμιση του 2014

2. Με σαφές το πλαίσιο των (νέων) Οδηγιών του 2014 (2014/23 – 2014/24 και 2014/25) αλλά και τους ευρύτερους στόχους δημόσιας πολιτικής, η μεταρρύθμιση του 2014 αποσκοπούσε ιδιαίτερα στην απλούστευση των διαδικασιών, στην επίτευξη καλύτερων αποτελεσμάτων στη διαχείριση του δημοσίου χρήματος, στην ενίσχυση των απαιτήσεων διαφάνειας, στην εφαρμογή των διατάξεων για την ακεραιότητα, πάντα με σταθερό προσανατολισμό την καταπολέμηση της διαφθοράς αλλά και της απάτης.²

3. Στο πλαίσιο αυτό θα επιχειρήσουμε να αποτυπώσουμε σε ένα νέο «χάρτη» τα κρίσιμα σημεία που ανέδειξαν πρόσφατες εκθέσεις για τις δημόσιες συμβάσεις, εστιάζοντας στις εθνικές πολιτικές διαχείρισης τόσων σημαντικών δημόσιων πόρων.

* Προδημοσίευση από συμβολή στον τιμητικό τόμο για την Καθηγήτρια Α.Π.Θ. Ευαγγελία Κουτούπα – Ρεγκάκου.

Β. Τα ζητήματα που έθεσε το Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο στην Ειδική Έκθεση 28/2023

1. Με βάση τα διαθέσιμα δεδομένα είναι εξαιρετικά αναλυτική και διεισδυτική η Ειδική Έκθεση 28/2023 του Ευρωπαϊκού Ελεγκτικού Συνεδρίου για τις δημόσιες συμβάσεις στην Ε.Ε, ιδιαίτερα για την περίοδο μετά τη μεταρρύθμιση του νομικού πλαισίου το 2014, με τη θεσμοθέτηση δηλαδή των νέων Οδηγιών.

2. Πέρα από τη συνήθη χρονική καθυστέρηση που παρατηρείται στη μεταφορά των Οδηγιών στις εθνικές έννομες τάξεις (αντί του Απριλίου 2016 – κάποια κράτη – μέλη χρειάστηκαν μέχρι και το 2018 για να μεταφέρουν τις Οδηγίες αυτές στην εθνική τους νομοθεσία),³ η Ειδική αυτή Έκθεση του Ευρωπαϊκού Ελεγκτικού Συνεδρίου - με τα στοιχεία που μας παρέχει – ανέδειξε και παρουσίασε ως ιδιαίτερα σημαντικούς και άξιους της προσοχής μας τρεις δείκτες στην ανάλυσή της (μέχρι τον Ιανουάριο του 2023) και ειδικότερα:

α. τον δείκτη «καμία πρόσκληση υποβολής προσφορών» που μετρά το ποσοστό των συμβάσεων που ανατίθενται μετά από διαδικασία διαπραγμάτευσης, χωρίς πρόσκληση υποβολής προσφορών (αναφέρεται χαρακτηριστικά και ως «απευθείας ανάθεση»),

β. τον δείκτη «μόνο ένας προσφέρων» που μελέτησε τα ποσοστά των συμβάσεων που ανατέθηκαν μετά από διαδικασία στην οποία συμμετείχε μόνο ένας προσφέρων,

γ. τον δείκτη «δημοσίευση» που μετρά την αξία των διαδικασιών σύναψης δημοσίων συμβάσεων που δημοσιεύονται στην TED (πλατφόρμα Tenders – Electronic – Daily – TED) ως ποσοστά του Α.Ε.Π.⁴

3. Τα αποτελέσματα της πολυετούς αυτής ερευνητικής προσπάθειας του Ε.Ε.Σ (2011 – 2021), πέρα από τα ποσοτικά στοιχεία, συμπληρώθηκαν από σημαντικές ποιοτικές πληροφορίες⁵, μέσα από έρευνα και συνεντεύξεις για να γίνει καλύτερα κατανοητή η δράση των κρατών – μελών σχετικά με τις δημόσιες συμβάσεις.

4. Τα κυριότερα δε σημεία – παρατηρήσεις της Έκθεσης αυτής, σύμφωνα με τους βασικούς δείκτες που προαναφέρθηκαν, όπως μέσα από τα αναλυτικά σχετικά διαγράμματα προκύπτουν, είναι:

α. ο σαφέστατα συνεχώς μειούμενος – δηλαδή λιγότερος – ανταγωνισμός στις δημόσιες συμβάσεις,

β. ο μεγάλος αριθμός «απευθείας αναθέσεων» στα κράτη – μέλη (παρά τα όσα διαλαμβάνει το άρθρο 32 της Οδηγίας 2014/24/Ε.Ε για τις εξαιρετικές και μόνο περιπτώσεις και νοείται ότι εφόσον στην πράξη προσεγγίζεται μια μόνο εταιρία δεν υφίσταται οιοσδήποτε ανταγωνισμός),

γ. ο διπλασιασμός (σχεδόν) των διαδικασιών με «έναν μόνο προσφέροντα».

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται κατά την περίοδο 2011 – 2021 το ποσοστό υποβολής μιας μόνο προσφοράς σε ολόκληρη την ενιαία αγορά της Ε.Ε αυξήθηκε από το 23,5% το 2011 στο 41,8% το 2021.

Γ. Η Ελλάδα στην Ειδική Έκθεση (28/2023) του Ε.Ε.Σ

1. Αυτή η παρατηρούμενη αυξητική τάση της υποβολής μόνο μιας προσφοράς υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική σε 5 χώρες και ειδικότερα: στην Αυστρία, τη Δανία, την Ελλάδα, τις Κάτω Χώρες και τη Σλοβενία (ποσοστά υποβολής μίας μόνο προσφοράς άνω του 20% θεωρούνται υψηλά, ενώ της Ελλάδας αγγίζει – αν δεν υπερβαίνει – το 45%).

Πιο συγκεκριμένα για την Ελλάδα προέκυψε ότι την ίδια αυτή εξεταζόμενη περίοδο (2011 – 2021) η Περιφέρεια Πελοποννήσου είχε το υψηλότερο ποσοστό υποβολής μίας μόνο προσφοράς τόσο στην Ελλάδα, όσο και σε όλη την Ε.Ε (66,5% του συνόλου των προσφορών).⁶

Το αποτέλεσμα αυτό («ένας μόνο προσφέρων») – όπως προέκυψε από την ανάλυση των δεδομένων – πέρα από τη σημαντική πτώση του επιπέδου ανταγωνισμού, συμπληρώνεται και από τον περιορισμένο όγκο των άμεσων διασυνοριακών συμβάσεων, οι οποίες σύμφωνα με την Έκθεση αντιπροσωπεύουν μόνο το 5% - κατά Μ.Ο – του συνόλου των αναθέσεων δημοσίων συμβάσεων.⁷

Η δε Ελλάδα στις άμεσες διασυνοριακές συμβάσεις υπολείπεται κατά πολύ και αυτού του μέσου όρου.⁸

2. Να σημειωθεί ότι πέρα από τον υπαρκτό κίνδυνο της αύξησης των τιμών λόγω μείωσης του ανταγωνισμού, η Έκθεση του Ε.Ε.Σ επισημαίνει και τα εξής:

α. δεν υπάρχουν συγκεκριμένα δεδομένα σχετικά με τις τιμές των έργων, αγαθών και υπηρεσιών, μιας και ούτε η Eurostat, ούτε η ΓΔ GROW παρακολουθούν τις τιμές στο πλαίσιο των δημοσίων συμβάσεων στην Ε.Ε και στα κράτη – μέλη,

β. το μερίδιο των συμβάσεων που ανατίθενται σε μικρομεσαίες επιχειρήσεις δεν έχει αυξηθεί – παρά τους διακηρυγμένους στόχους της μεταρρύθμισης των Οδηγιών του 2014,

γ. η ακεραιότητα και η διαφάνεια εξακολουθούν να αποτελούν πρόκληση, στο βαθμό που ο όγκος του δημοσίου χρήματος είναι μεγάλος και με υπαρκτό τον κίνδυνο απάτης και διαφθοράς.

Σε αυτό συμβάλλει και ο σημαντικός αριθμός μικρών αναθετουσών αρχών (σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο), ιδιαίτερα αν ληφθεί υπόψη ότι οι δημόσιες συμβάσεις μικρής αξίας ανατίθενται «απευθείας».

3. Στην ανάλυση αυτή του Ευρωπαϊκού Ελεγκτικού Συνεδρίου η διαφάνεια μετρήθηκε με βάση το ποσοστό δημοσίευσης κάθε κράτους – μέλους, το οποίο αντιστοιχεί στην αξία των συμβάσεων που δημοσιεύονται στην TED ως ποσοστό του εθνικού ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Τα περισσότερα κράτη – μέλη παρουσίασαν συστηματικά μη ικανοποιητικά ποσοστά δημοσίευσης (κάτω του 50%), πέραν του ότι όλα τα δεδομένα της TED δεν θεωρούνται τελικά ως ακριβή και πλήρη, ενώ επισημαίνεται και η έλλειψη συμφωνίας μεταξύ των κρατών – μελών για τη χρήση κοινού μοναδικού αναγνωριστικού κωδικού για τους προμηθευτές και τις αναθέτουσες αρχές, περιορίζοντας με το τρόπο αυτό τη δυνατότητα συγκριτικής ανάλυσης των δημοσίων συμβάσεων ανά προμηθευτή.

Δ. Ένα συμπληρωματικό εθνικό αποτύπωμα από το Ελεγκτικό Συνέδριο – Έκθεση Ελέγχου 4/2023

Εστιάζοντας στα πλαίσια της θεματικής μας λίγο περισσότερο στα εθνικά πλαίσια και συμπληρώνοντας τη νέα αυτή «χαρτογράφηση», έχουμε να παρατηρήσουμε και τα εξής:

1. Από την πρόσφατη Έκθεση Ελέγχου 4/2023 του Ελεγκτικού Συνεδρίου αναδεικνύεται μια σημαντική καταγραφή κρίσιμων ζητημάτων για τις «απευθείας αναθέσεις» των δημοσίων συμβάσεων στη χώρα μας, τα οποία προσδιορίζονται ως συστημικές παθογένειες και πρόκειται για:

α. διαδικασίες χωρίς εγγυήσεις διαφάνειας, αμεροληψίας και αντικειμενικότητας, ακόμα και στις περιπτώσεις που η προσφυγή στις διαδικασίες απευθείας ανάθεσης μικρής οικονομικής αξίας, είτε σε διαδικασία με διαπραγμάτευση χωρίς προηγούμενη δημοσίευση διακήρυξης επιτρέπεται,

β. οι δημόσιοι φορείς όχι μόνο δεν προγραμματίζουν έγκαιρα και ορθολογικά την κάλυψη των αναγκών τους, αλλά αντίθετα προσαρμόζουν (και με τεχνητές κατατμήσεις) τις ανάγκες τους, ακριβώς στο όριο των «απευθείας αναθέσεων».

Στην ουσία εγγράφονται πιστώσεις ακριβώς στο όριο των «απευθείας αναθέσεων» για να επωφεληθεί ο φορέας – η αναθέτουσα αρχή από την «ευελιξία» των οικείων διατάξεων.^{9 και 10}

γ. η ευρύτατη χρήση της δυνατότητας του νομοθέτη – που μάλλον άστοχα θέσπισε με το άρθρο 6 παρ. 14 του Ν. 4071/2012 - όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 26 του Ν. 4585/2018 (Φ.Ε.Κ Α' 216) για «κατάτμηση» από τους Ο.Τ.Α των πιστώσεων που εγγράφονται με ξεχωριστές πιστώσεις στον προϋπολογισμό αλλά εκτελούνται αυτοτελώς στις διαφορετικές περιφέρειες ή δημοτικές ενότητες, με πάγιο τελικά αποτέλεσμα να ανατίθενται στον ίδιο ανάδοχο, ενώ νοείται το συνολικό ποσό αθροιζόμενο υπερβαίνει το όριο για τον προβλεπόμενο και απαιτούμενο προσυμβατικό έλεγχο.

δ. δεν αιτιολογείται ο απρόβλεπτος και επείγων χαρακτήρας των αναγκών εκείνων που αναλογούν στην κατ' εξαίρεση προσφυγή στη διαδικασία με διαπραγμάτευση¹¹, ενώ με το πρόσχημα κάθε φορά των έκτακτων ζημιών διευρύνεται σταθερά το συμβατικό αντικείμενο,

ε. η μη τήρηση οιασδήποτε προηγούμενης διοικητικής διαδικασίας (πρωτογενές αίτημα – μελέτη – προσδιορισμός τεχνικού αντικειμένου – προδιαγραφές – μελέτη – έρευνα αγοράς – εισήγηση) με αποτέλεσμα η απόφαση ανάθεσης που λαμβάνεται από τον διοικητή του νομικού προσώπου, τον περιφερειάρχη ή τον δήμαρχο να παρουσιάζεται ως απόλυτα αυθαίρετη.

2. Παράλληλα δημιουργούνται σημαντικά θέματα διαφάνειας με τις επανειλημμένες αναθέσεις στον ίδιο ανάδοχο – χωρίς κριτήρια επιλογής – χωρίς να γίνεται διαπραγμάτευση του τιμήματος και χωρίς να εφαρμόζονται τα διαθέσιμα συστήματα ηλεκτρονικής αγοράς και μάλιστα:

α. με σταθερά παρατηρούμενες τις συστημικές αδυναμίες – παθογένειες ιδιαίτερα στις προμήθειες των νοσοκομείων αλλά και την παγιωμένη σταθερά πρακτική κακής νομοθέτησης, με τη διαχρονικά σταθερή επιλογή ψήφισης

νομιμοποιητικών διατάξεων (που υπερβαίνει την εικοσαετία) για την εξόφληση υποχρεώσεων που δημιουργήθηκαν από προμήθειες των φορέων της δημόσιας υγείας,

β. ενώ – σχεδόν όλοι – οι δημόσιοι φορείς δεν διαθέτουν σύστημα αξιολόγησης των καταγγελιών και αξιοποίησης αυτών για τη βελτίωση της ακεραιότητας της διαδικασίας των απευθείας αναθέσεων.

3. Είναι σαφές πλέον ότι απαιτείται και στη χώρα μας ένα οργανωμένο – θεσμοθετημένο και οριοθετημένο πλαίσιο στο οποίο θα καθορίζονται με διαφάνεια τα κριτήρια αξιολόγησης των καταγγελιών, στο βαθμό που οι πράξεις ή παραλείψεις των διοικούντων πρέπει να υπόκεινται σε έλεγχο όχι μόνο από τις δικαστικές αρχές αλλά και την κοινή γνώμη.¹²

Επιπρόσθετα να σημειωθεί ότι δεν έχουν ακόμα συσταθεί μονάδες εσωτερικού ελέγχου, παρά τις σχετικές προβλέψεις των Νόμων 4622/2019 (άρθρο 39) και 4990/2022 (Whistle blowers και Οδηγία Ε.Ε 2019/1937).

Ε. Το εθνικό μας «αποτύπωμα» στο Ευρωβαρόμετρο

1. Η εικόνα μας για την διαφθορά αποτυπώνεται αρχικά στο Ευρωβαρόμετρο του 2022¹³ με:

α. το 51% των πολιτών στην Ελλάδα να πιστεύουν πως το να καταγγείλουν υποθέσεις διαφθοράς είναι άσκοπο, καθώς οι υπαίτιοι δεν θα τιμωρηθούν (ο αντίστοιχος Μ.Ο στην Ε.Ε είναι αντίστοιχα 30%).

β. το 41% των πολιτών στην Ελλάδα πιστεύουν πως όλοι γνωρίζουν για υποθέσεις διαφθοράς, αλλά ουδείς καταγγέλλει κάτι σχετικό (ο Μ.Ο στον Ε.Ε είναι 21%).

2. Σύμφωνα δε με τη πλέον πρόσφατη δημοσκόπηση του Ευρωβαρόμετρου (Ειδικό Ευρωβαρόμετρο 548/2024 – δείκτες διαφθοράς) οι μορφές διαφθοράς απαντώνται σε όλη την Ευρώπη και το 2024 (Μ.Ο 68%) αλλά με την Ελλάδα να κερδίζει πανηγυρικά την πρώτη θέση, μιας και το 98% των πολιτών πιστεύει ότι η διαφθορά είναι ευρέως διαδεδομένη στην χώρα (ακολουθεί η Πορτογαλία 96% και η Μάλτα 95%), το 96% ότι υπάρχει διαφθορά στα εθνικά θεσμικά όργανα και το 92% ότι οι πάρα πολύ στενοί δεσμοί μεταξύ επιχειρήσεων και πολιτικής (στη χώρα μας) οδηγούν σε διαφθορά.

3. Η καταληκτική στο σημείο αυτό επισήμανση του Ελεγκτικού Συνεδρίου στην Έκθεση 4/23 προσθέτει στην ίδια παραπάνω προβληματική και το εξής κατά λέξη: «..... η αντικειμενική ακεραιότητα της διαδικασίας δεν πλήττεται μόνο όταν η διοίκηση ενεργεί παράνομα αλλά και σε κάθε περίπτωση που οι πρακτικές που εφαρμόζει μπορούν να δημιουργήσουν εύλογες αμφιβολίες ως προς την αμεροληψία των εμπλεκομένων στη διαδικασία προσώπων, τη διαφάνεια και τη χρηστή δημοσιονομική διαχείριση».

4. Στο σημείο αυτό αξίζει να προστεθεί και η ειδική αναφορά για τη διαφθορά, όπως διατυπώθηκε στην Έκθεση της Επιτροπής της Ε.Ε για την κατάσταση του κράτους δικαίου στην Ελλάδα (2024/808 Final/24.7.24) όπου αναγράφεται και το

εξής: «σύμφωνα με την αντίληψη εμπειρογνομόνων και διευθυντικών στελεχών επιχειρήσεων το επίπεδο της διαφθοράς στο δημόσιο τομέα είναι υψηλό», ενώ προσθέτει ότι «όσον αφορά τις επιχειρήσεις το 95% των εταιριών θεωρεί ότι η διαφθορά είναι ευρέως διαδεδομένη», πράγμα που νοείται ότι αποτελεί μείζον πρόβλημα για την επιχειρηματική δραστηριότητα.

Στ. Και η αποτύπωση της «ματιάς» του ΟΟΣΑ και της Διεθνούς Διαφάνειας για τα εθνικά δρώμενα

1. Στην επιχειρούμενη και παρουσιαζόμενη εδώ «χαρτογράφηση» της ελληνικής τελικά «κανονικότητας» για τις δημόσιες συμβάσεις εξαιρετικά στοχευμένη είναι και η αξιολόγηση του συστήματος δημοσίων συμβάσεων που έγινε από τον ΟΟΣΑ και η οποία συντάχθηκε το 2022.¹⁴

Η Έκθεση αυτή καταγράφει τα αποτελέσματα της αξιολόγησης του συστήματος δημοσίων συμβάσεων της Ελλάδας, που διενεργήθηκε με βάση τη μεθοδολογία Αξιολόγησης («MAPS»), που έχει αναπτύξει και εφαρμόζει ο ΟΟΣΑ.¹⁵

Τα ιδιαίτερα κρίσιμα σημεία – ζητήματα της αξιολόγησης αυτής είναι τα εξής:

α. το θεσμικό σύστημα έχει ανάγκη από περαιτέρω εξορθολογισμό (κατανομή αρμοδιοτήτων – επαγγελματοποίηση των λειτουργιών),

β. η πρακτική που ακολουθείται παρουσιάζει ελλείψεις αλλά και αναποτελεσματικές διαδικασίες (π.χ. υπερβολική χρήση του κριτηρίου της χαμηλότερης τιμής – διαδικασίες όπου υποβάλλεται μια μόνο προσφορά),

γ. απουσία οιοδήποτε εσωτερικού ελέγχου, ενώ απαιτείται ενίσχυση των προσπάθειών για ακεραιότητα αλλά και καταπολέμηση της διαφθοράς,

δ. η μεθοδολογία MAPS εντόπισε πρακτικές θέσπισης ad hoc νομοθεσίας, η οποία νομιμοποιεί εκ των υστέρων τις εσφαλμένες διαδικασίες σύναψης συμβάσεων,

ε. δεν υπάρχουν στην Ελλάδα ειδικές διατάξεις σχετικά με μηχανισμούς αναφοράς προόδου εκτέλεσης του προϋπολογισμού, ειδικά για τις δημόσιες συμβάσεις, ενώ παράλληλα πολλά και διαφορετικά Υπουργεία έχουν την κύρια αρμοδιότητα να ρυθμίζουν πτυχές του συστήματος των δημοσίων συμβάσεων, η Εθνική Κεντρική Αρχή Προμηθειών Υγείας (ΕΚΑΠΥ) αν και συστάθηκε δεν λειτουργεί. Η ύπαρξη πολλών πλατφορμών και συστημάτων για τις ηλεκτρονικές δημόσιες συμβάσεις δημιουργεί ένα κατακερματισμένο περιβάλλον, ενώ υπάρχουν σημαντικοί περιορισμοί στην ποιότητα των πληροφοριών.

2. Ενώ η έκθεση του ΟΟΣΑ επιπρόσθετα προσδιορίζει και τα «επικίνδυνα» σημεία των διαγωνιστικών διαδικασιών, που τα κατηγοριοποιεί ως εξής:

α. ανεπαρκής ή και κακός σχεδιασμός – περιορισμένη εμπειρογνομοσύνη και λανθασμένοι υπολογισμοί στους προϋπολογισμούς, με συνακόλουθα αδυναμίες στην επιλογή αλλά και στη σύναψη και υλοποίηση των συμβάσεων (καθυστερήσεις λόγω τροποποιήσεων – καθυστερήσεις στις πληρωμές – ελλιπής τήρηση αρχείων),

β. στην πλειονότητα των διαγωνισμών, όπου κυριαρχεί το κριτήριο της χαμηλότερης τιμής αντί της καλύτερης σχέσης τιμής – ποιότητας (MEAT)¹⁶,

υποβάλλεται μία μόνο προσφορά (σοβαρή επίπτωση στον ανταγωνισμό – δυνατότητα για συμπαιγνίες – «εκ των προτέρων γνωστός» ο ανάδοχος).

3. Η γενική αντίληψη για την ύπαρξη διαφθοράς παραμένει ισχυρή με έλλειψη μηχανισμών αναφοράς, με ιδιαίτερα διαδεδομένο το πρόβλημα της διαφθοράς και την Ελλάδα να καταλαμβάνει στον Δείκτη Αντίληψης Διαφθοράς 2022 της Διεθνούς Διαφάνειας την 51^η θέση από 180 χώρες με βαθμολογία 52/100, ενώ στη συνέχεια καταγράφει και νέα πτώση το έτος 2023 με σημαντική υποχώρηση οκτώ θέσεων καταλαμβάνοντας τη 59^η θέση με βαθμολογία 49/100.

Πλέον σημειώνεται ότι η Ελλάδα κατατάσσεται στην κατηγορία των χωρών που αντιμετωπίζουν κρίση του κράτους δικαίου, κάτι που αντιστρέφει την όποια θετική πορεία της χώρας τα τελευταία χρόνια, ενώ όλα τα παραπάνω συνηγορούν τελικά ερμηνευτικά υπέρ ενός ιδιαίτερου ελληνικού εξαιρετισμού.

4. Ο ΟΟΣΑ επίσης καταγράφει (ΟΟΣΑ 2024/ phase 4 – Γραπτή έκθεση παρακολούθησης διετίας 4^{ης} φάσης για την Ελλάδα) και επισημαίνει το χαμηλό ιστορικό επιδόσεων της Ελλάδας όσον αφορά την εφαρμογή της σύμβασης για την καταπολέμηση της δωροδοκίας και την έλλειψη καταδικαστικών αποφάσεων με κυρώσεις για δωροδοκία.

Ζ. Η αποτύπωση των κρίσιμων ζητημάτων – σημείων στον προτεινόμενο «χάρτη» δημιουργεί (πιθανά) μια νέα ορατότητα

1. Οι προαναφερθείσες 4 σημαντικές Εκθέσεις που αναλύουν ζητήματα διαχείρισης δημοσίων συμβάσεων (Ευρωπαϊκού Ελεγκτικού Συνεδρίου, Ελληνικού Ελεγκτικού Συνεδρίου, Ευρωβαρόμετρου και ΟΟΣΑ) τελικά δημιουργούν ένα νέο «χάρτη», με κρίσιμα σταθερά σημεία – παθογένειες και προβλήματα στη διαχείριση του δημοσίου πλούτου και σε αυτά ίσως πρέπει να προστεθεί και ως πέμπτη πηγή αναφοράς και ο δείκτης DESI με εξίσου σημαντικά ευρήματα, μιας και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρακολουθεί ήδη από το 2014 την ψηφιακή πρόοδο των κρατών – μελών με Εκθέσεις που αναλύουν τους βασικούς τομείς της ψηφιακής πολιτικής των.

Μια ψηφιακή πολιτική που είναι τελικά άνιση, παρά τις προσπάθειες σύγκλισης και τους διακηρυγμένους στόχους που έχουν τεθεί με ορίζοντα έως το 2030. Στον δείκτη DESI 2022 η Ελλάδα κατατάσσεται 25^η μεταξύ των 27 κρατών – μελών στην έκδοση του δείκτη ψηφιακής οικονομίας και κοινωνίας για το 2022, με χαρακτηριστικό το ότι μόνο το 39% των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων (ΜΜΕ) παρουσιάζουν βασικό επίπεδο ψηφιακής έντασης έναντι του 55% που είναι ο μέσος όρος της Ε.Ε.¹⁷

2. Στην ετήσια έκθεση του δείκτη αυτού για την χώρα μας παρατηρούνται επιπλέον και τα εξής:

α. Οι ελληνικές ΜΜΕ έχουν σχετικά μέτριο επίπεδο καινοτομίας και χαμηλό επίπεδο ψηφιακής ωριμότητας. Το 2023 μόνο το 43,3% των ΜΜΕ είχαν τουλάχιστον ένα βασικό επίπεδο ψηφιακής έντασης, κάτω από τον μέσο όρο της ΕΕ (57,7%). Οι επιχειρήσεις στην Ελλάδα έχουν επίσης χαμηλό επίπεδο υιοθέτησης προηγμένων τεχνολογιών, με το 33,5% των επιχειρήσεων να έχουν υιοθετήσει AI, cloud ή ανάλυση δεδομένων το 2023, κάτω από τον μέσο όρο της ΕΕ που είναι 54,6%.

β. Η χώρα μας δεν έχει ακόμη ανταποκριθεί στην πρόκληση της κατάρτισης του πληθυσμού της στο επίπεδο των ψηφιακών δεξιοτήτων που απαιτούνται, παρά τα πολλά πρόσφατα μέτρα, επενδύσεις και μεταρρυθμίσεις. Το 2023, μόνο το 52,4% του πληθυσμού διέθετε τουλάχιστον βασικές ψηφιακές δεξιότητες (μέσος όρος της ΕΕ 55,5%), γεγονός που σημαίνει ότι δεν έχει σημειωθεί πρόοδος από την προηγούμενη συλλογή δεδομένων το 2021. Ο αριθμός των ειδικών ΤΠΕ όσον αφορά το ποσοστό απασχόλησης είναι 2,4%, πολύ χαμηλότερος από τον μέσο όρο της ΕΕ (4,8%), παρά την αυξανόμενη ζήτηση.

3. Παρά τις σχετικές και μάλλον βερμπαλιστικές πολιτικές διακηρύξεις όπως η Βίβλος του Ψηφιακού Μετασχηματισμού, που έγινε μάλιστα νόμος του κράτους στις 5.7.21 και το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα για τον ψηφιακό μετασχηματισμό (2021-2027) στο πλαίσιο της πολιτικής συνοχής της Ε.Ε, η Ελλάδα όχι μόνο καταλαμβάνει μια από τις τελευταίες θέσεις στη σχετική κατάταξη που προαναφέρθηκε, αλλά εξακολουθεί να βρίσκεται πολύ κάτω από το μέσο όρο της Ε.Ε στους δείκτες που αφορούν τις ψηφιακές δημόσιες υπηρεσίες για τους πολίτες και τις ψηφιακές δημόσιες υπηρεσίες για τις επιχειρήσεις, με βαθμολογία 52 για τους πολίτες (μέσος όρος στην Ε.Ε: 75) και 48 για τις επιχειρήσεις (μέσος όρος στην Ε.Ε: 82)¹⁸.

4. Για όλα τα ζητήματα αυτά, που τόσο η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει εντοπίσει όσο και ο ΟΟΣΑ με διαδοχικές Εκθέσεις, δεν φαίνεται να προβληματίζεται ιδιαίτερα η ελληνική πολιτεία.

Αντίθετα μάλιστα γινόμαστε συνεχώς μάρτυρες της ανάθεσης εκατοντάδων νέων έργων πληροφορικής - ασύνδετων μεταξύ τους - που δεν αξιοποιούν τη γνώση που παράγει η Εθνική Πολιτική Διαδικασιών και νοείται αντιμάχονται και δεν ακολουθούν τα ανοιχτά πρότυπα, που θα επέτρεπαν τη συμπληρωματική τους λειτουργία στο απώτερο μέλλον και τα οποία έργα αυτά είναι βέβαιο ότι δεν θα διαλειτουργούν μεταξύ τους και με το gov.gr αλλά και είναι επίσης βέβαιο ότι θα απαιτούν στη συνέχεια - στο μέλλον - και εκατοντάδες εκατομμύρια ευρώ το χρόνο για να συντηρηθούν. Αυτός παραμένει τελικά αλλά και διαχρονικά ένας «σπουδαίος στόχος» της πάγιας πολιτικής της δημόσιας διοίκησης.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της πολιτικής αυτής είναι και η πρόσφατη (17.10.23) διακήρυξη διεθνούς ηλεκτρονικού διαγωνισμού ανοιχτού διαγωνισμού για τη σύναψη μεικτής σύμβασης προμήθειας και υπηρεσιών, που αφορά σε κεντρική συμφωνία προμήθειας αδειών χρήσης λογισμικού «ORACLE»¹⁹, με κριτήριο αξιολόγησης την πλέον συμφέρουσα από οικονομική άποψη προσφορά μόνο βάσει τιμής και προϋπολογισθείσα δαπάνη – μαζί με το δικαίωμα προαίρεσης τα 60.002.578,50 €.

Σε αντίθεση από την εφαρμοζόμενη αυτή «εθνική πολιτική» με αποκλειστική σχέση εξάρτησης των δημόσιων φορέων από πολυεθνικούς προμηθευτές, η ανάπτυξη και η λειτουργία των πληροφοριακών συστημάτων του Δημοσίου θα όφειλε, να γίνεται με έμφαση τη διαλειτουργικότητα και το ανοιχτό λογισμικό. Όπως χαρακτηριστικά έχει αναφερθεί: «Ο,τι χρηματοδοτείται με δημόσιο χρήμα θα πρέπει να παρέχεται με άδειες ανοιχτού λογισμικού, δεδομένων και περιεχομένου (EUPJ και Creative Commons αντίστοιχα), που παρά τη σχετική θεσμοθέτησή τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση, εδώ και αρκετά έτη, δυστυχώς στην Ελλάδα η αρχή αυτή δεν ακολουθείται».²⁰

5. Ο προτεινόμενος «χάρτης» θα δημιουργήσει τελικά μια άλλη ορατότητα; Θα δημιουργήσει μια νέα τοπογραφία (M. Foucault) που τη φορά αυτή φαίνεται να διαπλέκει τη πολιτική – τη δημιουργία του νόμου – τη διοίκηση, το δίκαιο και τη δικαιοσύνη, δημιουργώντας τελικά ένα «ορατό» πλέγμα ανομίας στο στίβο της δημόσιας ζωής, όπου είναι σχεδόν βέβαιο ότι αν η διαφθορά ήταν ολυμπιακό άθλημα θα ήμασταν – οι Έλληνες – χρυσοί μεταλλιονίκες.

6. Στο συνολικό αποτύπωμα των Εκθέσεων που προαναφέρθηκαν και της «χαρτογράφησης» που διαμορφώνεται και η οποία στον πυρήνα της έχει τελικά τη διαχείριση του δημόσιου χρήματος, μπορούν να προστεθούν και τα εξής σημεία ενδιαφέροντος και προβληματισμού:

α. μήπως χρειάζεται αναστοχασμός και γιατί όχι επαναπροσέγγιση στην υπηρετήση του γενικού συμφέροντος και ειδικά στη διαχείριση του δημόσιου χρήματος;

β. η αρχή της νομιμότητας θα αποκτήσει το ουσιαστικό νόημά της και θα μπορέσει να ιδωθεί συνδυαστικά με την αρχή της αποτελεσματικότητας;²¹

γ. η ανάδειξη των συστημικών πλέον παθογενειών που ήδη εντοπίζονται,²² απαιτεί εκ νέου την προσοχή μας και ιδιαίτερα – όπως εν προκειμένω – στις δημόσιες συμβάσεις και τη σχετική δημοσιονομική διαχείριση,

δ. αναμφίβολα επανέρχεται σαν θέμα όχι μόνο συζήτησης αλλά και αντιμετώπισης αυτό του εξορθολογισμού της διοικητικής δικαιοσύνης, ιδιαίτερα σε σχέση με τον έλεγχο των δημοσίων συμβάσεων,²³

ε. δημιουργείται μια νέα απαίτηση για δημοσιονομική λογοδοσία, που να αποσκοπεί στην πλήρη έρευνα της παραγωγικής χρήσης του δημοσίου χρήματος,²⁴ με ιχνηλασιμότητα και διαφάνεια,

στ. απαιτείται η επαναπροσέγγιση των όρων διαφάνειας στις δημόσιες συμβάσεις (τόσο *ex ante* όσο και *ex post*) και των εγγυήσεων ότι η δημόσια σύμβαση θα σχεδιασθεί, θα συναφθεί και κυρίως θα εκτελεσθεί με όρους νομιμότητας, ακεραιότητας και αποτελεσματικότητας.²⁵

7. Σε όλα αυτά έρχεται με βεβαιότητα να προστεθούν τόσο η τοποθέτηση «ημέτερων» με αμφιλεγόμενα προσόντα σε κρατικές θέσεις, όσο και επικοινωνιακή (μη) διαχείριση όλων αυτών των διαχρονικών παθογενειών.²⁶

Η. Αντί επιλόγου

1. Πως τελικά μπορούν να συνδυαστούν όλα τα παραπάνω; Θεωρείται ότι μεθοδολογικά υπάρχουν δυο τρόποι εξιστόρησης, με όρους βέβαια αντλημένους από τη σημειολογία: ο «γραμμικός» που απλά ακολουθεί και περιγράφει την ακολουθία των γεγονότων και ο «παραδειγματικός» που επιχειρεί μια επιλογή σημείων τα οποία θέλει να αναπτύξει ιδιαίτερα και η ανάλυση των οποίων μπορεί να είναι αντιπροσωπευτικότερη από την ενδελεχή ιστορική εξιστόρηση.

2. Η επιχειρηθείσα εδώ «χαρτογράφηση» κρίσιμων ζητημάτων μέσα από συγκεκριμένες Εκθέσεις – πορίσματα για τις δημόσιες συμβάσεις, χωρίς να στοχεύει να είναι εξαντλητική, επιχειρεί να θέσει – να εστιάσει και να ξεχωρίσει με το «βλέμμα»

της τα κρίσιμα σημεία αυτού του νέου «χάρτη» που αποτελούν παθογένειες – ελλείμματα αλλά και ατέλειες, όχι μόνο στη δράση των δημόσιων φορέων αλλά και στη συνολική θεσμική λειτουργία νομοθέτη και διοίκησης.

3. Η αντιμετώπιση των φαινομένων όπως καταγράφηκαν: **α.** «μόνο ένας προσφέρων», **β.** «μόνο με τη χαμηλότερη τιμή», **γ.** με «κατατμήσεις του αντικειμένου», **δ.** με «απευθείας αναθέσεις», **ε.** «χωρίς σύγκριση τιμών», **στ.** «χωρίς διαλειτουργικότητα συστημάτων», **ζ.** «πάντα στο “παιχνίδι των ορίων” για να αποφεύγεται ο προσυμβατικός έλεγχος», **η.** με κακό σχεδιασμό – συνεχείς παρατάσεις – τροποποιήσεις», **θ.** με κακή ποιότητα υπηρεσιών **ι.** με οριακό μόνο έλεγχο της τυπικής νομιμότητας, **ια.** με σταθερά ανέλεγκτο το πεδίο δράσης της διοίκησης και στο πεδίο των δημοσίων συμβάσεων, είναι αδύνατο τελικά να ολοκληρωθεί χωρίς αναθεώρηση των πρακτικών της πολυνομίας, της κακονομίας, της συνεχούς παράβλεψης των αρχών της χρηστής διοίκησης που συνδέονται άμεσα με την αρχή της νομιμότητας αλλά και της ορθολογικής οικονομικής διαχείρισης, που όπως χαρακτηριστικά έχει ειπωθεί πρέπει να ισχύσει ως αρχή ισόκυρου αποτελέσματος.²⁷

4. Η πρόσφατη τραγωδία των Τεμπών για πολλά χρόνια ακόμη θα πρέπει να μας προβληματίζει σοβαρά για τις κακοσχεδιασμένες, συχνά ανεκτέλεστες ή ημιτελείς – ανολοκλήρωτες παρά τις δοθείσες παρατάσεις – και εν τέλει μη λειτουργούσες δημόσιες συμβάσεις, που συνήφθησαν στα πλαίσια του δήθεν «εκσυγχρονισμού» του ελληνικού σιδηροδρομικού δικτύου αλλά και για το πως τελικά το στοίχημα του τρένου – κλασσικού συμβόλου της βιομηχανικής εποχής – χάθηκε οριστικά στην Ελλάδα. Συστήματα ασφαλείας που πληρώθηκαν, «σάπισαν» και ξαναπληρώθηκαν για να αναταχθούν (ETCS, GSMR) αλλά εξακολουθούν να μη λειτουργούν σε όλο το δίκτυο και στο βάθος πάντα η σύμβαση 717/2014.

Πρόκειται τελικά για ένα μονοσήμαντο λόγο που καταγράφει τις παθογένειες – κακοδαιμονίες του νεοελληνικού κράτους, την χωρίς έλεγχο δημόσια δράση και τελικά την αποτυχία του Δήμου;²⁸

Μήπως δεν ήταν τελικά η «κακιά ώρα» αλλά αναδεικνύεται μια άλλη αθέατη πλευρά μιας «κακιάς χώρας»;

1. Βλ. ιστοσελίδα της ΓΔ GROW για τις δημόσιες συμβάσεις.

2. COM (2017) 0572: «Να γίνουν οι δημόσιες συμβάσεις προμηθειών αποτελεσματικές μέσα στην Ευρώπη και για την Ευρώπη», σελ. 3.

3. Βλ. Ειδική Έκθεση Ε.Ε.Σ 28 / 2023 / ΕΛ, σελ. 10.

4. Το σύνολο των δεδομένων που αξιολογήθηκαν από το Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο (στην Ειδική Έκθεση 28 / 2023) καλύπτουν την Ε.Ε των 27 συν δύο χώρες του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου (Ισλανδία και Νορβηγία) και το Ην. Βασίλειο μέχρι την αποχώρησή του (2021).

5. Η έρευνα στάλθηκε από το Ε.Ε.Σ σε περίπου 400 επαφές - σε αρχές που δραστηριοποιούνται στην Ε.Ε των 27 - με συγκεκριμένες ερωτήσεις, ενώ όλα τα δεδομένα έχουν αναπτυχθεί σε έναν διαδραστικό πίνακα («ECA Public Procurement Dashboard») – διαθέσιμο στο κοινό, σελ. 17.

6. Ειδική Έκθεση 28 / 2023 του Ε.Ε.Σ - Πίνακας στη σελ. 27 / «Country Competition».

7. Βλ. Έκθεση ο.π σελ. 29 και γράφημα 8 σελ. 30.

8. Βλ. ο.π σελ. 30.

9. Βλ. Έκθεση Ελέγχου Ε.Σ 4 / 2023, σελ. 9.

10. Η Έκθεση αναφέρει χαρακτηριστικά το «παιχνίδι των ορίων» μιας και μετά την αύξηση του ποσοτικού ορίου των απευθείας αναθέσεων, που επήλθε με τον Ν. 4782 / 2021, συνήφθησαν και νέες συμβάσεις για την κάλυψη των ίδιων αναγκών μέχρι του ποσού του νέου ορίου (σελ. 10).
11. Οι αναθέτοντες φορείς ταυτίζουν σταθερά το «απρόβλεπτο» με το επείγον. Βλ. ο.π σελ. 13.
12. Βλ. Ε.Δ.Δ.Α Halet v Luxembourg απόφαση 14.2.2023, σκ. 139.
13. Βλ. Διεθνή Διαφάνεια: <https://transparency.gr>.
14. Το πλήρες κείμενο της Έκθεσης στην αγγλική γλώσσα βρίσκεται δημοσιευμένο στην ιστοσελίδα του ΟΟΣΑ: <https://www.mapsinitiative.org/assessments>.
15. Η αξιολόγηση διενεργήθηκε από τον ΟΟΣΑ σε συνεργασία με την (τότε) Ε.Α.Α.ΔΗ.ΣΥ και τη χρηματοδότηση της Γενικής Δ/σης Διαρθρωτικών Μεταρρυθμίσεων της Επιτροπής (DG Reform).
16. Most Economically Advantageous Tender.
17. Βλ. δείκτη ψηφιακής οικονομίας και κοινωνίας DESI 2022 / Ε. Επιτροπή / Ελλάδα.
18. Βλ. Έκθεση DESI 2022 / Ελλάδα / Κεφ. 4 ψηφιακές δημόσιες υπηρεσίες / Ε. Επιτροπή.
19. Α.Π 45276 Ε.Ε 2023 / ΥΨΠΔ 17/10/23.
20. Βλ. σχετική αρθρογραφία Θ. Καρούνου - μέλους Δ.Σ του Οργανισμού Ανοιχτών Τεχνολογιών (ΕΕΛΛΑΚ) και κείμενα Ομάδας Εργασίας για την Ανοιχτή Διακυβέρνηση και τα Ανοιχτά Δεδομένα – opengov.ellak.gr.
21. Βλ. και Γ. Δελλή «Τραγωδίες και αποτυχίες του Δήμου. Η σημασία της αποτελεσματικότητας στη λήψη αποφάσεων και στη διαχείριση του δημόσιου χρήματος» σε: ΕφημΔΔ 3 / 2023, σελ. 294 επ.
22. Βλ. ενδεικτικά και Ν. 4820 / 21 για του δικονομικούς ελέγχους του Ε.Σ.
23. Βλ. Γ. Δελλή ο.π σελ. 297.
24. Βλ. και Ευαγγελία - Ελισάβετ Κουλουμπίνη: «Η διαφορετική σύζευξη της ενωσιακής και εθνικής έννομης τάξης στη νομολογία του Ελεγκτικού Συνεδρίου» σε: e – ΠΟΛΙΤΕΙΑ – Τεύχος 8, σελ. 526 επ.
25. Βλ. και Χρυσούλα Μουκίου: «Θεσμικές εγγυήσεις διαφάνειας στις δημόσιες συμβάσεις» σε: ΕφημΔΔ 3 / 2023, σελ. 330 επ.
26. Βλ. και άρθρο γνώμης Α. Καραμπατζού σε Βήμα, 15.9.2024, σελ. 11.
27. Βλ. και Ευαγγελία - Ελισάβετ Κουλουμπίνη: «Η αποτελεσματικότητα στο πεδίο του δημοσιονομικού δικαίου. Η έμφαση στο δέντρο της τυπικής δημοσιονομικής νομιμότητας και η παράβλεψη του δάσους της επίτευξης των δημόσιων σκοπών μέσω της αποτελεσματικής δράσης των ελεγχόμενων φορέων» σε: ΕφημΔΔ 2 / 21, σελ. 215 επ.
28. Βλ. και Γ. Δελλή «Το ελεγκτικό Συνέδριο ως εγγυητής αποτελεσματικότητας της δημόσιας δράσης» σε: ΕφημΔΔ 3 / 2023, σελ. 294 – 298.

A.2. ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Η εφεύρεση και ο έλεγχός της από τον Οργανισμό Βιομηχανικής Ιδιοκτησίας

Χαράλαμπος Αποστολόπουλος, Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Frederick

I. Έννοια

Η εφεύρεση είναι πράξη δημιουργική του ανθρώπινου πνεύματος, γι' αυτό διαφέρει και από την ανακάλυψη. Η εφεύρεση είναι λύση τεχνικού προβλήματος, είναι η ιδέα ενός εφευρέτη που επιτρέπει στην πράξη τη λύση ενός προβλήματος στο πεδίο της τεχνολογίας. Η εφεύρεση προϋποθέτει κατά κανόνα μια πετυχημένη προσπάθεια της εφευρετικής σκέψης, ώστε να περιλαμβάνει κάτι το νέο, μια συγκεκριμένη πρόταση για λύση τεχνικού προβλήματος.

Η εφεύρεση, προκειμένου ως άυλο αγαθό να μπορεί να ανταμείψει τον εφευρέτη, εφόσον τρίτοι θελήσουν να την χρησιμοποιήσουν, χρειάζεται να αποκτήσει ένα αποκλειστικό, μονοπωλιακό χαρακτήρα, που της προσδίδουν οι κανόνες δικαίου, απονέμοντας μέσω σχετικής διαδικασίας στον εφευρέτη δίπλωμα ευρεσιτεχνίας. Κάθε εφεύρεση όμως δεν είναι δεκτική διπλώματος ευρεσιτεχνίας¹, καθώς πρέπει να καλύπτει βασικές προϋποθέσεις, ώστε το δίκαιο να αναγνωρίσει αποκλειστικό δικαίωμα. Αν η εφεύρεση δεν προστατευθεί ως ευρεσιτεχνία και κατά συνέπεια η ειδική προστασία δεν μπορεί να τύχει εφαρμογής, η μόνη διέξοδος για αποκλειστική χρήση είναι να διατηρείται ως βιομηχανικό-εμπορικό απόρρητο, προστατευόμενο κατά τις ειδικές διατάξεις των άρθρων 16 και 17 του νόμου 146/1914 περί αθέμιτου ανταγωνισμού.

Κατά πάγια διατύπωση των αποφάσεων των δικαστηρίων μας υπό το καθεστώς του ισχύοντος ν. 1733/1987, το δικαίωμα στην ευρεσιτεχνία δημιουργείται με την απονομή του διπλώματος ευρεσιτεχνίας. Το δίπλωμα ευρεσιτεχνίας αποτελεί διοικητική πράξη που εκδίδεται από τον οργανισμό βιομηχανικής ιδιοκτησίας (Ο.Β.Ι., άρθρο 8 παρ. 11 νόμου 1733/1987). Με την πράξη αυτή δημιουργείται το δικαίωμα ευρεσιτεχνίας, που είναι δικαίωμα απόλυτο, χρονικά περιορισμένο και αντικείμενο έχει ένα άυλο αγαθό, δηλαδή την εφεύρεση. Από τη διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1 άνω νόμου προκύπτει ότι διπλώματα ευρεσιτεχνίας χορηγούνται για εφευρέσεις που είναι νέες, εμπεριέχουν εφευρετική δραστηριότητα και είναι επιδεκτικές βιομηχανικής εφαρμογής.

Επιστημονικά η εφεύρεση ορίζεται ως κανόνας του ανθρώπινου πνεύματος για τη λύση τεχνικού προβλήματος με εφαρμογή φυσικών νόμων κατά τρόπο που η λύση υπερβαίνει για τον μέσο ειδικό τη σχετική και γνωστή στάθμη της τεχνικής. Μια εφεύρεση εμπεριέχει εφευρετική δραστηριότητα, όταν δεν είναι προφανής στον ειδικό η επίλυση του τεχνικού προβλήματος με βάση τις τεχνικές γνώσεις που υπάρχουν. Μια εφεύρεση, θεωρείται νέα, όταν δεν ανήκει στη στάθμη της τεχνικής.

¹ Λιακόπουλος, Βιομηχανική Ιδιοκτησία, εκδ. ε' 2000, σ. 192.

Η έννοια του νέου της εφεύρεσης προσδιορίζεται στο νόμο (άρθ. 5 παρ. 3) με βάση την αρχή της οικουμενικότητας. Ως στάθμη της τεχνικής (*state of art*) νοείται κάθε τι που είναι αντικειμενικά, δηλαδή στο σχετικό κοινό και όχι υποκειμενικά, δηλαδή στον εφευρέτη, γνωστό οπουδήποτε στον κόσμο και όχι μόνο στην Ελληνική Επικράτεια πριν από την ημερομηνία κατάθεσης της δήλωσης ευρεσιτεχνίας. Επομένως κρίσιμος χρόνος για την έννοια του νέου είναι η ημερομηνία κανονικής κατάθεσης της αίτησης για χορήγηση διπλώματος ευρεσιτεχνίας ή η ημερομηνία προτεραιότητας (άρθρο 5 παρ. 3 σε συνδυασμό με άρθρο 7 παρ. 10). Τέλος μια εφεύρεση είναι επιδεκτική βιομηχανικής εφαρμογής (άρθρο 5 παρ. 5), όταν το αντικείμενό της μπορεί να χρησιμοποιηθεί ή να αξιοποιηθεί πρακτικά για κάθε επαγγελματική δραστηριότητα, δηλαδή όχι μόνο εμπορική².

Το δικαίωμα επί της ευρεσιτεχνίας συνίσταται στο ουσιαστικό δικαίωμα επί της επιινόησης υπέρ του πραγματικού εφευρέτη³, την αξίωση κατοχύρωσης της ευρεσιτεχνίας, που συνίσταται στο δικονομικό δικαίωμα απόκτησης διπλώματος ευρεσιτεχνίας⁴ και το δικαίωμα από την ευρεσιτεχνία, που προκύπτει από τη νομική θέση του δικαιούχου μετά την έκδοση του διπλώματος⁵. Κρίσιμο είναι το προστατευτικό πεδίο της ευρεσιτεχνίας, το οποίο καθορίζεται από τις αξιώσεις της εφεύρεσης. Η περιγραφή της εφεύρεσης, τα σχέδια στα οποία αναφέρονται οι αξιώσεις ή η περιγραφή και οι επεξηγήσεις για την κατανόηση της περιγραφής αποτελούν κριτήρια ερμηνείας των αξιώσεων της εφεύρεσης⁶.

II. Το “νέο” της εφεύρεσης και η στάθμη της τεχνικής

Κατά τη διάταξη του άρθρου 2 δεν θεωρούνται νέες οι εφευρέσεις εκείνες, οι οποίες τη στιγμή της δηλώσεώς τους για την απόκτηση διπλώματος ευρεσιτεχνίας είναι επαρκώς γνωστές στην Ελλάδα, ώστε να είναι δυνατή πρακτική εφαρμογή τους από ειδικό άνθρωπο. Ως νέα εφεύρεση που προστατεύεται στην Ελλάδα με την παροχή διπλώματος ευρεσιτεχνίας, θεωρείται εκείνη που αναφέρεται είτε στην παραγωγή νέων προϊόντων, που είναι δυνατό να παραχθούν βιομηχανικώς, είτε στην ανακάλυψη νέων μέσων ή στην εφαρμογή γνωστών μέσων ή στην επιινόηση νέων συνδυασμών, για την παραγωγή προϊόντος ή αποτελέσματος, που είναι δυνατό να επιτευχθεί βιομηχανικώς⁷.

Μια εφεύρεση θεωρείται νέα, εάν δεν ανήκει στην ήδη υπάρχουσα στάθμη της τεχνικής. Η στάθμη της τεχνικής εκτιμάται ευρέως, ανεξάρτητα από γεωγραφικά όρια ή γλωσσική περιγραφή της πληροφορίας ή περιγραφή εξαιρετικά λεπτομερειακής φύσεως. Για την ύπαρξη του στοιχείου του νέου, κρίσιμο είναι να μην υπάρχει

² ΠολΠρωτΑθηνών 10914/1996 ΕΕμπΔ 50,146, ΜονΠρΑθ 19930/1992, ΝΟΜΟΣ.

³ Αρθ. 5 του ν. 1733/1987 περί ευρεσιτεχνιών, ΑΠ 746/2022, ΔΕΕ 2023, 47, ΑΠ 159/2022, ΔΕΕ 2022, 1237, ΕφΑθ 334/2015, ΝΟΜΟΣ, ΕφΑθ 4950/2018, ΔΕΕ 2019, 1439, ΠολΠρ 5261/2022, ΔΕΕ 2023, 609.

⁴ Αρθ. 6 του ν. 1733/1987 περί ευρεσιτεχνιών.

⁵ Αρθ. 10 του ν. 1733/1987 περί ευρεσιτεχνιών.

⁶ Αρθ. 7 του ν. 1733/1987 περί ευρεσιτεχνιών, ΕφΑθ 918/2019, ΔΕΕ 2019, 1447, ΕφΑθ 5111/2012, ΔΕΕ 2013, 132, ΜΠρΑθ 2309/2020, ΕΦΑΠΟΛΔ 2020, 1338.

⁷ ΑΠ 326/69 Νο. Β 17, 1179, ΤρΕφΑθ 3475/2019, ΤΝΠ Qualex, ΤρΕφΑθ 334/2015, ΤΝΠ Qualex, ΜεφΚερκ 5/2017, ΤΝΠ Qualex, ΠολΠρωτΑθηνών 633/1990, ΝΟΜΟΣ.

προηγούμενο στοιχείο, από το οποίο να απορρέει άμεσα το αντικείμενο της εφεύρεσης για τον ειδικό. Η κρίση του δικαστή, για το αν η εφεύρεση είναι νέα, θα στηριχθεί σε σύγκριση μεταξύ αυτού, που προβάλλεται ως εφεύρεση, και της σχετικής στάθμης της τεχνικής. Συνεπώς το νέο της εφεύρεσης σχετίζεται με το τι είναι αντικειμενικά γνωστό ως περιεχόμενο της στάθμης της τεχνικής κατά το χρόνο κατάθεσης της αίτησης.

Η εφεύρεση θεωρείται ότι εμπεριέχει εφευρετική δραστηριότητα, αν σύμφωνα με την κρίση του ειδικού δεν προκύπτει με προφανή τρόπο από την υπάρχουσα στάθμη της τεχνικής (άρθρο 5 παρ. 4 ν. 1733). Η εφευρετική δραστηριότητα δεν ταυτίζεται με την έννοια της «τεχνικής προόδου». Η μέθοδος αυτή αξιολόγησης της τεχνικής λύσης που παρέχει η εφεύρεση στο τεχνικό πρόβλημα συνίσταται αρχικά στη διαπίστωση της πλησιέστερης στάθμης της τεχνικής, στη συνέχεια στον προσδιορισμό του προβλήματος προς επίλυση και τέλος στη διαπίστωση, εάν η αξιούμενη εφεύρεση ως λύση θα ήταν προφανής για τον ειδικό.

Η επινόηση της ανθρώπινης διάνοιας εμπεριέχει εφευρετική δραστηριότητα, όταν παριστά για τον μέσο ειδικό ένα βήμα προόδου σε σχέση με τη στάθμη της τεχνικής⁸, με την έννοια ότι τότε συντρέχει το στοιχείο της εφευρετικής δραστηριότητας, όταν ο μέσος ειδικός, αξιοποιώντας την προηγούμενη στάθμη της τεχνικής, θα αδυνατούσε να φτάσει στην επίλυση του σχετικού προβλήματος. Εάν η λύση του τεχνικού προβλήματος αποτελεί επίτευγμα μη προβλεπόμενο, μη αναμενόμενο από τον μέσο ειδικό, τότε συντρέχει το στοιχείο της εφευρετικής δραστηριότητας. Συνεπώς το «στοιχείο του μη προφανούς», που απαιτεί ο νόμος στο άρθρο 5 παρ. 4 ν. 1733/88, σημαίνει ότι για το μέσο ειδικό η εφεύρεση δεν πρέπει μόνον να μην εμπεριέχεται στη στάθμη της τεχνικής αλλά εξίσου να μην απορρέει από αυτήν κατά τρόπο προφανή ή, θετικά, να είναι απρόβλεπτη γι' αυτόν.

III. Το σύστημα ελέγχου του OBI

Σύμφωνα με την κρατούσα θεωρία και νομολογία⁹ το ελληνικό δίκαιο μεταξύ των συστημάτων χορήγησης Διπλώματος Ευρεσιτεχνίας δεν ακολουθεί το λεγόμενο εξεταστικό σύστημα του προελέγχου των ουσιαστικών προϋποθέσεων. Ο OBI περιορίζεται στον έλεγχο των τυπικών προϋποθέσεων και σε ένα περιορισμένο κατ' ουσίαν έλεγχο. Ο ουσιαστικός έλεγχος είναι αναγκαστικά κατασταλτικός μέσω της αγωγής ακυρότητας (άρθρο 15 ν. 1733/87). Πλεονέκτημα του συστήματος που ακολουθεί το ελληνικό δίκαιο θεωρείται η εξοικονόμηση χρόνου στη χορήγηση του διπλώματος, ενώ μειονέκτημα είναι ότι δεν υπάρχει καμία εγγύηση για το ότι υπάρχει έγκυρο δίπλωμα ευρεσιτεχνίας.

Οι λόγοι ακυρότητας του διπλώματος ευρεσιτεχνίας απαριθμούνται περιοριστικά στο άρθρο 15 του νόμου μεταξύ δε αυτών περιλαμβάνεται και η έλλειψη κάποιας από τις θετικές ή αρνητικές ουσιαστικές προϋποθέσεις για την απονομή του διπλώματος ευρεσιτεχνίας που προβλέπονται στο άρθρο 5 (άρθρο 15 παρ. 1 περ. β'). Η ακυρότητα του διπλώματος ευρεσιτεχνίας προβάλλεται μόνον δικαστικώς. Ενεργητικά νομιμοποιείται καθένας που έχει έννομο συμφέρον (άρθρο 15 παρ. 2),

⁸ ΕφΑθ. 9505/1999 ΔΕΕ 2000, 271, *Λιακόπουλος*, ό.π. σ. 198.

⁹ ΠολΠρΑθ 10914/96, ΕΕμπΔ 50, 146, *Λιακόπουλος*, ό.π. σ. 250 επ.

πρόκειται δηλαδή για είδος «*λαϊκής αγωγής*».¹⁰ Η σχετική αγωγή και η απόφαση που διαπιστώνει το εξαρχής βαρύνον το δίπλωμα ευρεσιτεχνίας ελάττωμα είναι αναγνωριστική¹¹.

Σύμφωνα με το άρθρο 7 παρ. 1 περ. β' ν. 1733 η αίτηση για τη χορήγηση διπλώματος ευρεσιτεχνίας απαιτείται να περιέχει μεταξύ άλλων περιγραφή της εφεύρεσης και προσδιορισμό μιας ή περισσότερων αξιώσεων. Επίσης, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 7 παρ. 3 «*Οι αξιώσεις της εφεύρεσης στηρίζονται στην περιγραφή*», η οποία πρέπει να συντάσσεται έτσι, ώστε να είναι δυνατή η πρακτική εφαρμογή της εφεύρεσης από τον ειδικό (άρθρο 7 παρ. 4).

IV. Η περιγραφή της εφεύρεσης και οι αξιώσεις

Η περιγραφή της εφεύρεσης για την οποία ζητείται το Δίπλωμα Ευρεσιτεχνίας (ΔΕ) είναι το θεμελιώδες μέρος των στοιχείων της αίτησης. Μέσω της περιγραφής, σε συνδυασμό και με σχέδια, ο εφευρέτης επιχειρεί να φανερώσει το μυστικό που περιέχει διδασκαλία ως προς την λύση τεχνικού προβλήματος και ως εκ τούτου να του χορηγηθεί έννομη προστασία. Γι' αυτό η περιγραφή πρέπει να είναι σαφής και πλήρης επί ποινή ακυρώσεως του ΔΕ (άρθρο 15 παρ. 1 περ. γ' του ν. 1733), ώστε να είναι δυνατή η πρακτική εφαρμογή της από τον ειδικό.

Ως εκ τούτου η περιγραφή της εφεύρεσης πρέπει α) να καθορίζει το τεχνικό πεδίο, στο οποίο αναφέρεται η εφεύρεση, με σκοπό να συγκεντρώνεται η σκέψη του ειδικού σε συγκεκριμένο τεχνικό πεδίο, β) να αναφέρει τη στάθμη της προηγούμενης τεχνικής, γ) να παρουσιάζει την εφεύρεση, έτσι όπως αυτή προσδιορίζεται από τις αξιώσεις, δ) να παρουσιάζει τα πλεονεκτήματα της εφεύρεσης, ε) να περιγράφει με συντομία τις απεικονίσεις αν υπάρχουν, στ) να ορίζει λεπτομερειακά τουλάχιστον έναν τρόπο πραγματοποίησης της εφεύρεσης, ζ) να εξηγεί με σαφήνεια τον τρόπο εφαρμογής της εφεύρεσης στη βιομηχανία.

Αξίωση (claim) είναι ο καθορισμός της έκτασης και του περιεχομένου της προστασίας, που ζητείται με βάση τα χαρακτηριστικά της εφεύρεσης. Οι αξιώσεις αποβλέπουν στον προσδιορισμό και εξειδίκευση του αντικείμενου προστασίας, πρέπει να είναι σαφείς και να υποστηρίζονται από την περιγραφή.¹² Υφίσταται δε η δυνατότητα ακύρωσης του ΔΕ, εφόσον «*το αντικείμενο του χορηγηθέντος ΔΕ επεκτείνεται πέρα από περιεχόμενο της προστασίας, έτσι όπως ζητήθηκε με την αίτηση*» (άρθρο 15 1δ ν. 1733). Επί μερικής ακυρότητας το δίπλωμα ευρεσιτεχνίας περιορίζεται ανάλογα (άρθρο 15 παρ. 3 ν. 1733).

V. Σχέση δικαίου ευρεσιτεχνίας και δικαίου αθέμιτου ανταγωνισμού

Η ρύθμιση του δικαίου των άυλων αγαθών, που αναγνωρίζει αποκλειστικά δικαιώματα, ως ειδική και εξαντλητική, προηγείται του δικαίου περί αθέμιτου ανταγωνισμού, που επιβάλλει κανόνες συμπεριφοράς στη σχετική αγορά. Συνέπειες

¹⁰ Λιακόπουλος, ο.π. σ. 253-254, ΠολΠρΑθ 10914/96 ΕΕμπΔ 150, 146.

¹¹ ΠολΠρΑθ 10914/96 ΕΕμπΔ 50, 146, ΠολΠρΑθ 5841/95 ΕΕμπΔ 47, 592, Λιακόπουλος ο.π. 253.

¹² Λιακόπουλος, ό.π. σ. 209.

της ειδικής ρύθμισης του δικαίου των ευρεσιτεχνιών είναι ότι 1) η κατά το δίκαιο των ευρεσιτεχνιών προστασία αποκλείει την προστασία κατά το δίκαιο του αθέμιτου ανταγωνισμού, 2) η πράξη που προσβάλλει το άυλο αγαθό της ευρεσιτεχνίας δεν είναι εκ μόνου του λόγου αυτού αθέμιτη, 3) εκείνο που ρητά ή σιωπηρά επιτρέπεται από την ειδική ρύθμιση δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αθέμιτο και 4) το δίκαιο του αθέμιτου ανταγωνισμού δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για καταστρατήγηση ρυθμίσεων του δικαίου των ευρεσιτεχνιών¹³.

Γίνεται πάντως δεκτό ότι το δίκαιο του αθέμιτου ανταγωνισμού μπορεί κατ' εξαίρεση να εφαρμοσθεί συμπληρωματικώς, «όταν συντρέχουν ιδιαίτερες ανταγωνιστικές περιστάσεις, κείμενες εκτός του χώρου του δικαίου των ευρεσιτεχνιών»¹⁴. Μία συμπεριφορά κατά τον ανταγωνισμό κρίνεται από το συνολικό χαρακτήρα της όχι ως πράξη ή παράλειψη μεμονωμένως, αλλά λαμβανομένων υπόψη όλων των ιδιαιτέρων περιστάσεων, που μπορούν να προσδώσουν σε αυτήν τον χαρακτήρα της αθέμιτης συμπεριφοράς¹⁵.

¹³ Κουμάντος, Πνευματική Ιδιοκτησία, σελ. 533.

¹⁴ Βλ. Ρόκα, Αθέμιτος Ανταγωνισμός, 1975 σελ. 79, Σημίτη, Το δικαίωμα επί της εφευρέσεως, 1967 σελ. 36-37, Κοτσίρη, Δίκαιο Ανταγωνισμού, σελ. 68 αρ. πλ. 84.

¹⁵ ΠολΠρωτΑθ 633/1990, ΝΟΜΟΣ, Σημίτης, Το δικαίωμα επί της εφευρέσεως 1967 σελ. 34.

Ο κανόνας επιχειρηματικής κρίσης (Business Judgment Rule)

Χαράλαμπος Αποστολόπουλος, Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος Νομικής
Πανεπιστημίου Frederick

A. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Ο νομοθέτης κωδικοποίησε νομοθετικά τον κανόνα επιχειρηματικής κρίσης (*Business Judgment Rule- BJR*) στο άρθρο 22^α παρ. 2 ΚΝ 2190/1920 για τις ανώνυμες εταιρίες: «*Η ευθύνη αυτή δεν υφίσταται, εάν το μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου αποδείξει ότι κατέβαλε την επιμέλεια του συνετού επιχειρηματία. Η επιμέλεια αυτή κρίνεται με βάση και την ιδιότητα του κάθε μέλους και τα καθήκοντα που του έχουν ανατεθεί. Η ευθύνη αυτή δεν υφίσταται, προκειμένου για πράξεις ή παραλείψεις που στηρίζονται σε σύλλογηση απόφαση της γενικής συνέλευσης ή που αφορούν εύλογη επιχειρηματική απόφαση, η οποία ελήφθη με καλή πίστη, με βάση επαρκείς πληροφορίες και αποκλειστικά προς εξυπηρέτηση του εταιρικού συμφέροντος*».

Η εν λόγω διάταξη ορίζει πως σε περίπτωση παράβασης των καθηκόντων του το διοικητικό συμβούλιο μιας ανώνυμης εταιρίας ευθύνεται απέναντι στο νομικό πρόσωπο της εταιρίας για κάθε διαχειριστικό πταίσμα. Πταίσμα κατά τη διοίκηση των εταιρικών υποθέσεων διαπράττουν οι εταιρικοί διοικητές, όταν δεν τηρούν κατά την άσκηση του οργανικού τους λειτουργήματος τους κανόνες επιμέλειας, τους οποίους μπορεί και οφείλει με βάση την καλή πίστη να τηρεί ένας μέσος επιμελής διοικητής ξένης περιουσίας¹. Η νομική φύση της ευθύνης θα κριθεί με βάση το είδος της έννομης σχέσης που συνδέει τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου με την εταιρία. Από τη στιγμή που σύμφωνα με την ορθότερη άποψη, απορρίπτει κανείς την συμβατική εκδοχή της εν λόγω σχέσης και υιοθετήσει την οργανική θεωρία, η ευθύνη είναι χωρίς αμφιβολία ευθύνη εκ του νόμου- αδικοπρακτική².

Η διάταξη του κανόνα επιχειρηματικής κρίσης δημιουργεί έναν «ασφαλή λιμένα»³ επιχειρηματικής δράσεως, που οριοθετεί το κεντρικό ερώτημα κάθε επιχειρηματικής δράσεως, την ανάληψη επιχειρηματικού κινδύνου χωρίς νομικό κίνδυνο. Έχει την έννοια, ότι εφόσον συντρέχουν οι προϋποθέσεις του κανόνα αυτού, δεν θεμελιώνεται ο ψόγος της αμελούς επιχειρηματικής δράσεως ή αποφάσεως. Με τον τρόπο αυτό, δεν μπορεί η εταιρία να ασκήσει τις αξιώσεις της έναντι των εταιρικών διοικητών και περιορίζεται σημαντικά η δυνατότητα του ελέγχου μίας επιχειρηματικής αποφάσεως ως προς το περιεχόμενό της. Ο κανόνας της επιχειρηματικής κρίσεως ρυθμίζει την

¹ ΕφΘεσ 1048.2003 ΕπισκΕδ 2003, 1148, Αντωνόπουλος, Ιδιωτική κεφαλαιουχική εταιρία, 2012, σελ. 72.

² Βλ. Σωτηρόπουλο, Η ευθύνη των μελών του διοικητικού συμβουλίου για επιχειρηματικές επιλογές, ΔΕΕ 2003 σελ. 782, Μούζουλα σε ΔικΑΕ, τόμος 3, 2000, άρ. 22 α αρ.4, Παμπούκη, ΕΕμπΔ 1985, σελ. 370 επ., Μαρίνο, Απαγορεύσεις ανταγωνισμού, Συγκρούσεις συμφερόντων στις κεφαλαιουχικές εταιρίες, εκδ Σάκκουλα, Αθήνα/Κομοτηνή, 1997, σελ.139, Βαρελά σε Εφαρμογές Εμπορικού Δικαίου, 2007, σελ. 364, ΑΠ 1285/80 ΕΕΝ1981, 298 και ΕΕμπΔ 1981, 394, ΕφΘεσ 2500/94, Αρμ 1995, 1424.

³ Βλ. Μαρίνο, ζητήματα εφαρμογής του κανόνα της επιχειρηματικής κρίσεως (*business judgment rule*) στο εταιρικό και πτωχευτικό δίκαιο, ΔΕΕ 2009, σελ. 653.

εσωτερική ευθύνη των εταιρικών διοικητών έναντι της εταιρίας. Από δογματική άποψη πρόκειται για λόγους αποκλεισμού του πραγματικού μίας διατάξεως, που θεμελιώνει ευθύνη και κατ' άλλη άποψη πρόκειται για ένα τεκμήριο και μάλιστα αμάχητο, το οποίο όμως έχει την έννοια ότι εφόσον πληρούνται οι προϋποθέσεις εφαρμογής της διάταξης, η ενέργεια του εταιρικού διοικητή τεκμαίρεται αμαχήτως ως νόμιμη⁴.

Λαμβανομένου υπόψη αφενός μεν ότι εγγενές στοιχείο σε κάθε επιχειρηματικό εγχείρημα είναι το στοιχείο του κινδύνου και αφετέρου ότι η *ex post* δικαστική αξιολόγηση των επιχειρηματικών αποφάσεων των διοικούντων ενέχει τους κινδύνους έλλειψης των συχνά εξειδικευμένων γνώσεων που απαιτούνται από μία τέτοια αξιολόγηση, αλλά και επηρεασμού από τη ζημία που τελικά υπέστη η εταιρία χωρίς να λαμβάνονται υπόψη επαρκώς τα κριτήρια βάσει των οποίων ελήφθη η απόφαση τη δεδομένη χρονική στιγμή, ο κανόνας της επιχειρηματικής κρίσεως επιχειρεί να οριοθετήσει το πεδίο της διακριτικής ευχέρειας του διοικητικού συμβουλίου κατά τη λήψη εκ μέρους του αποφάσεων.

Β. Προϋποθέσεις του πραγματικού του κανόνα επιχειρηματικής κρίσης

Ι. Ύπαρξη επιχειρηματικής απόφασης

Η έννοια της επιχειρηματικής απόφασης είναι μια ιδιαίτερα ευρεία έννοια και καταλαμβάνει κάθε απόφαση που άπτεται της επιχειρηματικής δραστηριότητας, εφόσον όμως το διοικητικό συμβούλιο έχει διακριτική ευχέρεια είτε να αποφασίσει για την ανάληψη μιας πρωτοβουλίας ή όχι είτε να επιλέξει μεταξύ περισσοτέρων εναλλακτικών με στάθμιση κριτηρίων που κατά περίπτωση θέτει (π.χ. κόστος, όφελος, αναλαμβανόμενος κίνδυνος, προσδοκώμενο κέρδος).⁵ Με άλλα λόγια, υπάρχει επιχειρηματική απόφαση εκεί, όπου το διοικητικό συμβούλιο ελεύθερα μπορεί να αποφασίσει διαφορετικά, εκεί όπου σταθμίζει μεταξύ κινδύνων, ευκαιριών και ωφελειών, εκεί όπου υπάρχουν περισσότερες εναλλακτικές δυνατότητες ενέργειας.⁶ Στο πλαίσιο αυτό, επιχειρηματική απόφαση κατά τον κανόνα επιχειρηματικής κρίσεως υπάρχει υπό το καθεστώς ανασφάλειας και ελλειπούς πρόγνωσης των μελλοντικών εξελίξεων.⁷ Η έννοια της πράξεως ή παραλείψεως, περιλαμβάνει κάθε υλοποίηση ή μετασχηματισμό μίας επιχειρηματικής αποφάσεως, αδιάφορο αν αυτός απαιτεί σύμβαση ή μονομερή δήλωση βουλήσεως ή υλική ενέργεια ή και παράλειψη, με την προϋπόθεση να είναι πάντα συνειδητή επιλογή και να μην ταυτίζεται με απλή αδράνεια⁸.

⁴ Για όλα αυτά βλ. Μαρίνο, ό.π., που καταλήγει πως ορθότερη είναι η πρώτη άποψη, ότι δηλ. πρόκειται για λόγο περιορισμού της ευθύνης των εταιρικών διοικητών.

⁵ Μαρίνος, ΧρΙΔ 2009, 106, 115, Goette, σε: Festschrift aus Anlass des 50jaehrigen Bestehens von Bundesgerichtshof, 2000, 123, 137 επ., Geiser, Leitungspflichten des Vorstands in der AG, 2010, σελ. 28 επ.

⁶ Lohse, Unternehmerisches Ermessen, 2005, σελ.76.

⁷ Fleischer, Handbuch des Vorstandsrechts, 2006, σελ. 258, Lohse, Unternehmerisches Ermessen, 2005, σελ.76, Hauschka, GmbHR 2007, 13, Schlimm, Das Geschäftsleiterermessen des Vorstands einer Aktiengesellschaft, 2009, σελ. 44.

⁸ Βλ. Μαρίνο, ΧρΙΔ 2009, σελ. 115.

Επειδή η έννοια της επιχειρηματικής απόφασης είναι ιδιαίτερα ευρεία, πέραν της προηγούμενης οριοθέτησής της, πρέπει να λεχθεί πως δεν τίθεται ζήτημα λήψης επιχειρηματικής απόφασης, εφόσον η διενέργεια μίας πράξης ή παράλειψης εκπορεύεται από διατάξεις αναγκαστικού δικαίου, όπως για παράδειγμα φορολογικές διατάξεις, διατάξεις για την προστασία του περιβάλλοντος, διατάξεις του εργατικού δικαίου, διατάξεις του δικαίου της προστασίας του καταναλωτή, του δικαίου των περιορισμών του ανταγωνισμού, ακόμα και αν η παράβαση ωφελεί την εταιρία, ή διατάξεις του εταιρικού δικαίου, από διατάξεις του καταστατικού που επιτάσσουν (π.χ. υποχρεώσεις πληροφόρησης) ή απαγορεύουν συγκεκριμένη ενέργεια ή παράλειψη ή σχετίζονται με τον εταιρικό σκοπό, αφού στις περιπτώσεις αυτές δεν τίθεται ζήτημα διακριτικής ευχέρειας του διοικητικού συμβουλίου⁹.

Ιδιαίτερα το καταστατικό μίας εταιρίας αποτελεί ένα σαφές και άκαμπτο όριο, για παράδειγμα, στο ζήτημα του εταιρικού σκοπού. Αν λοιπόν το διοικητικό συμβούλιο αποφασίσει να προβεί σε μία ενέργεια που εκφεύγει του εταιρικού σκοπού, τότε δεν μπορεί να γίνει επίκληση του κανόνα. Το ίδιο ισχύει, αν το καταστατικό για ορισμένες συμβάσεις απαιτεί προγενέστερη απόφαση της γενικής συνέλευσης των μετόχων.

II. Έννοια του «ευλόγου»

«Εύλογη» (*rational*) είναι κάθε απόφαση ή επιλογή, η οποία δεν εκθέτει την εταιρία σε υπερβολικούς κινδύνους με αντικειμενικά *ex ante* κριτήρια.¹⁰ Σε αντίθεση με την αρχική παραδοχή πως το ανθρώπινο μοντέλο συμπεριφοράς είναι αυτό του "*homo oeconomicus*", η επιστήμη της ανθρώπινης ψυχολογίας έχει καταλήξει πως ο άνθρωπος συμπεριφέρεται "περιορισμένα λογικά" (*bounded rationally*) βάσει της ασυμμετρίας που υπάρχει στην πληροφόρηση των δρώντων εταιρικών οργάνων και προσώπων.¹¹ Με τα δεδομένα αυτά, η έννοια του ευλόγου τελεί σε νοηματική αντίθεση με την έννοια της εκθέσεως της εταιρίας σε υπερβολικούς, παράλογους, προφανώς δυσανάλογους, με οποιοδήποτε αντικειμενικό κριτήριο αδικαιολόγητους κινδύνους, κάτι που οδηγεί τη νομική κρίση ευθέως στο περιεχόμενο της αποφάσεως.¹² Άρα στον αντίποδα του ευλόγου τοποθετείται το προφανώς δυσανάλογο ή προφανώς αδικαιολόγητο σύμφωνα με τις ειδικές περιστάσεις.¹³

Μια επιχειρηματική απόφαση, η οποία με αντικειμενικά *ex ante* κριτήρια δεν εκθέτει την εταιρία σε υπέρμετρους ή υπερβολικούς κινδύνους, είναι εύλογη, οπότε το εύλογον της απόφασης θα πρέπει να κριθεί ιδίως με βάση τον αναληφθέντα κάθε φορά κίνδυνο εκ μέρους των διαχειριστών.¹⁴ Η αξιολόγηση του κινδύνου θα πρέπει να γίνεται, έχοντας ως σημείο αναφοράς ενδεικτικά τις συνθήκες που επικρατούσαν κατά τη λήψη της απόφασης (π.χ. συνθήκες αγοράς, ανταγωνισμού, οικονομικής κατάστασης της εταιρίας), την πιθανότητα επέλευσης του κινδύνου, το

⁹ Βλ. Λιβαδά, ό.π. σελ. 993.

¹⁰ Eisenberg, 62 Fordham L. Rev. (1993), 442.

¹¹ Rahlmeyer, Vorstandshaftung zwischen traditionellem deutschen Aktienrecht und kapitalmarktorientierter Corporate Governance, 2010, σελ. 85, Schewe, Unternehmensverfassung, 2010, σελ. 50 επ.

¹² Eisenberg, 62 Fordham L. Rev. (1993), 443.

¹³ Bedkowski, Die Geschäftsleiterpflichten, 2006, σελ. 208.

¹⁴ Σωτηρόπουλος, ΔΕΕ 2003, 773, 784, Μαρίνος, ΧρΙΔ 2009, 106, 116 επ., Λιβαδά, σε: ΔικΑΕ, Περράκης (επιμ.), άρθ. 22^α, τόμος Ι, 2010, σελ. 969, 994, Hueffer, σε Festschrift fuer Raiser, 2005, 163, 179.

προσδοκώμενο όφελος, καθώς επίσης και τη φύση, έκταση και όγκο της εκάστοτε ασκούμενης επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Εύλογη λοιπόν είναι η επιχειρηματική απόφαση η οποία, με βάση τους κανόνες της χρηστής διοίκησης, στους οποίους υπόκειται, δεν μπορεί να δικαιολογηθεί με κανένα λόγο. Είναι κάτι παραπάνω από λανθασμένη άκαιρη ή ασύνετη απόφαση¹⁵. Δεν απαιτείται απλή έκθεση σε κινδύνους, ακόμα και μεγάλους, αλλά πρέπει να υπάρχει έκθεση σε υπερβολικούς κινδύνους, με μικρή ή χωρίς καθόλου ωφέλεια για την εταιρία. Ενώ αν ο κίνδυνος είναι μεγάλος, αλλά η ανάληψη του κινδύνου αυτού υπόσχεται συγκριτικά υψηλό κέρδος, τότε θεωρείται εύλογη.

III. Επί τη βάσει επαρκούς πληροφόρησης

Η επιχειρηματική απόφαση πρέπει επιπλέον να έχει ληφθεί "*με βάση επαρκείς πληροφορίες*" του διοικητικού συμβουλίου. Επί της αρχής, η ενημέρωση των μελών του διοικητικού συμβουλίου είναι αναγκαία προϋπόθεση για την τεκμηρίωση που χρειάζονται, ώστε να είναι σε θέση να αξιολογήσουν τα δεδομένα και να προβούν ή όχι στη λήψη απόφασης. Το περιεχόμενο και η έκταση της πληροφόρησης, που πρέπει να διαθέτουν, καθορίζεται κατά περίπτωση, ανάλογα με την πολυπλοκότητα του ζητήματος, επί του οποίου πρόκειται να ληφθεί απόφαση, τη φύση, το μέγεθος και το είδος της δραστηριότητας της εταιρίας, αλλά και τη σπουδαιότητα που έχει η συγκεκριμένη απόφαση για αυτήν. Με τη θέσπιση της υποχρέωσης επαρκούς και όχι πλήρους πληροφόρησης ο νομοθέτης στάθμισε την ανάγκη από τη μια πληροφόρησης με τη δυσκολία από την άλλη, που ενέχει ενίοτε η εκπλήρωση της υποχρέωσης αυτής στο μέτρο που σε ορισμένες τουλάχιστον περιπτώσεις, η επιχειρηματική απόφαση θα πρέπει για κάποιους λόγους, όπως λ.χ. κινήσεις ανταγωνιστικής επιχείρησης, να ληφθεί σε σύντομο χρονικό διάστημα ή ακόμη και υπό πίεση, γεγονός που δεν μπορεί να μην επιδρά στην ποιότητα της διαθέσιμης πληροφόρησης.¹⁶

Συνεπώς, οι απαιτήσεις για την εξακρίβωση της επαρκούς πληροφόρησης περιορίζονται στον έλεγχο διαδικασίας, αντικείμενο του οποίου αποτελεί η διερεύνηση για το αν οι διοικούντες ζήτησαν ή όχι συμβουλές ειδικών και αν διέθεσαν ανάλογο χρόνο κατά την προετοιμασία λήψης της απόφασης. Ενόψει των ανωτέρω στην πρακτική θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι ελλείπει η επαρκής πληροφόρηση, όταν εκ βαρείας αμέλειας το διοικητικό συμβούλιο έχει παραλείψει είτε να ζητήσει τις απαιτούμενες πληροφορίες είτε να τις λάβει υπόψιν του – εφόσον υπήρχαν – κατά το σχηματισμό της απόφασής του.¹⁷

Έτσι το διοικητικό συμβούλιο δεν θα έχει λάβει επαρκείς πληροφορίες και δεν θα έχει υλοποιήσει την υποχρέωσή του αυτή, όταν ενόψει και του διαθέσιμου χρόνου για την εκτίμηση της καταστάσεως, το συλλεχθέν πληροφοριακό υλικό, είναι προφανώς ανεπαρκές και δυσανάλογο προς τη βαρύτητα της κρίσιμης αποφάσεως και κυρίως προς τη σοβαρότητα των απειλούμενων κινδύνων για την υπόσταση της εταιρίας. Πρακτικά αυτό σημαίνει, ότι τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου εκπληρώνουν την

¹⁵ Βλ. Μαρίνο, ό.π., σελ. 117.

¹⁶ Μαρίνος, ΧρΙΔ 2009, 106, 118, Κατσάς, ΔΕΕ 2006, 883, 886, 889, Λιβαδά, σε: ΔικΑΕ, Περράκης (επιμ.), άρθ. 22^α, τόμος Ι, 2010, σελ. 969, 995, Παπαδημόπουλος, ΔΕΕ 2011, 1203, 1207, Schlamm, Das Geschaeftsleiterermessen des Vorstands einer Aktiengesellschaft, 2009, σελ. 44.

¹⁷ Μαρίνος, ΧρΙΔ 2009, 106, 118.

υποχρέωση πληροφόρησης, όταν κατέβαλαν κάθε δυνατή προσπάθεια ενόψει των συγκεκριμένων περιστάσεων (κόστος συλλογής πληροφοριών, χρονικό περιθώριο κ.λ.π.), προκειμένου να συλλέξουν και να μελετήσουν έναν επαρκή όγκο πληροφοριών πριν από τη λήψη της κρίσιμης απόφασης¹⁸.

Εν κατακλείδι, επαρκής πληροφόρηση υπάρχει και συνεπώς θα εφαρμοστεί ο κανόνας της επιχειρηματικής κρίσης, εφόσον οι εταιρικοί διοικητές λαμβάνουν υπόψιν τους τις απαραίτητες πληροφορίες που έχουν διαθέσιμες για τη λήψη μίας απόφασης, ή εφόσον είναι εξοικειωμένοι με έναν τομέα, πληροφορούνται οι ίδιοι, ή αναθέτουν σε ειδικούς την διεξαγωγή μελέτης για τη λήψη μίας απόφασης, πάντοτε κρίνοντας παράλληλα, το είδος και τη βαρύτητα της απόφασης που πρόκειται να λάβουν αλλά και το χρόνο που έχουν διαθέσιμο, προκειμένου να μην αποβεί εις βάρος της εταιρίας η καθυστέρηση στη λήψη μίας απόφασης.

Σημείο εκκίνησης για τον έλεγχο της επάρκειας της πληροφόρησης αποτελεί η εξισορρόπηση μεταξύ της επιδιωκόμενης πρόγνωσης του κινδύνου και του απαιτούμενου κόστους και χρόνου.¹⁹ Στη συγκεκριμένη περίπτωση η εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας συντελεί στη διαμόρφωση της κρίσης για το αν μεταξύ των πραγματικών περιστατικών ως πληροφοριών και του αποτελέσματος της επιχειρηματικής απόφασης υπάρχει μία έλλογη σχέση μέσου και σκοπού.²⁰

IV. Απόφαση προς εξυπηρέτηση του εταιρικού συμφέροντος

Η επιχειρηματική απόφαση θα πρέπει επίσης να έχει ληφθεί αποκλειστικά και μόνον προς εξυπηρέτηση του εταιρικού συμφέροντος. Θα πρέπει δηλαδή το εταιρικό συμφέρον να είναι αποκλειστικός σκοπός λήψης της απόφασης, όχι δηλαδή να λαμβάνεται απλώς υπόψιν και το εταιρικό συμφέρον. Το κριτήριο αυτό προϋποθέτει έμμεσα ότι κατά τη λήψη της απόφασης δεν υπάρχει σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ του διοικητικού συμβουλίου και της εταιρίας, δεδομένου ότι οποιαδήποτε σύγκρουση συμφερόντων δυνητική ή πραγματική υπονομεύει την αποκλειστική εξυπηρέτηση του εταιρικού συμφέροντος.²¹ Υπό την έννοια αυτή αποθετικά μπορεί κανείς να θεωρήσει ότι μια επιχειρηματική απόφαση συνάδει προς το εταιρικό συμφέρον, όταν είναι ελεύθερη από συγκρούσεις συμφερόντων.²²

Δεδομένων των διάφορων προσεγγίσεων περί του εταιρικού συμφέροντος, η αξιολόγηση του κατά πόσο πληρούται το εν λόγω κριτήριο, δεν είναι πάντοτε ευχερής²³. Η νεότερη οικονομική θεωρία φαίνεται να συγκλίνει προς το συμπέρασμα

¹⁸ Βλ. Κατσάς, ό.π. σελ. 889.

¹⁹ Graumann/Grundeis/Linderhaus, ZCG 2009, 20, 23.

²⁰ Redeke, ZIP 2011, 59, 63.

²¹ Μαρίνος, ΧρΙΔ 2009, 106, 118, Berger/Frege, ZIP 2008, 204, 208, Fleischer, Handbuch des Vorstandsrechts, 2006, σελ. 260.

²² Lutter, σε Festschrift fuer Canaris, Band II, 2007, σελ. 245, 247, Broemmelmeyer, WM 2005, 2065, 2068.

²³ Γενικότερα για τη συζήτηση περί της έννοιας του εταιρικού συμφέροντος και της κατεύθυνσης που πρέπει αυτή να έχει βλ. Τριανταφυλλάκη, Το συμφέρον της επιχείρησης ως κανόνας συμπεριφοράς των οργάνων της α.ε., Αντ. Σάκκουλα, 1998 σελ.77, Καραγκουνίδη, Η υποχρέωση πίστης των μελών του διοικητικού συμβουλίου (ιδίως μετά το ν. 3604/2007) σε Μ.Θ. Μαρίνος(επιμ), Ζητήματα από το νέο δίκαιο της ανώνυμης εταιρίας, Δίκαιο και Οικονομία Π.Ν Σάκκουλας, 2009, σελ. 198, Μαστροκώστα, Η έκταση της εξουσίας εκπροσώπησης, σελ. 39,επ., 65επ., 101επ., Κοκκίνη σε ΕΕΜΠΔ 2003, σελ. 559, Παμπούκη σε ΕπισκΕΔ 2003, σελ. 955, 965επ., Μούζουλα σε Μούζουλα Ν.3016/2002 για την εταιρική διακυβέρνηση, σελ.39επ.

ότι η δράση της διοίκησης των κεφαλαιουχικών εταιριών πρέπει να είναι προσανατολισμένη στην εξυπηρέτηση των ενδοεταιρικών περιουσιακών συμφερόντων των μετόχων, οι οποίοι άλλωστε επενδύουν το κεφάλαιο, του οποίου η απόδοση αποτελεί και το λόγο ύπαρξης της εταιρίας εντός του υφιστάμενου οικονομικού συντάγματος²⁴. Η αντίθετη άποψη, δεν μπορεί να γίνει δεκτή, διότι διευρύνει υπέρμετρα το πεδίο διακριτικής ευχέρειας του εταιρικού διοικητή, επάγεται σοβαρές απώλειες σε αποτελεσματικότητα και αποκλείει κάθε έλεγχο δράσης του²⁵.

Το εταιρικό συμφέρον, δεν είναι σαφές κριτήριο και σταθερό μέγεθος, αλλά προσδιορίζεται *ad hoc* από διάφορους παράγοντες, όπως από τους κανόνες και τις πρακτικές που ισχύουν σε κάθε χώρα, από το μέγεθος και τη δομή της εταιρίας, ιδίως δε από το συσχετισμό δυνάμεων μέσα σε αυτήν, με την έννοια ότι σε μία εταιρία με συμπαγή πλειοψηφία, το εταιρικό συμφέρον προσδιορίζεται βασικά από την πλειοψηφική ομάδα. Είναι κανόνας συμπεριφοράς και μέτρο κρίσεως, σχετικά με την επιτέλεση του καθήκοντος που αφορά τη διαρκή αξία της εταιρικής επιχείρησης.²⁶

Στο μέτρο που η εταιρική δραστηριότητα έχει εμπορικό χαρακτήρα, είναι αναμενόμενο ότι ο απώτερος σκοπός της εταιρίας θα συνίσταται στην επίτευξη κέρδους και την αύξηση της οικονομικής αξίας της επιχείρησης, όχι ως διαρκής υποχρέωση για τη μεγιστοποίηση της εταιρικής περιουσίας, αλλά ως καθήκον ενίσχυσης της αξίας της εταιρικής περιουσίας, ώστε μακροπρόθεσμα να εξασφαλιστεί η βιωσιμότητα, η εσωτερική σταθερότητα και η διαρκής προαγωγή της επιχείρησης²⁷.

Εν κατακλείδι, όπως έγινε ήδη σαφές, η αποκλειστική εξυπηρέτηση του εταιρικού συμφέροντος, πρέπει να κρίνεται πάντα σε κάθε περίπτωση ξεχωριστά, αφού είναι ένα κριτήριο πολύ ασαφές που επιδέχεται διαφορετικές προσεγγίσεις. Αν όμως επικεντρωθούμε αφενός στο ότι για να ισχύσει θα πρέπει να μην υπάρχει σύγκρουση συμφερόντων και αφετέρου στο ότι τελικά το εταιρικό συμφέρον είναι ο ίδιος ο εταιρικός σκοπός, ιδωμένος όχι ως αφηρημένη γενική κατεύθυνση της εταιρίας, αλλά ως το αποτέλεσμα της πρακτικής εφαρμογής του ως μέτρου για την εκτίμηση μιας συγκεκριμένης πράξεως σε συγκεκριμένη χρονική στιγμή και λάβουμε αυτά ως κατευθυντήριες γραμμές, θα μπορούμε ίσως να διευκολυνθούμε στην αξιολόγηση του αν πληρούται το εν λόγω κριτήριο.

V. Καλή πίστη

Ένα άλλο κριτήριο που θα πρέπει να πληρεί η επιχειρηματική απόφαση είναι να έχει ληφθεί με καλή πίστη, δηλαδή σύμφωνα με την οργανική υποχρέωση πίστης του διοικητικού συμβουλίου. Ειδικότερα, η επιχειρηματική απόφαση θα πρέπει να ληφθεί χωρίς να υπάρχει σύγκρουση συμφερόντων του διοικητικού συμβουλίου με την

²⁴ Βλ. Καραγκουνίδη, ό.π. σελ. 199.

²⁵ Βλ. Καραγκουνίδη, ό.π. σελ. 199, Περάκη στο ΔικΑΕ, τομ.1, 2002, Εισαγ. Μέρος Ι, αριθμ. 35επ., Μαστροκώστα, Η έκταση της εξουσίας εκπροσώπησης, σελ. 65επ., σελ. 101 επ., Μ-Θ Μαρίνο, Απαγορεύσεις ανταγωνισμού, σελ. 86 επ. Αντίθετα Τριανταφυλλάκης, Το συμφέρον της επιχείρησης, σελ. 97επ, 120επ., 329επ., Κοκκίνη ΕΕμπΔ 2003, σελ. 574

²⁶ Βλ. Παμπούκη, το γενικό εταιρικό συμφέρον, ΕπισκεΔ 2003, σελ. 965. Βλ. όμως Κοκκίνη, «εταιρικό συμφέρον» και διοικούντες μη «εισηγμένης» α.ε., ΕΕμπΔ 2003, σελ. 569.

²⁷ Βλ. Κατσά, ό.π. σελ 890.

εταιρία και επιδίωξη ιδίου οφέλους αυτού.²⁸ Με τη διατύπωση του αμερικάνικου δικαίου εντάσσεται στην έλλειψη ιδίου συμφέροντος κατά τη λήψη συγκεκριμένης αποφάσεως (*disinterested director*).²⁹

Έτσι ο ασκών ανταγωνισμό προς την εταιρία, άμεσα ή έμμεσα, προς ίδιο ή ξένο όφελος, δεν τελεί σε καλή πίστη έναντι της εταιρίας, αφού η επιχειρηματική απόφαση που λαμβάνει είναι κατά κανόνα «χρωματισμένη» από το ίδιο συμφέρον. Ομοίως στην υποχρέωση πίστεως ανήκει η χρήση εταιρικών εγκαταστάσεων ή πόρων προς ίδιο προσωπικό όφελος ή όφελος συγγενικού προσώπου, η διασπάθιση της εταιρικής περιουσίας, η εκμετάλλευση επιχειρηματικών ευκαιριών προς ίδιο όφελος. Μια τέτοια απόφαση αντιβαίνει στην υποχρέωση πίστεως και συνεπώς δεν περιβάλλεται από το τεκμήριο της ορθότητας, έτσι ώστε να εκφεύγει του νομικού ελέγχου.³⁰ Είναι εμφανές ότι υπό το πρίσμα αυτό η έννοια της καλής πίστεως συμπλέκεται με την έννοια του εταιρικού συμφέροντος.³¹

Επομένως, το κριτήριο της καλής πίστης είναι κριτήριο που δεν μπορεί εύκολα να προσδιοριστεί, αφού συνδέεται άμεσα και με την επαρκή πληροφόρηση και με την εξυπηρέτηση του εταιρικού συμφέροντος και με την απουσία ιδίων συμφερόντων.³²

Γ. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Η δυσκολία εφαρμογής του κανόνα της επιχειρηματικής κρίσης και των κριτηρίων του είναι φυσιολογική, αφού ο κανόνας αυτός προσπαθεί να εξισορροπήσει την ελευθερία της επιχειρηματικής δράσεως- που συνδέεται αναπόφευκτα με την ανάληψη επιχειρηματικών κινδύνων- χωρίς όμως να επαπειλούνται υπέρμετρες ευθύνες των μελών του διοικητικού συμβουλίου, τα οποία έλαβαν πριν δράσουν όλες τις αναγκαίες πληροφορίες και στάθμισαν με σύνεση τους αναλαμβανόμενους κινδύνους, με βάση τα δεδομένα που υπήρχαν κατά το χρόνο λήψης της απόφασης, έστω και αν η εταιρία υπέστη ζημία³³ - εγχείρημα εξαιρετικά δυσχερές.

Ο δικαστικός έλεγχος των επιχειρηματικών αποφάσεων αναλύεται πλέον σε δύο επίπεδα κατά το σύστημα της νόθου αντικειμενικής ευθύνης: Το εναγόμενο μέλος του διοικητικού συμβουλίου καλείται να αποδείξει κατ' αρχάς ότι πληρούνται στο πρόσωπό του οι τέσσερις προϋποθέσεις του κανόνα επιχειρηματικής κρίσης (εύλογη απόφαση, καλή πίστη, επαρκής πληροφόρηση, εξυπηρέτηση εταιρικού συμφέροντος). Αν αυτό συμβαίνει, ο δικαστής περιορίζεται σε έλεγχο νομιμότητας της απόφασης. Αν αντίθετα δεν πληρούται έστω και μία από τις παραπάνω

²⁸ Μαρίνος, ΧρΙΔ 2009, 106, 117, Μαρίνος, ΔΕΕ 2009, 653, 654 επ., Κατσάς, ΔΕΕ 2006, 883, 887.

²⁹ Geiser, Leitungspflichten des Vorstands in der AG, 2010, σελ. 39, Paefgen, Unternehmerische Entscheidung und Rechtsbindung der Organe in der AG, 2002, σελ. 175 επ., Katsas, Die Inhaltsskontrolle unternehmerischer Entscheidungen von Verbandsorganen, 2006, σελ. 152.

³⁰ Μαρίνος, ΧρΙΔ 2009, 106, 117, Katsas, Die Inhaltsskontrolle unternehmerischer Entscheidungen von Verbandsorganen, 2006, σελ. 152.

³¹ Αθανασίου, Μέτοχοι και εταιρική εποπτεία, 2010, σελ. 96, Παπαδημόπουλος, ΔΕΕ 2011, 1203, 1206, Schlimm, Das Geschaeftsleiterermessen des Vorstands einer Aktiengesellschaft, 2009, σελ. 337, Lutter, σε Festschrift fuer Priester, 2007, σελ. 415 επ.

³² Βλ. Μαρίνο, ό.π., σελ. 117, όπου αναφέρει πως το κριτήριο αυτό τέμνεται τόσο πολύ με αυτά που αναφέρονται στο κείμενο, σε τέτοιο βαθμό, ώστε ο νομοθέτης θα μπορούσε να την είχε παραλείψει ως προϋπόθεση του πραγματικού.

³³ Βλ. Ρόκας, ό.π., σελ. 327.

προϋποθέσεις, το εναγόμενο μέλος του διοικητικού συμβουλίου καλείται να αποδείξει ότι κατέβαλε την επιμέλεια του μέσου συνετού διαχειριστή ξένης περιουσίας, στο πλαίσιο ουσιαστικού δικαστικού ελέγχου του περιεχομένου της απόφασης.

Πρόσφατη νομολογία του Εφετείου αναφορικά με Αιτήσεις Εκκαθάρισης από Πιστωτή στα πλαίσια των άρθρων 211 (ε) και 212 (α) και (γ) του Κεφ. 113

Ιούλιος Α. Γιορδαμλής, LL.M, μέλος Ειδικού Διδακτικού Προσωπικού Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Frederick, Δικηγόρος

Η Αίτηση Εκκαθάρισης από πιστωτή στην βάση του άρθρου 211(ε) του Περί Εταιρειών Νόμου (Κεφ. 113) πρέπει σε κάθε περίπτωση να ικανοποιεί τις προϋποθέσεις μιας τουλάχιστον εκ των περιπτώσεων του άρθρου 212 του Νόμου.

Πρόσφατα απασχόλησε το Εφετείο το ζήτημα της γνησιότητας του σκοπού της αίτηση εκκαθάρισης και τότε κρίνεται ότι αυτή ασκείται καταχρηστικά στα της Πολιτικής Έφεσης αρ. 145/2018, αναφορικά με την Αίτηση Εκκαθάρισης κατά της Εταιρείας M. Moniatis & Sons Ltd, ημερομηνίας 09/02/2024.

Πέραν των αντικειμενικών προϋποθέσεων που θέτει ο Νόμος και τις οποίες ο Αιτητής καλείται σε αυστηρή απόδειξη τους, η Αίτηση Εκκαθάρισης δεν θα έχει τύχη εάν τελικά αποδειχθεί στο Δικαστήριο ότι αυτή καταχωρίστηκε καταχρηστικά, ότι ο σκοπός της δεν είναι γνήσιος και είναι άλλος από τη διασφάλιση της περιουσίας της εταιρείας προς όφελος του αιτητή πιστωτή καθώς και των υπόλοιπων πιστωτών.

Στην υπό ανάλυση υπόθεση, το Εφετείο ουσιαστικά ακολούθησε τις αρχές που υιοθέτησε κατά καιρούς η νομολογία αναφορικά με την πτωχευτική διαδικασία κατά φυσικού προσώπου ως αυτή προβλέπεται από στον περί Πτωχεύσης Νόμο (Κεφ. 5).

Στη σχετικά πρόσφατη ομόφωνη απόφαση του, το Εφετείο κλήθηκε να εξετάσει την ορθότητα της πρωτόδικης απόφασης που εκδόθηκε στα πλαίσια της αίτησης εκκαθάρισης στην βάση των Άρθρων 211(ε) και 212(α) του Κεφ. 113.

Εν συντομία, η Εφεσίβλητη εταιρεία εξασφάλισε πρωτόδικη δικαστική απόφαση εναντίον της Εφεσείουσας για διάφορα ποσά. Η Εφεσίβλητη επέδωσε γραπτή ειδοποίηση στο εγγεγραμμένο γραφείο της Εφεσείουσας εταιρείας. Ακολούθως, μετά την παρέλευση των 21 ημερών, η Εφεσίβλητη προχώρησε σε καταχώρηση αίτησης εκκαθάρισης επικαλούμενη την ανικανότητα της Εφεσείουσας να πληρώσει τα χρέη της, στην οποία η τελευταία καταχώρησε ένσταση ισχυριζόμενη ότι είναι ικανή να πληρώσει τα χρέη της και περαιτέρω ισχυρίστηκε ότι η καταχώρηση της Αίτησης Εκκαθάρισης ήταν καταχρηστική για τους πιο κάτω λόγους:

- α. έχει καταχωρηθεί έφεση εναντίον της πρωτόδικης απόφασης,
- β. καταχωρήθηκε αίτηση αναστολής εκτέλεσης, η οποία είχε απορριφθεί αλλά υπήρχε πρόθεση να καταχωρηθεί νέα αίτηση, και
- γ. δεν είχαν εξαντληθεί από την Εφεσίβλητη όλα τα μετρά εκτέλεσης.
- δ. η έκδοση του διατάγματος εκκαθάρισης θα είχε εξοντωτικές συνέπειες για την επιχείρηση.

Το πρωτόδικο Δικαστήριο έγκρινε την Αίτηση και εξέδωσε το αιτούμενο διάταγμα εκκαθάρισης. Η Εφεσείουσα στην συνέχεια προέβη στην καταχώρηση της υπό κρίση έφεσης. Το Εφετείο, επιβεβαίωσε την προσέγγιση του πρωτόδικου δικαστηρίου

αναφορικά με τα συμπεράσματα του σχετικά με τον παράγοντα της καταχρηστικότητας αφού έκρινε ότι κανένας από τους πιο πάνω λόγους που αναφέρονται δεν καταδεικνύει αλλότριο σκοπό ή αθέμιτη εξασφάλιση πλεονεκτήματος από την Εφεσίβλητη εις βάρος της Εφεσείουσας.

Στην υπό κρίση υπόθεση υιοθετήθηκαν κατά αναλογία οι αρχές της νομολογίας που εφαρμόζονται ως προς την γνησιότητα του σκοπού και τα ζητήματα καταχρηστικότητας στην πτωχευτική διαδικασία κατά φυσικού προσώπου.

Ειδικότερα, έγινε αναφορά από το Εφετείο στην απόφαση Πετράκη ν. Κίμωνος (2006) 1 Α.Α.Δ. 1311, στα πλαίσια της οποίας κρίθηκε πως ούτε οι δυσμενείς συνέπειες του Διατάγματος Πτώχευσης προς το φυσικό πρόσωπο αλλά ούτε και η επιλογή χρήσης της Αίτησης χωρίς την προηγούμενη προσπάθεια ικανοποίησης του χρέους με προηγούμενα ηπιότερα μέσα είναι ικανά στοιχεία έτσι ώστε από μόνα τους να αποδείξουν καταχρηστικότητα.

Αντίθετα, μόνο η εξασφάλιση κάποιου αθέμιτου πλεονεκτήματος και η ύπαρξη στοιχείων δολιότητας ή καταπίεσης του οφειλέτη μέσω της αίτησης εκκαθάρισης, που αποσκοπούν στο να εξαναγκάσουν τον οφειλέτη να αποπληρώσει το χρέος του, μπορούν αν ικανοποιήσουν το ισχυρισμό περί καταχρηστικότητας. Οι αρχές αυτές θεμελιώθηκαν μεταξύ άλλων στις υποθέσεις *London Clubs Ltd κ.ά. ν. Παπαδόπουλου* (2002) 1(Γ) Α.Α.Δ. 1699 και *Χατζηγαβριήλ ν. NCR (Cyprus Ltd) Staff Profident Fund* (2012) 1 Α.Α.Δ. 2743.

Συνοψίζοντας η ως άνω υπόθεση είναι ιδιαίτερα σημαντική αφού καθορίζονται και νομολογιακά στο κυπριακό δίκαιο τα κριτήρια με τα οποία εξετάζεται η γνησιότητα του σκοπού αίτησης εκκαθάρισης κατά εταιρείας.

Στη δεύτερη υπό μελέτη απόφαση του Εφετείου *Kyriakides Bros (Motors) Ltd V Τράπεζας Κύπρου Δημόσια Εταιρεία Λτδ* (Πολιτική Έφεση Αρ. 92/2016, ημερ 04/09/2024) εξετάστηκε αίτηση εκκαθάρισης στα πλαίσια των άρθρων 211(ε), 212 (α) και 212 (γ) του Κεφ.113. Εξετάστηκε κυρίως η ερμηνεία του άρθρου 211 (γ) και ειδικότερα το ουσιαστικό περιεχόμενο του και τι πρέπει να αποδείξει ο Αιτητής για να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του.

(212). *Εταιρεία λογίζεται ότι είναι ανίκανη να πληρώσει τα χρέη της –*

(γ) *Αν αποδειχθεί προς ικανοποίηση του Δικαστηρίου ότι η εταιρεία είναι ανίκανη να πληρώσει τα χρέη της, και για απόφαση κατά πόσο εταιρεία είναι ανίκανη να πληρώσει τα χρέη της, το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη τις ενδεχόμενες και μελλοντικές υποχρεώσεις της εταιρείας.*

Η Αιτήτρια / Εφεσίβλητη είχε κάνει αναφορά στην Ένορκη Δήλωση σε δικαστικές αποφάσεις που είχαν εκδοθεί προς όφελος της και παρέμειναν για μεγάλο χρονικό διάστημα ανικανοποίητες. Το Δικαστήριο καθοδηγούμενο από παλαιότερη νομολογία ότι στα πλαίσια του παρόντος άρθρου είναι δυνατή η παρουσίαση μαρτυρίας σε σχέση με το γενικότερο θέμα της αδυναμίας της εταιρείας να πληρώσει τα χρέη της.

Υπήρξε δηλαδή ικανή συγκεκριμενοποίηση σε σχέση με την ανικανότητα της Εφεσείουσας εταιρείας κατ' επίκληση των άρθρων 211 (ε) και 212 (γ) του Κεφ.113. Από την παρουσίαση του μαρτυρικού υλικού η Εφεσίβλητη / Αιτήτρια είχε ικανοποιήσει τις προϋποθέσεις του νόμου για έκδοση του αιτούμενου διατάγματος

εκκαθάρισης αφού οδηγούσε στο δικαιολογημένο συμπέρασμα ότι η Εφεσείουσα αδυνατούσε να πληρώσει τα χρέη της.

Η πιο πάνω απόφαση είναι μια από τις λίγες που εντοπίζουμε στην κυπριακή νομολογία όπου εξειδικεύεται το βάρος που έχει ο Αιτητής / Πιστωτής για να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις του άρθρου 211 (γ) αναφερόμενο στις ενδεχόμενες και μελλοντικές υποχρεώσεις της εταιρείας.

Προσωρινή δικαστική προστασία πνευματικής ιδιοκτησίας στην Κύπρο: Νομικά κριτήρια, νομολογία και πρακτικές κατευθύνσεις

*Κωνσταντίνος Κληρίδης, LL.M, μέλος Ειδικού Διδακτικού Προσωπικού Τμήματος
Νομικής Πανεπιστημίου Frederick, Δικηγόρος*

Η προσωρινή προστασία δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας (IP) μέσω ενδιάμεσων διαταγμάτων αποτελεί κρίσιμο μηχανισμό στην κυπριακή έννομη τάξη, ιδίως στις περιπτώσεις όπου υπάρχει σοβαρός κίνδυνος αποξένωσης ή απώλειας των εν λόγω δικαιωμάτων πριν την έκδοση τελικής απόφασης. Σε μια οικονομία που βασίζεται ολοένα και περισσότερο στην καινοτομία και την αξιοποίηση άυλων περιουσιακών στοιχείων, η διατήρηση της αξίας της πνευματικής ιδιοκτησίας αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Δεδομένης της αμεσότητας με την οποία τα περιουσιακά δικαιώματα επί εμπορικών σημάτων, πνευματικών έργων και άλλων μορφών IP μπορούν να εκχωρηθούν ή να διατεθούν, το Δικαστήριο καλείται να αξιολογήσει εάν απαιτείται η παρέμβασή του στο ενδιάμεσο στάδιο, ώστε να διαφυλαχθούν ουσιώδη συμφέροντα των διαδίκων και η ίδια η δυνατότητα απονομής δικαιοσύνης.

Η σχετική εξουσία του Δικαστηρίου πηγάζει από το Άρθρο 32 του περί Δικαστηρίων Νόμου (Ν. 14/60), το οποίο επιτρέπει την έκδοση ενδιάμεσων διαταγμάτων για τη διατήρηση του status quo, υπό τις ακόλουθες προϋποθέσεις. Η διατύπωση του άρθρου 32 είναι εμπνευσμένη από τις αρχές του equity στο αγγλικό δίκαιο και ερμηνεύεται με βάση τις δικαστικές αποφάσεις που αποτυπώνουν την εν λόγω φιλοσοφία:

(α) Ύπαρξη συζητήσιμης υπόθεσης (arguable case)

Το Δικαστήριο εξετάζει κατά πόσο η αίτηση αποκαλύπτει σοβαρό ζήτημα προς εκδίκαση. Δεν απαιτείται απόδειξη του τελικού δικαιώματος, αλλά η αποκάλυψη μιας συζητήσιμης υπόθεσης με βάση τα δικόγραφα – τις θέσεις των διαδίκων μερών.

(β) Ορατό ενδεχόμενο επιτυχίας (real prospect of success)

Η ενδιάμεση θεραπεία θα πρέπει να αφορά αξίωση που παρουσιάζει ορατό ενδεχόμενο επιτυχίας, κάτι που υπερβαίνει την απλή πιθανότητα αλλά δεν απαιτεί το ισοζύγιο των πιθανοτήτων. Το Δικαστήριο προβαίνει σε εκ πρώτης όψεως αξιολόγηση των γεγονότων και συμφωνιών που διέπουν τη σχέση των μερών, περιλαμβανομένων συμφωνιών εκχώρησης, επενδύσεων και κατανομής δικαιωμάτων επί έργων IP.

(γ) Κίνδυνος αποτυχίας της απονομής δικαιοσύνης

Η πιο κρίσιμη εκ των προϋποθέσεων είναι η διαπίστωση ότι, χωρίς την έκδοση του διατάγματος, θα είναι δύσκολο ή αδύνατο να απονεμηθεί πλήρης δικαιοσύνη σε μεταγενέστερο στάδιο. Το Δικαστήριο εξετάζει:

- Κατά πόσο η αποζημίωση συνιστά επαρκή θεραπεία.
- Τη δυνατότητα εκτέλεσης μελλοντικής απόφασης.
- Την οικονομική κατάσταση του εναγομένου.

- Την συμπεριφορά του εναγομένου έναντι των αξιώσεων.
- Την ύπαρξη ή μη ικανοποιητικής ανταπόκρισης και διαφάνειας.
- Τη φύση και την ευκολία αποξένωσης του IP.

Ειδικότερα σε υποθέσεις πνευματικής ιδιοκτησίας, η φύση του δικαιώματος, η μεταβιβασιμότητά του, και η πιθανότητα μη ανίχνευσής του σε περίπτωση διάθεσης εντός ή εκτός δικαιοδοσίας, καθιστούν την τρίτη προϋπόθεση κρίσιμη. Το στοιχείο αυτό συναρτάται στενά με την έννοια της ανεπανόρθωτης βλάβης (irreparable harm), ιδίως όταν το δικαίωμα αφορά ιδιοκτησία άυλης φύσης με υψηλό κίνδυνο απώλειας ή μη εντοπισμού. Το Δικαστήριο έχει υποδείξει ότι σε περίπτωση που ο ενάγων δεν μπορεί να υπολογίσει την αξία του δικαιώματος εξαιτίας της αποξένωσής του, τότε ακόμη και η επιδίκαση αποζημιώσεων είναι άνευ ουσιαστικής αξίας.

Διακριτική ευχέρεια και ισοζύγιο ευχέρειας (balance of convenience)

Αφού ικανοποιηθούν οι τρεις πιο πάνω προϋποθέσεις, το Δικαστήριο προχωρεί στην αξιολόγηση του κατά πόσο είναι δίκαιο και πρόσφορο να εκδοθεί το διάταγμα. Η ενδιάμεση δικαστική παρέμβαση, γνωστή και ως interlocutory injunction στο αγγλικό δίκαιο, λειτουργεί προληπτικά. Το Δικαστήριο σταθμίζει:

- Την ανάγκη προστασίας του αιτητή έναντι του κινδύνου μη ικανοποίησης μελλοντικής απόφασης.
- Την οικονομική και λειτουργική επιβάρυνση του καθ' ου από την έκδοση του διατάγματος.
- Την πιθανότητα επηρεασμού τρίτων προσώπων ή άλλων συμβατικών σχέσεων.

Το Δικαστήριο θα επιχειρήσει να διατηρήσει το status quo χωρίς να προκαλέσει αδικαιολόγητο περιορισμό της επιχειρηματικής δραστηριότητας του καθ' ου, εκτός αν αυτό είναι απολύτως αναγκαίο. Σε τέτοιες περιπτώσεις, μπορεί να εξαιρέσει πληρωμές για μισθούς, δικηγορικά έξοδα ή άλλες βασικές ανάγκες.

Ενδεικτικές εφαρμογές από τη νομολογία

Η αρχή ότι χωρίς την έκδοση του διατάγματος θα είναι πρακτικά αδύνατη η απονομή της δικαιοσύνης έχει κριθεί από τα κυπριακά δικαστήρια σε σύνθετες εμπορικές διαφορές.

Στην υπόθεση *Divino Distribution LLP v. CP Media (Cyprus) Ltd*, Αρ. Αγωγής 4250/2013, Επαρχιακό Δικαστήριο Λεμεσού, απόφαση ημερ. 5.12.2013, οι αιτητές ζήτησαν απαγορευτικά διατάγματα παγοποίησης λογαριασμών και μη αποξένωσης δικαιωμάτων αποκλειστικής χρήσης και πνευματικής ιδιοκτησίας επί ταινιών. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η συστηματική αδιαφορία των εναγομένων να παράσχουν στοιχεία για την εκμετάλλευση των δικαιωμάτων, η χρήση των κεφαλαίων των επενδυτών για άλλους σκοπούς, η απουσία περιουσίας στη δικαιοδοσία και η απουσία διαφάνειας ως προς τα δικαιώματα καθιστούσαν ουσιαστικά αδύνατη την απονομή δικαιοσύνης αν δεν εκδίδονταν τα διατάγματα. Εκδόθηκαν έτσι τα αιτούμενα διατάγματα με εξαίρεση περιορισμένων λειτουργικών εξόδων.

Αντίστοιχα, στην υπόθεση *Wargaming.net Ltd και Wargaming Group Ltd v. BlitzTeam LLC*, Αρ. Αγωγής 350/2020, Επαρχιακό Δικαστήριο Λευκωσίας, απόφαση ημερ. 29.6.2020, οι αιτητές πέτυχαν την έκδοση διαταγμάτων απαγόρευσης χρήσης εμπορικών σημάτων (trademarks) και ονομάτων που χρησιμοποιούνταν από ανταγωνιστική εταιρεία για την προώθηση παρεμφερούς βιντεοπαιχνιδιού. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η συνέχιση της προσβολής των σημάτων θα στερούσε οποιαδήποτε δυνατότητα πλήρους δικαστικής προστασίας, καθότι η αξία του σήματος συνδεόταν άμεσα με τη δημόσια αντίληψη και την αναγνωρισιμότητα στην αγορά. Η προσβολή αυτή θα καθιστούσε ανεπανόρθωτη τη ζημιά.

Συμπέρασμα

Η έκδοση προσωρινών διαταγμάτων για την προστασία δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας στην Κύπρο αποτελεί κρίσιμο εργαλείο για την εξασφάλιση της αποτελεσματικής απονομής της δικαιοσύνης. Η ευχέρεια που προσφέρεται μέσω του άρθρου 32 Ν.14/60 επιτρέπει στα δικαστήρια να λειτουργούν προληπτικά, διασφαλίζοντας ότι οι ουσιαστικές αξιώσεις δεν καθίστανται γράμμα κενό. Οι αυστηρές προϋποθέσεις και η στάθμιση των συμφερόντων των διαδίκων εξασφαλίζουν ότι η παρέμβαση γίνεται μόνο όπου είναι αναγκαία και αναλογική.

A.3. ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Η κατοχή και προσωπική χρήση ναρκωτικών ως αξιόποινη πράξη στην κυπριακή έννομη τάξη

Αντώνης Μίντζης, Υπ.Διδάκτωρ, μέλος Ειδικού Διδακτικού Προσωπικού Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Frederick

Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη, εξετάζει ενδελεχώς την ποινική αντιμετώπιση των χρηστών ναρκωτικών στο κυπριακό ποινικό σύστημα. Η κυπριακή έννομη τάξη ποινικοποιεί τόσο την κατοχή και χρήση ναρκωτικών για προσωπική χρήση όσο και τη διακίνηση, εμπορία και καλλιέργεια τους. Αντικείμενο του άρθρου αποτελεί η ανάλυση του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου, με στόχο τη κατανόηση των βασικών διατάξεων και της πρακτικής τους εφαρμογής από τα ποινικά δικαστήρια. Η μελέτη επικεντρώνεται αποκλειστικά στους χρήστες ναρκωτικών ουσιών και όχι σε δράστες που εμπλέκονται με άλλες μορφές εγκληματικής δραστηριότητας σχετικής με ναρκωτικά, όπως εμπορία ή καλλιέργεια με σκοπό τη προμήθεια σε τρίτα πρόσωπα.

Η προσέγγιση της μελέτης εστιάζει τόσο στη θεωρητική βάση της ποινικής μεταχείρισης των χρηστών ναρκωτικών όσο και στην ερμηνεία των διατάξεων του σχετικού νομοθετικού πλαισίου και της νομολογίας. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στη διερεύνηση της δυνατότητας επιβολής εναλλακτικών ποινών, όπως η θεραπεία αντί της φυλάκισης. Στο πλαίσιο αυτό, εξετάζονται τόσο η θεωρητική βάση της ποινικής καταστολής όσο και οι σύγχρονες τάσεις αποποινικοποίησης ή δικαστικής επιείκειας έναντι ουσιοεξαρτημένων ατόμων. Η μελέτη επιχειρεί, τέλος, να συμβάλει στον προβληματισμό γύρω από τον σκοπό και την αναλογικότητα της ποινής στις περιπτώσεις τοξικοεξάρτησης.

Νομοθετικό Πλαίσιο

Ο Περί Ναρκωτικών Φαρμάκων και Ψυχοτρόπων Ουσιών Νόμος 1977, αποτελεί το κύριο νομοθέτημα σχετικά με την ποινική αντιμετώπιση όλων των αδικημάτων που σχετίζονται με τα ναρκωτικά στην Κύπρο. Ο ορισμός των ναρκωτικών παρέχεται στο άρθρο 3 του εν λόγω νόμου, όπου καθορίζονται ως «ελεγχόμενα φάρμακα». Ο όρος «ελεγχόμενο φάρμακο» αναφέρεται σε οποιαδήποτε ουσία ή προϊόν περιλαμβάνεται στο Μέρος I, II ή III του Πρώτου Πίνακα του νόμου. Ουσιαστικά ο νόμος κατατάσσει τις ελεγχόμενες ουσίες σε κατηγορίες με βάση την επικινδυνότητά τους για τη δημόσια υγεία. Περαιτέρω, στο ίδιο άρθρο, διαχωρίζονται τα ελεγχόμενα φάρμακα σε τρεις τάξεις ως ακολούθως: 1) Φάρμακο τάξεως Α, 2) Φάρμακο τάξεως Β και 3) Φάρμακο τάξεως Γ, κατατάσσοντας έτσι την ουσία ή το προϊόν του πιο πάνω Πρώτου Πίνακα. Για παράδειγμα στα ελεγχόμενα Φάρμακα τάξεως Α περιλαμβάνονται η κοκαΐνη, μεθαδόνη, μορφίνη, φεντανύλη κ.ά., στα ελεγχόμενα φάρμακα τάξεως Β περιλαμβάνονται κάνναβης και ρητίνη κάνναβης, αμεφεταμίνη, κωδεΐνη κ.ά, ενώ στα ελεγχόμενα Φάρμακα τάξεως Γ περιλαμβάνονται ουσίες όπως βενζυφαιταμίνη, χλωρφαιντερμίνη, πιπραδόλη, φαινδιμετραζίνη, πημολίνη. Με αυτόν τον τρόπο, το

νομοθετικό πλαίσιο ορίζει σαφώς τη νομική κατηγοριοποίηση των ναρκωτικών ουσιών, η οποία καθορίζει και τη βαρύτητα των σχετικών ποινικών κυρώσεων.

Το άρθρο 10 του νόμου, φέρει τίτλο «*Απαγόρευση ορισμένων ενεργειών κτλ που αναφέρονται στο όπιο, στην κοκαΐνη, στην κάνναβη ή στη ρητίνη κάνναβης*». Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή, οποιοδήποτε πρόσωπο καπνίζει ή λαμβάνει με οποιονδήποτε τρόπο ή χρησιμοποιεί προπαρασκευασμένο όπιο, κάνναβη ή ρητίνη κάνναβης ή οποιαδήποτε παράγωγα εξ αυτών, διαπράττει ποινικό αδίκημα. Η προβλεπόμενη ποινή βάσει του Τρίτου Πίνακα είναι δια βίου ποινή φυλάκιση ή πρόστιμο ή και οι δύο ποινές. Στο άρθρο 30 του νόμου, ο νομοθέτης προβλέπει ελαφρύτερη ποινική μεταχείριση για συγκεκριμένες κατηγορίες προσώπων, οι οποίοι διέπραξαν αδικήματα όπως η χρήση ή κατοχή ή μεταφορά ναρκωτικών. Ειδικότερα, τίθεται ανώτατο όριο ποινής φυλάκισης, μέχρι δύο έτη, εφόσον συντρέχουν σωρευτικά οι εξής προϋποθέσεις: (α) ο δράστης δεν έχει συμπληρώσει το 25ο έτος της ηλικίας του κατά το χρόνο τέλεσης του αδικήματος και (β) δεν έχει προηγούμενη καταδίκη για οποιοδήποτε αδίκημα που εμπίπτει στις πρόνοιες του Ν. 29/77. Η εν λόγω διάταξη συνιστά επιεική στάθμιση της ποινικής ευθύνης, αποσκοπώντας κυρίως στην πρόληψη και επανένταξη νεαρών χρηστών, χωρίς βεβαρημένο ποινικό μητρώο.

Στο άρθρο 30 Α του Νόμου 29/77, καθορίζονται συγκεκριμένα όρια για τις ποσότητες ελεγχόμενων φαρμάκων που ένα άτομο μπορεί να κατηγορηθεί μόνο για κατοχή για προσωπική χρήση και όχι για διακίνηση ναρκωτικών. Στην υπόθεση *Αστυνομικός Διευθυντής Λεμεσού ν. Νικολάου Κουρέα*,¹ το δικαστήριο έκρινε ότι σύμφωνα με το άρθρο 30 Α του νόμου, ο κατηγορούμενος κατείχε ελεγχόμενο φάρμακο τάξεως Β, δηλαδή κάνναβη, ήτοι 271,8 γρ. Η ποσότητα αυτή, υπερέβαινε κατά πολύ το ανώτατο όριο που προβλέπεται για κατοχή με σκοπό την προσωπική χρήση, και ως εκ τούτου η κατηγορία αναφερόταν σε διακίνηση ναρκωτικών ουσιών. Χαρακτηριστική είναι και η απόφαση στην υπόθεση *Hurbanek κ.α. ν. Αστυνομίας*,² όπου επισημάνθηκε ότι υπό το φώς του τεκμηρίου του άρθρου 30 Α, όταν διαπιστώνεται κατοχή ναρκωτικών σε ποσότητα που υπερβαίνει το καθορισμένο όριο, ο κατηγορούμενος φέρει το βάρος απόδειξης, σε βαθμό πιθανολόγησης ή εύλογης αμφιβολίας ότι η κατοχή δεν αποσκοπεί στη διάθεση σε τρίτα πρόσωπα. Όπως έχει κριθεί στις υποθέσεις *Χαραλάμπους ν. Δημοκρατίας*³ και *Χριστοφόρου ν. Αστυνομίας*,⁴ το βάρος απόδειξης το φέρει ο κατηγορούμενος και αντιστοιχεί στο ισοζύγιο των πιθανοτήτων.

Επομένως, σύμφωνα με το νόμο εάν ένα πρόσωπο κατέχει ποσότητες που υπερβαίνουν τα όρια αυτά, υπάρχει εκ των προτέρων υπόθεση, δηλαδή τεκμαίρεται ότι κατέχει το ελεγχόμενο φάρμακο με σκοπό να το προμηθεύσει σε τρίτο ή τρίτα άτομα, κατατάσσοντας τον έτσι στην κατηγορία του διακινητή. Σε ότι αφορά την καλλιέργεια ελεγχόμενων φαρμάκων για προσωπική χρήση, το νομικό πλαίσιο ορίζει ότι τα φυτά δεν πρέπει να υπερβαίνουν τις ακόλουθες ποσότητες: τρία ή περισσότερα φυτά κάνναβης, είκοσι ή περισσότερα φυτά του γένους μηκών ή

¹ *Αστυνομικός Διευθυντής Λεμεσού ν. Νικολάου Κουρέα*, Αρ. Υπόθ: 200095/2010, Ημερ: 14/06/13.

² *Hurbanek κ.α. ν. Αστυνομίας* (2007) 2 ΑΑΔ 524.

³ *Χαραλάμπους ν. Δημοκρατίας* (1985) 2 Α.Α.Δ 97.

⁴ *Χριστοφόρου ν. Αστυνομίας* (1990) 2 Α.Α.Δ250.

υπνοφόρων, ή πέντε ή περισσότερα φυτά του γένους ερυθρόξυλος. Όσον αφορά την παράνομη κατοχή ή μεταφορά, τα όρια των ποσοτήτων ορίζονται ως εξής: για την κάνναβη 30 γραμμάρια, για το προπαρασκευασμένο όπιο ή παράγωγα αυτού 10 γραμμάρια, για την προπαρασκευασμένη κοκαΐνη ή τα παράγωγα αυτής 10 γραμμάρια και 20 γραμμάρια για οποιοδήποτε άλλο ελεγχόμενο φάρμακο σε στερεή, κυνικά ή υγρή μορφή.

Οι προβλεπόμενες ποινές για την κατοχή ελεγχόμενων φαρμάκων καθορίζονται και πάλι στο άρθρο 30 του Τρίτου Πίνακα και διαφοροποιούνται ανάλογα με την τάξη των ουσιών ως εξής:

- 1) Για την κατοχή ελεγχόμενων φαρμάκων τάξεως Α' (δηλαδή ηρωίνη, κοκαΐνη) προβλέπεται ποινή φυλάκισης έως 12 έτη ή χρηματική ποινή ή/και τις δύο ποινές.
- 2) Για κατοχή ελεγχόμενων φαρμάκων τάξεως Β' (δηλαδή, κάνναβη κ.α.) προβλέπεται ποινή φυλάκισης έως 8 έτη ή χρηματική ποινή ή/και της δύο αυτές ποινές.⁵
- 3) Για κατοχή ελεγχόμενων φαρμάκων τάξεως Γ προβλέπεται ποινή φυλάκισης έως 4 έτη ή χρηματική ποινή ή/και τις δύο αυτές ποινές.

Πράγματι, η νομοθεσία αναγνωρίζει κάποιο περιθώριο παροχής επιείκειας στους κατόχους ναρκωτικών για ιδίαν χρήση σε αντιδιαστολή με τους διακινητές, οι οποίοι σαφώς αντιμετωπίζουν αυστηρότερες ποινές, οι οποίες δύνανται να φθάσουν έως και τη δια βίου φυλάκιση, ιδίως όταν πρόκειται για ουσίες Τάξεως Α και Β.⁶ Στην υπόθεση *Mahrad Mohamad Reza Beyki v. Αστυνομίας*⁷ το Ανώτατο Δικαστήριο, επισήμανε ότι, σε αντίθεση με τους εμπόρους, οι χρήστες ναρκωτικών ενδέχεται να τύχουν ηπιότερης μεταχείρισης, λόγω της ανθρώπινης αδυναμίας που σχετίζεται με την εξάρτηση. Αντίστοιχα στην υπόθεση *Κυπριανίδης και άλλος v. Αστυνομίας*⁸ το Ανώτατο Δικαστήριο σημείωσε πως τα κυπριακά δικαστήρια ακολουθούν τις κατευθυντήριες γραμμές που τέθηκαν στην σχετική επί του θέματος αγγλική υπόθεση *R v. Aramah*,⁹ επιβάλλοντας ελαφρότερες ποινές σε περιπτώσεις απλής κατοχής για ιδιωτική χρήση. Εντούτοις, στην ίδια απόφαση υπογραμμίστηκε ότι, με την τροποποίηση του Ν.29/77 μέσω του Ν.20(Ι)/92, οι ποινές για κατοχή ναρκωτικών αυξήθηκαν σε 8 χρόνια φυλάκισης, γεγονός που καταδεικνύει τη σοβαρότητα με την οποία ο νομοθέτης αποδίδει στα αδικήματα αυτού του είδους, ακόμα και όταν αφορούν για ιδίαν χρήση. Συνεπώς, η αύξηση του ανώτατου ορίου ποινής για κατοχή ναρκωτικών αντικατοπτρίζει τη μετατόπιση της νομοθετικής πολιτικής προς μια

⁵ Σχετική υπόθεση είναι η *Κυριάκος Κυριάκου v. Δημοκρατίας* 2 Α.Α.Δ 746 στην οποία ο εφεσείων βρέθηκε ένοχος με δική του παραδοχή σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη αφορά σε κατοχή ελεγχόμενου φαρμάκου τάξεως Β', ήτοι 688,2684 γρ. ξηρής φυτικής ύλης κάνναβης, από την οποία δεν είχε εξαχθεί η ρητίνη και η δεύτερη σε κατοχή σε ξεχωριστές συσκευασίες μέρους της πιο πάνω ποσότητας, δηλαδή 500 γρ. με σκοπό την προμήθεια.

⁶ Σύμφωνα με τον Ν. 29/77, στο άρθρο 30 του Τρίτου Πίνακα, για τάξεως Α και Β, η προβλεπόμενη ποινή είναι μέχρι και διά βίου ή χρηματική ποινή ή και τις δύο ποινές, ενώ για τάξεως Γ είναι μέχρι και τέσσερα έτη ή χρηματική ποινή ή και τις δύο ποινές.

⁷ *Mahrad Mohamad Reza Beyki v. Αστυνομίας* [2008]2 Α.Α.Δ 60.

⁸ *Κυπριανίδης και άλλος v. Αστυνομίας* (1994) 2 Α.Α.Δ. 246.

⁹ *R v. Aramah* [1982] 4 Cr. App. R(S) 407.

αυστηρότερη στάση, ακόμη και απέναντι σε χρήστες, υποδηλώνοντας την πρόθεση για ενίσχυση του αποτρεπτικού χαρακτήρα της ποινής.

Παρά τις φαινομενικά αντιφατικές προσεγγίσεις που εντοπίζονται στη προγενέστερη νομολογία, την κατεύθυνση την οποία οφείλουν τελικώς τα δικαστήρια να ακολουθούν τη δίνει με σαφήνεια η υπόθεση *Beyki v. Αστυνομίας*,¹⁰ στην οποία συνοψίζεται με εύγλωττο τρόπο η πάγια θέση της κυπριακής νομολογίας επί του ζητήματος. Στην εν λόγω υπόθεση λέχθηκαν τα ακόλουθα: «Είναι θεμελιωμένο ότι τα ναρκωτικά αποτελούν σοβαρότατο κίνδυνο για τον άνθρωπο, ο οποίος κίνδυνος πρέπει να καταπολεμηθεί....Όμως, θεμελιωμένα είναι και η αρχή της διάκρισης της σοβαρότητας των αδικημάτων που αφορούν σε εμπορία ναρκωτικών και εκείνων που αφορούν σε κατοχή και χρήση. Οι έμποροι ναρκωτικών, καθιστούν επάγγελμα τους τη διάσπορά του θανάτου και ως εκ τούτου είναι δύσκολο να ανευρεθούν ερείσματα για μετριασμό των ποινών που επιβάλλονται σ' αυτούς. Για τους χρήστες ναρκωτικών, όμως, υπάρχει κάποιο περιορισμένο περιθώριο για επίδειξη επιεικείας, το οποίο (περιθώριο) σχετίζεται με την αδυναμία του ανθρώπου και ειδικά των χρηστών ναρκωτικών, ανάλογα βέβαια με τις περιστάσεις της κάθε υπόθεσης.

Το ανωτέρω απόσπασμα καθιστά σαφές ότι, παρά τις δυσκολίες που ενέχει ο καθορισμός μιας ενιαίας ποινικής στάθμισης, η κυπριακή νομολογία αναγνωρίζει τόσο την ανάγκη για αυστηρότητα απέναντι στους διακινητές, όσο και την ανθρώπινη διάσταση των ουσιοεξαρτημένων χρηστών. Ο συνδυασμός αποτρεπτικότητας και επιεικείας, όπως αυτός εκφράζεται στην υπόθεση *Beyki*, αποτελεί τον θεμέλιο λίθο μιας δίκαιης και αναλογικής ποινικής αντιμετώπισης. Σε κάθε περίπτωση, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται πως ο διακινητής αποκομίζει σοβαρό οικονομικό όφελος, ενώ ο χρήστης ουσιών ουσιαστικά συντηρεί την εξάρτηση του μέσω της χρήσης. Η διάκριση αυτή είναι κρίσιμη, καθώς αποτυπώνει δύο εκ διαμέτρου αντίθετες στάσεις: η μεν διακίνηση επιτείνει το κοινωνικό πρόβλημα, ενώ η χρήση αποτελεί έκφραση του ίδιου του προβλήματος, συχνά συνυφασμένη με προσωπική και ψυχοκοινωνική ευαλωτότητα.

Η θεωρία της αποτροπής σε χρήστες ναρκωτικών ουσιών ως βασικός σκοπός ποινής

Το δικαστήριο έχει την αποκλειστική εξουσία να επιβάλλει ποινή, για οποιαδήποτε αξιόποινη πράξη ή παράλειψη. Επομένως και στις περιπτώσεις των αδικημάτων κατά των ναρκωτικών, το δικαστήριο λαμβάνοντας υπόψη το ανώτατο όριο ποινής που προβλέπεται στο Νόμο 29/77, εξατομικεύει την κάθε υπόθεση στα δικά της περιστατικά και επιβάλλει την αρμόζουσα υπό της περιστάσεις ποινή. Απαιτείται δε, η προσεκτική και ενδελεχής μελέτη και στάθμιση όλων των ελαφρυντικών και επιβαρυντικών περιστάσεων της υπόθεσης για την επιβολή της αρμόζουσας ποινής. Βασική πυξίδα για τον ποινικό δικαστή αποτελούν οι νομολογιακά καθιερωμένοι σκοποί ποινής, οι οποίοι αφορούν στην α) ανταπόδοση του αδικήματος, δηλαδή η ποινή είναι το μέσο ανταπόδοσης της κοινωνίας στην συμπεριφορά του

¹⁰ *Beyki v. Αστυνομίας* (2008) 2 Α.Α.Δ. 60.

κατηγορούμενου, β) στην θεωρία της αποτροπής¹¹ η οποία στοχεύει στη προστασία του κοινωνικού συνόλου, τόσο μέσω της ειδικής πρόληψης η οποία αφορά τον ίδιο τον αδικοπράγουντα όσο και γενική πρόληψη η οποία αφορά το ευρύ κοινωνικό σύνολο και τους επίδοξους δράστες και γ) την αναμόρφωση του παραβάτη, επομένως τον σωφρονισμό του και την αλλαγή της συμπεριφοράς του.

Κάθε απόφαση που αφορά την κατοχή ή χρήση ελεγχόμενων φαρμάκων, φαίνεται να πλαισιώνεται από τη θεωρία της αποτροπής και της καταστολής του εγκλήματος. Στην πρωτόδικη υπόθεση *Αστυνομικός Διευθυντής Πάφου ν. Μιχάλης Χαραλάμπους*,¹² το δικαστήριο κατά την επιμέτρηση της ποινής για αδικήματα κατοχής και χρήσης ναρκωτικών, επισήμανε ότι τέτοιας φύσεως αδικήματα πρέπει να αντιμετωπίζονται με αυστηρότητα μέσω της επιβολής αποτρεπτικών ποινών. Ομοίως στην *ποινική έφεση Σοφία Νικολάου Βασιλείου ν. Μάριου Μακρίδη*,¹³ λέχθηκε ότι «η *ποινική δίωξη αποσκοπεί στην αποτροπή του κατηγορούμενου από το να επαναλάβει το αδίκημα αλλά και να δώσει το μήνυμα αποτροπής σε επίδοξους δράστες. Η ανάγκη προστασίας ποικίλλει ανάλογα με τη σοβαρότητα του εγκλήματος*». Αξιοσημείωτη είναι και η υπόθεση *Πισκόπου ν. Δημοκρατίας*¹⁴ στην οποία το Ανώτατο Δικαστήριο προέβη σε επεξήγηση της έννοιας της αποτροπής στο πλαίσιο της επιμέτρησης ποινών για δράστες ναρκωτικών ουσιών. Το εφετείο υπογράμμισε ότι η αποτροπή ως πράγοντας που επηρεάζει την επιβολή της ποινής διακρίνεται σε δύο διαστάσεις. «*Η πρώτη αφορά την αποτροπή του ίδιου του δράστη από την επανάληψη της ίδιας ή παρόμοιας εγκληματικής συμπεριφοράς στο μέλλον (ειδική πρόληψη). Η δεύτερη σχετίζεται με την αποτροπή άλλων προσώπων από τη διάπραξη παρόμοιων εγκλημάτων (γενική πρόληψη)*».

Η ειδική αποτροπή όπως ερμηνεύεται στη νομολογία, αποσκοπεί στο σωφρονισμό του ίδιου του δράστη, ώστε μέσω της ποινής φυλάκισης να αποτραπεί από την τέλεση νέων εγκλημάτων. Στο πλαίσιο αυτό, τίθεται και το ερώτημα κατά πόσο η απομόνωση του δράστη μέσω του εγκλεισμού του (θεωρία της απομόνωσης)¹⁵ λειτουργεί πράγματι αποτρεπτικά και σε ποιο βαθμό. Εύλογα θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η ποινή- και ειδικότερα η ποινή φυλάκισης- θα πρέπει να έχει τέτοια βαρύτητα και έκταση, ώστε να επιτυγχάνει την αποτροπή του συγκεκριμένου προσώπου από την υποτροπή. Υπό αυτό το πρίσμα, εφόσον το νομοθετικό πλαίσιο προβλέπει τη δυνατότητα επιβολής πολυετών ποινών φυλάκισης τόσο για την κατοχή όσο και για τη χρήση ναρκωτικών, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι επιβαλλόμενες ποινές οφείλουν να είναι ανάλογες προς τη σοβαρότητα των πράξεων και τον σκοπό της αποτροπής.

Ωστόσο, η δικαστηριακή πρακτική δεν ευθυγραμίζεται πάντοντε με τον ανωτέρο στόχο, γεγονός που δημιουργεί ένα εννοιολογικό έλλειμα ως προς την ουσιαστική

¹¹ Stephen L. Quackenbush, 'Deterrence theory: where do we stand?' (2010) 37(2) *Review of International Studies* 741-760, <<http://dx.doi.org/10.1017/s0260210510000896>> accessed 23 April 2025.

¹² *Αστυνομικός Διευθυντής Πάφου ν. Μιχάλης Χαραλάμπους*, Υπόθ: 7250/13, Ημερ: 5/12/13.

¹³ *Σοφία Νικολάου Βασιλείου ν. Μάριου Μακρίδη* [2000] 2 Α.Α.Δ 133.

¹⁴ *Πισκόπου ν. Δημοκρατίας* (1999) 2 Α.Α.Δ. 342.

¹⁵ Η θεωρία της απομόνωσης, υποστηρίζει ότι η απομόνωση του εγκληματία τον καθιστά ανίκανο στο να διαπράξει νέα αδικήματα, ενώ του δίνεται η ευκαιρία του αναλογισμού των πράξεων του.

επιδίωξη της αποτροπής μέσω της ποινής. Ενδεικτικά στην πρωτόδικη απόφαση *Αστυνομικός Διευθυντής Λευκωσίας ν. Μιχάλη Παντελή κ.α.*,¹⁶ οι κατηγορούμενοι, αντιμετώπιζαν τη κατηγορία της κατοχής ελεγχόμενου φαρμάκου Τάξεως Β, ήτοι 76.6461 γραμμάρια κάνναβης. Το δικαστήριο λαμβάνοντας υπόψη μεταξύ άλλων την ανάγκη για αποτροπή επέβαλε στους κατηγορούμενους άμεση ποινή φυλάκισης δύο μηνών. Ομοίως στην υπόθεση *Αστυνομία ν. Adiy Fawzi Ahmed Ahmed*,¹⁷ ο κατηγορούμενος αντιμετώπιζε πέντε κατηγορίες για κατοχή ελεγχόμενων φαρμάκων τάξεως Α, Β και Γ. Παρά την επίκληση μετριαστικών παραγόντων, το δικαστήριο έκρινε ότι η ποινή φυλάκισης ήταν αναγκαία και του επέβαλε ποινή διάρκειας εβδομήντα πέντε ημερών.

Αξίζει ιδιαίτερης επισύμανσης η υπόθεση *Αστυνομία ν. Ανδρέας Χαραλάμπους*,¹⁸ στην οποία ο κατηγορούμενος αντιμετώπιζε την κατηγορία της κατοχής ελεγχόμενου φαρμάκου τάξεως Β, ήτοι 24,8 γρ. κάνναβης, καθώς και την κατηγορία της χρήσης ναρκωτικών της ίδιας τάξεως, δηλαδή κάπνισε χειροποίητο τσιγάρο το οποίο περιείχε κάνναβη. Το δικαστήριο κατά την επιμέτρηση της ποινής υπογράμμισε τη σοβαρότητα των αδικημάτων που σχετίζονται με τα ναρκωτικά και τις επικίνδυνες διαστάσεις που λαμβάνουν στην κυπριακή κοινωνία. Έλαβε ωστόσο, υπόψη ότι ο κατηγορούμενος είχε στο μεσοδιάστημα απεξαρτηθεί από τα ναρκωτικά, τη μικρή ποσότητα της κάνναβης που βρέθηκε στην κατοχή του, την άμεση παραδοχή του και την ηλικία του, καθώς επρόκειτο για νεαρό 25 ετών. Παρά τους μετριαστικούς αυτούς παράγοντες το δικαστήριο έκρινε ότι δεν ήταν επαρκείς για να δικαιολογήσουν επιεικέστερη μεταχείριση (δηλαδή εκτός της φυλάκισης) και επέβαλε ποινή φυλάκισης είκοσι πέντε ημερών. Επιπρόσθετα, αποφάνθηκε ότι δεν συνέτρεχαν επαρκείς λόγοι για την άσκηση της διακριτικής του ευχέρειας ώστε να ανασταλεί η εκτέλεση της επιβληθείσας ποινής. Έκρινε μάλιστα ότι δεν συνέτρεχαν ικανοποιητικοί λόγοι για την άσκηση της διακριτικής του ευχέρειας προκειμένου να αναστείλει την εκτέλεση της επιβληθείσας ποινής.¹⁹

Οι πιο πάνω αποφάσεις αναδεικνύουν την ύπαρξη μιας, ενίοτε αντιφατικής προσέγγισης εκ μέρους των δικαστηρίων. Παρότι αναγνωρίζεται ρητά στις αποφάσεις τους η ανάγκη για αποτροπή, οι επιβαλλόμενες ποινές συχνά δεν αντανakλούν την ένταση με την οποία προβάλλεται ο σκοπός αυτός. Εύλογα τίθεται το ερώτημα κατά πόσο μια ποινή φυλάκισης μερικών ημερών ή και μηνών, μπορεί πράγματι να λειτουργήσει αποτρεπτικά υπό το πρίσμα της ειδικής αποτροπής, ώστε να αποτρέψει τον ίδιο το δράστη από την επανάληψη παρόμοιων αδικημάτων στο μέλλον. Όπως επισημαίνεται και στη θεωρία της ποινής, η ειδική αποτροπή προϋποθέτει συνειδητή εσωτερίκευση της συνέπειας από τον καταδικασθέντα, γεγονός που καθίσταται αμφίβολο όταν η ποινή είναι μεν στερητική της ελευθερίας αλλά βραχυχρόνιας διάρκειας, χωρίς παράλληλη θεραπευτική ή υποστηρικτική

¹⁶ *Αστυνομικός Διευθυντής Λευκωσίας ν. 1. Μιχάλη Παντελή, 2. Δημήτρη Παπακώστα*, Αρ. Υπόθ: 31113/2012, Ημερ: 16/10/13.

¹⁷ *Αστυνομία ν. Adiy Fawzi Ahmed Ahmed*, Αρ. Υπόθ: 2265/16, Ημερ: 14/10/2016.

¹⁸ *Αστυνομία ν. Ανδρέας Χαραλάμπους*, Αρ. Υπόθ: 1774/16, Ημερ: 8/2/2017.

¹⁹ Ο σχετικός νόμος ο οποίος επιτρέπει στο δικαστήριο την αναστολή εκτέλεσης ποινών είναι ο περί της Υφ' Όρων Αναστολής της Εκτελέσεως Ποινής Φυλακίσεως εις Ωρισμένας Περιπτώσεις Νόμος του 1972 (Ν. 95/1972).

παρέμβαση. Επιπλέον, η επιβολή μιας σύντομης ποινής φυλάκισης, ειδικά σε νέους χρήστες χωρίς σημαντικό ποινικό παρελθόν, ενδέχεται να λειτουργήσει αποσταθεροποιητικά ως προς την πορεία απεξάρτησης ή κοινωνικής επανένταξης, διαρρηγνύοντας τυχόν δεσμούς με την οικογένεια, την εργασία ή προγράμματα θεραπείας.²⁰

Στο σημείο αυτό, και αφού αξιολογήθηκε η θεωρία της ειδικής αποτροπής, αξίζει να διερευνηθεί πως και σε ποιο βαθμό εφαρμόζεται η θεωρία της γενικής αποτροπής στους χρήστες ναρκωτικών ουσιών. Η θεωρία αυτή στηρίζεται στην παραδοχή ότι τα άτομα που προτίθενται να διαπράξουν κάποιο αδίκημα, σταθμίζουν ορθολογικά τα προσδοκώμενα οφέλη και ενδεχόμενα κόστη της πράξης τους.²¹ Εφόσον στην αντίληψη τους ο κίνδυνος της τιμωρίας υπερτερεί του προσδοκώμενου οφέλους, τότε- σύμφωνα με τη θεωρία- αποθαρρύνονται από το να προβούν στην παράνομη πράξη. Συνεπώς, εφόσον τα άτομα γνωρίζουν ότι πρόκειται να τιμωρηθούν και δη αυστηρά, τότε επιλέγουν να μην προβούν σε χρήση ναρκωτικών ή σε αδικήματα που σχετίζονται με αυτά.²² Σχετική είναι η υπόθεση, *Αστυνομικός Διευθυντής Λεμεσού ν. Τσιγαράς και άλλοι*,²³ στην οποία το δικαστήριο κατά την επιμέτρηση της ποινής, ανέφερε ότι -συνεκτιμώντας όλα τα δεδομένα της υπόθεσης- συμπεριλαμβανομένης της φύσης και της σοβαρότητας των αδικημάτων της κατοχής και χρήσης ναρκωτικών και με δεδομένο το στοιχείο της αποτροπής, έκρινε ότι η μόνη αρμόζουσα ποινή για τους κατηγορούμενους ήταν αυτή της ποινής φυλάκισης (δηλαδή 4 μηνών). Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο δικαστής «Οιαδήποτε άλλη ποινή δεν θα εξυπηρετούσε κατά την κρίση μου τους σκοπούς του νόμου και θα έστελνε λανθασμένα μηνύματα σε επίδοξους νέους παραβάτες».

Στο σημείο αυτό, αξίζει αναφοράς η υπόθεση *Παγιαβλάς ν. Αστυνομίας*²⁴ όπου το Εφετείο, υπογράμμισε τα ακόλουθα: «Χωρίς τους χρήστες, δε θα υπήρχε αγορά ναρκωτικών..... έτσι και στη περίπτωση των χρηστών, συντρέχουν ισχυροί λόγοι για την επιβολή αποτρεπτικών ποινών». Το ως άνω σκεπτικό, επιβεβαιώθηκε και στην υπόθεση *Gabriel Abdelahad Sharro ν. The Police*²⁵ στην οποία το Εφετείο τόνισε ότι παρότι είναι απαραίτητος ο διαχωρισμός μεταξύ χρηστών και εμπόρων ναρκωτικών, οι χρήστες θα πρέπει επίσης να αποθαρρύνονται μέσω της επιβολής αυστηρών ποινών. Την ίδια προσέγγιση ακολούθησε και το δικαστήριο στην υπόθεση *Κάττου και Άλλος ν. Αστυνομίας*²⁶ επισημαίνοντας ότι η ανάγκη για αποτελεσματική εφαρμογή του νόμου καθίσταται επιτακτική όταν μια συγκεκριμένη κατηγορία

²⁰ Juste Abramovaite and others, 'Classical deterrence theory revisited: An empirical analysis of Police Force Areas in England and Wales' [2022] *European Journal of Criminology*, 1663-1680<<http://dx.doi.org/10.1177/14773708211072415>> accessed 13 May 2025.

²¹ Ediriweera Desapriya and Iwase Nobutada, 'The deterrence issue' (2002) 359(9310) *The Lancet*, 982-985, <[http://dx.doi.org/10.1016/s0140-6736\(02\)08010-8](http://dx.doi.org/10.1016/s0140-6736(02)08010-8)> accessed 13 May 2025.

²² Sean Patrick Roche, Theodore Wilson and Justin T Pickett, 'Perceived Control, Severity, Certainty, and Emotional Fear: Testing an Expanded Model of Deterrence' (2019) 57(4) *Journal of Research in Crime and Delinquency* 493-525, <<http://dx.doi.org/10.1177/0022427819888249>> accessed 2 April 2025.

²³ *Αστυνομικός Διευθυντής Λεμεσού ν. Τσιγαράς και άλλοι*, Υπόθ: 7624/16, Ημερ: 16/7/2018.

²⁴ *Παγιαβλάς ν. Αστυνομίας* (1998) 2 Α.Α.Δ 240.

²⁵ *Gabriel Abdelahad Sharro ν. The Police* [1987], 2 CLR 129.

²⁶ *Κάττου και Άλλος ν. Αστυνομίας* [1991] 2 Α.Α.Δ. 498.

εγκλημάτων- όπως τα αδικήματα ναρκωτικών- λαμβάνει ανησυχητικές διαστάσεις, στοιχείο που καθορίζει το εύρος της ποινικής αντίδρασης.

Αν και θεωρείται αυτονόητο ότι η ποινική κύρωση αποτελεί μέσο κοινωνικού ελέγχου,²⁷ εντούτοις παραμένει ζητούμενο το κατά πόσο η απειλή της ποινής αποθαρρύνει όλους τους πολίτες με τον ίδιο τρόπο. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό δεν είναι απλή.²⁸ Οι δράστες επηρεάζονται από πληθώρα παραγόντων και όπως προκύπτει από τη σχετική βιβλιογραφία, ακόμη και οι εγκληματολόγοι δυσκολεύονται να καταλήξουν σε οριστικά συμπεράσματα.²⁹ Πολλοί δράστες ενδέχεται να μην προβούν σε αδικήματα χρήσης ή κατοχής ναρκωτικών όχι εξαιτίας της ποινής καθ'αυτής που πιθανόν να τους επιβληθεί, αλλά λόγω εγωγενών παραγόντων, όπως οικογενειακές πιέσεις ή ο φόβος του κοινωνικού στιγματισμού- ιδίως σε κλειστές κοινωνίας όπως η Κύπρος.³⁰ Υπό το πρίσμα αυτό, και με βάση το ισχύον πλαίσιο ποινών και τα ποσοστά φυλάκισης χρηστών ναρκωτικών, η αποτελεσματικότητα της γενικής αποτροπής φαίνεται να περιορίζεται. Η σταθερή ή και αυξανόμενη συχνότητα τέλεσης τέτοιων αδικημάτων υποδηλώνει ότι στην πράξη, η αποτροπή δεν επιτυγχάνεται στον επιθυμητό βαθμό.³¹

Η εφαρμογή της θεωρίας της γενικής αποτροπής στα αδικήματα κατοχής και χρήσης ναρκωτικών ουσιών εγείρει σημαντικά ερωτήματα ως προς τη σκοπιμότητα και τη ανταπόκριση της ποινικής δικαιοσύνης. Εάν το δικαστήριο επιδιώκει να αποθαρρύνει μελλοντικές παραβάσεις μέσω της επιβολής αυστηρών και αποτρεπτικών ποινών, οφείλει να σταθμίσει προσεκτικά τη φύση της εξάρτησης ως χρόνιας υποτροπιάζουσας πάθησης. Σε αντίθετη περίπτωση, υπάρχει ο κίνδυνος ο κατηγορούμενος να επωμιστεί μια δυσανάλογα βαριά ποινή, όχι μόνο για την τέλεση της παράνομης πράξης αλλά προκειμένου να λειτουργήσει ως παράδειγμα προς αποφυγή (δηλαδή εξιλαστήριο θύμα). Σε αυτό το πλαίσιο, ανακύπτει το ερώτημα ποιά ποινή θα μπορούσε να θεωρηθεί τόσο αποτρεπτική όσο και αναλογικά δίκαιη. Εάν για παράδειγμα για το αδίκημα της χρήσης κάνναβης επιβληθεί ποινή φυλάκισης πέντε μηνών ή και περισσότερων, τότε εύλογα τίθεται ζήτημα αναλογικότητας. Μια τέτοια ποινή ενδέχεται να αγνοεί τα εξατομικευμένα χαρακτηριστικά του δράστη και να τον μετατρέπει σε φορέα παραδειγματισμού και εξιλαστήριο θύμα στο όνομα της γενικής αποτροπής.³²

²⁷ Per-Olof H Wikström, Andromachi Tseloni and Dimitris Karlis, 'Do people comply with the law because they fear getting caught?' (2011) 8(5) European Journal of Criminology 401-418, <<http://dx.doi.org/10.1177/1477370811416415>> accessed 12 April 2025.

²⁸ Per-Olof H Wikström, Andromachi Tseloni and Dimitris Karlis, 'Do people comply with the law because they fear getting caught?' (2011) 8(5) European Journal of Criminology 401-418, <<http://dx.doi.org/10.1177/1477370811416415>> accessed 12 April 2025.

²⁹ Samuel R. Friedman and others, 'Drug Arrests and Injection Drug Deterrence' (2011) 101 American Journal of Public Health. 344-345.

³⁰ Shelley Keith Matthews and Robert Agnew, 'Extending Deterrence Theory' (2008) 45(2) Journal of Research in Crime and Delinquency 91-118, <<http://dx.doi.org/10.1177/0022427807313702>> accessed 13 May 2025.

³¹ Ανδρέας Καπαρδής και Ηλίας Στεφάνου, *Επιμέτρηση Και Επιβολή Ποινών Στο Κυπριακό Νομικό Σύστημα* (Νομική Βιβλιοθήκη 2020) 100-103.

³² Χαράλαμπος Παπαχαλαράμπους, 'Δικαιοπολιτικός φιλελευθερισμός και μηδενική ανοχή. Από τον υπόλογο στον εχθρό;' *Η σύγχρονη εγκληματικότητα η αντιμετώπισή της και η Επιστήμη της Εγκληματολογίας* (Νομική Βιβλιοθήκη 2011) 1411-1417.

Συμπεράσματα/Αντί Επιλόγου

Είναι αδιαμφισβήτητο ότι τα δικαστήρια της Κύπρου αντιμετωπίζουν αυστηρά τους δράστες που σχετίζονται με τη χρήση ναρκωτικών, λαμβάνοντας υπόψη ότι η παραβατική τους συμπεριφορά διαταράσσει την κοινωνική αρμονία και συνοχή. Μέσω των επιβαλλόμενων ποινών τα δικαστήρια επιδιώκουν να ενισχύσουν την εμπιστοσύνη της κοινωνίας προς τους θεσμούς και να καταστήσουν σαφές ότι τα συγκεκριμένα αδικήματα δεν είναι ανεκτά, αλλά αντιθέτως θεωρούνται καταδικαστέα και ανεπιτρέπτα. Επιπλέον, υπάρχει η δικαστική αντίληψη ότι ακόμη και οι ίδιοι οι χρήστες ναρκωτικών με την ύπαρξη τους συμβάλλουν στην διαιώνιση του φαινομένου των ναρκωτικών. Ωστόσο όπως προκύπτει από τη νομολογία που αναλύθηκε, παρά τη ρητή στόχευση της αποτροπής μέσω της επιβολής ποινών φυλάκισης, αποτελεσματικότητα αυτής της προσέγγισης είναι αμφισβητήσιμη. Ο εγκλεισμός, αποδεικνύεται πολλές φορές ανεπαρκής τόσο ως μέσο αποτροπής της υποτροπής από πλευράς του χρήστη όσο και ως παράγοντας αποθάρρυνσης άλλων από την εμπλοκή σε παρόμοια αδικήματα.³³

Επιπλέον, δεν υπάρχει καμιά σαφής ένδειξη ότι όλοι οι επίδοξοι δράστες αποθαρρύνονται στον ίδιο βαθμό από την απειλή της ποινής.³⁴ Ερευνητικά έχει αποδειχθεί ότι ο κίνδυνος εντοπισμού, η πιθανότητα σύλληψης και η επιβολή ποινής φυλάκισης είναι στοιχεία τα οποία δεν μπορούν να υπερβούν την εξάρτηση του κατηγορούμενου και την ανάγκη για εξασφάλιση της δόσης του.³⁵ Τα ουσιοεξαρτημένα άτομα λαμβάνουν αποφάσεις καθοδηγούμενα κυρίως από την ανάγκη για άμεση ικανοποίηση, δηλαδή την πρόσβαση και εξασφάλιση των ουσιών, παρά από μια στοχαστική στάθμευση των μελλοντικών συνεπειών.³⁶ Το γεγονός αυτό αναδεικνύει τον περιορισμένο ρόλο της ποινής ως αποτρεπτικό εργαλείο, ειδικά όταν απευθύνεται σε άτομα με διαταραγμένη ικανότητα αυτοελέγχου και έντονη ψυχοσωματική εξάρτηση. Η αντιμετώπιση των περιπτώσεων, αυτών απαιτεί περισσότερο μια θεραπευτική παρά αυστηρά κατασταλτική προσέγγιση.³⁷

Το ζήτημα της χρήσης ναρκωτικών ουσιών και των επιβαλλόμενων ποινών χρήζει προσεκτικής και ιδιαίτερης διεπιστημονικής μελέτης. Ένα ποινικό σύστημα οφείλει να δρα με φειδώ και να επεμβαίνει μόνο όταν πρόκειται για συμπεριφορές που προκαλούν σαφή κοινωνική βλάβη, προστατεύοντας τα δικαιώματα και την ασφάλεια των πολιτών. Ωστόσο, η ποινικοποίηση της χρήσης ναρκωτικών ουσιών συνεπάγεται και την ανάγκη για εξισορρόπηση μεταξύ προστασίας της κοινωνίας αλλά και

³³ Ojmarrh Mitchell and others, 'The effectiveness of prison for reducing drug offender recidivism: a regression discontinuity analysis' (2017) 13(1) Journal of Experimental Criminology, 5-27 <<http://dx.doi.org/10.1007/s11292-017-9282-6>> accessed 15 April 2025.

³⁴ Daniel S Nagin, 'Deterrence in the Twenty-First Century' (2013) 42(1) Crime and Justice 199-212, <<http://dx.doi.org/10.1086/670398>> accessed 15 April 2025.

³⁵ Edward A Kolodziej, 'The Limits of Deterrence Theory' (1987) 43(4) Journal of Social Issues 123-128, <<http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-4560.1987.tb00262.x>> accessed 13 May 2025.

³⁶ Alicia H Sitren and Brandon K Applegate, 'Testing Deterrence Theory with Offenders: The Empirical Validity of Stafford and Warr's Model' (2012) 33(6) Deviant Behavior, 502-506 <<http://dx.doi.org/10.1080/01639625.2011.636685>> accessed 15 April 2025.

³⁷ Alicia H Sitren and Brandon K Applegate, 'Testing Deterrence Theory with Offenders: The Empirical Validity of Stafford and Warr's Model' (2012) 33(6) Deviant Behavior 492-506, <<http://dx.doi.org/10.1080/01639625.2011.636685>> accessed 13 May 2025.

μέριμνας του ίδιου του ουσιοεξαρτημένου χρήστη που τελεί την αξιόποινη πράξη. Η ποινική αντίδραση πρέπει να περιλαμβάνει και την προστασία του ίδιου του ουσιοεξαρτημένου δράστη, υπό το πρίσμα της ανάγκης για θεραπείας και επανένταξης στο κοινωνικό σύνολο. Η άκριτη επιβολή ποινής φυλάκισης, ακόμη και βραχυχρόνιας διάρκειας, δεν εγγυάται ότι συμβάλλει ουσιαστικά στην αποτροπή άλλων από την τέλεση αδικημάτων, ούτε στην αντιμετώπιση της εξάρτησης του ατόμου, αντίθετα περιορίζεται στον χρονικό εγκλεισμό του στις φυλακές, χωρίς να αντιμετωπίζεται η γενεσιουργός αιτία διάπραξης του αδικήματος.³⁸

Σε συνδυασμό με τα πιο πάνω, όταν επιβάλλεται μια αυστηρή ποινή- και δη ποινής φυλάκισης- σχετικά με τα αδικήματα της κατοχής και χρήσης ναρκωτικών, ο λόγος φαίνεται να είναι η αντίληψη ότι ο συγκεκριμένος δράστης συνιστά απειλή για την κοινωνία και ότι μέσω της επιβολής ποινής φυλάκισης, αποτρέπονται άλλοι επίδοξοι τρίτοι από την υιοθέτηση παρόμοιων συμπεριφορών. Η νομολογία του Ανώτατο Δικαστηρίου και συγκεκριμένα στην απόφαση *Chassan Ahmed Chaer v. Δημοκρατίας*³⁹ προσφέρει ουσιώδη απάντηση στα εν λόγω ερωτήματα, καθώς εστιάζει στην εφαρμογή της αποτροπής. Το δικαστήριο τόνισε ότι το στοιχείο της αποτροπής σε τέτοιου είδους υποθέσεις, αποσκοπεί κυρίως στην αποθάρρυνση προσώπων που δεν έχουν ακόμα δοκιμάσει ή εθιστεί στα ναρκωτικά. Ιδιαίτερη σημασία έχει το εξής απόσπασμα της απόφασης: «Καμία ποινή όσο αυστηρή ή σκληρή και να είναι, δεν αποτρέπει την κατοχή και χρήση ναρκωτικών από πρόσωπα που, όπως ο εφεσείων έχουν εθιστεί στη χρήση τους και η στέρηση τους προκαλεί σ' αυτούς οδυνηρά συμπτώματα». Η θέση του Ανωτάτου Δικαστηρίου υπογραμμίζει τα όρια της ποινής ως εργαλείου κοινωνικής ρύθμισης σε περιπτώσεις ουσιοεξαρτημένων, αναδεικνύοντας την ανάγκη για παρεμβάσεις που να στοχεύουν στην θεραπευτική υποστήριξη έναντι των κατασταλτικών κυρώσεων.

Είναι καιρός, η Κύπρος να ευθυγραμμιστεί με την ευρωπαϊκή πολιτική, η οποία υπογραμμίζει την ανάγκη υιοθέτησης εναλλακτικών ποινών για δράστες που σχετίζονται με τη κατοχή χρήση ναρκωτικών ουσιών για προσωπική χρήση.⁴⁰ Συγκεκριμένα, η στρατηγική της ΕΕ για τα ναρκωτικά (2013-2020) έθεσε ως βασικούς στόχους την πρόληψη του εγκλήματος, την αποτροπή υποτροπής και την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας του ποινικού συστήματος δικαιοσύνης, προωθώντας την εφαρμογή εναλλακτικών λύσεων έναντι των καταναγκαστικών κυρώσεων. Με βάση τεκμηριωμένα στοιχεία, η Στρατηγική κάλεσε τα κράτη- μέλη να ενισχύσουν τη θεραπευτική αντιμετώπιση, τα προγράμματα παρέμβασης, την

³⁸ Cassia Spohn and David Holleran, 'The effect of imprisonment on recidivism rates of felony offenders: A focus on drug offenders 2002) 40(2) Criminology 329-358 <<http://dx.doi.org/10.1111/j.1745-9125.2002.tb00959.x>> accessed 13 May 2025 και Caroline Chatwin, 'A critical evaluation of the European drug strategy: Has it brought added value to drug policy making at the national level?' (2013) 24(3) International Journal of Drug Policy 251-256 <<http://dx.doi.org/10.1016/j.drugpo.2012.11.001>> accessed 13 May 2025.

³⁹ *Chassan Ahmed Chaer v. Δημοκρατίας*, Ποινική Έφεση Αρ. 5481, Ημερ: 29/11/1991.

⁴⁰ Elena Pallari and others, 'Assessing the European impact of alcohol misuse and illicit drug dependence research: clinical practice guidelines and evidence-base policy' (2020) 23(2) Evidence Based Mental Health 67-76 <<http://dx.doi.org/10.1136/ebmental-2019-300124>> accessed 13 May 2025.

αποκατάσταση και την κοινωνική επανένταξη των ουσιοεξαρτημένων δραστών.⁴¹ Περαιτέρω, το Σχέδιο Δράσης 2017-2020 επαναδιατύπωσε και εμπλούτισε τους παραπάνω στόχους, προσθέτοντας ως προτεινόμενα μέτρα την αναστολή εκτέλεσης της ποινής υπό τον όρο της θεραπείας, καθώς και την αναστολή έρευνας ή της δίωξης σε επιλεγμένες περιπτώσεις.⁴²

Εν κατακλείδι, η αντιμετώπιση της χρήσης ναρκωτικών αποκλειστικά μέσω του ποινικού δικαίου αποδεικνύεται ανεπαρκής και, σε πολλές περιπτώσεις, αντιπαραγωγική. Η επίκληση της αποτροπής ως βασικού σκοπού της επιβαλλόμενης ποινής, φαίνεται να στερείται επαρκούς τεκμηρίωσης και αιτιολόγησης, τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο. Η ανάγκη μετάβασης από μια κατασταλτική σε μια περισσότερο θεραπευτικά προσανατολισμένη πολιτική είναι επιτακτική. Η συμμόρφωση με τις ευρωπαϊκές κατευθύνσεις και η υιοθέτηση εναλλακτικών ποινών μπορούν να συμβάλουν ουσιαστικά τόσο στην αποκατάσταση των ουσιοεξαρτημένων δραστών όσο και στην ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής.

Βιβλιογραφία

Mitchell O / et al. (2017). The effectiveness of prison for reducing drug offender recidivism: a regression discontinuity analysis, *Journal of Experimental Criminology* Vol. 13, No. 1: 5–27.

Nagin D S (2013). Deterrence in the Twenty-First Century, *Crime and Justice* Vol. 42, No. 1: 199–212.

Sitren A H / Applegate B K (2012). Testing Deterrence Theory with Offenders: The Empirical Validity of Stafford and Warr's Model, *Deviant Behavior* Vol. 33, No. 6: 502–506.

Abramovaite J / others (2022). Classical deterrence theory revisited: An empirical analysis of Police Force Areas in England and Wales, *European Journal of Criminology* Vol 20, No 5: 1663-1680.

Desapriya E / Nobutada I (2002). The deterrence issue, *The Lancet* Vol. 359, No. 9310: 982.

Παπαχαράλαμπος Χ. (2011). Δικαιοπολιτικός φιλελευθερισμός και μηδενική ανοχή. Από τον υπόλογο στον εχθρό; in: *Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η Επιστήμη της Εγκληματολογίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα: 1411–1417.

Quackenbush S L (2010). Deterrence theory: where do we stand?, *Review of International Studies* Vol. 37, No. 2: 741–760.

⁴¹ European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, 'Alternatives to punishment for drug-using offenders' [2015], Rosa Raffaelli, 'Prison conditions in the Member States: selected European standards and best practices' (Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, European Parliament PE 583.113) 1-9.

⁴² Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 'Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο: Αξιολόγηση της εφαρμογής της στρατηγικής της ΕΕ για τα ναρκωτικά 2013-2020 και του σχεδίου δράσης της ΕΕ για τα ναρκωτικά 2013-2016: συνεχής ανάγκη για σχέδιο δράσης της ΕΕ για τα ναρκωτικά 2017-2020' (COM/2017/0195 final) 12.

Roche S P / Wilson T / Pickett J T (2019). Perceived Control, Severity, Certainty, and Emotional Fear: Testing an Expanded Model of Deterrence, *Journal of Research in Crime and Delinquency* Vol. 57, No. 4: 493–525.

Wikström P-O H / Tseloni A / Karlis D (2011). Do people comply with the law because they fear getting Friedman S R / others (2011). Drug Arrests and Injection Drug Deterrence, *American Journal of Public Health* Vol. 101: 344–345. caught?, *European Journal of Criminology* Vol. 8, No. 5: 401–418.

Καπαρδής Α / Στεφάνου Η. (2020). *Επιμέτρηση και Επιβολή Ποινών στο Κυπριακό Νομικό Σύστημα*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα: 100–103.

Matthews S K / Agnew R (2008). Extending Deterrence Theory, *Journal of Research in Crime and Delinquency* Vol. 45, No. 2: 91–118.

Kolodziej E A (1987). The Limits of Deterrence Theory, *Journal of Social Issues* Vol. 43, No. 4: 123–128.

Sitren A H / Applegate B K (2012). Testing Deterrence Theory with Offenders: The Empirical Validity of Stafford and Warr's Model, *Deviant Behavior* Vol. 33, No. 6: 492–506.

Spohn C / Holleran D (2002). The effect of imprisonment on recidivism rates of felony offenders: a focus on drug offenders, *Criminology* Vol. 40, No. 2: 329–358.

Pallari E / others (2020). Assessing the European impact of alcohol misuse and illicit drug dependence research: clinical practice guidelines and evidence-base policy, *Evidence Based Mental Health* Vol. 23, No. 2: 67.

Chatwin C (2013). A critical evaluation of the European drug strategy: Has it brought added value to drug policy making at the national level?, *International Journal of Drug Policy* Vol. 24, No. 3: 251–256.

B. ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

B.1 Ομιλίες από την επιστημονική εκδήλωση *Η ηθική και δεοντολογία ως πυξίδα της διοικητικής δράσης* που συνδιοργανώθηκε από το Πανεπιστήμιο Frederick και την Παγκύπρια Συντεχνία Δημοσίων Υπαλλήλων (ΠΑΣΥΔΥ) στις 31 Οκτωβρίου 2024 στην αίθουσα εκδηλώσεων του Πανεπιστημίου στη Λευκωσία

Οι αρχές της χρηστής διοίκησης και η διοικητική ηθική

Νίκος Χρ. Χαραλάμπους, πρώην Βοηθός Γενικός Εισαγγελέας και πρώην Επίτροπος Διοικήσεως

Από την αρχή της νομιμότητας εκπηγάει η επιταγή όπως τις δραστηριότητες της δημόσιας διοίκησης χαρακτηρίζει η διοικητική ηθική, με την έννοια της ορθής διοικητικής συμπεριφοράς. Αρκετές αξίες, που πρέπει να διέπουν τη συμπεριφορά της δημόσιας διοίκησης, συνιστούν, οι ίδιες, αρχές της της χρηστής διοίκησης και καταγράφονται στον περί των Γενικών Αρχών του Διοικητικού Δικαίου Νόμο του 1999 (Νόμος 158/1999) και, έτσι, έχουν λάβει νομοθετική υπόσταση. Συνεπώς, οι αρχές της χρηστής διοίκησης είναι και αρχές της νομιμότητας. Άλλες, όπως συνέπεια, ευσυνειδησία, υπευθυνότητα, αξιοπιστία και αποτελεσματικότητα, τις συμπληρώνουν και, ίσως, θα πρέπει να αποτυπωθούν σε ένα κώδικα δεοντολογίας, στο πρότυπο του Ευρωπαϊκού Κώδικα Ορθής Διοικητικής Συμπεριφοράς. Αναμφίβολα, η ενημέρωση των στελεχών και μελών της δημόσιας διοίκησης με τις διατάξεις τόσο του σχετικού Νόμου όσο και ενός κώδικα δεοντολογίας, θα συμβάλει στο να καταστεί η δημόσια διοίκηση πιο χρηστή, πιο ευκίνητη και πιο αποτελεσματική, ώστε να εκπληρώνει την αποστολή της ως υπηρετής του συνόλου των πολιτών.

Εν προκειμένω, σημαντικός είναι ο ρόλος που έχει να διαδραματίσει η Επίτροπος Διοικήσεως, καθώς μέσα στις αρμοδιότητές της περιλαμβάνεται και διερεύνηση παραπόνων αναφορικά με ενέργειες που αντιβαίνουν στους κανόνες της χρηστής διοίκησης και της ορθής συμπεριφοράς προς τους διοικουμένους.

Στην ομιλία μου, θα επιχειρήσω να αναφερθώ-στην έκταση που μου επιτρέπει ο στη διάθεση μου χρόνος-στις βασικές αρχές της νομιμότητας και της χρηστής διοίκησης που αναφέρονται στον περί των Γενικών Αρχών του Διοικητικού Δικαίου Νόμο του 1999 και άπτονται του θέματος της ημερίδας.

Κρίνω ορθό, εδώ, να αναφέρω ότι αρκετές διατάξεις του εν λόγω Νόμου, καθώς και του προαναφερθέντος Ευρωπαϊκού Κώδικα βασίστηκαν σε κείμενα της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης και, ειδικά, στα πιο κάτω:

- στο Ψήφισμα που υιοθετήθηκε στις 28/9/1977 με Αρ. (77) 31 για την προστασία του ατόμου σε σχέση με πράξεις των διοικητικών αρχών.

-στη Σύσταση που υιοθετήθηκε στις 11/3/1980 με Αρ. (80) 2 για την άσκηση της διακριτικής εξουσίας από τις διοικητικές αρχές.

Τα κείμενα κατάρτισε η Επιτροπή Εμπειρογνομώνων στο Διοικητικό Δίκαιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, στην οποία είχα την τιμή να μετέχω ως εκπρόσωπος της Κύπρου.

Οι αρχές της νομιμότητας και της χρηστής διοίκησης πρέπει να τηρούνται όταν η δημόσια διοίκηση ασκεί διακριτική εξουσία, δηλαδή όταν έχει να επιλέξει μεταξύ δυο ή περισσοτέρων εξίσου νόμιμων λύσεων. Δηλαδή, δεν ενεργεί ως δέσμια εξουσία, όπου είναι υποχρεωμένη να ενεργήσει όπως της καθορίζει ο νόμος.

Η δημόσια διοίκηση, όταν ασκεί διακριτική εξουσία, οφείλει να την ασκεί σωστά. Διακριτική εξουσία δε σημαίνει αποδέσμευση της διοίκησης από τον νόμο, δηλαδή αυθαιρεσία ή εξουσία να ενεργεί η διοίκηση «κατ' αρέσκεια». Δεν ενεργεί νόμιμα η διοίκηση όταν αυτή, κατά την άσκηση της διακριτικής της εξουσίας, ενεργεί κατά κατάχρηση εξουσίας ή δεν προβεί σε επαρκή έρευνα ή έχει λάβει υπόψη μη νόμιμα στοιχεία κρίσης ή έχει πλανηθεί ως προς τον νόμο ή ως προς τα πραγματικά γεγονότα πάνω στα οποία στήριξε την απόφασή της.

Θεμελιώδης αρχή, που πρέπει να διέπει τη δράση της δημόσιας διοίκησης, είναι η αρχή της ισότητας η οποία επιβάλλει στη διοίκηση, κατά την άσκηση της διακριτικής της εξουσίας, ίση ή ομοιόμορφη μεταχείριση όλων των πολιτών που τελούν κάτω από τις ίδιες ή παρόμοιες συνθήκες. Από την αρχή της ισότητας εκπηγάει η επιταγή όπως οι διορισμοί και οι προαγωγές στη δημόσια διοίκηση διενεργούνται αξιοκρατικά.

Η δημόσια διοίκηση παραβιάζει τις αρχές της χρηστής διοίκησης όταν καθυστερεί αδικαιολόγητα την εξέταση αναφορών ή αιτημάτων των διοικουμένων, κάτι που συνιστά, επίσης, και παράβαση του Άρθρου 29 του Συντάγματος

Οι πράξεις της διοίκησης και, συγκεκριμένα, οι πράξεις διακριτικής εξουσίας πρέπει να είναι επαρκώς και δεόντως αιτιολογημένες. Η αιτιολογία μιας διοικητικής πράξης πρέπει να είναι σαφής και να μην είναι γενική και αόριστη. Δεν αποτελεί επαρκή αιτιολογία η αναφορά στην απόφαση γενικών χαρακτηρισμών που μπορούν να εφαρμοστούν και ισχύσουν για κάθε περίπτωση, όπως, για παράδειγμα, «το συμφέρον της υπηρεσίας». Αιτιολογήτη είναι, επίσης, μια απόφαση που επικαλείται γενικά και αόριστα το δημόσιο συμφέρον. Το δημόσιο συμφέρον του οποίου γίνεται επίκληση στην απόφαση πρέπει να εξειδικεύεται με αναφορά σε συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά πάνω στα οποία στηρίχτηκε η κρίση του αρμόδιου διοικητικού οργάνου για τη συνδρομή των λόγων δημόσιου συμφέροντος.

Οι αρχές της φυσικής δικαιοσύνης είναι από τις πιο βασικές γενικές αρχές του διοικητικού δικαίου και από αυτές εκπορεύονται η αρχή της αμεροληψίας και το δικαίωμα της ακρόασης. Όπως γνωρίζετε, ο Θεός, πριν εκδιώξει τον Αδάμ και την Εύα από τον Παράδεισο, τους έδωσε το δικαίωμα να ακουστούν.

Μια από τις βασικές αρχές της χρηστής διοίκησης είναι και η αρχή της αναλογικότητας. Τα μέσα που χρησιμοποιεί η διοίκηση στις ενέργειές της πρέπει να είναι ανάλογα με τον επιδιωκόμενο σκοπό. Στις διαλέξεις μου, ως λέκτορας και εξεταστής του Νομικού Συμβουλίου, συνήθιζα να αναφέρω το πιο κάτω παράδειγμα, με σκοπό να ευθυμήσω το ακροατήριό μου που ήταν ασκούμενοι δικηγόροι: Ένα σπουργίτη το κυνηγάς είτε με σφεντόνα, είτε με αεροβόλο. Δεν το κυνηγάς με κανόνι.

Ευχαριστώ για την προσοχή σας.

Ο ρόλος της ηθικής και δεοντολογίας ως εργαλείο πρόληψης της διαφθοράς

Μαρία Στυλιανίδου, Επίκουρη Καθηγήτρια Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Frederick

Η ηθική και η δεοντολογία συνδέονται άρρηκτα και αποτελούν σημαντικές αντιρίδες για την ποιότητα της Δημοκρατίας και της σύγχρονης χρηστής και αποτελεσματικής δημόσιας διοίκησης. Η σύμφωνη με το δίκαιο δράση είναι εκ των ων ουκ άνευ, αλλά αποτελεί το *minimum* της ηθικής συμπεριφοράς. Η ηθική και η δεοντολογία είναι κάτι περισσότερο από το ισχύον δίκαιο. Νομίζω ότι θα ήταν χρήσιμο, στο σημείο αυτό, να γίνουν ορισμένες εννοιολογικές διευκρινίσεις. Ποια η έννοια της ηθικής και ποια της δεοντολογίας;

Το λεξικό του καθηγητή Μπαμπινιώτη σχετικά με την ηθική αναφέρει: 1) κλάδος της φιλοσοφίας που πραγματεύεται τις αξιολογικές κρίσεις με θέμα τη διάκριση του αγαθού από το κακό και επιδιώκει να προσδιορίσει τον σκοπό της ζωής του ανθρώπου, καθώς και τα μέσα για την επίτευξή του 2)...3)...4) το σύστημα κανόνων συμπεριφοράς που χαρακτηρίζει μια εποχή, μια κοινωνική ομάδα, 5) σύνολο αρχών και αξιών που έχει διαμορφώσει και τηρεί ένα πρόσωπο στην καθημερινή του ζωή, 6) η καλή συμπεριφορά, η ενάρετη ζωή κ.λπ.

Για δε τη δεοντολογία αναφέρει: 1) σύνολο κανόνων που ρυθμίζουν τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να φέρεται κανείς, ιδιαίτερα τη συμπεριφορά και τις επιτρεπόμενες μεθόδους κατά την άσκηση των επαγγελματικών καθηκόντων, 2) διδασκαλία ή υπόδειξη των δεόντων.

Στο σημείο αυτό θα άξιζε να εξηγήσουμε γιατί αποφασίσαμε να κάνουμε αυτή τη διάκριση μεταξύ των δύο κεντρικών εννοιών αυτής της εσπερίδας.

Η ηθική είναι η ατομική ευθύνη, η οποία βασίζεται στην αυτονομία της βούλησης και εκφράζεται μέσω μίας διαρκούς αναζήτησης. Η δεοντολογία, όμως, είναι δεδομένη και υποχρεωτική και αποτελεί κομμάτι των όσων υιοθετούμε αναγκαστικά, όταν επιλέγουμε να εργαστούμε στο δημόσιο τομέα.

Η ηθική εξελίσσεται και προσαρμόζεται στις αλλαγές της κοινωνίας. Οι κανόνες δεοντολογίας έχουν διττή φύση ισορροπώντας μεταξύ της ηθικής και του κανόνα δικαίου. Η εν λόγω διαπίστωση προκύπτει από το γεγονός ότι στη δεοντολογία ενυπάρχουν τόσο κανόνες με τυπική ισχύ, των οποίων η παράβαση επιφέρει κυρώσεις (ποινικές, πειθαρχικές), όσο και κανόνες που ανήκουν στη σφαίρα της ηθικής και αποτελούν στοιχείο του εσωτερικού περιβάλλοντος ενός δημόσιου οργανισμού με στόχο την καλύτερη εκτέλεση του υπαλληλικού καθήκοντος, χωρίς να επισύρουν δικαστικές ή διοικητικές κυρώσεις παρά μόνο «κυρώσεις» προερχόμενες από την κοινή γνώμη και την ατομική συνείδηση. Οι κανόνες δεοντολογίας λειτουργούν συμπληρωματικά προς τους κανόνες δικαίου, βελτιώνοντας την πρακτική εφαρμογή τους, την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών προς τους πολίτες, καθώς και τις συνθήκες εργασίας εντός των οργανισμών. Εξάλλου, η σύγχρονη βιβλιογραφία και οι διεθνείς καλές πρακτικές σε θέματα δημόσιας

ακεραιότητας προκρίνουν ένα σύστημα που βασίζεται περισσότερο σε ηθικές αξίες (value based) παρά σε κανόνες συμμόρφωσης (compliance based).

Η απαίτηση για αύξηση της αποτελεσματικότητας και της παραγωγικότητας της δημόσιας διοίκησης και η διασφάλιση της διαφάνειας στο δημόσιο τομέα διαμόρφωσε στη θέση του βεμπεριανού μοντέλου διοίκησης την εφαρμογή του Νέου Σύγχρονου Δημόσιου Μάνατζμεντ και στο δημόσιο τομέα. Ακόμη οι πολίτες σήμερα απαιτούν ποιοτικές υπηρεσίες, γρήγορη εξυπηρέτηση και κατοχύρωση των δικαιωμάτων τους. Βρισκόμαστε πλέον σε μια νέα πραγματικότητα στη δημόσια διοίκηση. Η λειτουργία της δημόσιας διοίκησης δεν διέπεται μόνο από την εφαρμογή κανόνων δικαίου, αλλά καθορίζεται από συγκεκριμένες ηθικές αξίες, οι οποίες προκύπτουν από τις υφιστάμενες κοινωνικές αντιλήψεις, τη διοικητική πρακτική και το βαθύτερο νόημα των γενικών αρχών του κράτους δικαίου και της δημοκρατίας.

Υπό αυτό το πρίσμα, τα θέματα ηθικής και δεοντολογίας, γεννούν μία σειρά ουσιαστικών ερωτημάτων:

Σε ποιο βαθμό είναι απαραίτητη η ηθική και η δεοντολογία για την καλή λειτουργία μίας δημοκρατίας και για τις διοικητικές δομές οι οποίες υποστηρίζουν την ύπαρξη της;

Ποια είναι η θέση των ηθικών αξιών στα διοικητικά συστήματα των χωρών;

Πώς αυτές οι αρχές, αυτοί οι κανόνες και κανονισμοί μπορούν, ουσιαστικά, να επηρεάσουν τη λειτουργία της δημόσιας ζωής γενικά και, ειδικότερα, της δημόσιας διοίκησης;

Τα ζητήματα αυτά θα πρέπει να τα εξετάσουμε υπό το πρίσμα των τριών ακόλουθων διαπιστώσεων:

Η πρώτη αφορά στον διεθνή χαρακτήρα της ανάγκης για την απαίτηση ηθικής, κάτι που συναντάμε παντού στην Ευρώπη και, τολμώ να πω σε όλο τον κόσμο, τόσο στο βορρά, όσο και στο νότο.

Σε ό,τι αφορά τη διοίκηση και, κυρίως τη δημόσια διοίκηση, η οποία έχει το βλέμμα της στο μέλλον, δηλαδή παρακολουθεί τις εξελίξεις και τις ανάγκες της κοινωνίας, η παραπάνω διαπίστωση μεταφράζεται σε μια ανάγκη για διαφάνεια, ισότητα, ακεραιότητα και αποτελεσματικότητα στις λειτουργίες του κράτους, στο χώρο της δικαιοσύνης, της διοίκησης, αλλά και στον ευρύτερο τομέα των δημοσίων υπηρεσιών.

Η κεντρική ιδέα είναι ότι δεν μπορεί να υπάρξει αρμονική ανάπτυξη σε μία χώρα δίχως μία ικανή, έντιμη δημόσια διοίκηση.

Η δεύτερη διαπίστωση αφορά στο γεγονός ότι η ηθική και η δεοντολογική διάσταση είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με την ιδέα μίας διοίκησης η οποία υπηρετεί τους πολίτες και τους χρήστες αυτής, υπό την έννοια ότι ενυπάρχουν στις δομές ενός κράτους που τάσσεται υπέρ του δημοσίου συμφέροντος και το προασπίζει, ενώ ταυτόχρονα υπηρετεί το κοινό καλό.

Για να επιτευχθούν τα παραπάνω, η δημόσια ισχύς θα πρέπει να είναι σε θέση να βασίζεται σε μια διοίκηση, η οποία θα καθοδηγείται από την αίσθηση εξυπηρέτησης του κράτους, αλλά και των πολιτών, με σεβασμό στη νομιμότητα, στην

αντικειμενικότητα, στην ουδετερότητα και στην υπευθυνότητα, οι οποίες, εντέλει, συνιστούν τις θεμελιώδεις αξίες των δημοσίων υπηρεσιών.

Επί της ουσίας, τούτο σημαίνει ότι οι δημόσιοι λειτουργοί θα πρέπει να είναι πιστοί, αμερόληπτοι, ειλικρινείς, ακέρατοι και να έχουν μια υποδειγματική συμπεριφορά.

Θα ήταν παρακινδυνευμένο να θεωρήσουμε πως όλα αυτά παραπέμπουν αποκλειστικά σε θεωρητικές προσεγγίσεις και ανησυχίες ηθικής διάστασης και συνεπώς ότι ανήκουν σε μια σφαίρα μακράν της πολιτικής πραγματικότητας.

Αντιθέτως, αυτοί οι υπέρτατοι κανόνες, αυτές οι θεμελιώδεις αρχές, καθώς και άλλες αξίες είναι ουσιώδεις για τη διασφάλιση της επιβίωσης του κοινωνικού συμβολαίου, το οποίο συνιστά τη βάση κάθε κοινωνίας, όπως επίσης και του δημοκρατικού χαρακτήρα των πολιτικών μας συστημάτων.

Ουσιαστικά, εγγυώνται τη νομιμότητα του δημοσίου τομέα όσον αφορά στο έργο του και διασφαλίζουν την αξιοπιστία των φορέων της δημόσιας διοίκησης κατά την άσκηση του έργου τους στο όνομα και προς εξυπηρέτηση του κοινωνικού συνόλου.

Επιπλέον, θέτουν τις προϋποθέσεις για το σεβασμό του πολίτη μέσα στην κοινωνική ομάδα όπου ζει, αλλά και για την τήρηση των συνθηκών και των νόμων. Εν κατακλείδι, διασφαλίζουν την ίδια την ύπαρξη του πολίτη.

Όλοι γνωρίζουμε, *a contrario*, τις δυσμενείς συνέπειες μίας διεφθαρμένης δημόσιας διοίκησης. Πρόκειται κατ' αρχήν για έναν παράγοντα ο οποίος αυξάνει τις ανισότητες, δεδομένου ότι τα θύματα είναι τα φτωχότερα στρώματα, δηλαδή αυτοί που δεν μπορούν να πληρώσουν.

Ταυτόχρονα, αυτού του είδους οι συμπεριφορές υπονομεύουν σοβαρά την εμπιστοσύνη των πολιτών έναντι του κράτους και έναντι των θεσμών, κάτι που τελικώς δημιουργεί σημαντικούς κινδύνους για την ίδια τη δημοκρατία. Συνεπώς, η δημόσια διοίκηση πρέπει να έχει απαραίτητα μια υποδειγματική συμπεριφορά.

Η ηθική δεν μπορεί να υπάρξει από μόνη της. Οι αξίες, οι κανόνες και οι αρχές, για να βρουν πρόσφορο έδαφος και να τύχουν σεβασμού, προϋποθέτουν απαραίτητως την ύπαρξη ενός νομικού πλαισίου. Θα πρέπει να είναι ενταγμένες σε κωδικοποιημένες πρακτικές, για παράδειγμα, υπό τη μορφή ενός κώδικα δεοντολογίας δημοσίων υπαλλήλων ή ενός κανονισμού ο οποίος θα αφορά στη σύγκρουση συμφερόντων.

Αυτό μας οδηγεί, ουσιαστικά, στην τρίτη διαπίστωση. Η ηθική και η δεοντολογία στη δημόσια διοίκηση, όπως και σε άλλους τομείς, είναι πάνω απ' όλα αξίες τις οποίες ουσιαστικά φέρουν τα άτομα μέσα σε ένα δεδομένο πλαίσιο ή κάτω από δεδομένες συνθήκες. Θα πρέπει, λοιπόν, οι πρακτικές αυτές να είναι σαφέστατα προσδιορισμένες και οι αξίες στις οποίες βασίζονται να μεταφέρονται σε όλα τα άτομα που πρόκειται να αναλάβουν σημαντικές ή μη δημόσιες θέσεις, από τις οποίες θα κληθούν να υπηρετήσουν το συμφέρον του συνόλου.

Εν κατακλείδι, η τήρηση των αρχών ηθικής και επαγγελματικής συμπεριφοράς συνδέεται αναπόσπαστα με τη δυναμική και την αξιοπιστία της επαγγελματικής δραστηριότητας και την ακεραιότητα των υπαλλήλων του Δημοσίου. Οι κώδικες δεοντολογίας αποτελούν βασικό εργαλείο στην κατεύθυνση της ανάδειξης της δέσμευσης των υπαλλήλων του Δημοσίου στις αξίες της ακεραιότητας, της

διαφάνειας και της λογοδοσίας κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, με απώτερο στόχο την εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος και την ενίσχυση της εμπιστοσύνης των πολιτών προς τους θεσμούς. Ο σεβασμός στις αρχές που καθορίζονται από τους κώδικες δεοντολογίας και η καλλιέργεια αξιών, όπως η ακεραιότητα, η ειλικρίνεια, η διαφάνεια, η αξιοπιστία, η ανοιχτή επικοινωνία και η λογοδοσία αποτελούν το “κλειδί” για την ενδυνάμωση του Δημοσίου Τομέα, τη δημιουργία ενός εργασιακού περιβάλλοντος που προωθεί τη συνεργασία, την εμπιστοσύνη και την αξιοκρατία και ενισχύει τις σχέσεις με τους πολίτες.

Πώς η εφαρμογή των αρχών της χρηστής διοίκησης συμβάλλει στη βελτίωση της διοικητικής πρακτικής και στη θεμελίωση κουλτούρας εξυπηρέτησης

Νάσια Διονυσίου, Λειτουργός Γραφείου Επιτρόπου Διοικήσεως Α΄

Θεμελιώδες συστατικό κάθε σύγχρονου, ουσιαστικού κράτους δικαίου είναι ο σεβασμός και η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δηλαδή η δυνατότητά του να ανταποκρίνεται σε όλο το φάσμα των δικαιωμάτων των πολιτών και να ενεργεί θετικά για την πραγμάτωσή τους. Στα πλαίσια αυτά, το κράτος, οφείλει αφενός να εξειδικεύει τις προϋποθέσεις άσκησης των δικαιωμάτων και αφετέρου να διαθέτει τους αναγκαίους πόρους και να συστήνει τους κατάλληλους μηχανισμούς για την υλοποίησή τους, καθώς και για την εποπτεία και τον έλεγχο ότι η εξουσία που έχει παραχωρηθεί προς τον σκοπό αυτό ασκείται πράγματι για τον σκοπό και στο μέτρο που αυτή παραχωρήθηκε.

Μία από τις ειδικότερες απόρροies των πιο πάνω, είναι ότι η Δημόσια Διοίκηση γίνεται πλέον αντιληπτή ως μία υπηρεσία συλλογικού ενδιαφέροντος και κάλυψης κοινών αναγκών, η οποία αποτελεί το μέσο ώστε να εξυπηρετούνται από τη μία πλευρά οι σκοποί της πολιτείας και από την άλλη πλευρά να ικανοποιούνται τα δικαιώματα των πολιτών. Υπό αυτή την έννοια, αποστολή της δημόσιας υπηρεσίας αποτελεί η εξυπηρέτηση των κοινών αναγκών και διέπεται από αρχές που τη διαφοροποιούν από την αγορά και την ιδιωτική σφαίρα, όπως είναι οι αρχές της ισότητας, της ουδετερότητας, της συνέχειας, της προσαρμοστικότητας, και, συχνά, της δωρεάν παροχής. Κατ' επέκταση ο πολίτης, ως χρήστης των δημόσιων υπηρεσιών, επωφελείται από τη διοικητική δραστηριότητα, της οποίας αποτελεί το σημείο αναφοράς, και μπορεί να αντιπαραθέτει στη διοίκηση τα δικά του δικαιώματα, και τις αντίστοιχες δικές της υποχρεώσεις.

Με άλλα λόγια, στα σύγχρονα κράτη δικαίου η έννοια της διοίκησης έχει πια μετεξελιχθεί ώστε να ταυτίζεται με αυτήν της δημόσιας υπηρεσίας, και κατ' επέκταση, οι δημόσιες υπηρεσίες πράττουν καλά μόνο όταν οι ενέργειές τους αφενός, σέβονται το νόμο και, αφετέρου, υπηρετούν τον πολίτη. Όταν δεν κρύβονται πίσω από νομικίστικους συλλογισμούς, αλλά επιδιώκουν, στα πλαίσια της διακριτικής τους ευχέρειας, να βρουν εύλογες λύσεις και να αποφύγουν την ταλαιπωρία των πολιτών. Όταν εφαρμόζουν το νόμο εξατομικευμένα και με ευαισθησία. Όταν χρησιμοποιούν τις εξουσίες που τους παρέχονται όχι ως μέσα υπεροχής έναντι των πολιτών, αλλά ως εργαλεία εξυπηρέτησής τους. Όταν είναι φιλικές προς τους πολίτες, αποτελεσματικές, αξιόπιστες και ευέλικτες. Όταν παίρνουν πρωτοβουλίες για αποφυγή της περιττής γραφειοκρατίας και για το συνεχή εκσυγχρονισμό τους. Όταν αναλαμβάνουν την ευθύνη για τα λάθη τους, απολογούνται και επανορθώνουν. Όταν, με λίγα λόγια, προσπαθούν για τη νόμιμη, ορθολογική και δίκαιη διευθέτηση των προβλημάτων των πολιτών και για την αναβάθμιση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών και της καθημερινής τους σχέση με τους πολίτες.

Στον αντίποδα, βρίσκεται η έννοια της κακοδιοίκησης, η οποία ορίζεται ως μία γραφειοκρατική διοίκηση, που τη χαρακτηρίζει η δυστροπία, η εσωστρέφεια και η έλλειψη ποιότητας, είναι αναποτελεσματική, αναξιόπιστη, σπάταλη και διεφθαρμένη, και εφαρμόζει καθημερινές πρακτικές που διαμορφώνουν άδικες καταστάσεις σε βάρος των πολιτών, όπως τλαιπωρία, καθυστερήσεις, αναιτιολόγητες αποφάσεις και ελλιπή ενημέρωση. Μια τέτοιας μορφής διοίκηση όχι απλώς συνιστά παθογένεια του διοικητικού μηχανισμού, αλλά επιπρόσθετα έρχεται σε ευθεία ρήξη με την αρχή του κράτους δικαίου, το οποίο επιβάλλει όπως η Διοίκηση δρα εντός των ορίων της νομιμότητας, και, κατ' εφαρμογή της δημοκρατικής αρχής, στελεχώνεται, οργανώνεται και ενεργεί προς το συμφέρον των πολιτών, χωρίς να εξυπηρετεί σκοπούς ξένους προς τη συνταγματική τάξη. Συνεπώς, για την πρόληψη και την καταπολέμηση της κακοδιοίκησης και της διαφθοράς απαιτείται ο ενδεδειγμένος έλεγχος νομιμότητας της Διοίκησης, ο σεβασμός των αρχών της ισότητας, της ισονομίας, της αξιοκρατίας και της διαφάνειας, η ενημέρωση του πολίτη και γενικά η συνεργασία μαζί του, η τήρηση της αρχής της καλής πίστης και η ποιοτική, εξατομικευμένη και εντός εύλογου χρόνου εξέταση των αιτημάτων.

Όπως γίνεται αντιληπτό, η αξίωση για χρηστή, δηλαδή καλή, διοίκηση, έχει αρχίσει να μετεξελίσσεται από καθοδηγητική αρχή δικαίου σε δικαίωμα των πολιτών. Αυτό συνέβη ιδίως μετά από τη συμπερίληψη του δικαιώματος χρηστής διοίκησης, στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων Ε.Ε., ο οποίος τέθηκε σε ισχύ την 1η Δεκεμβρίου 2009 με την έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισαβόνας και ο οποίος έχει ενταχθεί στο πρωτογενές δίκαιο τη Ένωσης και του έχει προσδοθεί νομική δεσμευτικότητα (άρθρο 41). Με τον τρόπο αυτό, αφενός αναγνωρίζεται από τον ενωσιακό νομοθέτη ότι η επιταγή για χρηστή διοίκηση υπάρχει, είναι κοινή και αναμένεται ότι εφαρμόζεται κατά παρόμοιο τρόπο στις έννομες τάξεις όλων των κρατών μελών, και αφετέρου συνεπάγεται ότι το δικαίωμα στη χρηστή διοίκηση, ως δικαίωμα που απορρέει από το ενωσιακό δίκαιο, δεσμεύει τα κράτη μέλη, στις περιπτώσεις που αυτά εφαρμόζουν ενωσιακό δίκαιο.

Ειδικότερα, το δικαίωμα στη χρηστή διοίκηση δεν μπορεί πλέον παρά να έχει σαφές και συγκεκριμένο εννοιολογικό περιεχόμενο, το οποίο μορφοποιείται σε ειδικότερες αρχές. Ήδη από το 2001, ο Ευρωπαίος Διαμεσολαβητής (δηλαδή ο Επίτροπος Διοικήσεως, ο Ombudsman της ΕΕ), είχε προχωρήσει στην κωδικοποίηση των αρχών αυτών και τις συμπεριέλαβε στον Ευρωπαϊκό Κώδικα Ορθής Διοικητικής Συμπεριφοράς που υιοθετήθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Ειδικότερα και σύμφωνα με τις αρχές αυτές η διοίκηση οφείλει:

- Να ενεργεί ανοιχτά, δίκαια, εύλογα, προσεκτικά και με συνέπεια,
- Να λαμβάνει υπόψη και εξισορροπεί όλα τα συμφέροντα που εμπλέκονται,
- Να αποφεύγει την αχρείαστη καθυστέρηση και την άκαμπτη γραφειοκρατία
- Να είναι ευγενική και εξυπηρετική, καθώς και ευαίσθητη στις ατομικές ειδικές συνθήκες, ανάγκες και προτιμήσεις,
- Να αναγνωρίζει τα λάθη της και απολογείται όπου χρειάζεται, και
- Να στοχεύει στη συνεχή βελτίωση των λειτουργιών της.

Οι πιο πάνω αρχές έχουν υιοθετηθεί και αναπτυχθεί από τους περισσότερους Ombudsman ευρωπαϊκών κρατών. Ενδεικτικά, αναφέρω ότι ο Ombudsman του Ηνωμένου Βασιλείου, αναλύει την έννοια της χρηστής διοίκησης στις επιμέρους αρχές της νομιμότητας, της λογικότητας, της προσαρμοστικότητας, της εξυπηρέτησης, της διαφάνειας, της αμεροληψίας, της αναλογικότητας, της λογοδοσίας, της επανόρθωσης και της φιλοδοξίας για βελτίωση των παρεχόμενων υπηρεσιών. Αντίστοιχα, για τον Ombudsman της Ολλανδίας, οι ενέργειες της διοίκησης θα πρέπει να σέβονται τους νόμους και τα ανθρώπινα δικαιώματα, καθώς και να διέπονται από κανόνες ορθής συμπεριφοράς, σε ουσιαστικό και διαδικαστικό επίπεδο. Ειδικότερα, η ουσιαστική ορθή συμπεριφορά εξειδικεύεται στις αρχές της απαγόρευσης κατάχρησης εξουσίας, της αναλογικότητας, της γενναιοδωρίας, της νομικής ασφάλειας και της ισότητας, ενώ η διαδικαστική στις αρχές της αμεροληψίας, της ακρόασης και των δύο εμπλεκόμενων μερών, της αιτιολογίας, της χρονικής αμεσότητας, του fair play, της διοικητικής ακρίβειας, της ενεργούς και επαρκούς παροχής και συλλογής πληροφοριών, της ικανοποιητικής οργάνωσης των υπηρεσιών, της σωστής μεταχείρισης (ευγένεια και εξυπηρέτηση) και του επαγγελματισμού.

Κατ' αντίστοιχο τρόπο, το Γραφείο Επιτρόπου Διοικήσεως, σε συνεργασία με το Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης και Προσωπικού, κατάρτισε κατά το 2013 τον Οδηγό Συμπεριφοράς και Δεοντολογίας Δημοσίων Υπαλλήλων, ο οποίος κωδικοποιεί το σύνολο των υποχρεώσεων που έχουν τα συλλογικά διοικητικά όργανα και οι δημόσιοι υπάλληλοι, ανεξαρτήτως ιεραρχίας ή καθεστώτος εργασίας, κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, όπως αυτές απορρέουν από τη νομοθεσία και τη σχετική νομολογία. Στόχος του Οδηγού υπήρξε αφενός, να καταστεί ένα εύχρηστο εργαλείο εργασίας που θα κατευθύνει τους δημόσιους υπαλλήλους κατά την καθημερινή εργασία τους, και αφετέρου να συμβάλει στη θεμελίωση νοοτροπίας σεβασμού και επαγγελματισμού, στην αναβάθμιση των παρεχόμενων υπηρεσιών στα πλαίσια του εκσυγχρονισμού της δημόσιας διοίκησης και στην αποκατάσταση της σχέσης εμπιστοσύνης μεταξύ κράτους και πολιτών. Ο Οδηγός, είχε εγκριθεί με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου και με τη μορφή εγκυκλίου αποστάλθηκε προς όλη τη δημόσια υπηρεσία, αναρτήθηκε στις ιστοσελίδες όλων των Υπουργείων, Τμημάτων και Υπηρεσιών, ενώ ακολούθησαν σχετικά επιμορφωτικά σεμινάρια σε μέρος του υφιστάμενου προσωπικού της Δημόσιας Υπηρεσίας, καθώς και σε νεοεισερχόμενους υπαλλήλους.

Αυτή τη στιγμή, βρίσκεται σε εξέλιξη η συγγραφή νέου Οδηγού, ο οποίος καταρτίζεται και πάλι από το Τμήμα Διοίκησης και Προσωπικού και το Γραφείο Επιτρόπου Διοικήσεως, μαζί και με την Επίτροπο Νομοθεσίας και αναμένεται ότι θα είναι έτοιμος μέχρι το τέλος του 2024. Σε αυτόν, πέραν των όσων έχω προαναφέρει, σχετικά με τα πρότυπα συμπεριφοράς και δεοντολογίας, δίδεται ιδιαίτερη έμφαση και στα πρότυπα διαφύλαξης της ακεραιότητας των δημοσίων υπαλλήλων, που περιλαμβάνουν τις αρχές της αμεροληψίας, της αντικειμενικότητας, της αποφυγής σύγκρουσης συμφερόντων και ασυμβιβάστου, αφού επιχειρείται εκτενής ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των δημοσίων υπαλλήλων, σε σχέση με το νέο κανονιστικό πλαίσιο που έχει τεθεί σε εφαρμογή στη χώρα μας σε θέματα πρόληψης, εντοπισμού και αντιμετώπισης περιπτώσεων σύγκρουσης συμφερόντων και διαφθοράς στη δημόσια διοίκηση.

Στόχος είναι όπως ο νέος αυτός Οδηγός συμβάλει ώστε οι αρχές του κράτους δικαίου και της χρηστής διοίκησης να μην έχουν απλώς ένα διακηρυκτικό χαρακτήρα, αλλά να τηρούνται και να μετουσιώνονται στην πράξη, αφού η ουσιαστική τήρησή τους έχει θεμελιώδη σημασία για την ουσία του πολιτεύματος και του κράτους δικαίου, για τα δικαιώματα, την αξιοπρέπεια και την καθημερινή ζωή των πολιτών, καθώς και για την ενίσχυση των αρχών της λογοδοσίας, της διαφάνειας και του δημοσίου συμφέροντος.

B.2 Ομιλίες από την επιστημονική εκδήλωση *Η μετανάστευση σε Κύπρο, Ελλάδα και Ευρώπη στην εποχή των πολυκρίσεων* που πραγματοποιήθηκε στις 4 Δεκεμβρίου 2024 στην αίθουσα εκδηλώσεων του Πανεπιστημίου στη Λεμεσό

Το Δίκαιο της Μετανάστευσης: Παρουσίαση του βιβλίου του Καθηγητή του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου Θεόδωρου Παπαθεοδώρου, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2024

Χρίστος Κληρίδης, Καθηγητής, Αναπληρωτής Κοσμήτορας Σχολής Νομικής και Διοίκησης Επιχειρήσεων Πανεπιστημίου Frederick

Το Δίκαιο της Μετανάστευσης, Νομική Βιβλιοθήκη, του Θεόδωρου Π. Παπαθεοδώρου, 211 σελίδες, είναι ένα εξαιρετο απαραίτητο βοήθημα για Δικηγόρους, Νομικούς, Δικαστές και Φοιτητές, στον τομέα της Μετανάστευσης.

Ο Καθηγητής Παπαθεοδώρου, στον επίλογο του βιβλίου του διαπιστώνει την αναγκαιότητα μετεξέλιξης του σύγχρονου κοινωνικού κράτους έτσι που να συμπεριλαμβάνει τη συμπερίληψη των μεταναστών, και που θα επιτρέψει την αποσύνδεση της έννοιας του αλλοδαπού από τον φαύλο κύκλο της παραβατικότητας και της καταστολής και θα λειτουργεί υπέρ της κοινωνικής συνοχής, της αλληλεγγύης και της συμμετοχής.

Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι τα σύνορα της Ευρώπης είναι ανοιχτά και ανέλεγκτα. Όπως τονίζει στον πρόλογο του βιβλίου του, η κατάργηση των εσωτερικών συνόρων της Ε.Ε., η δημιουργία του Ευρωπαϊκού Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης, το νομικό κεκτημένο της εφαρμογής των Συνθηκών της Ε.Ε., έθεσαν το Δίκαιο και την πολιτική για τη μετανάστευση σε μία μακρά διαδικασία μετάβασης από το εθνικό στο ενωσιακό επίπεδο και δημιούργησαν την ανάγκη για μία συνετώς βιώσιμη και ολοκληρωμένη συγκρότηση του θεσμικού πλαισίου για τη μετανάστευση.

Συνεπώς τονίζει πολύ σωστά, η ΕΕ σήμερα επιδιώκει να θεσπίσει και να εφαρμόσει μια αποτελεσματική ανθρωπιστική και ασφαλή ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική, με ταυτόχρονη προστασία των εξωτερικών συνόρων της, ορθολογική διαχείριση των ροών, συνεργασία με τις τρίτες χώρες, και σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Είναι σαφές πλέον ότι, η Ευρωπαϊκή Ένωση αναλαμβάνει πλέον την πρωτοβουλία στον τομέα, επιχειρώντας να εξισορροπήσει από την μια πλευρά την αναγκαιότητα αποδοχής και ενσωμάτωσης αριθμού μεταναστών, έχοντας υπόψη τις ανάγκες της και δίκαιου καταμερισμού του σε χώρες της Ένωσης, και από την άλλη να αποτρέψει την παράνομη, καταχρηστική ροή μεταναστών και την εκμετάλλευσή τους από κυκλώματα εμπορίας ανθρώπων σε δύσκολες οικονομικές καταστάσεις.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, και τις σύγχρονες τάσεις και πραγματικότητες όπως διαπιστώθηκαν από το 2015, με την έκρηξη των μεταναστευτικών ροών, απότοκο της «Αραβικής Άνοιξης», μας οδηγεί μέσα από τον λαβύρινθο του Ενωσιακού Δίκαιου, και την ιστορική αναδρομή στο σημερινό γίνεσθαι.

Στην ιστορική αναδρομή του, μας υπενθυμίζει την Συνθήκη του Άμστερνταμ και την δημιουργία του Ευρωπαϊκού Χώρου Ελεύθερης Ασφάλειας και Δικαιοσύνης, στα συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Τάμπερε, στη Συνθήκη της Λισαβόνας, στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, και στις πρόνοιες της Συνθήκης για την λειτουργία της ΕΕ με την «κοινοτικοποίηση» πλέον μεταναστευτική πολιτική.

Πέραν όμως από τις νομικές ρυθμίσεις, μας παραπέμπει και στα προγράμματα δράσης της ΕΕ, όπως το πρόγραμμα Χάγης, και της Στοκχόλμης, και στη διαχείριση κρίσεων όπως με την «Κοινή Δήλωση» - soft law ΕΕ – Τουρκίας, και στο καταλυτικής σημασίας Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για την Μετανάστευση και το Άσυλο (EU Migration Asylum Reform Pact), 14ης Μάϊου 2024, με τους 8 κανονισμούς του για τον έλεγχο διαλογής, για την διαχείριση του Ασύλου και της μετανάστευσης, για την κοινή Διαδικασία Ασύλου, για τον Οργανισμό της ΕΕ για το Άσυλο, για την αντιμετώπιση καταστάσεων κρίσης και ανωτέρας βίας, τα δεδομένα EURODAC, για την θέσπιση του νέου πλαισίου της ΕΕ για την επανεγκατάσταση και την εναρμόνιση των προτύπων αιτήσεων ασύλου και των δικαιωμάτων των αιτητών.

Παράλληλα όμως, ο συγγραφέας του βιβλίου, επεκτείνεται σε μια λεπτομερή ανάλυση της ενωσιακής νομοθεσίας, που απαρτίζεται από μεγάλο αριθμό κανονισμών, και οδηγιών, που καλύπτουν σε λεπτομέρεια θέματα που διέπουν την είσοδο υπηκόων τρίτων χωρών σε Κράτος Μέλος της ΕΕ, και τον έλεγχο των μεταναστευτικών ροών, όπως επίσης την διαμονή των πολιτών τρίτων χωρών σε Κράτος Μέλος της ΕΕ, και το ενωσιακό πλαίσιο πολιτικής για τη μετανάστευση με τους βασικούς άξονες της.

Το βιβλίο όμως του φίλτατου καθηγητή δεν τελειώνει εδώ. Επεκτείνεται στις βασικές πρόνοιες του Ελληνικού Δικαίου αιτητών, το πρόσφατο Κώδικα Μετανάστευσης (Ν5038/23), για να τελειώσει με το πολύ χρήσιμο κεφάλαιο για τους Ομογενείς και την πολιτογράφησή τους, αλλά και την πολιτογράφηση αλλοδαπών.

Ένα πλήρες βιβλίο στο σύγχρονο τομέα της μετανάστευσης με την γλαφυρότητα, περιεκτικότητα, και συντομία, για την βιβλιοθήκη όλων μας.

Μια εισήγηση και για ένα δεύτερο τόμο αγαπητέ Θεόδωρε, στον οποίο να γίνει με την ίδια γλαφυρότητα, περιεκτικότητα, και συντομία, ανάλυση της βασικής νομολογίας στον τομέα.

Εύχομαι το βιβλίο να είναι καλοτάξιδο και συγχαρητήρια.

Διεθνές και Κυπριακό Δίκαιο Μετανάστευσης

Δρ Νικόλας Ιωαννίδης, Υφυπουργός Μετανάστευσης και Διεθνούς Προστασίας

Η Κυπριακή Δημοκρατία, ακολουθώντας τις εξελίξεις, δημιούργησε το Υφυπουργείο, στο οποίο έχω την τιμή να προϊσταμαι. Θα ξεκινήσω, όπως πάντα κάνουμε εμείς οι νομικοί, με το νομικό πλαίσιο, στο οποίο θα αναφερθώ ακροθιγώς, βέβαια, γιατί οι καλοί συνάδελφοι θα εντρυφήσουν στη συνέχεια.

Έχουμε τα σχετικά νομικά κείμενα, την Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, τη Σύμβαση της Γενεύης του 1951 βεβαίως και το σχετικό πρωτόκολλο του 1967, το Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, γενικότερα το κοινοτικό κεκτημένο για το άσυλο που θα δούμε στη συνέχεια, και την κυπριακή νομοθεσία, η οποία ενσωματώνει στην εγχώρια έννομη τάξη το διεθνές και ενωσιακό δίκαιο. Τα αναφέρω, ούτως ώστε στη συνέχεια να συζητήσουμε πώς εφαρμόζει η Κυπριακή Δημοκρατία αυτούς τους κανόνες και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουμε. Το κοινό ευρωπαϊκό σύστημα ασύλου βεβαίως με τις διάφορες οδηγίες, στο οποίο έγινε αναφορά προηγουμένως, με την εφαρμογή του Συμφώνου της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το Άσυλο και τη Μετανάστευση που πρόκειται να τεθεί σε ισχύ το 2026 με το πέρας της Προεδρίας της Κυπριακής Δημοκρατίας, της Προεδρίας του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ένα πολύ σημαντικό ορόσημο για εμάς.

Και περνάμε στη διαδικασία ασύλου στην Κύπρο. Τι κάνουμε όταν αφικνούνται στην επικράτεια της Κυπριακής Δημοκρατίας άτομα, τα οποία αιτούνται διεθνή προστασία; Θα πρέπει να εκδηλώσουν την πρόθεσή τους είτε έρθουν από νόμιμο σημείο εισόδου, δηλαδή αεροδρόμιο, λιμάνι, είτε έρθουν παράτυπα - που εδώ προκύπτει ο όρος παράτυπος, όταν έρχονται χωρίς τις σωστές διατυπώσεις. Είτε δια θαλάσσης, είτε μέσω κατεχομένων στην περίπτωση της Κύπρου. Θα εκδηλώσουν την πρόθεσή τους και στη συνέχεια, θα πρέπει να οδηγηθούν όλοι -είτε ήρθαν από νόμιμο σημείο είτε όχι- στο Κέντρο Πρώτης Υποδοχής Πουρνάρα για να εγγραφούν και να ξεκινήσει η διαδικασία. Εάν υπάρχει η διαδικασία Δουβλίνου που θα συζητηθεί και στη συνέχεια, τότε λαμβάνεται υπόψιν. Γίνεται η συνέντευξη στη συνέχεια για να δούμε αν θα δοθεί καθεστώς προστασίας στον αιτούντα ή στην αιτούσα, λαμβάνεται η απόφαση και ενημερώνεται ο ενδιαφερόμενος. Η απόφαση βεβαίως θα είναι είτε αποδοχή του αιτήματος, άρα δίνεται προσφυγικό καθεστώς ή καθεστώς επικουρικής προστασίας, είτε απορριπτική, όπου έχει το δικαίωμα ο αιτών, ο απορριφθείς πλέον αιτών να προσφύγει στη δικαιοσύνη. Ας πάρουμε ένα-ένα αυτά τα στάδια. Διαδικασία υποβολής: εάν έχουμε αιτούντα σε νόμιμο σημείο εισόδου τότε η αίτηση θα υποβληθεί στην Αστυνομία, στην Υπηρεσία Αλλοδαπών και Μετανάστευσης. Και εδώ είναι καλή ευκαιρία να αναφέρω ότι το Υφυπουργείο Μετανάστευσης και Διεθνούς Προστασίας δεν έχει επιχειρησιακό βραχίονα, δεν υπάγονται δυνάμεις ασφαλείας στο Υφυπουργείο. Για αυτό συνεργαζόμαστε στενά με την Αστυνομία Κύπρου, την Υπηρεσία Αλλοδαπών και Μετανάστευσης, αλλά και τη Λιμενική και Ναυτική Αστυνομία. Άρα, λοιπόν, έχουμε υποβολή στα κλιμάκια της ΥΑΜ σε όλες τις πόλεις και εάν έχουμε παράτυπη είσοδο τότε θα οδηγηθούν στο Κέντρο Πρώτης Υποδοχής Πουρνάρα για να συνεχίσουμε τις διαδικασίες.

Σύμφωνα με το διεθνές και ενωσιακό δίκαιο οι αιτούντες άσυλο έχουν κάποια δικαιώματα. Βεβαίως θεμελιώδης υποχρέωση του κράτους είναι αυτή της μη επαναπροώθησης. Έχουμε τις ειδικές συνθήκες υποδοχής, αλλιώς τα επιδόματα. Υπάρχει το δικαίωμα πρόσβασης στην πληροφορία, η νομική αρωγή, το δικαίωμα στην εκπαίδευση και το δικαίωμα στην εργασία σύμφωνα με την κυπριακή νομοθεσία μετά τους 9 μήνες αφού υποβληθεί η αίτηση. Οι αιτούντες, επίσης, έχουν και υποχρεώσεις, όπως είναι η υποχρέωση να περάσουν από ιατρικό έλεγχο, να συνεργάζονται με τις κυπριακές αρχές, να ενημερώνουν για αλλαγή της διεύθυνσης τους. Και αυτό είναι σημαντικό, γιατί αφού υποβάλουν την αίτησή τους θα πρέπει να δηλώσουν μία διεύθυνση όσοι δεν θα διαμείνουν σε κέντρο φιλοξενίας, ούτως ώστε να μπορούμε να τους ειδοποιήσουμε, όταν έρθει η σειρά τους για συνέντευξη. Άρα αυτό είναι πολύ σημαντικό. Και να παρουσιάσουν τα έγγραφα, εάν έχουν έγγραφα στην κατοχή τους.

Υπάρχουν δύο είδη διαδικασιών: κανονική και ταχύρυθμη, όπου και πάλι και στις δύο διαδικασίες έχουμε συνέντευξη, λήψη απόφασης και ενημέρωση του αιτούντος. Στην κανονική διαδικασία, την πρωτοβάθμια, η προσπάθειά μας είναι να λαμβάνεται απόφαση σε 6 μήνες. Και επανέρχομαι στους πυλώνες της πολιτικής μας. Δεν μπορούμε να έχουμε γρήγορες αποφάσεις, να λαμβάνονται γρήγορα οι αποφάσεις, εάν έχουμε τεράστιες ροές, όπως είχαμε στο παρελθόν. Υπάρχει μεγάλος αριθμός εκκρεμουσών αιτήσεων, άρα, λοιπόν, είναι σημαντικό να έχουμε μειωμένες ροές για να μπορούμε να εκπληρώνουμε τις υποχρεώσεις μας εντός του χρονικού πλαισίου που τίθεται από τη νομοθεσία. Υπάρχουν βέβαια και περιπτώσεις, όπου η διαδικασία μπορεί να υπερβαίνει το χρονικό όριο των 6 μηνών και να φτάνει μέχρι τους 21 μήνες, αν συντρέχουν κάποιες προϋποθέσεις.

Ταχύρυθμη διαδικασία προβλέπεται, όταν ο αιτών προέρχεται από χώρα, η οποία χαρακτηρίζεται ως ασφαλής. Άρα, λοιπόν, δεν συντρέχουν λόγοι για διεθνή προστασία. Εδώ μπορεί η πρωτοβάθμια απόφαση να ληφθεί εντός 30 ημερών και υπάρχει κατάλογος με ασφαλείς χώρες που ορίζονται ως ασφαλείς με Διάταγμα. Και είχαμε πάρα πολλές αιτήσεις από ασφαλείς χώρες τα προηγούμενα χρόνια. Με αυτήν την ταχύρυθμη διαδικασία έχει σταλεί το μήνυμα ότι όσοι χρησιμοποιούσαν καταχρηστικά το σύστημα ασύλου πλέον οι αιτήσεις τους θα απορρίπτονται ως αβάσιμες και ενήργησε αποτρεπτικά, ούτως ώστε να μειωθούν κατακόρυφα οι αιτήσεις από τέτοιες χώρες, ειδικά από χώρες της Υποσαχάριας Αφρικής. Αν λοιπόν έχουμε, όπως είπα προηγουμένως, θετική απόφαση, τότε λαμβάνει καθεστώς ο μέχρι πρότινος αιτών, αλλιώς εάν απορριφθεί, μπορεί να προσφύγει στο δικαστήριο.

Το καθεστώς. Τα δύο καθεστώτα που δίνονται είναι πολύ γνωστά. Το προσφυγικό καθεστώς, αν πληρούνται οι προϋποθέσεις της Σύμβασης της Γενεύης του 1951. Να σημειώσω εδώ ότι στην Κύπρο είναι πολύ λίγοι όσοι έχουν λάβει προσφυγικό καθεστώς. Η συντριπτική πλειοψηφία αφορά σε άτομα, τα οποία έχουν επικουρική προστασία, συμπληρωματική προστασία, κυρίως Σύριοι υπήκοοι. Δηλαδή, ναι μεν δεν πληρούνται τα κριτήρια για να λάβουν προσφυγικό καθεστώς, ωστόσο λόγω της κατάστασης στη Συρία δικαιούνται προστασίας. Υπάρχει και ένα τρίτο αυτό της προσωρινής προστασίας που αφορούσε και αφορά στους Ουκρανούς πολίτες ένεκα της εμπόλεμης κατάστασης στην Ουκρανία.

Δευτεροβάθμια διαδικασία. Όπως ανέφερα και προηγουμένως, είτε είναι ταχύρυθμη είτε είναι κανονική, έχει το δικαίωμα ο απορριφθείς, η απορριφθείσα, να προσφύγουν στη δικαιοσύνη. Η διαφορά είναι ότι στην ταχύρυθμη διαδικασία έχουν 15 ημέρες από την έκδοση της απόφασης για να το πράξουν και στην κανονική 30 ημέρες.

Υπάρχει, επίσης, και δυνατότητα της εθελούσιας επιστροφής, όπως λέγεται, όταν είτε κάποιος έχει απορριπτική απάντηση στο αίτημα του για διεθνή προστασία είτε - και αυτό επίσης είναι σημαντικό - βρισκόταν στην Κύπρο με νόμιμη άδεια παραμονής για εργασία και αυτή έχει λήξει. Τότε, αντί να απελαθεί αναγκαστικά, έχει το δικαίωμα να ζητήσει εθελουσίως να επιστρέψει στην πατρίδα του ή σε κάποια άλλη τρίτη χώρα. Οι επαναπατρισμοί, στους οποίους αναφέρθηκα, οι αναγκαστικοί τουλάχιστον, γίνονται πάντα είτε στη χώρα καταγωγής, εφόσον δεν κινδυνεύει, είτε σε κάποια τρίτη χώρα, την οποία θα επιλέξει το άτομο και πάλι με σεβασμό στο διεθνές και ενωσιακό δίκιο για να μην κινδυνεύσει η ζωή του.

Δύο λόγια για τις επικείμενες αλλαγές στο σύστημα ασύλου και της Κυπριακής Δημοκρατίας, αλλά και σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Ήδη τυγχάνει επεξεργασίας ο περί Προσφύγων Νόμος για να γίνει μια ολική αναθεώρηση. Ολοκληρώνεται σύντομα και λαμβάνονται υπόψιν και οι διατάξεις του νέου Συμφώνου. Πρόσφατα αποφάσισε στο Συμβούλιο να τροποποιηθεί ο περί Προσφύγων Νόμος, ούτως ώστε να ολοκληρωθεί η μεταφορά της σχετικής Οδηγίας, της ενωσιακής Οδηγίας και να επιτρέπεται η ανάκληση καθεστώτος συμπληρωματικής προστασίας σε περίπτωση που κάτοχος του διαπράττει σοβαρά ποινικά αδικήματα. Υπήρχε η πρόβλεψη για ανάκληση προσφυγικού καθεστώτος, δεν υπήρχε, όμως, για συμπληρωματική προστασία. Άρα, λοιπόν, προχωρήσαμε σε αυτό το μέτρο, ώστε να ενεργήσει αποτρεπτικά και για να αντιμετωπιστεί η παραβατικότητα από κατόχους συμπληρωματικής προστασίας.

Ως γνωστόν, αναφερθήκαμε προηγουμένως στο Σύμφωνο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τα δύο σημεία, τα οποία θέλω να τονίσω και είναι ιδιαίτερα σημαντικά για την Κύπρο, είναι ο αυστηρότερος έλεγχος των εξωτερικών συνόρων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Και δεύτερον, για πρώτη φορά γίνεται αναφορά σε μηχανισμό αλληλεγγύης. Βεβαίως δεν είναι τόσο ισχυρός ο μηχανισμός όσο θα θέλαμε. Εντούτοις, θα προσπαθήσουμε μέσα σε αυτό το διάστημα να προωθήσουμε τις θέσεις μας ότι η αλληλεγγύη πρέπει να είναι έμπρακτη. Και για την Κύπρο αυτό σημαίνει μετεγκαταστάσεις. Δεν αρκεί μόνο η χρηματική υποστήριξη που ήδη παρέχεται από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι δυνατότητες της Κυπριακής Δημοκρατίας να φιλοξενήσει παράτυπους μετανάστες είναι περιορισμένη. Ήδη βρισκόμαστε -το έχουμε πει πάρα πολλές φορές- στο 6% του πληθυσμού. Και για να μιλήσουμε με αριθμούς τα τελευταία 10 χρόνια η Κυπριακή Δημοκρατία έχει δώσει καθεστώς διεθνούς προστασίας σε 18.000 άτομα και εκκρεμούν 21.500 περίπου αιτήσεις. Άρα, συνολικά οι κάτοχοι προστασίας και οι αιτούντες αποτελούν το 6% του πληθυσμού, το οποίο είναι πολύ πιο πάνω από το μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης που είναι περίπου στο 1%. Άρα, λοιπόν, για εμάς έμπρακτη αλληλεγγύη σημαίνει μετεγκαταστάσεις. Και βεβαίως παράλληλα, συνεχίζονται οι συζητήσεις για τη Συρία. Έχουμε τις πρόσφατες εξελίξεις. Εντούτοις, επειδή ήδη λαμβάνουν χώρα εθελοντικές επιστροφές, περίπου μισό εκατομμύριο έχει επιστρέψει εθελοντικά, τότε η Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί να ενισχύσει τις εθελούσιες προς το παρόν επιστροφές.

Και τελειώνω με δύο προκλήσεις που αντιμετωπίζει η Κυπριακή Δημοκρατία. Τις ροές μέσω Πράσινης Γραμμής, η οποία δεν είναι σύνορο, βεβαίως, είναι απότοκο της παράνομης εισβολής και τουρκικής κατοχής. Έχουμε μία κατάσταση, όπου οι διακινητές, τα δίκτυα διακινητών εκμεταλλεύονται αυτή τη *sui generis*, αυτή την ιδιάζουσα κατάσταση. Και προωθούν παράτυπους μετανάστες, οι οποίοι ταξιδεύουν κανονικά με αεροπλάνα και πλοία της γραμμής από την Τουρκία στα Κατεχόμενα και τους καθοδηγούν μέσω της Πράσινης Γραμμής προς τις ελεύθερες περιοχές. Προσπαθούμε να αντιμετωπίσουμε αυτό το ζήτημα. Έχουμε τον Κανονισμό της Πράσινης Γραμμής που προβλέπει ρητά ότι η Κυπριακή Δημοκρατία έχει υποχρέωση να επιτηρεί αποτελεσματικά την Πράσινη Γραμμή για να αντιμετωπιστεί η παράνομη μετανάστευση. Και βεβαίως είναι και κάτι που συχνά το παραβλέπουμε. Στην Κύπρο ισχύει και το δίκαιο της πολεμικής κατοχής. Υπάρχει ένα ξεχωριστό νομικό πλαίσιο που προβλέπει ότι η κατέχουσα δύναμη, εν προκειμένω η Τουρκία, έχει κάποιες υποχρεώσεις. Και την υποχρέωση εφαρμογής ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις κατεχόμενες περιοχές τη φέρει η κατέχουσα δύναμη. Αυτό μας το έχει επιβεβαιώσει ήδη το ΕΔΔΑ από το 1996 με την υπόθεση Λοϊζίδου και αυτό ισχύει για τους παράτυπους μετανάστες. Είναι υποχρέωση της Τουρκίας να παρέχει τόσο στην ηττηρωτική Τουρκία πρόσβαση σε διαδικασίες ασύλου σε αυτούς τους ανθρώπους, ακόμη και στις κατεχόμενες περιοχές όταν βρίσκονται, και όχι να τους προωθούν στις ελεύθερες περιοχές και να επωμίζεται η Κυπριακή Δημοκρατία τις παραλείψεις της Τουρκίας.

Και τέλος, οι παράτυπες ροές μέσω θαλάσσης, οι οποίες έχουν σταματήσει από τον Απρίλιο. Από τον Απρίλιο του 2024 λόγω των μέτρων που έχει πάρει η κυβέρνηση της Κυπριακής Δημοκρατίας δεν έχουμε αφίξεις δια θαλάσσης, ενώ είχαμε τα προηγούμενα χρόνια σημαντική αύξηση. Η Λιμενική και Ναυτική Αστυνομία περιπολεί την περιοχή εκτός της χωρικής θάλασσας πέραν των 12 ναυτικών μιλίων, πάντα σε συμμόρφωση με το διεθνές και ενωσιακό δίκαιο. Υπάρχουν, βεβαίως, και κάποιες διατάξεις της Σύμβασης για το Δίκαιο Θάλασσας, οι οποίες είναι σχετικές, δεν θα επεκταθώ προς το παρόν. Και βεβαίως, υπάρχουν και διεθνείς συμβάσεις που δημιουργούν την υποχρέωση στο παράκτιο κράτος για την προστασία της ζωής στη θάλασσα, την οποία μπορούμε να συζητήσουμε στη συνέχεια.

Σας ευχαριστώ πολύ.

Το Δίκαιο Μετανάστευσης και η ελληνική πραγματικότητα

Παναγιώτης Περάκης, Πρόεδρος του Justice Watch, τέως πρόεδρος του Συμβουλίου Ευρωπαϊκών Δικηγορικών Συλλόγων CCBE, Νομικός

Ευχαριστώ πολύ το Πανεπιστήμιο και τον κ. Κληρίδη προσωπικά για την πρόσκληση σε αυτή τη σημερινή πολύ ενδιαφέρουσα εκδήλωση, όπως και το συγγραφέα του βιβλίου, το οποίο ήταν η αφορμή της, τον φίλο Θεόδωρο Παπαθεοδώρου και τον συγχαίρω για αυτό το καταπληκτικό βιβλίο.

Μου ζητήθηκε να μιλήσω για το δίκαιο της μετανάστευσης και την ελληνική πραγματικότητα. Θα ασχοληθώ περισσότερο με την πραγματικότητα, διότι, όπως γράφει και ο Θεόδωρος στο βιβλίο του, στο πεδίο του μεταναστευτικού είναι, κυρίως, η πραγματικότητα που διαμορφώνει το δίκαιο και όχι το αντίστροφο. Και ως πραγματικότητα εννοείται, κυρίως, η πραγματικότητα στο πεδίο, οι ασκούμενες πολιτικές και οι ιδεολογικές θεωρήσεις.

Η Ελλάδα από πολύ παλιά, περίπου από πάντα και μέχρι το 1990 ήταν μια χώρα αποστολής μεταναστών. Από την Ελλάδα έφευγαν μετανάστες, όπως και ο παππούς μου άλλωστε. Ανάλογη ήταν η εικόνα που είχαν οι Έλληνες για τους μετανάστες, πάρα πολύ θετική. Νομίζω ότι στις μετρήσεις μέχρι το 2000 ή λίγο πριν, η Ελλάδα ήταν πρώτη στις θετικές γνώμες για τους πρόσφυγες και τους μετανάστες στην Ευρώπη και ήμασταν πολύ περήφανοι για αυτό. Αυτό άρχισε να αλλάζει στο τέλος της δεκαετίας του 1980. Είχαμε μία μεγάλη έκρηξη εισόδου μεταναστών από την Αλβανία, κυρίως, και από τις γειτονικές βαλκανικές χώρες, όπως και από τις πρώην Σοβιετικές δημοκρατίες. Αυτοί οι αρχικοί, κυρίως αυτοί που προέρχονταν από την Αλβανία, παρά τις μεγάλες εντάσεις που δημιουργήθηκαν στην αρχή, στη συνέχεια οι περισσότεροι ενσωματώθηκαν στην ελληνική κοινωνία και, μάλιστα, είχαν πολύ θετική συμβολή στην ελληνική οικονομία. Η όξυνση του μεταναστευτικού στην Ελλάδα άρχισε γύρω στα χρόνια 2010, 2011, 2012, στην Αραβική Άνοιξη, με μαζικές ροές μεταναστών από την Αφρική, τη Μέση Ανατολή και την Ασία. Και βέβαια, το σημείο καμπής ήταν η μεγάλη προσφυγική κρίση του 2015 με εκατομμύρια προσφύγων να κατευθύνονται προς την Ε.Ε., τα περισσότερα από τα οποία περνούσαν από την Ελλάδα. Υπολογίζεται ότι μόνο το 2015 περισσότερα από 1,5 εκατομμύριο άνθρωποι, κυρίως από Συρία, Ιράκ και Αφγανιστάν μπήκαν στην Ελλάδα με κατεύθυνση την Ε.Ε. Επίσημα καταγεγραμμένοι το 2015 και 2016 ήταν 1.260.000 πρόσφυγες και μετανάστες στην Ελλάδα.

Η κρίση αυτή έφερε και τις μεγάλες αλλαγές στην Ε.Ε. στις πολιτικές και στη νομοθεσία. Και έτσι φτάσαμε σήμερα στο ευρωπαϊκό Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο. Σημειώνω, πάντως, για να καταδειχθεί το δυσανάλογο φορτίο που κλήθηκε να σηκώσει η Ελλάδα, ότι η κοινή δήλωση Ε.Ε. – Τουρκίας το 2016, στην οποία αναφέρθηκε ο κ. Υπουργός προηγουμένως, νομίζω και ο κ. Κληρίδης, αν και δεν θεωρείται βέβαια τυπικά σύμβαση της Ε.Ε., αλλά μία πολιτική συμφωνία των αρχηγών των κυβερνήσεων με την Τουρκία, το μεγαλύτερο μέρος της αφορά την Ελλάδα. Για να καταλάβετε τι επωμίστηκε η Ελλάδα σε όλη αυτή την προσφυγική κρίση, ουσιαστικά αυτή η δήλωση έγινε για την Ελλάδα και για τους Σύριους.

Δύο γεγονότα είχαν μεγάλη σημασία στην εξέλιξη των πραγμάτων για την Ελλάδα, το πρώτο ήταν η εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία, διότι γέννησε ένα κύμα προσφύγων προς χώρες, οι οποίες ως τότε θεωρούσαν τον εαυτό τους πολύ μακριά από το πρόβλημα. Ταξιδεύοντας στην Ευρώπη, βλέπαμε μία αντιμετώπιση αφ' υψηλού, με την πολυτέλεια της απόστασης, για αυτό αυτές οι χώρες ήταν αντίθετες πάντα σταθερά με την αλλαγή του Κανονισμού του Δουβλίνου. Υπενθυμίζω ότι η Ελλάδα πάντοτε ζητούσε να εφαρμοστεί περισσότερη αλληλεγγύη στο προσφυγικό – μεταναστευτικό, κυρίως σε τρία επίπεδα. Το πρώτο ήταν η διαχείριση των αιτήσεων ασύλου, το δεύτερο η φύλαξη των συνόρων και το τρίτο το οικονομικό μέρος όλης αυτής της υπόθεσης. Έτσι, χώρες που ως τότε δεν είχαν τέτοια διάθεση, προσχώρησαν τελικά σε μια ρεαλιστική αντιμετώπιση και το νέο Σύμφωνο - που ουσιαστικά ως πρόταση παρέπαιε από το 2020 - ψηφίστηκε πριν από μερικούς μήνες και σε λίγο θα αποτελέσει εφαρμοστέα νομοθεσία.

Το δεύτερο που νομίζω ότι είχε μεγάλη σημασία σε ένα άλλο επίπεδο για την Ελλάδα, ήταν τα γεγονότα του 2021 με τις πολλές χιλιάδες αιτούντες άσυλο και μετανάστες που μεταφέρθηκαν στα σύνορα της Λευκορωσίας με την Πολωνία. Η αντιμετώπιση ήταν η κινητοποίηση του πολωνικού στρατού. Αυτά τα επεισόδια που κατά σύμπτωση συνέβησαν λίγο μετά τα αντίστοιχα που είχαν συμβεί στην Ελλάδα στον Έβρο, όπου ο Έλληνας πρωθυπουργός με ελικόπτερο έδειχνε στην Πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και στους ευρωπαίους ηγέτες τι συνέβαινε εκεί, έπαιξαν ανοιχτά έναν πολύ μεγάλο ρόλο. Και ο ρόλος αυτός αποτυπώνεται και στη νομοθεσία, διότι τότε για πρώτη φορά κυκλοφόρησε πρόταση από την Επιτροπή, στην οποία είχαμε συμβάλει και εμείς ως σώμα Ευρωπαίων Δικηγόρων, για την αντιμετώπιση της εργαλειοποίησης - είχε ενταχθεί αυτή η λέξη στο λεξιλόγιο του μεταναστευτικού, η οποία τελικά συμπεριελήφθηκε στον Κανονισμό για την αντιμετώπιση καταστάσεων κρίσης και ανωτέρας βίας που αντιμετωπίζει και περιπτώσεις εργαλειοποίησης και δίνει κάποιες δυνατότητες για παρεκκλίσεις μέχρι δώδεκα μήνες.

Έχει πάρα πολύ ενδιαφέρον, διότι νομίζω ότι παντού είναι κάπως έτσι, το πώς αντιμετωπίζει η ελληνική κοινή γνώμη το ζήτημα της μετανάστευσης και το προσφυγικό. Στην Ελλάδα, ενώ, όπως ανέφερα στην αρχή, η κοινή γνώμη ήταν αναφανδόν θετική απέναντι σε αυτούς τους ανθρώπους, όταν η Ελλάδα άρχισε να γίνεται χώρα εισδοχής, η πρόσληψη της εικόνας του πρόσφυγα και του μετανάστη άλλαξε, έγινε εχθρική, μερικές φορές έφτασε να γίνει και ρατσιστική. Στην περίπτωση των Αλβανών μεταναστών που είχαμε ως πρώτο κύμα στις αρχές της δεκαετίας του 1990 υπήρχαν και περιστατικά έντονα. Όταν υπήρχαν στο σχολείο Αλβανόπουλα που έτυχε να διακριθούν λίγο παραπάνω από τα Ελληνόπουλα, υπήρχαν αντιδράσεις και εντάσεις. Γενικά νομίζω ότι αυτό ισχύει παντού, ισχύει σίγουρα στην Ελλάδα. Το μεταναστευτικό προκαλεί εντάσεις, ακραίες θέσεις, αλλά και αλλαγές. Δυστυχώς, όταν σε μια χώρα, όπως η Ελλάδα, υπάρχει είσοδος τόσο αριθμού ανθρώπων, χωρίς τις κατάλληλες συνθήκες, χωρίς τη νομοθεσία, χωρίς τις πολιτικές, είναι εύλογο να υπάρχουν τέτοιου είδους συμπτώματα.

Παρολαυτά, από την άλλη μεριά υπήρξαν στην προσφυγική κρίση του 2015 πάρα πολλοί Έλληνες, οι οποίοι μερικές φορές βοήθησαν ακόμα και με αυτοθυσία, έσωσαν, περιέθαλψαν μετανάστες που έφταναν στα νησιά μας από τη θάλασσα. Δεν έπαψε να υπάρχει ο ρατσιστικός λόγος με τις πολιτικές του προεκτάσεις και έτσι,

στην Ελλάδα ένα κόμμα, μια εγκληματική οργάνωση, η οποία φόρεσε το μανδύα του πολιτικού κόμματος έφτασε κοντά στο 10% στην Ελληνική Βουλή, η Χρυσή Αυγή. Ένα βασικό στοιχείο από τις έρευνες στην Ελλάδα για το μεταναστευτικό – προσφυγικό είναι ότι η ελληνική κοινή γνώμη έχει, όχι τελείως, πάντως διαφορετική άποψη για τους πρόσφυγες και διαφορετική για τους μετανάστες. Είναι πολύ πιο θετική για τους πρόσφυγες, πολύ πιο αρνητική για τους μετανάστες. Δεν έχει γίνει σαφές ακριβώς ποιοι είναι οι λόγοι για αυτό. Νομίζω, διαβάζοντας διάφορα αποτελέσματα και στοιχεία ερευνών ότι μάλλον στους πρόσφυγες ασυναίσθητα από τον κόσμο αποδίδεται ότι αυτό που τους συμβαίνει οφείλεται στις πεποιθήσεις τους, σε μια κατάσταση έξω απ' αυτούς, στην οποία αναγκαστικά βρέθηκαν και δεν την επέλεξαν, όπως, κακώς ίσως, θεωρείται κατά κανόνα ότι ισχύει για τον οικονομικό μετανάστη, ότι δηλαδή ο τελευταίος διάλεξε να έρθει.

Είναι απαραίτητο να ειπωθεί - δεν γνωρίζω αν ισχύει και για την Κύπρο - αλλά ισχύει για τα περισσότερα μέρη της Ευρώπης, ότι σύμφωνα με όλες τις έρευνες, εκείνοι που υφίστανται τις κοινωνικές ανισότητες, δηλαδή που αισθάνονται κοινωνικά πιο αδύναμοι, έχουν και τα περισσότερα συναισθήματα δυσaráσκειας, απογοήτευσης και συχνά καταλήγουν σε πολωμένες αρνητικές απόψεις απέναντι στους πρόσφυγες και τους μετανάστες. Οι φωνές αυτές, συνήθως, εκπροσωπούνται από άτομα μεγαλύτερης ηλικίας, άνω των 65 ετών, απόφοιτους πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, του δημοτικού και νέους 17 – 24 ετών. Πιο συντηρητικές απόψεις έχουν οι απόφοιτοι της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, προφανώς λόγω έλλειψης γνώσεων και μορφωτικού επιπέδου, ενώ αντίθετα, είναι καταγεγραμμένο ότι όσο ανώτερο το μορφωτικό επίπεδο τόσο πιο θετική η πρόσληψη. Από τις πολλές έρευνες που έχουν διενεργηθεί, υπάρχουν αρκετά στοιχεία, αλλά θα περιοριστώ σε κάποια από αυτά. Κατ' αρχήν, αναφερόμενος σε μια έρευνα της “Διανέοσις” που δημοσιεύθηκε τον Απρίλιο του 2024, στην ερώτηση «θετικό ή αρνητικό» στην Ελλάδα, οι πρόσφυγες είναι τρίτοι μετά τους Αμερικάνους και τους Ρώσους (θετικό 56,2%, αρνητικό 37,3%). Παρακάτω είναι οι Γερμανοί και οι Εβραίοι και οι μετανάστες βρίσκονται εκεί που είναι περισσότερες οι αρνητικές γνώμες, 52,1% αρνητικές, 40,4% θετικές. Παρακάτω είναι οι Τούρκοι και παρακάτω σε ειδική κατηγορία οι μουσουλμάνοι και τελευταίοι οι Ρομά.

Ένα άλλο στοιχείο της ελληνικής κοινής γνώμης είναι ότι η πρόσληψη του ξένου, του πρόσφυγα και του μετανάστη, διαφοροποιείται ανάλογα με την προέλευσή τους. Οι πιο θετικές γνώμες στην Ελλάδα είναι για αυτούς που έρχονται από τις χώρες των Βαλκανίων, μετά από τις χώρες της Λατινικής και Κεντρικής Αμερικής, τις χώρες της Αφρικής, τις χώρες της Ασίας και τελευταίοι στη λίστα από τις χώρες της Μέσης Ανατολής. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο ερώτημα «ποιες θεωρείτε τις μεγαλύτερες απειλές για το μέλλον των Ελλήνων;» οι μετανάστες μπαίνουν στην πέμπτη σειρά σχεδόν όσο και η ανεργία, 17,1%, 17,3% η ανεργία. Πολύ πάνω από πολλά που θεωρούσαμε ότι θα ήταν πιο ψηλά.

Κρίσιμο, τέλος, είναι και το ερώτημα στους Έλληνες αν πρέπει η Ελλάδα να υιοθετήσει μια περισσότερο ή λιγότερο αυστηρή στάση στην αντιμετώπιση των μεταναστευτικών ροών. Το 68,6%, δηλαδή το 70% περίπου των ερωτηθέντων, δηλώνει ότι θέλει μια πιο αυστηρή στάση, ενώ μόνο το 12,2% θα ήθελε λιγότερο αυστηρή στάση με περισσότερο βάρος στα θέματα ένταξης. Αυτό είναι ένα πολύ σημαντικό στοιχείο, καθώς σήμερα η οικονομία έχει σταθεροποιηθεί και η ανεργία

έχει μειωθεί και όσο βελτιώνονται τα πράγματα, κανονικά μειώνεται η αρνητική πρόσληψη του μετανάστη. Παρόλα αυτά είναι ένα 70% αρνητικό ποσοστό. Και αυτό προκύπτει και από άλλες έρευνες όπως η «Παλμός Ανάλυσης» την ίδια εποχή πριν από λίγους μήνες.

Όμως, στο ερώτημα «κατά τη γνώμη σας είναι σωστό τα παιδιά νομίμων μεταναστών που γεννιούνται στην Ελλάδα να λαμβάνουν άμεσα την ελληνική ιθαγένεια;» που είναι ένα κρίσιμο ερώτημα εθνικά, το 69% απαντά «Ναι» και μόνο 30,1% είναι αρνητικό σε αυτό το ενδεχόμενο. Αυτό σημαίνει ότι δεν υπάρχουν παγιωμένες αρνητικές απόψεις και ότι ο κόσμος στην Ελλάδα είναι ακόμα ανοιχτός να δει θετικά στοιχεία σε λύσεις που δεν στηρίζονται μόνο στην επιβολή και στην αυστηρότητα.

Επίσης, η πλειοψηφία της κοινής γνώμης στην Ελλάδα θεωρεί ότι είναι θετική η δυνατότητα συμβολής των μεταναστών στη βελτίωση της οικονομίας, στην αντιμετώπιση του δημογραφικού, στην ανάπτυξη του αγροτικού τομέα και στην εξισορρόπηση των ασφαλιστικών ταμείων. Δηλαδή, η σύνδεση του μεταναστευτικού με την οικονομία δίνει και μία θετική προοπτική.

Το πρώτο νομοθέτημα για τη μετανάστευση στην Ελλάδα υιοθετήθηκε το 1929. Στην πραγματικότητα η νομοθεσία για τη μετανάστευση ξεκινάει από το 1990 και έπειτα. Αρχικά η προσέγγιση ήταν εντελώς αποτρεπτική, αστυνομική, με τη λογική τότε, πεπλανημένη βέβαια, ότι ο νομοθέτης είχε να αντιμετωπίσει κάτι προσωρινό, ενώ δεν ήταν καθόλου έτσι. Δεν υπήρχε καθόλου μεταναστευτική πολιτική, αλλά μετά άρχισε να αλλάζει λίγο η νομοθεσία. Με το Ν. 2910/2001 αναγνωρίστηκαν ίσα ασφαλιστικά δικαιώματα στους μετανάστες, δικαίωμα στην εκπαίδευση, πρόσβαση στην εκπαίδευση των ανηλίκων και θέματα οικογενειακής επανένωσης που ήταν πολύ καινούριο για την εποχή. Η διαδικασία στην Ελλάδα συνέχισε να είναι πολύ γραφειοκρατική. Υπήρχαν μεγάλα προβλήματα στην έκδοση αδειών διαμονής και πολύ μεγάλη διαφθορά, διότι τα πράγματα δεν ήταν ξεκάθαρα. Έλειπαν τα σαφή κριτήρια και όταν λείπουν τα σαφή κριτήρια, ακμάζει η διαφθορά. Αυτό σχετικά αντιμετωπίστηκε το 2005 με το Ν. 3386, ενώ το 2007 ήταν σημαντικό ότι θεσμοθετήθηκε για πρώτη φορά η άδεια διαμονής αόριστης διάρκειας, όταν συμπληρώνονταν 10 χρόνια νόμιμης διαμονής και εργασίας στην Ελλάδα. Και φυσικά, υπάρχει μια ουσιαστική πρόοδος με το σημερινό μεταναστευτικό κώδικα. Μετά τον Ν. 4251/2014 σήμερα υπάρχει ο Ν. 5038/2023 που μπορεί να ειπωθεί ότι ανταποκρίνεται στις σύγχρονες ανάγκες.

Βελτιώθηκε η νομοθεσία, διένυσε μια πολύ μεγάλη απόσταση στην Ελλάδα, όμως, υπάρχουν πάρα πολλά προβλήματα. Ποια είναι αυτά κατά τη γνώμη μου: το πρώτο και σημαντικότερο είναι το θέμα των επαναπροωθήσεων. Οι επαναπροωθήσεις φυσικά απαγορεύονται από το δίκαιο, από τη σύμβαση της Γενεύης και όχι μόνο. Τούτο, διότι η προστασία των συνόρων θεμελιώδες δικαίωμα κάθε κυρίαρχου κράτους, η Ε.Ε. έχει επιβάλει μια κοινή πολιτική για την προστασία των εξωτερικών της συνόρων, το άρθρο 2 μάλιστα επιβάλλει και αυστηρούς ελέγχους στα εξωτερικά σύνορα, πλην όμως, από τη στιγμή που φτάνει κάποιος στα σύνορα και αναφέρει ότι επιθυμεί να υποβάλει αίτηση για άσυλο, για διεθνή προστασία, είναι υποχρεωτικό να του επιτραπεί να εισέλθει και να την υποβάλλει. Και όχι μόνο αυτό. Είναι υποχρεωτικό, όπως είπε και ο κ. Υπουργός πριν, να του εξασφαλισθούν και κατάλληλες συνθήκες μέχρι το αίτημά του να εξεταστεί. Πρέπει να του δοθεί δικαίωμα

πρόσβασης στη στέγαση, στην εκπαίδευση, στην εργασία. Όλα αυτά είναι τελείως αντίθετα με το θέμα των push backs. Στην Ελλάδα είναι αλήθεια ότι δεν υπάρχει, από όσο γνωρίζω, μία σαφής δικαστική απόφαση, ελληνική ή ξένη που να αναφέρει ρητά ότι “έχει συμβεί την τάδε μέρα με τους τάδε ανθρώπους επαναπροώθηση”. Υπάρχουν γκρίζες ζώνες και το συμπέρασμα που κάποιος λογικός άνθρωπος εξάγει και νομίζω ότι και η Frontex θα αξιολογήσει ως σοβαρές αυτές τις καταγγελίες, είναι ότι συμβαίνουν τέτοια πράγματα. Δεν θα έπρεπε να συμβαίνουν, διότι είναι αντίθετα με κάθε έννοια κράτους δικαίου. Πέρα από το γεγονός, βέβαια, ότι όταν συμβαίνει σε περισσότερα από ένα άτομα παραβιάζονται κι άλλες διατάξεις. Γιατί πρόκειται για μαζική επαναπροώθηση, παραβιάζεται το δικαίωμα για εξατομικευμένη εξέταση κάθε αίτησης ασύλου. Ό,τι και να έχει ειπωθεί για τη χώρα προέλευσης, κάθε άνθρωπος δικαιούται να εξεταστεί ειδικά γι’ αυτόν το αίτημά του. Ακόμα κι αν προέρχεται από χώρα του κόσμου, όπου τα ανθρώπινα δικαιώματα βρίσκονται στο ανώτατο δυνατό επίπεδο, μπορεί να υπάρχουν προσωπικοί λόγοι που να δικαιολογούν να του χορηγηθεί άσυλο.

Στο σημείο αυτό υπάρχει ένα δεύτερο πρόβλημα στην Ελλάδα με τη δικαιοσύνη. Η δικαιοσύνη στην Ελλάδα κάνει πάρα πολύ καλή δουλειά στο θέμα των δευτεροβάθμιων επιτροπών που εξετάζουν τις προσφυγές στις απορριπτικές αποφάσεις για χορήγηση ασύλου. Και δεν το αναφέρω, επειδή είναι παρούσα η κα Κουτσοπούλου, αλλά είναι αλήθεια, το είχα γράψει από πριν, είναι καταπληκτική η δουλειά που γίνεται. Υπάρχουν, όμως, κάποιες εμβληματικές υποθέσεις, όπου δεν γίνεται η ίδια καλή δουλειά και ανατρέπεται η εικόνα με χαρακτηριστική την υπόθεση της Πύλου. Όταν συνέβη αυτή η τραγωδία, δεν δικαιολογείται η δικαιοσύνη να μην έχει μεριμνήσει, να μην έχει ενεργήσει κατά υποδειγματικό τρόπο, ενώ θα έπρεπε.

Άλλο πρόβλημα συνιστά το ζήτημα της διοικητικής κράτησης. Όπως γνωρίζετε, δεν είναι δυνατόν να στερείται ένα άτομο την ελευθερία του με απόφαση διοικητικού και όχι δικαστικού οργάνου. Και αυτό γίνεται σε μεγάλο βαθμό δυστυχώς.

Ένα άλλο μεγάλο πρόβλημα στην Ελλάδα είναι οι συνθήκες κράτησης και υπάρχουν πολλές καταδίκες της Ελλάδας από το ΕΔΔΑ.

Και τέλος, σημαντικό πρόβλημα αν επιθυμείτε να γίνετε δικηγόροι, είναι ότι η δυνατότητα σε όλους να έχουν πρόσβαση σε δικηγόρο και νομική αρωγή προβλέπεται μόνο στο δεύτερο βαθμό. Ευτυχώς, με το νέο Σύμφωνο θα είναι υποχρεωτικό από το στάδιο της διοικητικής διαδικασίας και οι δικηγορικοί σύλλογοι πρέπει να προετοιμαστούν. Διότι πρόσβαση σε δικηγόρο σημαίνει, όχι σε οποιονδήποτε δικηγόρο, αλλά σε δικηγόρο που γνωρίζει.

Υπάρχουν και εκκρεμότητες πολιτικές και κοινωνικές στην Ελλάδα σε σχέση με το μεταναστευτικό και το προσφυγικό, αλλά ευτυχώς στα κόμματα του λεγόμενου συνταγματικού τόξου έχουν πάψει οι αβρότητες, έχουν ληφθεί μαθήματα από το παρελθόν. Υπήρξε αυτή η τραγική εμπειρία της Μόριας, υπήρξαν και άλλα και όλοι έχουν καταλάβει ότι δεν προσφέρεται το θέμα για μεγαλοστομίες. Διότι λεγόταν κάποια στιγμή ότι όλοι είναι πρόσφυγες ή ότι η θάλασσα δεν έχει σύνορα, αλλά ευτυχώς η Ελλάδα ωρίμασε.

Υπάρχει, όμως, ένα πιο σημαντικό πρόβλημα κατά τη γνώμη μου. Αν θέλουμε να έχουμε μια πλήρη αντιμετώπιση του μεταναστευτικού – προσφυγικού, πρέπει να

έχουμε κατά νου ότι πρόκειται για ένα πολυεπίπεδο θέμα που έχει νομικές, πολιτικές, οικονομικές αλλά και κοινωνικές προεκτάσεις. Όταν προκύπτει ότι υπάρχει ρεαλισμός στο θέμα της σύνδεσης του μεταναστευτικού με την οικονομία και τούτο καταλήγει σε ένα θετικό συμπέρασμα, ο ίδιος ρεαλισμός πρέπει να επιδειχθεί σε μια άλλη πλευρά. Υπάρχουν περιοχές της Ελλάδας, κάποιες τοπικές κοινωνίες που βιώνουν πολύ πιο δύσκολα από κάποιες άλλες τα θέματα μετανάστευσης και προσφυγικού. Προσωπικά, κατά τη διετία 2015-2017 επισκέφθηκα πολλές φορές τη Μόρια και τη Μυτιλήνη και είχα δει τι τραβούσε ο τοπικός πληθυσμός. Είχα δει τι πάθαιναν αυτοί οι άνθρωποι μέσα στη Μόρια που ήταν να κλαις, αλλά και τι δυσκολίες είχαν οι άνθρωποι δίπλα, οι κάτοικοι. Τώρα για τη δουλειά μου μεταβαίνω ακόμα, περνάω μια φορά τουλάχιστον τη βδομάδα από τον Άγιο Παντελεήμονα μέχρι το τέρμα Αχαρνών και βλέπω ότι υπάρχουν περιοχές της Αθήνας, όπου οι άνθρωποι έχουν πολύ μεγάλες δυσκολίες, πάρα πολύ μεγάλες. Ή νομίζουν ότι έχουν κάποιος από αυτούς, κυρίως είναι αληθινές αυτές οι δυσκολίες. Και όπως είπα στην αρχή, αυτές τις δυσκολίες τις βιώνουν οι μη προνομιούχοι, οι πιο ηλικιωμένοι, οι λιγότερο μορφωμένοι, αυτοί που έχουν τις λιγότερες δυνατότητες. Ένα λάθος που κάνουμε οι άνθρωποι που είμαστε λίγο πιο φιλελεύθεροι, πιο προοδευτικοί αν θέλετε, βάζω και τον εαυτό μου, είναι ότι έχουμε την τάση να μην τους βλέπουμε. Και να ξεχνάμε ότι η συμπερίληψη έχει και αυτούς μέσα. Και αν δεν βάζουμε και αυτούς και αν δεν τους ακούμε αυτούς, τους κάνουμε δώρο στην ακροδεξιά. Έχουμε κάνει αυτό το λάθος και νομίζω ότι είναι ένα λάθος, το οποίο πρέπει γρήγορα κάθε δημοκρατική πολιτεία να το δει.

Τέλος, ως νομικός, θεωρώ ότι είναι σαφές ότι για όλα όσα συγκροτούν τα ζητήματα μετανάστευσης και προσφυγικού, πρέπει να τα αντιμετωπίζουμε με βάση τους κανόνες. Πρέπει να φροντίσουμε και να ζητάμε εμείς πρώτοι από όλους ότι να γίνονται όλα με σεβασμό στο δίκαιο, στους κανόνες δικαίου. Οι ευθύνες θα αποδίδονται, όπου υπάρχουν, είτε αυτό αφορά στην Πύλο είτε σε μια καταγγελία για push back είτε σε ένα διακινητή, να εφαρμόζονται σε όλα οι νόμοι. Διότι αν εφαρμόζονται οι νόμοι, οι κανόνες, μένει ελεύθερο το πεδίο τις απαντήσεις στα ερωτήματα, καθώς είναι πάρα πολλά και δύσκολα τα ερωτήματα που θέτει το μεταναστευτικό και το προσφυγικό και αν δεν το κάνουμε με τους κανόνες, τις απαντήσεις θα τις δίνουν άλλοι. Θα τις δίνουν οι προκαταλήψεις, θα τις δίνουν οι ιδεοληψίες, θα τις δίνει το συναίσθημα, ο φόβος, η ισχύς. Την προηγούμενη εβδομάδα ο Elon Musk σχολιάζοντας τους Ιταλούς δικαστές, οι οποίοι επέβαλαν την επιστροφή των μεταναστών που είχαν πάει από την Ιταλία στην Αλβανία στο πλαίσιο της συμφωνίας που είχε κάνει η ιταλική κυβέρνηση, γιατί έκριναν αυτοί οι δικαστές ότι δεν υπήρχαν επαρκείς εγγυήσεις σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ο Elon Musk είπε «πρέπει να φύγουν αυτοί οι δικαστές». Λοιπόν εμείς πρέπει να πούμε ότι δεν πρέπει να φύγουν αυτοί οι δικαστές, διότι αν φύγουν αυτοί οι δικαστές, ο Elon Musk φυσικά δεν έχει κανένα πρόβλημα, αλλά όλοι εμείς οι υπόλοιποι θα έχουμε. Διότι θα πρέπει να φύγουμε και εμείς, να μεταναστεύσουμε κάπου αλλού, όπου τηρούνται οι νόμοι και όχι ο νόμος του ισχυρού.

Ευχαριστώ πάρα πολύ.

Ευρωπαϊκό Δίκαιο Μετανάστευσης

Θεόδωρος Παπαθεοδώρου, Καθηγητής, τέως Πρύτανης Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, Επισκέπτης Καθηγητής Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Frederick

Σήμερα τιμώμενο είναι το πανεπιστήμιο που διοργάνωσε αυτή την εξαιρετική εκδήλωση. Θα ήθελα, επίσης, να ευχαριστήσω για την παρουσία του τον κ. Υφυπουργό, τον κ. Βουλευτή, τον κ. Πρόεδρο, ο οποίος διοργάνωσε και είχε την ιδέα της συγκεκριμένης εκδήλωσης. Με τιμά ιδιαίτερα η συζήτηση για ένα θέμα, το οποίο έχω υπηρετήσει και από την πλευρά του Πανεπιστημίου και με την πολιτική μου ιδιότητα προηγουμένως στα έδρανα της Βουλής την περίοδο της κρίσης ακριβώς 2015-2019, όπου είδα να εξελίσσεται μπροστά μας το ζήτημα της διαχείρισης του μεταναστευτικού. Να ευχαριστήσω για την παρουσία τους, τους αγαπητούς δικαστές, τους αγαπητούς συναδέλφους του πανεπιστημίου, τους φοιτητές και τις φοιτήτριες και όλους τους αρκετούς φίλους και φίλες που είναι σήμερα μαζί μας.

Δύο όροι έχουν κάνει την εμφάνισή τους τα τελευταία 10 – 15 χρόνια σε αυτό που ονομάζουμε, παλαιότερα δίκαιο αλλοδαπών, αργότερα δίκαιο μετανάστευσης και ασύλου. Δύο όροι: Η κοινοτικοποίηση ο ένας και η λέξη διακυβέρνηση, επίσης. Θα αρχίσω από το πρώτο, κοινοτικοποίηση: Από το 1991 που σε κύκλο της Επιτροπής εμφανίζεται ότι η μετανάστευση είναι αντικείμενο κοινού ενδιαφέροντος για τα κράτη μέλη, μέχρι τη μεταρρυθμιστική συνθήκη της Λισαβόνας, περνώντας από τη Συνθήκη του Αμστερνταμ, περνώντας από τη μεγάλη παραγωγή Κανονισμών, Οδηγιών για πολλά θέματα, τα οποία καθένα από αυτά έθετε ένα κομμάτι του πάζλ σε αυτή τη μεγάλη εικόνα που είναι το δίκαιο μετανάστευσης και ασύλου. Το δεύτερο βιβλίο που ετοιμάζω, είναι για τη νομολογία για το άσυλο, όπου εκεί είναι πολύ πλούσια και σε εθνικό και σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Έλεγα, λοιπόν, ότι είναι μια μακρά πορεία μετάβασης. Όλα αυτά, μέχρι το Ευρωπαϊκό Σύμφωνο Μετανάστευσης και Ασύλου, συνέβαλαν στο να καταστεί κατ' αρχάς το δίκαιο μετανάστευσης και ασύλου ενωσιακό δίκαιο και όχι πλέον εθνικό, να μεταβιβαστούν οι αρμοδιότητες από την εθνική κυριαρχία στην ενωσιακή έννομη τάξη, επομένως στα όργανα και στους θεσμούς της Ε.Ε. που λειτουργούν με τη διαδικασία της συν-νομοθέτησης. Και σήμερα, ευτυχώς για την Ελλάδα, έχει δίκιο ο Παναγιώτης Περάκης και σήμερα έχουμε πλέον ένα ενωσιακό δίκαιο και μάλιστα ένα δίκαιο, το οποίο αναφέρεται στη μετανάστευση και στο άσυλο στα πλέον σημαντικά καταστατικά του κείμενα σε Συνθήκες του. Επομένως, το ζήτημα της μετανάστευσης και του ασύλου είναι ένα ζήτημα από τη νομική πλευρά, το οποίο αφορά τον πυρήνα του ενωσιακού δικαίου, τον πυρήνα των συνθηκών, επομένως τον πυρήνα του πρωτογενούς δικαίου.

Δεύτερος όρος, διακυβέρνηση: Η Ευρώπη πέρασε, όπως και τα κράτη μέλη, από πάρα πολλές φάσεις συνειδητοποίησης ότι δεν είναι δυνατόν πλέον η μεταναστευτική πολιτική να είναι εθνική πολιτική και θα πρέπει να γίνει ευρωπαϊκή πολιτική. Πέρασε μέσα από φάσεις, από περιόδους όπου διαχειριζόταν μεταναστευτικά και αργότερα προσφυγικά ρεύματα. Δεν πρέπει να ξεχνάμε τον πόλεμο στη Γιουγκοσλαβία. Δεν πρέπει να ξεχνάμε την γενεσιουργό αιτία της νέας αντίληψης για τη μετανάστευση και αυτό είναι η πτώση του τείχους του Βερολίνου. Από το 1989 και μετά

καταλαβαίνουμε ότι το ζήτημα δεν αφορά μόνο τις μεταναστευτικές ροές που γνωρίζαμε μέχρι τότε, δεν αφορά τις σχέσεις μητροπόλεων και παλαιών αποικιών που έπρεπε να διαχειριστούν τα μεγάλα κράτη, όπως η Γερμανία, η Γαλλία, ακόμα και η Ισπανία, η Πορτογαλία, το Βέλγιο, μικρότερα κράτη που είχαν σχέση όμως μεταξύ μητρόπολης και αποικίας. Αλλά έχουμε ροές, ένα φαινόμενο το οποίο ήρθε για να μείνει. Η Ελλάδα το κατάλαβε τελευταία και πάλι ο Παναγιώτης Περάκης είχε δίκιο. Από το 1991 μέχρι σήμερα έγινε μια μεγάλη προσπάθεια ομογενοποίησης των πολιτικών, αλλά μέσα από ένα κοινοτικό πρίσμα, με μεγάλες αρρυθμίες, με μεγάλες αστοχίες και ταυτόχρονα όμως, κάτι το οποίο είναι πάρα πολύ σημαντικό στο νομικό επίπεδο, με μεγάλες κατακτήσεις. Και οι κατακτήσεις αυτές ήρθαν πάντα μετά από κρίσεις, όπως ήταν η κρίση του 1989, όπως ήταν η κρίση του 1991, όπως πλέον μετά το Τάμπερε το 1999 αποφασίζουμε ότι θα πρέπει να έχουμε μια πολιτική που να προέρχεται, όμως, από ένα νομικό καθεστώς που θα ορίζει και θα οργανώνει τη μετανάστευση και το άσυλο με κοινούς κανόνες, κοινές διαδικασίες. Για να φτάσουμε στην κρίση της Αραβικής Άνοιξης και κατόπιν της κρίσης του 2015, η Ευρώπη παντελώς ανέτοιμη, η Ελλάδα παντελώς ανέτοιμη και τότε να εφεύρουμε καινούριους μηχανισμούς. Η μετεγκατάσταση είναι μηχανισμός, ο οποίος εφευρέθηκε το 2015. Ενώ προηγουμένως τη συζητούσαμε, το 2015 αποφασίσαμε να αλλάξει η Frontex αι να επανέλθουμε σε αυτό που υπήρχε μέσα στη Συνθήκη: ότι τα σύνορα, τα εξωτερικά σύνορα είναι αντικείμενο ευρωπαϊκής προστασίας. Μέχρι τότε δε χρειαζόταν να το ακουμπήσουμε, διότι ασχοληθήκαμε πάρα πολύ μεγάλο διάστημα με κάτι, το οποίο είναι εξίσου σημαντικό, ασχοληθήκαμε με το Σένγκεν. Ασχοληθήκαμε με τη δημιουργία του κώδικα Σένγκεν και αυτό που έζησε η γενιά μας, των περισσότερων, το πέρασμα από τα εθνικά σύνορα στην κατάργησή τους στο πλαίσιο της Ε.Ε. Επομένως είναι κάτι το οποίο δημιούργησε την ανάγκη διαμόρφωσης νέων κανόνων δικαίου για τους πυλώνες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, την ελεύθερη κυκλοφορία μεταξύ των κρατών μελών, όχι μόνο των πολιτών της Ε.Ε., αλλά και των πολιτών των τρίτων χωρών. Για να φτάσουμε στη μεγάλη κατάκτηση η οποία ήταν η χορήγηση μαζί με την εθνική ιθαγένεια, της ευρωπαϊκής ιθαγένειας μετά το Άμστερνταμ. Επομένως, η διαμόρφωση των κανόνων που διέπουν τις σχέσεις μεταξύ πολιτών Ε.Ε. και πολιτών τρίτων χωρών. Διακυβέρνηση. Κάτι το οποίο ξέχασα να πω, ότι επανήλθαμε στην κρίση και καταλάβαμε πόσο χρειάζεται ένα μεγάλο συμβόλαιο, ένα μεγάλο σύμφωνο. Το Δουβλίνο είχε, ούτως ή άλλως, με την ομολογία όλων πεθάνει. Δεν μπορεί η χώρα πρώτης υποδοχής, καμία χώρα πρώτης υποδοχής να δεχθεί όλο το βάρος της διαχείρισης της κρίσης. Για να φτάσουμε, όμως, μετά το 2015 στην ιδέα ότι χρειάζεται ένα νέο σύμφωνο μετανάστευσης και ασύλου, χρειάστηκε να ενισχύσουμε τους θεσμούς της Eurodac, της Frontex, την αστυνομική και δικαστική συνεργασία. Όπως επίσης, γιατί αυτό έχει πολλή μεγάλη σημασία, να δούμε ότι η κρίση επανήλθε. Επανήλθε το 2020 με την απόπειρα μαζικής εισόδου εργαλειοποιημένων προσφύγων και μεταναστών από την Τουρκία, η οποία δεν έχει αναγνωρίσει το άσυλο υπό την έννοια του συνόλου της συνθήκης της Γενεύης και των πρωτοκόλλων της Νέας Υόρκης. Επομένως, δεν αναγνωρίζει το ίδιο άσυλο, για το οποίο μιλάμε εμείς. Έχει ένα σύστημα προσωρινής διεθνούς προστασίας και εκβιάζει με αυτό την Ευρώπη. Για να έρθουμε μετά στη συνειδητοποίηση ότι αυτό το φαινόμενο είναι κυκλικό. Θα έρχεται, θα φεύγει, θα επανέρχεται με μεγαλύτερη ένταση και χρειάζεται εξέλιξη της νομοθεσίας, όπως θα δούμε ότι γίνεται στην παραγωγή του δικαίου, του

ενωσιακού δικαίου για τη μετανάστευση και το άσυλο. Για να φτάσουμε όμως και στο 2022 μετά την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία, όπου χρειάστηκαν τρεις μέρες για να ενεργοποιηθεί ένας μηχανισμός που δεν είχε ενεργοποιηθεί ποτέ νωρίτερα. Δηλαδή ο μηχανισμός της προσωρινής διεθνούς προστασίας για όλους όσοι κατοικούσαν στην Ουκρανία μέχρι την 22^α Φεβρουαρίου του 2022 και να ενεργοποιήσουμε σε κάθε κράτος τις διαδικασίες της επικουρικής προστασίας, έτσι ώστε να συμπεριλάβουμε και αυτούς, οι οποίοι παράτυπα διέμεναν στα κράτη μέλη. Άρα μέσα από αυτή την τριακονταετή πορεία συγκροτήθηκε το ενωσιακό δίκαιο για τη μετανάστευση που όμως θα πρέπει να τονίσουμε δύο πράγματα. Ότι σήμερα διαχέεται στην κοινή γνώμη, στις ευρωπαϊκές κοινωνίες, ότι η ευρωπαϊκή διακυβέρνηση μετανάστευσης και ασύλου δεν είναι τίποτε άλλο παρά αντιτιθέμενα συμφέροντα μεταξύ των κρατών και ένας συσχετισμός δυνάμεων μεταξύ άλλων κρατών. Δεν είναι κάτι, το οποίο μπορεί να θεωρηθεί ότι η διακυβέρνηση μετανάστευσης παίρνει σάρκα και οστά στην Ε.Ε. Εγώ θα θυμίσω το εξής: ότι πλέον η Ευρώπη δεν έχει την πολυτέλεια της διαχείρισης των μεταναστευτικών ροών. Δεν κάνουμε μόνο διαχείριση, δε γίνεται να κάνουμε μόνο διαχείριση. Η διακυβέρνηση σημαίνει μόνιμοι οργανισμοί, μόνιμοι θεσμοί, των οποίων η αναγκαιότητα φαίνεται μπροστά μας κάθε φορά που καλούμαστε να χειριστούμε μία κρίση. Δεν υπήρχε προηγουμένως ευρωπαϊκός οργανισμός ασύλου, υπήρχε η ευρωπαϊκή υπηρεσία ασύλου, η περίφημη EASO, υπήρχαν δομές, οι οποίες ενισχύθηκαν μέσα από την κρίση του 2015. Και σήμερα στο Σύμφωνο Μετανάστευσης και Ασύλου έχουμε τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Ασύλου. Δηλαδή έναν Οργανισμό, ο οποίος θα λειτουργεί αυτόνομα, θα έχει τους μηχανισμούς ελέγχου της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, θα εφαρμόζει κοινές διαδικασίες, όπως δεν είχαμε τη Frontex πριν από 10 χρόνια. Σήμερα υπάρχει η Frontex, η οποία στο βαθμό που αυτό είναι εφικτό προστατεύει τα σύνορα, τα εξωτερικά σύνορα της Ε.Ε. και εξωτερικά σύνορα ορισμένων κρατών μελών, όπως είναι η Ελλάδα και η Κύπρος. Διακυβέρνηση. Ένα σημείο μόνο για να δούμε πια πως εξελίσσονται οι πολιτικές. Μόλις το 2014 μετά τις εκλογές στο Κολλέγιο Επιτρόπων, ο κ. Βουλευτής θα το θυμάται σίγουρα, συστάθηκε το συγκεκριμένο χαρτοφυλάκιο για την μετανάστευση. Μέχρι το 2014 δεν είχαμε καμία ειδική αρμοδιότητα στο Κολλέγιο Επιτρόπων. Δεν είχαμε την αρμοδιότητα αυτή, η οποία συνήθως ήταν στις εσωτερικές υποθέσεις και στη δικαιοσύνη. Η αντίληψη ότι μετά την Αραβική Άνοιξη το πρόβλημα είναι μπροστά, μας έθεσε στην αναγκαιότητα δημιουργίας για πρώτη φορά του χαρτοφυλακίου Επιτρόπου για τη μετανάστευση. Όπως και το 2019 υπήρχε η προσπάθεια ένταξής του σε αυτό που ονομάσαμε ευρωπαϊκό τρόπο ζωής, διότι θέλουμε να συνδέσουμε τον ευρωπαϊκό τρόπο ζωής με τη μετανάστευση και να λειτουργήσουμε στο πεδίο της ένταξης, της συμπερίληψης σε ανοιχτές κοινωνίες όπως είναι οι ευρωπαϊκές κοινωνίες. Δεν θα σας απασχολήσω πολύ. 3 – 4 σημεία μόνο θα αναφέρω για να δούμε ότι το ενωσιακό δίκαιο είναι αυτό, το οποίο συνιστά σήμερα τον πυρήνα των Κανονισμών από τη μία πλευρά ή των Οδηγιών, το 2003 μιλάμε για την οικογενειακή επανένωση, συνεχώς θέλουμε να μεταρρυθμίσουμε τις επιστροφές, την Οδηγία επιστροφών, θέλουμε να συγκροτήσουμε έναν ευρωπαϊκό Οργανισμό επιστροφών, διότι τα κράτη μέλη αδυνατούν να κάνουν επιστροφές μόνα τους. Αυτό λοιπόν, το οποίο μπορούμε να δούμε είναι ότι σε αυτό που ονομάζουμε κεκτημένο ενωσιακού δικαίου, στη Συνθήκη Λειτουργίας της Ε.Ε. του άρθρου 77 αναφέρεται ότι για τη μετανάστευση και το άσυλο θα πρέπει να αναπτύξει μια κοινή πολιτική, όχι γενικά η Ε.Ε., που θα

εξασφαλίζει την απουσία ελέγχου προσώπων ανεξαρτήτως ιθαγένειας κατά τη διέλευση των εσωτερικών συνόρων. Να εξασφαλίζεται ο έλεγχος προσώπων διέλευσης, που διέρχονται τα εξωτερικά σύνορα και να δημιουργηθεί προοδευτικά ένα ολοκληρωμένο σύστημα διαχείρισης των εξωτερικών συνόρων, κάτι το οποίο βλέπουμε να συγκεκριμενοποιείται σήμερα στο Σύμφωνο Μετανάστευσης και Ασύλου. Αυτό σημαίνει ότι εγκαθιδρύσαμε στο πέρασμα των ετών κοινή πολιτική θεώρησης εισόδου. Κοινή πολιτική για την άδεια της εισόδου. Όχι κοινή μεταναστευτική πολιτική. Κοινούς νομικούς κανόνες για την άδεια εισόδου, για την τυπολογία των αδειών, για τη σύνδεση της άδειας διαμονής με ένα λόγο. Εργασία, εκπαίδευση, υγεία, ανθρωπιστικούς λόγους. Και αυτό προήλθε μέσα από την επεξεργασία των ευρωπαϊκών Κανονισμών και σήμερα εφαρμόζεται με τον ίδιο τρόπο από όλα τα κράτη μέλη. Είπα προηγουμένως ότι ευτυχώς το ενωσιακό δίκαιο καθορίζει το εθνικό δίκαιο, διότι οι αποστάσεις που υπήρχαν μεταξύ της Ελλάδας το 1990 και της ευρωπαϊκής νομοθεσίας το 1990 ήταν τεράστιες. Σκεφτείτε ότι δεν ήταν αυτονόητο το δικαίωμα πρόσβασης στην εκπαίδευση μέχρι το 2003 ενός παιδιού μεταναστών, οι οποίοι δε βρίσκονταν σε νόμιμη παραμονή. Δεν ήταν αυτονόητο ότι η παράτυπη διέλευση των συνόρων, η αντικανονική διέλευση των συνόρων δεν μπορεί να είναι ποινικό αδίκημα. Και αυτό επεβλήθη τόσο από το Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων όσο και από την ευρωπαϊκή νομοθεσία και με τις αποφάσεις του δικαστηρίου της Ε.Ε. Σκεφτείτε επίσης ότι η σημερινή διαδικασία, όπως και αν εφαρμόζεται, με μεγαλύτερη ή μικρότερη επιτυχία, είναι προϊόν του ενωσιακού δικαίου και δη του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου. Όπως επίσης το γεγονός ότι υπάρχουν αντικείμενα ιδιαίτερης προστασίας, νομικής προστασίας. Η οικογένεια. Η ευαλωτότητα. Η αναπηρία. Όταν η ευαλωτότητα δεν γίνεται ένα αντικείμενο αν θέλετε ακορντεόν, το οποίο κάποιοι είχανε προσπαθήσει να διευρύνουν πάρα πολύ με αποτέλεσμα να έχει πολύ αρνητικές συνέπειες για την αξιοπιστία π.χ. της χώρας της Ελλάδας, επικαλούμενοι το μετατραυματικό στρες. Όμως οι ευάλωτοι, οι ανάπηροι, οι ασυνόδευτοι ανήλικοι. Οι ασυνόδευτοι ανήλικοι, μια κατηγορία η οποία προστατεύεται από την ευρωπαϊκή νομοθεσία και πρέπει να σας πω ότι μέχρι πριν από λίγα χρόνια οι ασυνόδευτοι ανήλικοι ήταν αντικείμενο κράτησης στην Ελλάδα. Μέχρι που η Ελλάδα καταδικάστηκε αρκετές φορές από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Όμως και σε κάτι, το οποίο έχει πολύ μεγάλη σημασία, είναι ότι πέρα από την ενωσιακή νομοθεσία για την είσοδο, διαμονή ή για τις πολιτικές στους τομείς του ασύλου και της υπερβολικής προστασίας, έχει πολύ μεγάλο ενδιαφέρον να δούμε ότι η Ευρώπη επιβάλλει με νομικά δεσμευτικό τρόπο στη συνθήκη λειτουργίας της Ε.Ε. ότι και εξωτερικά σύνορα έχει η Ευρώπη, σύνορα, τα οποία προστατεύονται. Και αυτά τα σύνορα έχουν ως αντικείμενο την λειτουργία του ευρωπαϊκού χώρου στο εσωτερικό τους, ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης. Αυτό είναι ενωσιακό δίκαιο, το οποίο δεν το είχαμε πριν και πλέον μέσα απ' αυτό το νομικό κεκτημένο διαμορφώνονται οι πολιτικές. Η Ευρώπη αυτή τη στιγμή, το ευρωπαϊκό δίκαιο κινείται πάνω σε 3 κύριους άξονες. Ο πρώτος άξονας είναι βιώσιμη ανθεκτική μεταναστευτική πολιτική, που σημαίνει νόμιμη μετανάστευση, με νόμιμες οδούς μετανάστευσης, παρά το γεγονός ότι γνωρίζουμε δύο πράγματα, τα οποία βρίσκονται σε πλήρη αντίθεση μεταξύ τους. Το δημογραφικό στην Ευρώπη μας καλεί σήμερα και μέχρι το 2050, ο κ. Υπουργός τα ξέρει καλύτερα αυτά, μας καλεί σήμερα να αντικαταστήσουμε με κάποιον τρόπο, εάν θέλουμε, εάν δε θέλουμε είναι γνωστή η εξέλιξη, να αντικαταστήσουμε ένα εργατικό δυναμικό στην ηλικία της παραγωγικής

εργασίας. Γιατί; Γιατί θα έχουμε τέτοια μείωση στην Ευρώπη τα επόμενα 30 χρόνια με πρώτη χώρα την Ελλάδα, όπου θα υπάρξει μεγάλο πρόβλημα μεταξύ αφενός των εργαζομένων ή των δυναμένων να εργαστούν και του κοινωνικοασφαλιστικού μας συστήματος όταν πλέον έχει φτάσει 1 εργαζόμενος στην Ελλάδα να δουλεύει για 1,8 συνταξιούχους. Άρα η νόμιμη μετανάστευση θα πρέπει να θεαθεί και από αυτή την πλευρά. Όπως σύμφωνα με χτεσινά στοιχεία τα οποία δημοσιεύτηκαν, στην Ελλάδα αυτή τη στιγμή στο επίπεδο του εργατικού δυναμικού λείπουν 300 χιλιάδες εργάτες, εργαζόμενοι, για να αναπληρώσουν την έλλειψη που υπάρχει στις θέσεις εργασίας. Νόμιμη μετανάστευση, με νόμιμες οδούς, με γρήγορες διαδικασίες. Έχει δώσει τις νομικές προϋποθέσεις η Ε.Ε. για την μπλε κάρτα. Δεν μας ενδιαφέρουν μόνο οι επενδυτές, μας ενδιαφέρουν και αυτοί οι οποίοι θέλουν να έρθουν να εργαστούν στην Ευρώπη. Η δεύτερη. Εμάς μας ενδιαφέρουν και τα ταλέντα γιατί για τα ταλέντα έχει υπάρξει πολύ μεγάλη συζήτηση στην Ε.Ε., όπως και για την οικονομική ανάκαμψη της Ε.Ε. που πλέον εισέρχεται σε μια νέα περίοδο κρίσης. Ο δεύτερος άξονας είναι αυτό που είπαμε προηγουμένως, ότι δεν υπάρχει ισχυρή Ευρώπη χωρίς ασφαλή σύνορα. Η προστασία των εξωτερικών συνόρων είναι θεσπισμένος όρος της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης για τη μετανάστευση που αυτό σημαίνει ταυτόχρονα αυτό που κάνει όλη αυτή την περίοδο η Ε.Ε. Μερικές φορές με κλειστά μάτια, πρέπει να το πούμε αυτό. Και εννοώ με κλειστά μάτια, κ. Υπουργέ δεν σας ζητώ να το μοιραστείτε αυτό μαζί μου, κάνοντας συμφωνίες με κράτη τα οποία θεωρούνται ότι είναι ασφαλείς χώρες και τα καθεστώτα τους είναι -προφανώς τα αναγνωρίζουμε- illiberal, αλλά η Ε.Ε. έχει συμφέρον από αυτές τις συμφωνίες, έτσι ώστε από τη μία να ελεγχθούν οι μεταναστευτικές ροές έναντι οικονομικής βοήθειας. Ο συσχετισμός της προστασίας των εξωτερικών συνόρων με την εξωτερική διάσταση της μετανάστευσης. Έψαξα και βρήκα, έψαξα να βρω μάλλον που αναφέρθηκε για πρώτη φορά η εξωτερική διάσταση της μετανάστευσης, δηλαδή ότι θέλουμε να διαχειριστούμε αυτό που θα κάνουμε με το Σύμφωνο Μετανάστευσης και Ασύλου, τη μετανάστευση εκτός συνόρων. Έτσι ώστε να επιλέγουμε αυτούς, οι οποίοι θέλουμε να έρθουν μέσα, αλλά να επιβάλουμε και διαδικασίες με την πλασματική είσοδο που έχουμε πλέον καθιερώσει στο Σύμφωνο, να επιβάλουμε διαδικασίες είτε στα σύνορα είτε εκεί που θα ορίζουν ότι είναι σύνορα. Και αυτό είναι μέσα στον κανονισμό. Σ' έναν από τους κανονισμούς του συμφώνου για το άσυλο και τη μετανάστευση.

Η εξωτερική διαχείριση της μετανάστευσης είναι ένας άλλος τρόπος να διαχειριστούμε τις μεταναστευτικές ροές. Είναι οι πολιτικές συνεργασίας, υποστήριξης, προστασίας, οικονομικής συνεργασίας με τρίτες χώρες που έχουν ανάγκη από την ευρωπαϊκή βοήθεια. Και αυτό που κάνουμε είναι να ανταλλάσουμε σε μια καλώς εννοούμενη ανταλλαγή συμφερόντων. Με όλα αυτά. Ναι, το ενωσιακό δίκαιο και η διακυβέρνηση για τη μετανάστευση βρίσκονται και θα βρίσκονται σε διαρκή εξέλιξη. Ναι, από την άλλη πλευρά είναι η μεγάλη κατάκτηση της τριακονταετίας για την Ε.Ε. η πολιτική για τη μετανάστευση και το άσυλο ότι έγινε κοινή ευρωπαϊκή πολιτική και ενωσιακό δίκαιο. Υπό αυτή την έννοια όλα τα κράτη μέλη είναι δεσμευμένα ακόμα και όταν δεν θέλουν να δεχθούν τη δέσμευση της υποχρεωτικής αλληλεγγύης όπως είπε ο κ. Υπουργός προηγουμένως και θέλουν να την ανταλλάξουν με άλλους τρόπους συνδρομής αυτής της αλληλεγγύης. Αλλά ξεκινήσαμε με δυσκολία. Πρέπει να σας πω ότι οι περισσότεροι κανονισμοί του νέου Συμφώνου μετανάστευσης και ασύλου ψηφίστηκαν με οριακές πλειοψηφίες, 302 –

289, πολλά λευκά, αποχωρήσεις. Όμως, έχουμε ένα νέο εργαλείο πολιτικής και έχουμε ένα νέο εργαλείο νομοθεσίας. Και αυτή η νομοθεσία από τη μία πλευρά είναι κοινή, από την άλλη κανένας πλέον λόγω του νομικά δεσμευτικού της χαρακτήρα δεν μπορεί να εξαιρεθεί και από την ευθύνη διαχείρισης μετανάστευσης και από την υποχρεωτική αλληλεγγύη χωρίς συνέπειες και χωρίς κυρώσεις. Το είδαμε πολύ καλά στις αποφάσεις του δικαστηρίου της Ε.Ε. εναντίον της Πολωνίας και της Ουγγαρίας. Είναι η δική μας πολιτική, είναι κοινή πολιτική, τη συνδιαμορφώσαμε, όπως συνδιαμορφώσαμε το ενωσιακό κεκτημένο για τη μετανάστευση και το άσυλο και θεωρώ ότι μέσα από τη διαρκή αναθεώρηση τουλάχιστον η Ευρώπη παραμένει η μόνη ήπειρος, η οποία συνδυάζει την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από τη μία πλευρά, με την Ευρώπη που θέλει να γίνει Ευρώπη ασφάλειας αλλά και Ευρώπη δικαιοσύνης, επομένως εδώ βρίσκεται και η μεγάλη πρόκληση που έρχεται από το μέλλον.

Σας ευχαριστώ πάρα πολύ.

Το Δίκαιο του Ασύλου μεταξύ Ανθρωπισμού και Κυριαρχίας: Θεσμικά Όρια και Ερμηνευτικές Προκλήσεις

Δρ Αικατερίνη Κουτσοπούλου, Πρωτοδίκης Δ.Δ., Διοικητικό Πρωτοδικείο Αθήνας, Πρόεδρος Διεθνούς Ένωσης Δικαστών Ασύλου και Μετανάστευσης (Ευρωπαϊκός τομέας)

Κυρίες και κύριοι,

Επιτρέψτε μου να μοιραστώ μαζί σας ορισμένους προβληματισμούς και διαπιστώσεις αναφορικά με το δίκαιο του ασύλου.

Ο Hugo Grotius, στο έργο του *De Jure Belli ac Pacis* (Για το Δίκαιο του Πολέμου και της Ειρήνης), υποστήριξε ότι τα άτομα διαθέτουν ένα φυσικό δικαίωμα να διαφεύγουν από την καταπίεση ή τη δίωξη.¹ Σύμφωνα με τον ίδιο, όλοι οι άνθρωποι, ανεξαρτήτως εθνικότητας, έχουν αξίωση για δικαιοσύνη και προστασία βάσει του φυσικού δικαίου – ενός δικαίου που υπερβαίνει τα σύνορα των κυρίαρχων κρατών, τα οποία οφείλουν να επιτρέπουν στα διωκόμενα πρόσωπα να ζητούν άσυλο εντός της επικράτειάς τους. Ο Grotius θεωρούσε τη χορήγηση ασύλου ως νομικό και ηθικό καθήκον, θεμελιωμένο στην καθολική ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

Αυτή η ηθική επιλογή των κρατών – η ανάληψη, δηλαδή, της υποχρέωσης παροχής προστασίας όχι μόνο στους πολίτες τους αλλά και σε αλλοδαπούς και ανιθαγενείς που αντιμετωπίζουν κίνδυνο δίωξης και δεν μπορούν να τύχουν προστασίας από τη χώρα καταγωγής τους – περιβάλλεται σήμερα με έναν νομικό μανδύα: το θεσμικό πλαίσιο του καθεστώτος του πρόσφυγα.

Όπως επισημαίνει ο Ηλίας Μάζος, Αντιπρόεδρος του Συμβουλίου της Επικρατείας, «χωρίς το νομικό αυτό ένδυμα, η ηθική επιλογή... θα έμενε κενό γράμμα – μια υπόσχεση χωρίς αντίκρισμα – για εκείνους που *immerito odio laborant*, κατά την έκφραση του Hugo Grotius.»²

Το νομικό αυτό ένδυμα, σε επίπεδο διεθνούς δικαίου, είναι η Σύμβαση της Γενεύης του 1951, η οποία αποτελεί τον θεμέλιο λίθο του προσφυγικού δικαίου, όπως έχει επιβεβαιωθεί και στη νομολογία του ΔΕΕ. Σε επίπεδο ενωσιακού δικαίου, το πλαίσιο αυτό συγκροτείται από τις διατάξεις των οδηγιών που συνθέτουν το Κοινό Ευρωπαϊκό Σύστημα Ασύλου. Μαζί, τα δύο αυτά συστήματα διαμορφώνουν το σώμα του δικαίου των προσφύγων. Για να μπορέσει, όμως, κανείς να ερμηνεύσει το σύνολο των σχετικών διατάξεων, είναι αναγκαίο να κατανοήσει προηγουμένως τη φύση, τους σκοπούς και τη λειτουργία της Σύμβασης της Γενεύης.

Η Σύμβαση της Γενεύης δεν είναι απλώς ένα ιστορικό κείμενο προστασίας· αποτελεί θεμέλιο του ανθρωπιστικού δικαίου και αναπόσπαστο στοιχείο του δημοκρατικού νομικού μας πολιτισμού. Στηρίζεται σε μια καθολική αρχή παγκόσμιας αλληλεγγύης,

¹ Hugo Grotius, *De Jure Belli ac Pacis*, Book II, Chapter II, §§V-VIII. Βλ. επίσης E. de Vattel, *The Law of Nations* (1758), Book I, Ch. XIX, για την επίδραση της φυσικής δικαιοσύνης στο δικαίωμα ασύλου.

² Ηλίας Μάζος, *Πρόλογος* στο: Αικ. Κουτσοπούλου, *Ο καθορισμός του καθεστώτος του πρόσφυγα. Ρήτρες υπαγωγής και αποκλεισμού*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2024.

εμπνευσμένη από τον καντιανό οικουμενισμό, που υπαγορεύει την υποχρέωση προστασίας όσων διατρέχουν πραγματικό κίνδυνο δίωξης λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, κοινωνικής τάξης ή πολιτικών πεποιθήσεων. Η Σύμβαση, επομένως, δεν μπορεί να εκληφθεί ως έκφραση καλής θέλησης ή ελεημοσύνης, αλλά ως νομική δέσμευση που θεμελιώνεται στην ίδια την αξία του ανθρώπου και τον πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Η Σύμβαση της Γενεύης, ωστόσο, δεν στοχεύει αποκλειστικά στην εκπλήρωση ανθρωπιστικών σκοπών. Ενσωματώνει δύο κατ' αρχήν αντιτιθέμενες επιδιώξεις: αφενός την προστασία των διωκόμενων προσώπων, αφετέρου τον σεβασμό της κρατικής κυριαρχίας, της δημόσιας τάξης και της κοινωνικής συνοχής των κρατών υποδοχής.

Η μονομερής ή υπερβολικά διασταλτική ερμηνεία της Σύμβασης από τα εθνικά δικαστήρια ενδέχεται να προκαλέσει διατάραξη των κοινωνικών ισορροπιών, ιδίως σε κράτη πρώτης υποδοχής όπως η Ελλάδα και η Κύπρος. Οι πολιτικές ηγεσίες των δύο χωρών έχουν επανειλημμένως επισημάνει ότι *δεν είναι εφικτό να επωμίζονται μόνιμα το ολόένα αυξανόμενο βάρος της μεταναστευτικής κρίσης, το οποίο είναι δυσανάλογο προς τις δυνατότητές τους*.

Η ίδια η Σύμβαση της Γενεύης, στο προοίμιό της, αναγνωρίζει τη διεθνή διάσταση του προσφυγικού φαινομένου και τις σοβαρές επιβαρύνσεις που προκαλεί στα κράτη υποδοχής.³ Υπογραμμίζει, δε, ότι η μη ισόρροπη διαχείριση του φαινομένου μπορεί να οδηγήσει ακόμη και σε διακρατικές εντάσεις, καθιστώντας επιτακτική την ανάγκη για κοινή και ισόρροπη διαχείριση των προσφυγικών ροών.⁴ Προς τον σκοπό αυτό, η Σύμβαση υιοθετεί έναν ενιαίο ορισμό του πρόσφυγα και ένα κοινό κανονιστικό πλαίσιο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, ώστε να αποτραπεί το ενδεχόμενο οι αιτούντες διεθνούς προστασίας να επιλέγουν το κράτος στο οποίο θα υποβάλουν την αίτησή τους με αποκλειστικό κριτήριο το επίπεδο των παρεχόμενων συνθηκών διαβίωσης.⁵ Οι ανομοιόμορφες ερμηνευτικές προσεγγίσεις των δικαστηρίων ως προς την έννοια του πρόσφυγα —είτε με διασταλτικό είτε με συσταλτικό τρόπο— υπονομεύουν τον στόχο της ισόρροπης κατανομής των προσφύγων, οδηγώντας σε δυσανάλογη επιβάρυνση ορισμένων κρατών και σε ανισότητες στην εφαρμογή του διεθνούς δικαίου του ασύλου.

Η Σύμβαση της Γενεύης του 1951 υιοθετήθηκε πριν από περίπου 70 χρόνια, ως απότοκο της ψυχροπολεμικής συγκυρίας και με βασικό στόχο τη διαχείριση των συνεπειών του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, πρωτίστως εντός του ευρωπαϊκού χώρου. Ο ορισμός του όρου «πρόσφυγας» που υιοθετήθηκε στη Σύμβαση καταρτίστηκε με σκόπιμα ευρύ ορισμό, προκειμένου να επιτρέψει στα δυτικά κράτη να εξυπηρετήσουν την αντικομμουνιστική τους πολιτική, παρέχοντας καταφύγιο σε «αποστάτες» από τα κράτη του Ανατολικού Μπλοκ. Η εξατομικευμένη εξέταση των

³ The 1951 Convention Relating to the Status of Refugees and (2011). A. Zimmermann, (1st Law) International on Commentaries its 1967 Protocol: A Commentary (Oxford 55-56. σελ. Press, University Oxford Oxford: ed.).

⁴ Αικ. Κουτσοπούλου, «Ο καθορισμός του καθεστώτος του πρόσφυγα. Ρήτρες υπαγωγής και αποκλεισμού», Αικ. Κουτσοπούλου, σελ. 71, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2024

⁵ C., J. Hathaway, Foster & Cambridge: The law of refugee status. (2015). M., 5. σελ. Press. University Cambridge

αιτημάτων κρίθηκε κατάλληλη, καθώς οι μεταπολεμικές ροές ήταν αριθμητικά περιορισμένες και δεν δημιουργούσαν πίεση στα συστήματα ασύλου των συμβαλλομένων κρατών. Παράλληλα, η Σύμβαση παραχώρησε στα κράτη διακριτική ευχέρεια ως προς τις διαδικασίες εξέτασης, ενώ παρέλειψε να ρυθμίσει το κρίσιμο ζήτημα της απόδειξης του φόβου δίωξης.⁶

Ακριβώς επειδή το μέγεθος των προσφυγικών ροών ήταν τότε περιορισμένο, η Σύμβαση δεν προέβλεψε μηχανισμούς διασφάλισης για την αποτροπή καταχρηστικής επίκλησης από πρόσωπα που δεν εμπίπτουν στο πεδίο προστασίας της, ούτε και πρόβλεψε ρήτρα προσωρινής αναστολής της εφαρμογής μέρους ή του συνόλου των διατάξεών της σε περίπτωση μαζικής εισροής. Το κυριότερο, ωστόσο, είναι ότι οι συντάκτες της Σύμβασης δεν είχαν λόγο να προβλέψουν μηχανισμούς αντίστασης σε υβριδικές απειλές—γεωστρατηγικές ενέργειες τρίτων κρατών που εργαλειοποιούν προσφυγικές και μεταναστευτικές ροές για την πρόκληση πολιτικής αστάθειας ή την άσκηση πίεσης προς ίδιον όφελος.⁷ Τέτοιες καταστάσεις είναι πλέον οικείες σε χώρες όπως η Ελλάδα και η Κύπρος, που βρίσκονται στα εξωτερικά σύνορα της ΕΕ.

Παρά τα παραπάνω, το σύστημα προστασίας της Σύμβασης λειτούργησε μέχρι σήμερα με αξιοσημείωτη επιτυχία. Από τη μία, λειτούργησε ως εργαλείο προσέλκυσης εργατικού δυναμικού σε περιόδους οικονομικής και βιομηχανικής ανάκαμψης της Δύσης. Από την άλλη, τα δικαστήρια, ερμηνεύοντας τη Σύμβαση εξελικτικά, δέχθηκαν ότι δεν πρόκειται για ένα άκαμπτο, στατικό κείμενο, αλλά για ένα νομικό κείμενο ανοικτό σε δυναμικές ερμηνείες, ικανό να καλύψει νέες μορφές δίωξης και ανάγκης προστασίας, υπό το φως της διαρκούς μεταβολής των διεθνών συνθηκών.

Σήμερα, η κατάσταση είναι εντελώς διαφορετική.⁸ Η φύση των προσφυγικών ροών έχει αλλάξει, αφού η πληθυσμιακή μετατόπιση είναι αποτέλεσμα, κυρίως, εμφύλιων πολέμων, εθνοτικών και διακρατικών συγκρούσεων, γενικευμένης βίας, φυσικών καταστροφών ή οικονομικής ανέχειας. Οι αριθμοί των προσφυγικών ροών έχουν αυξηθεί, αφού ο παγκόσμιος προσφυγικός και εσωτερικά εκτοπισμένος πληθυσμός εκτιμάται ότι έχει ξεπεράσει τα 30 εκατομμύρια παγκοσμίως. Οι περισσότεροι αιτούντες προέρχονται από τις φτωχότερες χώρες της Μέσης Ανατολής, της Ασίας, της Αφρικής και είναι λιγότερο ευπρόσδεκτοι, αφού αφενός η δυτική κοινωνία φαίνεται να τείνει προς τον συντηρητισμό, αφετέρου δεν υπάρχει πλέον ανάγκη για ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό στις ανεπτυγμένες χώρες, ούτε υφίσταται κανένα ιδεολογικό ή στρατηγικό πλεονέκτημα που να συνδέεται με την παροχή ασύλου. Επιπροσθέτως, οι αιτούντες άσυλο μεταβαίνουν σε συγκεκριμένες χώρες, προσελκυσμένοι από μία σειρά παραγόντων, όπως η γεωγραφική εγγύτητα, τα οικογενειακά και εθνοτικά δίκτυα, οι ευκαιρίες απασχόλησης, τα επίπεδα μισθών, η

⁶ Hathaway, J. C., *The Rights of Refugees under International Law*, Cambridge University Press, 2005, σ. 99-103. Βλ. και UNHCR, *Handbook on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status*, paras. 195–205.

⁷ European Parliament, *Instrumentalisation of Migration by Third Countries: Legal and Political Responses*, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, PE 698.059 (2021).

⁸ Βλ. Α. Κουτσοπούλου, *Ο καθορισμός του καθεστώτος του πρόσφυγα*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2024, σ. 598 επ.

γενναιοδωρία των συστημάτων πρόνοιας. Η Σύμβαση όμως δεν μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικά στις περιπτώσεις αυτές, αφού δεν σχεδιάστηκε ως μηχανισμός κατανομής βαρών.

Παράλληλα, η Σύμβαση εστιάζει στα ατομικά δικαιώματα και τις κρατικές υποχρεώσεις και όχι στην πολιτική δυναμική των μεταναστευτικών κρίσεων. Επίσης, στερείται μηχανισμών για την πρόληψη ή την καταπολέμηση της κατάχρησης προσφυγικών πληθυσμών από κρατικούς ή μη φορείς και, δεν περιλαμβάνει διατάξεις επιβολής λογοδοσίας στα κράτη που προβαίνουν σε παραβιάσεις, μία αδυναμία που τυγχάνει εκμετάλλευσης από τα όργανα που προβαίνουν ατιμώρητα πλέον στην εργαλειοποίηση των προσφύγων.

Επομένως, η Σύμβαση της Γενεύης παρέχει την ηθική και νομική βάση για την προστασία των προσφύγων, αλλά για την αποτελεσματική αντιμετώπιση αυτής της περίπλοκης πρόκλησης απαιτούνται πρόσθετοι μηχανισμοί που βαίνουν πέραν της Σύμβασης καθώς και πολυμερής κρατική συνεργασία.

Τις παραπάνω δομικές αδυναμίες της Σύμβασης της Γενεύης προσπάθησε ανεπιτυχώς ο ενωσιακός νομοθέτης να διορθώσει, με το Κοινό Σύστημα Ασύλου, το οποίο προκάλεσε περισσότερα ερωτήματα σε σχέση με τις απαντήσεις που υποτίθεται ότι ήρθε να δώσει. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τα κενά που προκαλεί στο σύστημα ασύλου η δυνατότητα των αιτούντων να υποβάλουν διαδοχικές και χωρίς όριο μεταγενέστερες αιτήσεις, η ασάφεια που διέπει τις διατάξεις περί κράτησης, η δυσκολία στην εκτίμηση της αξιοπιστίας των αιτούντων, ιδίως, σε ζητήματα ευαίσθητα, όπως ο σεξουαλικός προσανατολισμός, η σεξουαλική βία, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις. Εξάλλου, η πολιτική των περισσότερων ευρωπαϊκών κρατών κρύβεται πίσω από την πραγματικότητα, που είναι ότι τα κράτη υποδοχής ως πύλες εισόδου στην ΕΕ θα υφίστανται το βάρος της μεταναστευτικής κρίσης και ότι δεν έχουν κανένα νόμιμο τρόπο να ανακόψουν το μεταναστευτικό κύμα. Παράλληλα, το ΚΕΣΑ έχει σημαντικά κενά⁹ που το καθιστούν ευάλωτο στην εργαλειοποίηση των προσφύγων, όπως για παράδειγμα η έλλειψη πραγματικής αλληλεγγύης, αφού τα κράτη πρώτης γραμμής φέρουν το μεγαλύτερο βάρος της διαχείρισης των μεταναστευτικών ροών, όπως διαφάνηκε και στην κρίση της Συρίας και κατά την αντιπαράθεση Λευκορωσίας-Πολωνίας. Εξάλλου, παρά τις προσπάθειες για ομοιόμορφες συνθήκες παροχής ασύλου στα κράτη μέλη, το ΚΕΣΑ δεν διαθέτει αποτελεσματικό μηχανισμό για τη δίκαιη κατανομή των αιτούντων άσυλο στα κράτη μέλη, γεγονός που επιδεινώνει τις εντάσεις και αποδυναμώνει τη συλλογική ικανότητα της ΕΕ να ανταποκρίνεται σε κρίσεις, αφήνοντας ορισμένες χώρες υπερφορτωμένες και επιρρεπείς στην εξωτερική χειραγώγηση. Κυρίως, όμως, το ΚΕΣΑ στερείται διατάξεων για την αποτροπή ή την τιμωρία των οργάνων που εργαλειοποιούν τις μεταναστευτικές ροές, ενώ και η επιβολή κυρώσεων (π.χ. Λευκορωσία), διαφάνηκε ότι ήταν *ad hoc* και όχι συστηματική. Εξάλλου, η Frontex και άλλοι μηχανισμοί που επικεντρώνονται στην ασφάλεια συχνά δίνουν προτεραιότητα στον έλεγχο των συνόρων έναντι της προστασίας των προσφύγων. Τούτο έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση των κατηγοριών για παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, υπονομεύοντας την αξιοπιστία της ΕΕ και επιτρέποντας σε όσους

⁹ Carrera, S., Geddes, A., & Guild, E. (eds.), *Pathways towards Legal Mobility Regimes: Reappraising European Migration Policies*, CEPS, 2022, κεφ. 3.

εργαλειοποιούν το μεταναστευτικό να χαρακτηρίζουν τις ενέργειές τους ως αντίσταση στις πολιτικές της ΕΕ. Ενώ, και οι διαδικασίες λήψης αποφάσεων της ΕΕ μπορεί να είναι αργές και πολιτικά διχασμένες, γεγονός που καθιστά δύσκολη την ταχεία ανταπόκριση στις τακτικές εργαλειοποίησης, όπως διαφάνηκε τόσο στην προσφυγική κρίση του 2015¹⁰ όσο και στη μεταναστευτική κρίση του 2021 στη Λευκορωσία. Εξάλλου, η ΕΕ βασίζεται συχνά σε συμφωνίες με χώρες εκτός ΕΕ (π.χ. συμφωνία ΕΕ-Τουρκίας) για τη διαχείριση των μεταναστευτικών ροών, με κίνδυνο οι χώρες εταίροι να χρησιμοποιούν απειλές μαζικής μετανάστευσης για να αποσπάσουν περαιτέρω παραχωρήσεις.

Αποτέλεσμα να έχει δημιουργηθεί στην πράξη μία κατάσταση, στην οποία δεν ενδιαφέρει τόσο το ποιος δικαιούται πραγματικά προστασία, δηλαδή ποιος μπορεί να χαρακτηριστεί ως πρόσφυγας και να δικαιούται άσυλο, όπως ήταν ο πρωταρχικός σκοπός της Σύμβασης, αλλά το ποιος μπορεί να επικαλεστεί τις διατάξεις της, προκειμένου να αποκτήσει την ιδιότητα του αιτούντος άσυλο, έστω και προσωρινά. Η πολυπλοκότητα των διαδικασιών και η ένταξη στο σύστημα ασύλου όλων ακόμα και όσων καταχρηστικά επικαλούνται τη Σύμβαση, έχει προκαλέσει έναν αριθμό αιτούντων, οι οποίοι στην πράξη αφήνονται σε ένα σύστημα ασαφές, και δυσλειτουργικό, κατ' ουσίαν μη αποτελεσματικό, εγκλωβισμένων σε μία κατάσταση *in limbo* για μεγάλα χρονικά διαστήματα και κάπου εκεί χάνονται οι πραγματικοί πρόσφυγες.

Η εξέλιξη των προσφυγικών φαινομένων, σε συνδυασμό με τις πιεστικές πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες στα κράτη μέλη πρώτης γραμμής, ανέδειξε τα όρια της παραδοσιακής προσέγγισης της Σύμβασης. Η εξατομικευμένη εξέταση των αιτήσεων, που αποτέλεσε τον πυρήνα της Σύμβασης του 1951, αμφισβητείται σήμερα, όχι σε επίπεδο αρχής, αλλά ως προς τη λειτουργική της αποτελεσματικότητα σε συνθήκες μαζικής εισόδου, διοχέτευσης ή εργαλειοποίησης αιτούντων.

Στο πλαίσιο αυτό, το Νέο Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο σηματοδοτεί μια σαφή μετατόπιση: η διαδικασία ασύλου παύει να λειτουργεί αποκλειστικά ως μέσο ατομικής προστασίας, και μετατρέπεται σταδιακά σε μηχανισμό διαχείρισης πληθυσμιακών ροών και συνοριακού ελέγχου. Η νέα προσέγγιση επαναφέρει προτεραιότητες ασφάλειας, τάξης και «ελέγχου εισροών», οι οποίες, αν και θεμιτές στο πλαίσιο της κρατικής κυριαρχίας, ενέχουν σοβαρούς κινδύνους εξουδετέρωσης του ανθρωπιστικού πυρήνα της Σύμβασης. Σε αυτό το νέο πλαίσιο, η ερμηνεία του όρου «πρόσφυγας» και των διαδικαστικών εγγυήσεων οφείλει να παραμείνει πιστή στις θεμελιώδεις αρχές προστασίας – δίχως να υποκύπτει σε εργαλειοποιημένες πολιτικές ή νομικές ευκολίες. Όπως έχει επισημάνει το ΔΕΕ, η ουσία του δικαιώματος ασύλου δεν μπορεί να αλλοιώνεται στο όνομα της αποτελεσματικότητας ή της αποτροπής.¹¹

Με αυτές τις δομικές δυσλειτουργίες της Σύμβασης της Γενεύης και του ΚΕΣΑ, - αλλά και άλλες, η ανάλυση των οποίων ξεπερνά τα όρια της παρούσας

¹⁰ Thym, D., *European Realities of Displacement and the Legal Construction of Solidarity*, Maastricht Journal of European and Comparative Law, 2016, 23(5), 608–626.

¹¹ ΔΕΕ, C-564/18, L.H., σκ. 109· C-808/18, Επιτροπή κατά Ουγγαρίας, σκ. 247 επ.

τοποθέτησης- έρχεται καθημερινά αντιμέτωπος ο εθνικός δικαστής, ο οποίος εκδικάζει υποθέσεις ασύλου, στην ουσία τους υποθέσεις ανθρώπινης δυστυχίας, είτε οι αιτούντες είναι τυπικά πρόσφυγες είτε όχι.

Τα ζητήματα των μεταναστών και προσφύγων είναι πολιτικά φορτισμένα, θέτοντας τους δικαστές υπό την πίεση της πολιτικής εξουσίας ή της κοινής γνώμης¹². Ως δικαστής οφείλεις να αποστασιοποιείσαι από τον ανθρώπινο πόνο και να προσπαθείς να υπαγάγεις σε έναν αμφίσημο κανόνα δικαίου - τον ορισμό του πρόσφυγα- μία ανθρώπινη ιστορία, χωρίς να έχεις ένα ξεκάθαρο πλαίσιο απόδειξης, χωρίς αποδεικτικά στοιχεία. Αναρωτιέσαι συνεχώς αν το αφήγημα ήταν αληθινό. Παράλληλα, πρέπει να σταθμίσεις τη φέρουσα ικανότητα της χώρας σου, αποκλείοντας, όμως ταυτόχρονα ως έχεις υποχρέωση, από την εμβέλεια της δικαστικής σου κρίσης τις διπλωματικές αναγκαιότητες, την σοβαρότητα των οποίων, ωστόσο, αναγνωρίζεις.

Σε αυτό το απαιτητικό πλαίσιο, ο ρόλος του δικαστή είναι κρίσιμος. Οφείλουμε να λειτουργούμε όχι ως εκτελεστές πολιτικών επιταγών, αλλά ως εγγυητές του κράτους δικαίου. Ο σεβασμός στη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η αυστηρή προσήλωση στις θεμελιώδεις αρχές του διεθνούς και ενωσιακού δικαίου, και προπαντός η απαραβίαστη αρχή της μη επαναπροώθησης, είναι οι θεμέλιοι λίθοι πάνω στους οποίους οφείλουμε να ερμηνεύουμε και να εφαρμόζουμε το δίκαιο του ασύλου.

Γιατί, τελικά, το άσυλο δεν είναι απλώς μια νομική διαδικασία – είναι δοκιμασία της δημοκρατίας, του κράτους δικαίου, της ηθικής συνοχής και του πολιτισμού μας.

¹² Spijkerboer, T., *Judicial Independence and the European Asylum System*, *European Journal of Migration and Law*, 2018, 20(1), 1–18.

B.3 Ομιλία από την επιστημονική εκδήλωση *Νομικές προκλήσεις στην εποχή των Προσωπικών Δεδομένων, της Κυβερνοασφάλειας και της Τεχνητής Νοημοσύνης* που πραγματοποιήθηκε στις 20 Μαρτίου 2025 στην αίθουσα εκδηλώσεων του Πανεπιστημίου στη Λευκωσία

Τεχνητή Νοημοσύνη και Κυβερνοασφάλεια

*Πέτρος Γαλίδης, Βοηθός Επίτροπος Επικοινωνιών**

Περίληψη

Η Τεχνητή Νοημοσύνη (TN) συγκαταλέγεται στις πλέον καθοριστικές τεχνολογικές εξελίξεις του 21ου αιώνα, με εκτεταμένη χρήση σε τομείς όπως η υγεία, η εκπαίδευση, η οικονομία και ο τραπεζικός τομέας, οι συγκοινωνίες, οι κρίσιμες υποδομές κτλ. Ωστόσο, η χρήση της συνοδεύεται από σημαντικές προκλήσεις, ιδίως σε ζητήματα που σχετίζονται με την προστασία της ανθρώπινης υγείας, της ασφάλειας και των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ανταποκρινόμενη σε αυτές τις προκλήσεις, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει προωθήσει τον Κανονισμό για την Τεχνητή Νοημοσύνη (AI Act), ένα ρυθμιστικό πλαίσιο που στοχεύει στην εξισορρόπηση της τεχνολογικής προόδου και της καινοτομίας, με την ανάγκη για υπεύθυνη χρήση της τεχνολογίας. Παράλληλα με αυτό το ρυθμιστικό πλαίσιο, είναι εξίσου σημαντικό να εξεταστούν οι πτυχές της κυβερνοασφάλειας σχετικά με την ασφάλεια και την αξιοπιστία των συστημάτων της τεχνολογίας αυτής.

Ρυθμιστικό πλαίσιο και εφαρμογή στην Κύπρο

Η αντιμετώπιση των προκλήσεων αυτών δεν μπορεί να περιοριστεί σε εθνικά όρια. Απαιτείται μια διευρυσμένη συνεργασία σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, μεταξύ διάφορων φορέων της Επιτροπής, των κρατών-μελών, των εθνικών εποπτικών και ρυθμιστικών αρχών, της αγοράς και της ακαδημαϊκής κοινότητας. Η Κύπρος οφείλει να ευθυγραμμιστεί με τις απαιτήσεις του Κανονισμού και έχει αποφασιστεί να αξιοποιήσει υφιστάμενα θεσμικά όργανα για την αποτελεσματική εφαρμογή του. Στις 22 Ιανουαρίου 2025 το Υπουργικό Συμβούλιο ενέκρινε το Εθνικό Πλαίσιο Διακυβέρνησης στην Κύπρο για την εφαρμογή του Κανονισμού. Ο Επίτροπος Επικοινωνιών¹ έχει οριστεί ως η Κοινοποιούσα Αρχή και ως Αρχή Εποπτείας της Αγοράς, η οποία θα ενεργεί ως το ενιαίο σημείο επαφής στη χώρα μας. Η Επίτροπος Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα έχει οριστεί ως Αρχή Εποπτείας της Αγοράς για θέματα που σχετίζονται με τους τομείς της αρμοδιότητάς της.

* e: Petros.Galides@ee.cy, t: 22693000, <https://www.ocecpr.ee.cy>, <https://dsa.cy>.

¹ Ο Επίτροπος Επικοινωνιών ενεργεί, επίσης, ως Αρμόδια Αρχή για τη ρύθμιση της αγοράς Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών και Ταχυδρομικών Υπηρεσιών (Γραφείο Επιτρόπου για τη Ρύθμιση Ηλεκτρονικών Επικοινωνιών και Ταχυδρομείων - ΓΕΡΗΕΤ), και ως αρμόδια αρχή για την εφαρμογή της Ευρωπαϊκής Οδηγίας NIS2 προς ένα Ενισχυμένο Πλαίσιο Κυβερνοασφάλειας στην Κυπριακή Δημοκρατία (Αρχή Ψηφιακής Ασφάλειας - ΑΨΑ). Η ΑΨΑ ενεργεί επίσης ως το Εθνικό CSIRT, το Εθνικό Συντονιστικό Κέντρο Κυβερνοασφάλειας (NCC-CY) και η Εθνική Αρχή Πιστοποίησης Κυβερνοασφάλειας (NCCA).

Συστήματα υψηλού κινδύνου και απαιτήσεις ασφαλείας

Ο Κανονισμός εισάγει ρυθμίσεις που διαφοροποιούνται ανάλογα με τον βαθμό επικινδυνότητας των εφαρμογών ΤΝ. Ιδιαίτερη βαρύτητα αποδίδεται στα συστήματα υψηλού κινδύνου, όπως αυτά που χρησιμοποιούνται, για παράδειγμα, στην αξιολόγηση κατά πόσον κάποιος είναι σε θέση να τύχει συγκεκριμένης ιατρικής περίθαλψης, να καταλάβει συγκεκριμένη θέση απασχόλησης ή να λάβει δάνειο από τράπεζα κτλ. Άλλα συστήματα ΤΝ υψηλού κινδύνου είναι εκείνα που χρησιμοποιούνται ως συστήματα τεχνητής νοημοσύνης που αποτελούν εξαρτήματα ασφαλείας προϊόντων. Τέτοια προϊόντα περιλαμβάνουν μηχανήματα, παιχνίδια, ανελκυστήρες, ιατρικές συσκευές, καθώς και μηχανοκίνητα, γεωργικά και δασικά οχήματα. Για τα συστήματα υψηλού κινδύνου, θεσπίζονται αυστηρές απαιτήσεις κυβερνοασφάλειας. Οι παροχές υποχρεούνται, μεταξύ άλλων, να διασφαλίζουν την ανθεκτικότητα των εφαρμογών τους έναντι κυβερνοεπιθέσεων και μη εξουσιοδοτημένης χρήσης, τόσο κατά την ανάπτυξή τους, όσο και κατά τη λειτουργία των συστημάτων. Για τον σκοπό αυτό, καλούνται να εφαρμόζουν ένα διαρκές σύστημα διαχείρισης κινδύνων, να υιοθετούν τεχνικά και οργανωτικά μέτρα κυβερνοασφάλειας, να διασφαλίζουν τη συμμόρφωση μέσω συστήματος διαχείρισης ποιότητας, και να γνωστοποιούν κάθε σοβαρό περιστατικό ή δυσλειτουργία στις αρμόδιες Αρχές Εποπτείας της Αγοράς. Επιπλέον, οι παροχές ενθαρρύνονται να συμμορφώνονται με εναρμονισμένα ευρωπαϊκά πρότυπα.

Η ΤΝ ως εργαλείο και απειλή στην κυβερνοασφάλεια

Η ΤΝ λειτουργεί, ταυτόχρονα, τόσο ως εργαλείο προστασίας, όσο και ως πιθανή πηγή απειλών για την κυβερνοασφάλεια. Τα συστήματα ΤΝ ενισχύουν την αποτελεσματικότητα των μηχανισμών ανίχνευσης, ανάλυσης και αντίδρασης απέναντι σε κυβερνοαπειλές. Συγκεκριμένα, αλγόριθμοι μπορούν να ανιχνεύουν γρήγορα ύποπτες δραστηριότητες και απειλές, επιτρέποντας ταχύτερους χρόνους απόκρισης. Παράλληλα, μπορούν να προβλέπουν πιθανές επιθέσεις, να απομονώνουν μολυσμένα αρχεία, να αποκλείουν κακόβουλες διευθύνσεις IP και να προσδιορίζουν αδύναμα σημεία στα πληροφοριακά συστήματα. Η ταχύτητα και η ακρίβεια με την οποία μπορεί η ΤΝ να αναλύσει δεδομένα, επιτρέπει στις ομάδες ασφαλείας των διάφορων οργανισμών να λαμβάνουν τεκμηριωμένες αποφάσεις, περιορίζοντας το χρονικό διάστημα ανταπόκρισης σε επιθέσεις. Ωστόσο, η αυξημένη χρήση της ΤΝ αποτελεί επίσης εργαλείο που μπορεί να αξιοποιηθεί για κακόβουλη χρήση της από επιτιθέμενους. Οι απειλές περιλαμβάνουν την αξιοποίηση τεχνολογιών ΤΝ για εξατομικευμένες και εξελιγμένες επιθέσεις για την εκμετάλλευση ευπαθειών σε συστήματα ΤΝ.

Ο ρόλος των νομικών

Η πολυπλοκότητα του ρυθμιστικού πλαισίου για την τεχνητή νοημοσύνη και την κυβερνοασφάλεια, καθιστά τη νομική συνδρομή απαραίτητη. Οι νομικοί καλούνται να διαδραματίσουν ενεργό ρόλο στην εφαρμογή αυτών των ρυθμιστικών πλαισίων και καλούνται, όχι μόνο να παρέχουν εξειδικευμένες συμβουλές σε επιχειρήσεις και οργανισμούς για συμμόρφωση με τον Κανονισμό, αλλά και να εκπροσωπούν πελάτες που έχουν υποστεί ζημιά από συστήματα ΤΝ ή έχουν υπάρξει στόχοι κυβερνοεπιθέσεων ή λανθασμένων αποφάσεων αλγοριθμικών συστημάτων. Παράλληλα, η ανάγκη κατανόησης της τεχνολογικής διάστασης των υποθέσεων

αυτών, δημιουργεί ένα νέο πεδίο νομικής εξειδίκευσης, όπου ο ρόλος του νομικού θα πρέπει να συνδυάζει τη ρυθμιστική επάρκεια με την τεχνική κατάρτιση της τεχνολογίας.

Νέες ανάγκες εξειδίκευσης

Η εκπαίδευση του ανθρώπινου δυναμικού στους τομείς αυτούς συνιστά εξίσου κρίσιμο παράγοντα για τη διασφάλιση της ψηφιακής ασφάλειας. Είναι αναγκαία, επίσης, η παράλληλη καλλιέργεια κουλτούρας ψηφιακής ασφάλειας σε όλους τους τομείς της κοινωνίας και της οικονομίας. Προς την κατεύθυνση αυτή, ο Επίτροπος Επικοινωνιών έχει ιδρύσει την Ακαδημία Τεχνολογίας Επικοινωνιών και Πληροφορικής (ICT Academy), η οποία παρέχει εξειδικευμένα σεμινάρια και προγράμματα κατάρτισης στον τομέα της κυβερνοασφάλειας. Η δραστηριότητα της Ακαδημίας δύναται να επεκταθεί περαιτέρω, ώστε να περιλάβει και την Τεχνητή Νοημοσύνη, ενισχύοντας την ετοιμότητα και την ανθεκτικότητα μας σαν χώρα στο μεταβαλλόμενο ψηφιακό περιβάλλον.

Συμπεράσματα

Η Τεχνητή Νοημοσύνη και η Κυβερνοασφάλεια συνιστούν δύο αλληλένδετους πυλώνες της ψηφιακής μετάβασης. Ο Κανονισμός (AI Act) αποτελεί ένα σημαντικό βήμα προς αυτή την κατεύθυνση: η συμμόρφωση με τις διατάξεις του Κανονισμού, η αποτελεσματική διακυβέρνηση, η συνεργασία των επηρεαζόμενων μερών και η ανάπτυξη κατάρτισης και κουλτούρας ασφάλειας είναι απαραίτητες προϋποθέσεις για μια ασφαλή, βιώσιμη και αξιόπιστη ψηφιακή Ευρώπη.

Βιβλιογραφία

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) 2024/1689 ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΪ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 13ης Ιουνίου 2024 για τη θέσπιση εναρμονισμένων κανόνων σχετικά με την τεχνητή νοημοσύνη και την τροποποίηση των κανονισμών (ΕΚ) αριθ. 300/2008, (ΕΕ) αριθ. 167/2013, (ΕΕ) αριθ. 168/2013, (ΕΕ) 2018/858, (ΕΕ) 2018/1139 και (ΕΕ) 2019/2144 και των οδηγιών 2014/90/ΕΕ, (ΕΕ) 2016/797 και (ΕΕ) 2020/1828 (κανονισμός για την τεχνητή νοημοσύνη).

ENISA – European Union Agency for Cybersecurity. Εκθέσεις και κατευθυντήριες γραμμές για την κυβερνοασφάλεια τεχνολογιών τεχνητής νοημοσύνης: <https://www.enisa.europa.eu>.

B.4 Παρουσίαση του βιβλίου του πρώην Βοηθού Γενικού Εισαγγελέα και πρώην Επιτρόπου Διοικήσεως Νίκου Χρ. Χαραλάμπους *Αρχέγονα Δίκαια* που πραγματοποιήθηκε στις 17 Ιουνίου 2025 στην αίθουσα εκδηλώσεων του Πανεπιστημίου στη Λευκωσία

Εισαγωγική παρέμβαση: Τα αρχέγονα δίκαια ως έναυσμα της σύγχρονης κατοχύρωσης των δικαιωμάτων

Βασιλική Καραγκούνη, Πρόεδρος Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Frederick

Αισθάνομαι ιδιαίτερη τιμή και συγκίνηση που βρίσκομαι δίπλα του και συμμετέχω στην παρουσίαση του νέου βιβλίου του κ. Νίκου Χαραλάμπους, τον οποίο θαυμάζω ως επιστήμονα και συγγραφέα από την αρχή της ακαδημαϊκής μου πορείας στην Κύπρο. Ως επικεφαλής πλέον Τμήματος Νομικής θα ήθελα να τον ευχαριστήσω από καρδιάς για το συνολικό συγγραφικό έργο του, το οποίο έχει συμβάλει καθοριστικά στην επιστημονική ανάπτυξη όλων μας. Ειδικά, το σύγγραμμα του για το κυπριακό διοικητικό δίκαιο διδάσκεται σε φοιτητές και φοιτήτριες από την αρχή της λειτουργίας του Τμήματος.

Στο νέο βιβλίο, η στέρεη επιστημονική γραφή του συγγραφέα που παρουσιάζει με πλήρη και σαφή τρόπο τη φύση και το περιεχόμενο των αρχέγονων νομικών πολιτισμών, αναδεικνύει τη σημασία τους για την κατανόηση της εξέλιξης και της σύγχρονης εφαρμογής του δικαίου. Από την ανάγνωση του έργου αποκόμισα σαφώς τη διττή σύνδεση των υπό εξέταση δικαίων με τη σύγχρονη κατοχύρωση των δικαιωμάτων που θα επιχειρήσω να αναλύσω σύντομα στο πλαίσιο της εισαγωγικής παρέμβασης.

Η έννοια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως τη γνωρίζουμε σήμερα, δηλαδή ως καθολικά, απαραβίαστα και αναφαίρετα δικαιώματα που απορρέουν από την ανθρώπινη φύση, είναι σχετικά σύγχρονη. Έλκει την καταγωγή της από το αγγλικό κοινοδίκαιο και διαμορφώθηκε ως εγγύηση και φραγμός απέναντι στη βασιλική εξουσία με τη Μεγάλη Χάρτα των αγγλικών ελευθεριών, την περίφημη *Magna Carta* του 1215. Πήρε σαφή μορφή με τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη κατά τη Γαλλική Επανάσταση, την Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου από τον ΟΗΕ, ενώ ακολούθησε το κείμενο-σταθμός, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Τα κείμενα αυτά, καθώς και τα εθνικά συντάγματα των σύγχρονων δημοκρατιών, κατοχυρώνουν θεμελιώδη δικαιώματα, όπως η ζωή, η ελευθερία, η ισότητα, η αξιοπρέπεια και η προστασία από αυθαίρετη εξουσία.

Ωστόσο, η ρίζα της ιδέας της προστασίας των δικαιωμάτων εντοπίζεται σε βάθος αιώνων, όταν οι πρώτοι πολιτισμοί προσπάθησαν να ρυθμίσουν τη ζωή των ανθρώπων μέσω του δικαίου. Οι νομικοί κανόνες των Σουμερίων, των Βαβυλωνίων, των Χετταίων, των αρχαίων Ελλήνων και των Εβραίων, αν και διαμορφώθηκαν σε διαφορετικά πλαίσια, περιέχουν πυρήνες, από τους οποίους αντλεί έμπνευση η

σύγχρονη θεώρηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Τούτο απαντάται υπό διττή έννοια: Αφενός προκύπτει από την ίδια την ιδέα της προστασίας των δικαιωμάτων και αφετέρου συνάγεται εξ αντιδιαστολής από την αξιοποίηση αρνητικών στοιχείων σε σχέση με τη θέσπιση και εφαρμογή των νομικών κανόνων από τους αρχαίους πολιτισμούς.

Στη Σουμερία φαίνεται ότι προστατευόταν το δικαίωμα στην περιουσία, το οποίο αναγνωριζόταν και στις γυναίκες, καθώς επίσης και το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία.

Στη Βαβυλωνία αναπτύχθηκε η ιδέα ότι το κράτος έχει την ευθύνη να προστατεύει τους πολίτες του μέσω ενός θεσμοθετημένου νομικού πλαισίου.

Στην αρχαία Αίγυπτο αναγνωριζόταν το δικαίωμα σε δικαστική προστασία και προβλεπόταν η καταγραφή των ποινικών αδικημάτων, ενώ ιδιαίτερη ανάπτυξη είχε το δίκαιο των συμβάσεων.

Οι Χετταίοι επέτρεπαν συχνά την αντικατάσταση της θανατικής ποινής από πληρωμές, προστατεύοντας έμμεσα το δικαίωμα στη ζωή.

Η κλασική Αθήνα αποτελεί θεμέλιο λίθο της σύγχρονης νομικής φιλοσοφίας, ιδιαίτερα ως προς το δικαίωμα στην ελευθερία του λόγου και την έννοια της ισονομίας.

Στο μωσαϊκό δίκαιο η πρόνοια για κοινωνική δικαιοσύνη και η αποδοχή της ισότητας ενώπιον του θεού συνιστούν ιστορικά παραδείγματα πρώιμης αναγνώρισης ορισμένων θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Οι κανόνες αυτοί των αρχαίων πολιτισμών αποτελούν προδρόμους της σύγχρονης νομικής σκέψης, καθώς αναγνωρίζουν την ανάγκη για προστασία δικαιωμάτων, έστω και περιορισμένων, μέσα στην κοινωνία. Οι πρώιμες νομικές ιδέες συνέβαλαν στη διαμόρφωση του σύγχρονου δικαίου, στο οποίο το δικαίωμα στην προσωπική ασφάλεια, την ιδιοκτησία, την ισότητα, την ελευθερία του λόγου, τη δικαστική προστασία και την ιδιωτική αυτονομία για τη σύναψη σύμβασης, αναγνωρίζονται πλέον ως θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα.

Ωστόσο, όπως καταδεικνύεται και στο βιβλίο του κ.Χαραλάμπους, τα δίκαια των αρχαίων πολιτισμών συνιστούσαν μεν για την εποχή τους ηθική και κοινωνική επανάσταση, χαρακτηρίζονταν, όμως, από αυστηρότητα, τιμωρητική διάθεση, βαναυσότητα και ανελαστικότητα των ποινών, απουσία διαδικαστικών εγγυήσεων, καθώς και διακρίσεις λόγω κοινωνικής τάξης και φύλου. Η τιμωρία υπερίσχυε της δικαιοσύνης, ενώ δεν προβλέπονταν ουσιαστικά μέσα υπεράσπισης ή ελαφρυντικές περιστάσεις. Η ποινική μεταχείριση βασιζόταν σε απόλυτες, σκληρές και προκαθορισμένες κυρώσεις, πολλές φορές σωματικές ή θανατηφόρες, όπως αυτές με γλαφυρότητα περιγράφονται στο βιβλίο του κ.Χαραλάμπους.

Τα χαρακτηριστικά αυτά αποκάλυψαν σταδιακά την ανάγκη για μια πιο ανθρωποκεντρική και δίκαιη αντιμετώπιση του ανθρώπου από τα νομικά συστήματα και ως ιστορικός "αντίλαλος" συνέβαλαν στη διαμόρφωση βασικών αρχών που διέπουν πλέον τα σύγχρονα κράτη δικαίου.

Η αρχή της αναλογικότητας ορίζει ήδη ότι η κρατική παρέμβαση πρέπει να είναι ανάλογη προς τη σοβαρότητα της παράβασης, ενώ δεν επιτρέπει υπέρμετρη ή δυσανάλογη λήψη μέτρου ή κύρωσης, όπως συνέβαινε στην αρχαιότητα.

Συναφής είναι και η αρχή της αναλογικότητας των ποινών, η οποία διασφαλίζει ότι οι ποινές που επιβάλλονται, ανταποκρίνονται στην ευθύνη του δράστη, προωθώντας μια δίκαιη και εξανθρωπισμένη ποινική δικαιοσύνη.

Η αρχή της επιείκειας που σημαίνει αναγνώριση προσωπικών παραγόντων που ενδέχεται να ελαφρύνουν την ευθύνη του δράστη, δίνει τη δυνατότητα στάθμισης των συνθηκών κάθε περίπτωσης κατά τη λήψη της δικαστικής απόφασης.

Το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια, δηλαδή στην προστασία από αυθαίρετη σύλληψη, βασανιστήρια ή προσβολή της σωματικής ακεραιότητας, συνιστά άμεση αντίδραση στην ιστορική πρακτική των βίαιων, δημόσιων και παραδειγματικών τιμωριών της αρχαιότητας.

Σε άμεση σύνδεση με αυτές τις εξελίξεις, καθιερώθηκαν κρίσιμα δικαιώματα υπεράσπισης, όπως το δικαίωμα του κατηγορουμένου να γνωρίζει την κατηγορία εναντίον του, να έχει νομική συνδρομή και να ακουστεί ισότιμα ενώπιον του δικαστηρίου.

Στον πυρήνα αυτών των εγγυήσεων βρίσκεται η αρχή της δίκαιης δίκης, η οποία αντλεί το νόημά της από την αντίθεση με τις διαδικασίες των αρχαίων εποχών, όπου η απολογία ήταν τυπική ή ανύπαρκτη.

Σε αντίθεση με ό,τι ίσχυε στους Σουμέριους και στους Βαβυλώνιους, η έννοια της προσωπικής ποινικής ευθύνης, δηλαδή η αρχή ότι μόνο το άτομο που διέπραξε το έγκλημα μπορεί να τιμωρηθεί, είναι θεμελιώδης στη σύγχρονη ποινική δικαιοσύνη, με ρίζες που, πάντως, εντοπίζονται σε ορισμένα στοιχεία του ελληνικού και εβραϊκού δικαίου.

Εξάλλου η κατάργηση της δουλείας, ένας από τους σταθμούς στην εξέλιξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, είναι αντίθετη με τις αντιλήψεις που κυριαρχούσαν στα αρχαία δίκαια, όμως, δεν είναι ασύνδετη με αυτά. Οι ρίζες της εντοπίζονται στους πρώιμους περιορισμούς της δουλείας στο εβραϊκό δίκαιο, στην ανάδυση της προσωπικότητας του ανθρώπου στους Έλληνες και εντέλει, στη μεταμόρφωση της νομικής σκέψης προς το αξίωμα ότι κάθε άνθρωπος είναι ελεύθερος και υπεύθυνος για τον εαυτό του.

Τα αρχαία δίκαια έθεσαν τις βάσεις για συστηματική και θεσμική απονομή δικαιοσύνης, απαραίτητη προϋπόθεση για να τεθεί κάποτε το ερώτημα εάν πράγματι αποδίδεται δικαιοσύνη μέσω της επιβολής της ποινής του θανάτου. Η κατάργηση της θανατικής ποινής στις σύγχρονες δημοκρατίες και η εισαγωγή της επανορθωτικής δικαιοσύνης δεν συνιστούν απόρριψη του παρελθόντος, αλλά μετασχηματισμό των αρχαίων δικαίων μέσα από την εξέλιξη της ανθρώπινης ηθικής, φιλοσοφίας και νομοθεσίας.

Οι σύγχρονες δημοκρατίες, εμπνεόμενες από τα αρχαία δίκαια, αλλά και διδασκόμενες από τις υπερβολές τους, στράφηκαν προς μια δικαιοσύνη που στοχεύει στη διατήρηση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Έτσι, η εμπειρία των άκαμπτων και συχνά απάνθρωπων ποινών του παρελθόντος δεν αγνοήθηκε, αλλά αξιοποιήθηκε για να τεθούν τα θεμέλια ενός δικαίου πολιτισμού που προστατεύει τον άνθρωπο, όχι μόνο ως υποκείμενο υποχρεώσεων, αλλά, κυρίως, ως φορέα δικαιωμάτων και αξιοπρέπειας.

Εντέλει, παρόλο που οι αρχαίοι πολιτισμοί δεν διέθεταν ένα ενιαίο ή καθολικό σύστημα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, έθεσαν τις βάσεις για πολλές θεμελιώδεις έννοιες που σήμερα θεωρούνται κρισιμότες. Η ιστορική αναδρομή σε αυτές τις παραδόσεις δεν έχει μόνο ακαδημαϊκή αξία, αλλά και πρακτική σημασία: υπενθυμίζει ότι ο αγώνας για τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι μια μακρόχρονη και συνεχής διαδικασία εξέλιξης και βελτίωσης: από το φόβο στην ισότητα και από την εκδίκηση στη δικαιοσύνη.

Αξιότιμε κε Χαραλάμπους καλοτάξιδο.

Σας ευχαριστώ πολύ.

Αντιφώνηση

Νίκος Χρ. Χαράλαμπος, πρώην Βοηθός Γενικός Εισαγγελέας και πρώην Επίτροπος Διοικήσεως

Αξιότιμες κυρίες, αξιότιμοι κύριοι,

Αισθάνομαι την ανάγκη να απευθυνθώ, πρώτα, σε όλους εσάς, χωρίς οποιαδήποτε διάκριση με βάση πρωτόκολλα, και να σας ευχαριστήσω για την τιμητική σας παρουσία στην αποψινή εκδήλωση της παρουσίασης του βιβλίου μου, που οργάνωσε το Πανεπιστήμιο Frederick και ο εκδοτικός οίκος Hippasus, τους οποίους, επίσης, ευχαριστώ.

Επίσης, ευχαριστώ τον αγαπητό μου κ. Γιώργο Δημοσθένους, την αγαπητή μου κα Βασιλική Καραγκούνη και τον αγαπητό μου κ. Αχιλλέα Αιμιλιανίδη για τα όσα καλά λόγια μου επιδαψίλευσαν. Τον κ. Αιμιλιανίδη ευχαριστώ θερμά και για τη μεγάλη τιμή που μου έκανε να προλογίσει το βιβλίο.

Όμως, ιδιαίτερες ευχαριστίες επιθυμώ να εκφράσω στους συντελεστές της έκδοσης του βιβλίου. Στην επικεφαλής του εκδοτικού οίκου Hippasus κα Έρα Αιμιλιανίδου και στους συνεργάτες της και, ειδικά, στον πατέρα Θωμά Κωστή, που είχε τη σχεδιαστική επιμέλεια της έκδοσης και στην κα Νίκη Πέσιη, που επέβλεπε την όλη πορεία της έκδοσης.

Το βιβλίο μου, που έχει τίτλο «Αρχέγονα Δίκαια», παρά τη μοναδικότητά του στον Ελληνικό χώρο, ως προς την ύλη και το περιεχόμενο, δεν φιλοδοξεί, λόγω και της συνοπτικότητάς του, να καταταγεί στα νομικά ή ιστορικά συγγράμματα, ούτε και στις επιστημονικές διατριβές. Τα θέματα με τα οποία καταπιάνεται το βιβλίο είναι τεράστια και, για την ανάπτυξή τους, απαιτούνται τόμοι. Μοναδικός σκοπός μου είναι, με τα όσα γράφω στο βιβλίο, να μεταδώσω στους καλοπροαίρετους αναγνώστες του, είτε αυτοί είναι φοιτητές, είτε νομικοί, είτε ιστορικοί ή άλλοι συμπολίτες, το απαύγασμα των πολυετών μελετών μου, βασισμένων σε έργα αξιόλογων συγγραφέων τα οποία εκτίθενται στη εκτενή βιβλιογραφία που παραθέτω και στα οποία παραπέμπονται.

Το αρχαίο ελληνικό δίκαιο καταλαμβάνει ένα μεγάλο μέρος του βιβλίου μου. Τούτο, δεν πρέπει να εκπλήττει διότι, όπως παρατηρεί και ο αγαπητός Αχιλλέας στα Προλεγόμενα, το αρχαίο ελληνικό δίκαιο διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του Ρωμαϊκού Δικαίου και, στη συνέχεια, των σύγχρονων ευρωπαϊκών νομικών συστημάτων. Παράλληλα, το Ρωμαϊκό Δίκαιο διαμορφώθηκε, αφού αποδέχθηκε στους κόλπους του, πλείστους θεσμούς και κανόνες των αρχαίων δικαίων και άλλων λαών, με τους οποίους οι Ρωμαίοι ήλθαν σε επαφή. Ενδεικτικά, αναφέρω την επίδραση του αρχαίου αιγυπτιακού εμπορικού δικαίου στο ρωμαϊκό. Επίσης, δεν πρέπει να μας διαφεύγει η μεγάλη συμβολή των Σουμερίων στην εξέλιξη του δικαίου και, γενικά, του παγκόσμιου πολιτισμού. Αυτοί είναι που εφεύραν τη γραφή, τη σφηνοειδή γραφή, και είναι οι πρώτοι που συντάξαν και κωδικοποίησαν γραπτούς νόμους, τρεις αιώνες πριν από τον περίφημο κώδικα του Χαμουραμπί. Στη Σουμερία αναπτύχθηκαν οι πρώτες πόλεις – κράτη.

Η ανάλυση του αρχαίου ελληνικού δικαίου είναι θέμα ευρύτατο και, οπωσδήποτε, δεν μπορεί να αναπτυχθεί στον διαθέσιμο χρόνο. Έτσι, θα περιοριστώ σε μερικές μόνο

επισημάνσεις για τις έννοιες του νόμου και τις δικαιοσύνης στην αρχαία ελληνική σκέψη, οι οποίες, κατά τη γνώμη μου, επαρκούν για να καταδείξουν το εύρος της κληρονομιάς που μας κατέλειπε η αρχαία ελληνική διανόηση.

Στους αρχαίους Έλληνες, η ιδέα της δικαιοσύνης είχε θεοποιηθεί. Η Θέμις, κόρη του Ουρανού και της Γης, συμβόλιζε, ως πηγή θείων επιταγών, τη φυσική και ηθική τάξη, καθώς και την τάξη του δικαίου.

Για τους αρχαίους Έλληνες, οι νόμοι είχαν θεϊκή προέλευση και παράβασή τους σήμαινε παράβαση θείου νόμου, που θα προκαλούσε την οργή και την τιμωρία του θεού. Το ίδιο ίσχυε και σε άλλους αρχαίους πολιτισμούς όπως τους Σουμέριους, τους Βαβυλωνίους και τους Εβραίους.

Ο Ησίοδος, στο έργο του *Έργα και Ημέραι*, αναφέρει ότι ο νόμος που έδωσε ο Δίας στους ανθρώπους είναι η τήρηση της δικαιοσύνης η οποία τους εμποδίζει να αλληλοσπαράσσονται. Ο Δίας, για να βοηθήσει τους ανθρώπους να συμβιώνουν σε μια πολιτεία ο ένας με τον άλλο αρμονικά, τους έστειλε, μέσω του Ερμή, την «Αιδώ» και τη «Δίκη». Η Αιδώ, δηλαδή η ντροπή, που εκδηλώνεται με τον σεβασμό προς τον συνάνθρωπο, αλλά και με τον αυτοσεβασμό, είναι, κατά τον Πλάτωνα στο βιβλίο του *Νόμοι*, η μητέρα της Δίκης, δηλαδή της δικαιοσύνης. («Παρθένος Αιδούς Δίκη λέγεται»).

Οι κανόνες δικαίου, όταν πρωτοεμφανίστηκαν, ήταν εθιμικοί. Δηλαδή, ήταν κανόνες που διαμορφώθηκαν σιγά σιγά και αδιάλειπτα στη συνείδηση των μελών μιας ανθρώπινης κοινότητας ως κανόνες ηθικής και δικαίου. Πολύ αργότερα, τη θέση των εθιμικών κανόνων δικαίου πήρε το θετό δίκαιο, δηλαδή οι νόμοι οι επιβαλλόμενοι, από τον ανώτατο άρχοντα ή από τα νομοθετικά σώματα. Αρχικά οι νόμοι ήταν άγραφοι. Στη συνέχεια, τη θέση των άγραφων νόμων πήραν οι γραπτοί. Αποτελεί, από πολλές απόψεις σημαντική πρόοδο η εξέλιξη από το έθιμο και το άγραφο δίκαιο στον γραπτό νόμο, ο οποίος είχε βεβαιότητα και σταθερότητα. Επίσης, ο γραπτός νόμος συνέβαλε στον αυτοπεριορισμό της αυθαιρεσίας των αρχόντων να ερμηνεύουν και να εφαρμόζουν τον νόμο «κατά το δοκούν» και σύμφωνα με τα συμφέροντά τους.

Όπως προανέφερα, η μετάβαση από τους άγραφους κανόνες δικαίου στους γραπτούς, έγινε κατορθωτή χάρη στην εφεύρεση της γραφής από τους Σουμέριους. Οι Σουμέριοι έγραφαν πάνω σε πηλό με ξύλινες γραφίδες, που σχημάτιζαν σφηνοειδή σημεία και γι' αυτό η σουμεριακή γραφή ονομάζεται σφηνοειδής γραφή. Η σφηνοειδής γραφή ήταν η κύρια γραφή που χρησιμοποιούσαν σε όλη τη Μέση Ανατολή για σχεδόν 3 χιλιάδες χρόνια. Ακολούθησε η χρήση του αλφαβήτου φοινικικής προέλευσης, το οποίο τροποποίησαν και τελειοποίησαν οι Έλληνες, εισάγοντας σ' αυτό τα φωνήεντα.

Ο Ευριπίδης, υμνώντας στις *Ικέτιδες* την αθηναϊκή δημοκρατία, υπογραμμίζει στο στίχο 432 τα πιο κάτω, σε μετάφραση Τάσου Ρούσου: «Όταν, όμως, οι νόμοι είναι γραμμένοι, φτωχός και πλούσιος στέκουν πάντοτε ίσοι».

Κατά την κλασική περίοδο, ο νόμος, ως κανόνας συμπεριφοράς, θετικοποιήθηκε και εξανθρωπίστηκε. Αποδεσμεύτηκε από μεταφυσικές, θεϊκές και οιονεί εξ αποκαλύψεως καταβολές και έπαψε να είναι προϊόν αυθαίρετης βούλησης ορισμένων προσώπων, βασιλέων ή τυράννων, αλλά συμβατική έκφραση της

συναίνεσης των συμβιούντων σε μια κοινωνία ανθρώπων και, τούτο, ήταν μια από τις πρώτες εκφάνσεις της δημοκρατικής αρχής. Μελετώντας τα αρχαία κείμενα, διαπιστώνουμε ότι ο συμβατικός χαρακτήρας της έννομης τάξης, δηλαδή ως «συνθήκης» ή «συμβολαίου», έχει τις ρίζες του στην αρχαία ελληνική σκέψη, που υλοποιείται με την καθημερινή άμεση συμμετοχή των πολιτών στα κοινά. Ο Αριστοτέλης, προβαίνοντας στα *Ηθικά Νικομάχεια*, Ε, 1134b και επ., σε διάκριση του δικαίου, αναφέρεται στο «φυσικόν» που είναι το «πανταχού την αυτήν έχον δύναμιν» και το «νομικόν», το θετό δίκαιο που ισχύει εκάστοτε «κατά συνθήκην». Πρόσθετα, αναφέρω ότι καθεμιά από τις διατάξεις της νομοθεσίας του Λυκούργου χαρακτηριζόταν, όπως αναφέρει ο Πλούταρχος, με τον όρο «ρήτρα», που σημαίνει συμφωνία, δηλαδή αποδοχή από τον λαό της Σπάρτης της νομοθεσίας.

Θα περάσουν αιώνες έως ότου αναζωογονηθεί από τους φιλοσόφους του Διαφωτισμού και, κυρίως, από τον Ρουσσώ, η έννοια του «κοινωνικού συμβολαίου», ως θεμελίου της πολιτικής κοινωνίας. Επίσης, ο Δημοσθένης στον λόγο του *Κατά Μειδίου* σημειώνει ότι ο νόμος δεν νοείται μόνο ως μια διαρκής δέσμευση του πολίτη, αλλά ως ένα συλλογικά δεσμευτικό συμβόλαιο που εγγυάται στους πολίτες την ασφάλεια και την ελευθερία τους. Θα έλθει, μετά από χρόνια, ο Κικέρων να διακηρύξει: «Είμαστε όλοι δούλοι των νόμων, για να είμαστε ελεύθεροι».

Όταν παραβιάζονται οι κανόνες του άγραφου «φυσικού δικαίου», παραβιάζονται τα «νόμιμα των Ελλήνων». Στους κανόνες αυτούς εντάσσονται οι επιταγές για ταφή των νεκρών, για την ασυλία στους ικέτες ή, ακόμα, στους αιχμαλώτους που παραδόθηκαν, για την τήρηση των όρκων και για τον σεβασμό προς τους φιλοξενούμενους. Οι άγραφοι αυτοί νόμοι προΐσχύουν και υπερισχύουν των γραπτών νόμων. Οι άγραφοι νόμοι, όπως και οι γραπτοί, υπήρξαν το στήριγμα και η εγγύηση όλης της πολιτικής ζωής των αρχαίων Ελλήνων. Αξίζει, εδώ, να αναφερθεί η γνωστή Τραγωδία του Σοφοκλέους, *Αντιγόνη*. Ο Σοφοκλής δίνει, στο θαυμάσιο αυτό έργο του, στους άγραφους νόμους ένα χαρακτήρα ακλόνητο.

Αναπτύσσεται η έννοια της επιεικείας. Η έννοια της επιεικείας ορίζεται από τον Αριστοτέλη στα *Ηθικά Νικομάχεια*, στο τέλος του πέμπτου βιβλίου, ως συμπλήρωμα του θετού δικαίου, για να συμπληρώνει τα κενά του. Έτσι, τονίζει ότι «το επιεικές δίκαιον μὲν ἐστίν, οὐ το κατὰ νόμον δε, ἀλλ' ἐπ' ἀνόρθωμα νομίμου δικαίου».

Ένα θεμελιώδες δικαίωμα που είχε ο πολίτης ήταν η περίφημη «γραφή παρανόμων», η αγωγή δηλαδή ή καταγγελία που κάθε Αθηναίος πολίτης είχε δικαίωμα να εγείρει προσβάλλοντας το κύρος νόμων και ψηφισμάτων για τον λόγο ότι δεν τηρήθηκαν οι νόμιμες διαδικασίες ή ήταν αντίθετοι προς το δημόσιο συμφέρον ή ότι το περιεχόμενό τους βρισκόταν σε αντίθεση με προηγούμενο νόμο που δεν είχε ρητά καταργηθεί. Η αγωγή στρεφόταν εναντίον των εισηγητών αυτών των νόμων ή των ψηφισμάτων. Η γραφή παρανόμων ήταν, όπως αποδείχθηκε, σπουδαίος φρουρός στην εύρυθμη λειτουργία του αθηναϊκού πολιτεύματος.

Υπήρχε και η «γραφή ασεβείας» ή «γραφή ύβρεως». Ήταν η μήνυση που στρεφόταν εναντίον όσων προσβάλλαν τα χρηστά ήθη, τις κρατούσες θρησκευτικές αντιλήψεις ή διέφθειραν τους νέους. Σε αρκετές περιπτώσεις εγένετο κατάχρηση αυτού του δικαιώματος και το δικαίωμα αυτό αποτέλεσε όπλο συκοφαντών. Θύμα τέτοιων συκοφαντών υπήρξε ο Σωκράτης. Το 399 π.Χ. ο φιλόσοφος βρέθηκε ένοχος της κατηγορίας που του προσάφθηκε ότι «διαπράττει αδικία γιατί διαφθείρει τους νέους

και δεν πιστεύει στους θεούς της πόλης, αλλά σε άλλους» και, στη συνέχεια, καταδικάστηκε, από τους δικαστές του, σε θάνατο. Επίσης, ο φιλόσοφος Αναξαγόρας κατηγορήθηκε για ασέβεια, επειδή δίδασκε ότι ο Ήλιος ήταν «φλεγόμενος λίθος με διαστάσεις μεγαλύτερες της Ελλάδας».

Επίσης, όλοι οι άρχοντες στην αρχαία Αθήνα στο τέλος της θητείας τους, έδιναν λόγο των πράξεών τους. Το ίδιο και οι Στρατηγοί, ακόμη και κατά την επιστροφή τους από κάθε εκστρατεία. Παρεμπιπτόντως αναφέρω ότι ο θεσμός του ελέγχου της εξουσίας υπήρχε και στην αρχαία Σπάρτη, παρά το ότι το πολίτευμα εκεί δεν ήταν δημοκρατικό. Στη Σπάρτη υπήρχαν δυο βασιλείς, που δεν ήταν ανεξέλεγκτοι. Δικαστήριο, το οποίο συγκροτείτο από τους Εφόρους, τη Γερουσία και ένα βασιλέα, είχε εξουσία να δικάσει τον άλλο βασιλέα για προδοσία ή αισχροκέρδεια ή κακή διοίκηση της στρατιάς κ. ά.

Προχωρώ, παραθέτοντας τη θέση δυο μεγάλων ρητόρων της αρχαιότητας για τη δύναμη που έχουν οι νόμοι. Ο Δημοσθένης στον *Κατά Μειδίου* λόγο του, το 347 π.Χ., απευθυνόμενος στους δικαστές, είπε: «Μήπως, αν κάποιος από σας βάλει τις φωνές, θα τρέξουν κοντά του οι νόμοι ως αρωγοί; Όχι. Γιατί οι νόμοι είναι κείμενα και δεν θα μπορούσαν να το κάνουν αυτό. Ποια είναι λοιπόν η δύναμή τους; Είναι που εσείς τους δίνετε δύναμη και τους παρέχετε βοηθούς σ' όποιον τους χρειάζεται. Οι νόμοι, λοιπόν, είναι ισχυροί με τη δική σας βοήθεια και σεις με τη δική τους». Κατά τον Δημοσθένη, οι νόμοι ταυτίζονται με τη δημοκρατία και παραθέτει, ως απειλούμενες από τον Μειδία, βασικές και παραδοσιακές αξίες της αθηναϊκής δημοκρατίας, όπως το δικαίωμα λόγου, την ισηγορία, και την ίση συμμετοχή όλων στα κοινά. Μαζί του συμφωνεί και ο παραδοσιακός του αντίπαλος, ο Αισχίνης, στον *Κατά Τιμάρχου* λόγο του, όπου αναφέρει ότι η μοναρχία και η ολιγαρχία διέπονται από την καλή θέληση των αρχηγών, «ενώ οι δημοκρατικές πολιτείες από τους κειμένους νόμους».

Όμως, υπήρξε εποχή, όπου στην αρχαία ελληνική σκέψη παρατηρείται μια «κρίση» αναφορικά με αξία των νόμων. Την κρίση αυτή προκάλεσαν, κατά κύριο λόγο, οι σοφιστές οι οποίοι, με τη διδασκαλία τους παρουσιάζουν το ισχύον εκ του νόμου δίκαιο σαν αντίθετο προς τη φύση.

Στο έργο του Πλάτωνα *Πολιτεία* ένας σοφιστής, ο Θρασύμαχος, υποστηρίζει ότι κάθε κυβέρνηση επιβάλλει νόμους ευνοϊκούς για την ίδια και καταλήγει πως «τίποτε άλλο δεν είναι το δίκαιο, παρά το συμφέρον του ισχυροτέρου». Πρόκειται για μια διαπίστωση, που, δυστυχώς, έχει επαληθευθεί από την Ιστορία.

Διάχυτη είναι η επίδραση των όσων αναφέρονται ως διδασκαλία των σοφιστών, στον πολιτικό βίο της εποχής τους, μια εποχή που την χαρακτηρίζει μια γενικότερη κρίση, πολιτική, ηθική, κοινωνική. Ο Θουκυδίδης στο έργο του *Ιστορίαι*, αναφέρει, εμφαντικά, τη διαχρονικότητα της κυριαρχίας των ισχυρών και της βίας στις διακρατικές σχέσεις.

Χαρακτηριστικός είναι ο μνημονεύμενος από αυτόν διάλογος μεταξύ Αθηναίων και Μηλιών. Η Αθήνα που έκτιζε Παρθενώνες, που ενθάρρυνε τη φιλοσοφία και τις συζητήσεις για τον άνθρωπο, την αρετή και την αλήθεια στην Αγορά, η ίδια η Αθήνα εξολόθρευε τον πληθυσμό μια μικρής νήσου, της Μήλου, γιατί δεν συμμάχησε μαζί της. Με πρωτοφανή κυνισμό οι Αθηναίοι πρέσβεις δηλώνουν, σε μετάφραση του

Ελευθερίου Βενιζέλου, ότι «το επιχείρημα του δικαίου αξίαν έχει, όπου ίση υπάρχει δύναμις προς επιβολήν αυτού και ότι ο ισχυρός επιβάλλει ό,τι του επιτρέπει η δύναμής του και ο ασθενής παραχωρεί ό,τι του επιβάλλει η αδυναμία του» (Ε, 89). Και πιο κάτω, εμφαντικά τονίζουν πως τον νόμο αυτόν, ούτε τον θέσπισαν ούτε τον εφάρμοσαν αυτοί πρώτοι. Τον βρήκαν να ισχύει και τον ακολουθούν, όπως θα τον ακολουθούν αιώνια όσοι τους διαδεχθούν (Ε, 105).

Την απάντηση στο ερώτημα αν οι πιο πάνω αντιλήψεις εξακολουθούν να διέπουν τις διακρατικές σχέσεις, μπορούμε όλοι μας να τη δώσουμε, αν στρέψουμε το βλέμμα μας στον Πενταδάκτυλο, που οι ισχυροί, για να προστατεύουν τα συμφέροντά τους, τον κρατούν σιδηροδέσμιο και δεν του επιτρέπουν να ανταποκριθεί στο κάλεσμα του Κώστα Μόντη: Να ανασηκώσει την πλάτη του και να αποσείσει τον βέβηλο κατακτητή.

Σας ευχαριστώ και πάλι.